

Borç Yapılandırma Yöntemi Olarak Vefa Sözleşmesi ve Fıkhî Tahlili*

*The Contract of Redemption as a Debt Restructuring Method: An Islamic
Jurisprudence Perspective*

Serdar Özalp

Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD/İslam Hukuku Bilim Dalı,
serdarozalp91@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6466-1583

Öz: Bankaların bilançolarındaki aktiflerinin önemli bir kısmını vermiş oldukları krediler oluşturmaktadır. Aynı durum katılım bankaları için de geçerlidir. Katılım bankalarının aktif kalitelerinin bozulmaması için vermiş oldukları finansmanların tahsilinin imkân dâhilinde olması son derece önemlidir. Gerekli bütün önlemlerin alınmasına rağmen bazı durumlarda verilen finansmanlar takibe düşmekte ve sorunlu alacak durumuna gelmektedir. Bu durumda konvansiyonel bankalar gerekli şartları taşıması koşuluyla takipteki kredilerini faizli bir yöntemle yapılandırmakta ya da iskontolu olarak “Varlık Yönetim Şirketleri”ne satmaktadırlar. Katılım bankacılığında problemlili olan bu yöntemler yerine çeşitli uygulamaların yer aldığını görmekteyiz. Özellikle takibe düşen alacakların tahsili noktasında katılım bankacılığı için borç yapılandırma yöntemi olarak uygulanan vefa (geri alım hakkı) sözleşmesi, alternatif bir borç yapılandırma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada vefa sözleşmesinin yapısı ve işleyişi ele alındıktan sonra zikri geçen sözleşmenin, klasik fıkhîta yer alan alacağın satımı (bey’u’d-deyn) konusu kapsamında değerlendirilmesi yapılacaktır. Ayrıca bu çalışmayla, hâlihazırda borç yapılandırma yöntemi olarak uygulanan vefa sözleşmesinin, katılım bankalarının yapılandırma amacıyla kullandığı diğer yöntemlere nazaran alternatif bir yöntem olduğunu göstermek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vefa Sözleşmesi, Geri Alım Hakkı, Alacak, Yeniden Yapılandırma, Bey’u’d-deyn.

JEL Kodları: G10, G19, G21, G29, K10

Abstract: A significant portion of the assets in the balance sheets of banks is composed of the loans they have extended. The same situation is also valid for participation banks. In order to ensure that the asset quality of participation banks does not deteriorate, it is extremely important that the collection of the financing they provide is possible. Despite all the necessary precautions, in some cases, the finances given become non-performing and problematic receivables. In this case, conventional banks restructure their non-performing loans with an interest-bearing method or sell them to Asset Management Companies at a discount, provided that they meet the necessary conditions. Instead of these methods, which are problematic for participation banking, we see that various practices are in place. The contract of redemption (right of repurchase), which is applied as a debt restructuring method for participation banking, especially at the point of collection of non-performing receivables, emerge as an alternative debt restructuring method. In this study, after discussing the structure and functioning of the contract of redemption, the aforementioned contract will be evaluated within the scope of the sale of receivables (Bai al-Dayn) in classical fiqh. In addition, this study aims to show that this transaction, which is currently applied as a debt restructuring method, is an alternative method compared to other methods used by participating banks for restructuring.

Keywords: Contract of Redemption, Right of Repurchase, Debt, Restructuring, Bai al-Dayn.

JEL Codes: G10, G19, G21, G29, K10

*Bu makale yazarın “İslam Hukuku’nda Alacak Satımı ve Günümüz Finansal Uygulamaları Açısından İncelenmesi” adıyla hazırlamakta olduğu doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır. Makalenin hazırlanması aşamasında katkılarından ötürü Ziraat Katılım Danışma Komitesi Koordinasyon Yöneticisi İbrahim Sadi Gökırmak ve Ziraat Katılım Kredi Politikaları ve Risk Tasfiyesi Genel Müdür Yardımcısı Seher Elif Ekiç’ye teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Bankaların günümüzde ekonomik olarak birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar arasında en temel olarak ifade edeceğimiz şey ise kredi temini- dir. Çeşitli sebeplerle sermaye ihtiyacı bulunan birey veya kurumlara gerekli sermaye temini büyük oranda bankalar üzerinden sağlanmaktadır (Öner, 2021, 6-7). Konvansiyonel bankaların fon toplama ve kullandırma yöntemlerinin temel faizli borç ilişkisine dayanmaktadır (Öner, 2021, 68). Katılım bankaları da bankacılık sektöründe aynı kanuna tabi olarak faaliyet göstermektedirler. Bu nedenle, katılım bankalarında da aynı şekilde birey veya kurumların finans- man ihtiyaçlarının giderilmesi en temel fonksiyonu olarak karşımıza çıkmak- tadır. Katılım bankalarının temel fon toplama ve kullandırma yöntemleri ise mudârebe ve murâbaha olarak gerçekleşmektedir (Öner, 2021, 53-55)¹.

Bankaların faaliyetlerini yürütürken maruz kaldıkları üç temel risk bulun- maktadır. Bunlar; kredi riski, piyasa riski ve operasyonel risktir (Birdişi, 2021, 1)². Gerek konvansiyonel bankaların gerekse katılım bankalarının günümüz fi- nansal piyasalar açısından karşı karşıya kaldıkları en temel problem, birey veya kurumlara temin ettikleri kredinin/finansmanın geri ödenmesi noktasındaki sıkıntı olan kredi riskidir. Çünkü günümüzde Türk bankacılık sektöründe kredi portföyünün bilanço içerisinde yeri %52 kadardır³ (BDDK, 06.10.2022). Bu oran katılım bankalarında ise yaklaşık %47 civarındadır⁴ (BDDK, 06.10.2022). Bu du- rum da bankaların bilançolarındaki aktif kalitesi için kredilerin geri dönme- sinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Katılım bankalarının vermiş oldukları finansmanın 9.383.000.000 TL'si Ağustos 2022 itibarıyla takipteki ala- cak konumundadır. Dolayısıyla toplam kredilerin yaklaşık %2'si sorunlu kredi kategorisindedir (BDDK, 06.10.2022). Bu nedenle bankalarca kredilere yönelik alınacak önlemler son derece önem arz etmektedir.

Kredilerin ödenmemesi riskine karşı bankalar birçok önlem almaktadır. Bu bağlamda erken uyarı sistemi oluşturmakta ve kredileri takip etmektedir (Öner, 2021, 91). Diğer risk türleri içerisinde en fazla kredi riskine yönelik ön- lemlerin alınması ise kredi riskinin diğer riskler arasında bilançooya etkisi ba- kımından en önemli risk olduğunu göstermektedir (Kılıçhoğlu, 2020, 2). Ban- kaların bu noktada gerekli önlemleri almasına rağmen, her kredide az da olsa

1 Ayrıca diğer fon toplama ve kullandırma yöntemleri için bk. Öner, 2021, 53-63.

2 Konvansiyonel bankalar ile katılım bankalarının maruz kaldıkları risk türleri ve değerlendirmeler için bk. Öner, 2021, 78 vd.

3 BDDK aylık bültende yer alan sektör verilerinden hareketle hesaplan- mıştır. Buna göre 2022 Ağustos ayı itibarıyla bankacılık sektöründe toplam aktifler 12.699.119.000.000 TL'dir. Bunun içinde yer alan kredilerin miktarı ise 6.661.162.000.000 TL'dir.

4 Katılım bankalarının Ağustos 2022 itibarıyla toplam aktifleri 1.062.429.000.000 TL'dir. Bunun içinde yer alan kredilerin miktarı ise 500.768.000.000 TL'dir.

tahsil riski bulunmaktadır. Nitekim bazı kredilerin önlemlere rağmen sorunlu kredi durumuna geldiği görülmektedir. Bu tür krediler bankaların takip hesaplarına düşerek buradan izlenmektedir. Kredilerin bankalar açısından önemine değindikten sonra sorunlu kredi veya alacak kavramına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Sorunlu kredi ya da alacak “borçlunun borçtan kaynaklanan yükümlülüklerini zamanında yerine getiremediği kredi olarak” veya “geri ödemenin kısmen veya tamamen 90 günü aşması halindeki kredi” olarak tanımlanmıştır (Kartal & Demir, 2017, 103)⁵. Bununla birlikte sorunlu krediler için tahsili gecikmiş kredi, donuk alacak, takipteki alacak, tahsil olunacak alacaklar, takipteki alacaklar kavramları da kullanılmaktadır (Akartepe, 2020, 50; Birdişi, 2021, 7). Yukarıdaki tanım da görüldüğü üzere kredinin sorunlu hale gelmesi için ödeme planının ciddi derecede bozulması ve zarar olasılığının bulunması gerekmektedir. Bu nedenle kredinin tahsilinde birkaç günlük gecikmelerin krediyi sorunlu hale getirmeyeceği ifade edilmiştir. Gecikmenin 90 günü aşması durumunda, kredilerin sınıflandırılmasıyla ilgili yönetmeliğe göre bu tür krediler üçüncü grupta yer alan tahsil imkânı sınırlı kredi kapsamına alınmaktadır. Ancak borçlu veya kredi açısından bir zafiyet oluşması halinde 90 gün süresi beklenmeden de kredi üçüncü gruba dâhil edilebilmektedir (Kartal & Demir, 2017, 103-104; Birdişi, 2021, 7; Kılıçlıoğlu, 2020, 39-40). Çünkü bankacılık sektöründe taksit ödemesinde bir gün dahi gecikme durumunda kredi ödeme planına uymadığı için bu tür ödemeler sorunlu kredi olarak değerlendirilmektedir (Öner, 2021, 88).

“Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” uyarınca bankaların vermiş oldukları krediler tahsil durumlarına göre beş sınıfa ayrılmış ve buna göre bazı hükümler getirilmiştir. Yapılan beşli tasnif şu şekildedir: “Birinci Grup-Standart Nitelikli Krediler, İkinci Grup-Yakın İzlemedeki Krediler, Üçüncü Grup-Tahsil İmkânı Sınırlı Krediler, Dördüncü Grup-Tahsili Şüpheli Krediler, Beşinci Grup-Zarar Niteliğindeki Krediler.” (Kredilerin Sınıflandırılması, 2016, md. 4). Burada ilk iki grupta yer alan krediler canlı kredi, üç, dört ve beşinci grupta yer alan krediler ise donuk kredi olarak isimlendirilmektedir. Canlı krediler için ayrılan karşılık oranları daha az olması nedeniyle bankanın kârlılığını artırmakta ve kredi riski bu kredilerde daha düşük görülmektedir (Kılıçlıoğlu, 2020, 55). Donuk alacak olarak adlandırılan üç, dört ve beşinci gruptaki kredilerin, bankalar tarafından tahsil veya tasfiye edilmesi ya da yeniden canlı hesaplara taşınması gerekmektedir (Kılıçlıoğlu, 2020, 57). Birinci gruptaki kredilerde herhangi bir sorun bulunmamakta olup ikinci gruptaki kredilerde kredinin sıhhatini etkilemeyecek boyutta cüzi sorunlar bulunmaktadır. Dolayısıyla sorunlu krediler ilgili yönetmeliğe göre üç, dört ve beşinci grupta yer alanlardır (Kartal & Demir,

5 Daha genel anlamda “sorunlu varlık/kredi” kavramı için bk. Şakar, 2004, 4-5; Selimler, 2015, 133; Ç. Kaya, 2020, 189-190.

2017, 103; Selimler, 2015, 136)⁶.

Bankalar üç, dört ve beşinci grupta yer alan krediler için karşılık ayırmak zorundadır. İlgili yönetmeliğe göre; üçüncü grupta sınıflandırılanlarda en az yüzde yirmi (%20), dördüncü grupta sınıflandırılanlarda en az yüzde elli (%50), beşinci grupta sınıflandırılanlarda ise yüzde yüz (%100) oranında özel karşılık ayrılmaktadır (Kredilerin Sınıflandırılması, 2016, md. 11; Kartal & Demir, 2017, 103). Yine yönetmelik uyarınca sorunlu krediler için karşılık ayrılmasında krediler için alınan teminatlar belirlenen oranlar dâhilinde dikkate alınmakta, dolayısıyla teminatı bulunan sorunlu krediler için bankalar tarafından daha az karşılık ayrılmaktadır (Kartal & Demir, 2017, 103)⁷. Karşılıklarla ilgili olarak yukarıda verilen bu oranlar Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na (TFRS) uymayan bankalar için söz konusudur. Ancak günümüzde artık neredeyse tüm bankalar bu standartlar çerçevesinde hareket ettikleri için sorunlu kredilere ayırdıkları karşılıklar her bir kredinin barındırdığı risk durumuna göre değişmektedir. Bankalar bu çerçevede daha sıkı önlemler almakta ve uygulamaktadır. Bu nedenle de sorunlu krediler için ciddi derecede karşılık ayırmaktadırlar. Bu durumu BDDK verileri üzerinden izlemek mümkündür. Bu çerçevede BDDK verilerine göre Ağustos 2022 itibarıyla katılım bankaları brüt takipteki alacakları için %94,50 oranında karşılık ayırmıştır (BDDK, 06.10.2022).

Bankalar vermiş oldukları kredileri tahsil ederken, tahsilinde problem çıkması durumunda krediler takibe düşmekte ve 90 günlük takip süresinde de ödeme yapılamazsa kredi temerrüde düşmektedir. Bu durumda müşteriler için yasal takip süreci başlamaktadır. Hatta gerekli görülmesi durumunda haciz süreci işletilmektedir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalındığında hem avukat masrafları hem de haciz kapsamında el konulan mallardan dolayı kredi kullanan müşteri ciddi zarara uğramaktadır (Sancar, 2019, 181). Bu süreçte, müşteriyle birlikte banka açısından da çeşitli zararlar doğmaktadır⁸. Yukarıda da değindiğimiz üzere bankalar, bu tür krediler için daha fazla karşılık ayırmak zorundadırlar. Ayrıca temerrüde düşen kredinin ciddi bir kısmını alamama durumuyla da karşılaşmaktadırlar. Dolayısıyla bu durum, hem bankalar açısından hem de paralarını mevduat amaçlı yatırarak kredilere kaynaklık eden müşterilerin haklarının korunması açısından ciddi mağduriyetler oluşturmaktadır (Sancar, 2019, 181)⁹.

Takip hesaplarına düşen ve sorunlu hale gelen kredilerin gerek müşterilere gerekse bankaların bilançolarına ve finansal durumlarına verdiği zararları

6 İlgili yönetmelik için bk. Kredilerin Sınıflandırılması, 2016, md. 5.

7 Belirtilen oranlar için bk. Kredilerin Sınıflandırılması, 2016, md. 13.

8 Sorunlu kredilerin banka açısından zararları için bk. Kartal & Demir, 2017, 97-99; Birdişi, 2021, 11-14; Ç. Kaya, 2020, 190-193, Sorunlu kredilerin reel ekonomiye zararları için bk. Kaya, 2020, 194.

9 İlgili yönetmelik için bk. Kredilerin Sınıflandırılması, 2016, md. 9-11.

gidermek için alternatif yollar denenmeye başlanmıştır. Bunların başında borcun yeniden yapılandırılması gelmektedir (Ateş & Köse, 2021, 159). Bankalar yapılandırma imkânı olan kredileri yeniden yapılandırarak tahsil riskini azaltmaktadırlar. Yeniden yapılandırma, “mevcut borcun kapatılarak yerine daha uzun vadeli, müşterinin zayıflayan ödeme gücü ile uyumlu bir borç” oluşturma olarak tanımlanmıştır (Sancar, 2019, 181; Ateş & Köse, 2021, 159).

Borcun yapılandırılması dışında sorunlu kredilerden kurtulmak için konvansiyonel bankalarda temelde iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlar; sorunlu kredilerin Varlık Yönetim Şirketlerine (VYŞ) düşük bir bedelle satılması veya bilançodan çıkarılmasıdır (aktiften silinmesidir) (Birdişli, 2021, 2). Sorunlu kredilerin varlık yönetim şirketlerine devri genelde alacağın iskontolu şekilde satılmasıdır. Bu durum da İslam hukuku açısından birçok problemi beraberinde getirmektedir (Birdişli, 2021, 3, 36). İslam hukuku açısından alacağın iskontolu olarak ve nakit karşılığında üçüncü bir kişiye devri mahzurlu bir işlem olarak görüldüğünden (Akarıtepe, 2020, 71 vd.) konvansiyonel bankaların sorunlu kredilerden kurtulmak için kullandıkları bu yöntem, katılım bankaları için çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak katılım bankalarının bu imkândan yararlanamadığı ifade edilse de (Kartal & Demir, 2017, 102) çeşitli dönemlerde bu yönetime başvurdukları da bilinmektedir (Birdişli, 2021, 36-40).

Diğer bir uygulama olan, alacakların bilançodan çıkarılması yöntemi katılım bankaları için uygun bir yöntem olarak görülmüş ve uygulanmıştır (Birdişli, 2021, 36 vd.). Aktiften silme yöntemi, alacağın tahsilinin imkânsız olduğuna kanaat getirilmesi durumunda kullanılmaktadır. Banka tarafından bu durumdaki krediler bilanço dışına çıkarılmaktadır (Birdişli, 2021, 36). Ancak aktiften silme durumunda bankaların ilgili kredinin tamamı için karşılık ayırması gerekmektedir. Bu durum da kâr durumunu etkilemektedir. Aynı zamanda aktiften silinen krediler için banka tarafından tahsil çalışmaları devam etmektedir. Çünkü aktiften silme, kredinin tahsilinden tamamen vazgeçme anlamında değildir. Bu nedenle tahsil için operasyonel yük ve maliyet devam etmektedir (Birdişli, 2021, 3).

Yapılandırma imkânı olan kredilerde konvansiyonel bankalar bilindiği üzere vadeyi ve borç miktarını artırarak yeni bir ödeme planı çıkarmakta ve bu şekilde sorunlu kredisinin tahsilini sağlamaktadır. Ancak bu durum katılım bankası açısından klasik bir faiz yöntemi olduğu için doğal olarak kullanılamamaktadır. Günümüzde katılım bankaları bu tür kredilerin yapılandırılması için yöntem olarak organize teverruk işlemini uygulamaktadır¹⁰. Organize teverruk yöntemi ile katılım bankası müşteri adına nakit elde etmektedir. Elde edilen bu nakitle müşterinin ödeyemediği ilk borcu kapatılmaktadır. Ardından kendisi-

10 Borç yapılandırma yöntemi olarak teverruk uygulaması için bk. Sancar, 2019, 173-176; Kılıçoğlu, 2020, 76-77; Halitoğlu, 2021, 668-669.

ne vadeli olarak satılan metal dolayısıyla da bankaya vadeli olarak borçlanmış olmaktadır. Vadenin uzaması dolayısıyla borçlunun aylık ödemelerinin miktarı düşmekte ve ödenebilir duruma gelmektedir (Sancar, 2019, 181-182; Halitoğlu, 2021, 668-669).

Günümüzde ciddi anlamda geniş kullanım alanı bulan organize teverruk ile ilgili İslam hukukçularının çoğu, bir ürün olarak kullanılamayacağını belirtmişlerdir. Ancak kısıtlı şartlarda kullanımına cevaz verilmiştir. Hatta bu cevaz da doğrudan değil ancak alternatifi olmadığı düşünülen ihtiyaç durumunda olmak üzere kapsamı daraltılmıştır (Sancar, 2019, 171; TKBB, 02.03.2021, md. 2.4; AAOIFI, ts., 746)¹¹. Nitekim Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) Danışma Kurulu tarafından hazırlanan teverruk standardında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

“Organize teverruk işlemi caiz değildir. Böyle bir işleme ancak klasik teverrukun uygulanmasını mümkün kılan düzenlemeler yapılarak ya da alternatif meşru yöntemler geliştirilene kadar sadece fon kullandırma sonucu oluşup ödeme güclüğü çekilen borçları yapılandırma ve katılım bankasının likidite ihtiyacını giderme amacıyla müracaat edilebilir. Katılım bankasının bu ihtiyacını öncelikle katılım bankalarının sunulan diğer ürünler (katılma hesabı açma, sukuk vb.) yoluyla karşılaması esastır. Bu mümkün olmadığında teverruk yöntemine başvurulacaksa bu işlemin öncelikle bir başka katılım bankasıyla yapılması tercih edilmelidir.” (TKBB, 02.03.2021, md. 2.4)¹².

Yukarıda verilen metinde de görüldüğü üzere organize teverruk uygulaması için temelde işlemin caiz olmadığı ifade edilerek ancak alternatif enstrümanlar geliştirilene kadar sınırlı bir alanda uygulanmasına fetva verilmiştir. Bu çerçevede borç yapılandırma yöntemi olarak kullanılan organize teverruk işlemine alternatif olabilecek başka uygulamalar ele alınmalıdır. Tüm sorunlu krediler için olmasa da çeşitli durumlarda özellikle ipotekli kredilerde olmak üzere, borçlu kişinin yeteri miktarda taşınır veya taşınmazının olduğu durumlarda vefa (geri alım) işlemi yapılarak borçların yapılandırıldığı görülmektedir. Bu işlemin hangi durumlarda uygulandığı, uygulanış şekli önem arz etmektedir. Özellikle katılım bankaları için tartışmalı olan organize teverruk uygulamasına, gerekli yerlerde alternatif olup olamayacağı da ayrıca ele alınması gereken önemli bir noktadır. Bu çerçevede biz de bu çalışmamızda sorunlu krediler için alternatif bir borç yapılandırma yöntemi olarak görülebilecek olan vefa uygulamasını inceleyeceğiz.

11 Organize teverrukla ilgili TKBB ve AAOIFI kurullarının getirdiği istisnalar için bk. Halitoğlu, 2021, 685-686.

12 Ayrıca AAOIFI tarafından hazırlanan teverruk standardının ilgili maddesi için bk. AAOIFI, ts., 746; TKBB ve AAOIFI kurullarının organize teverruk standartlarının karşılaştırması için bk. Halitoğlu, 2021, 686-690.

1. BORÇ YAPILANDIRMA YÖNTEMİ OLARAK VEFA SÖZLEŞMESİ

Vefa (geri alım) sözleşmesine ilişkin olarak mevzuatta açık şekilde bir tanım yapılmamıştır. Geri alım hakkı veya vefa sözleşmesi Türk Medeni Kanunu (TMK) 736. maddesinde geri alım hakkının şerhi, şerhin etkisi ve hakkın geçerli olacağı süre hakkında hükümler yer almaktadır. Türk Borçlar Kanunu'nda (TBK) 237. maddede geri alım sözleşmesinin düzenlenme şekli ve “satış ilişkisi doğuran haklar” başlığı altında 238 ve 239. maddelerle hakkın şerh edilmesi ve geçerlilik süreleri, devri ve miras yoluyla intikali hususlarına detaylıca yer verilmiştir (Ugan, 2019, 2; Güçlü & Yalvaç, 2013, 19).

Genel anlamıyla vefa sözleşmesi “satanın, sattığı taşınmaz malını müşteriden geri satın alma hakkını kendisinde saklı tutması” olarak ifade edilmiştir (Güçlü & Yalvaç, 2013, 19; Ugan, 2019, 4)¹³. Bu hakkın kullanılması ile birlikte yapılan satım sözleşmesindeki roller değişmektedir. Yani ilk satım sözleşmesindeki satıcı alıcı olurken, alıcı da satıcı konumuna gelmektedir (Buz, 2001, 126-127). Çünkü ilk mâlik, başlangıçta devrettiği şeyi belirlenen şartlar çerçevesinde (geri alım bedeli, süre, vb.) alabilme hakkını kendinde saklı tutmaktadır (Ugan, 2019, 6; Demirbaş, 2007, 47; Güçlü & Yalvaç, 2013, 19).

Geri alım hakkı, şu an mülga olan 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi'nin (MK) 660. ve 919. maddelerinde “vefa hakkı” olarak ifade edilmiştir. Burada yer alan “vefa” sözcüğü ile kastedilenin “söze sadık kalma” olduğu ifade edilmiştir (Ugan, 2019, 4). Ancak ilgili ifade işlemin mahiyetini tam olarak ifade etmemesi sebebiyle eleştirilmiştir (Ugan, 2019, 4; Nomer, 1990, 5-6). Vefa hakkını kuran anlaşma için de bey' bi'l-vefâ kavramı kullanılmıştır (Nomer, 1990, 5). Nitekim bu kavram şu an mülga olan 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun (BK) 213. maddesinde kullanılmıştır.

Yargıtay tarafından geri alım hakkı şu şekilde tasvir edilmiştir: “Taşınmaz bir malın maliki temlik ettiği bu malın önceden sözleşme ile belirlenen koşullarla yeniden satın alma hakkını saklı tutmuş ise ortada vefa hakkının varlığından söz edilir. Bu koşullar satış bedeline, vefa hakkının süresine vs. ye ilişkin olabilirler.” (Y. H. G. K. Yargıtay, 1987; 11. Hukuk Dairesi Yargıtay, 2016). Başka bir kararda ise vefa sözleşmesinin hem tanımına hem de niteliği ve şekil şartlarına yer verilmiştir (14. Hukuk Dairesi Yargıtay, 2016).

Vefa sözleşmesi nispi/kişisel nitelikli bir sözleşme olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle geri alım hakkı, hakkı tesis eden sözleşmenin tarafları ve onların küllî halefleri arasında hüküm ifade etmektedir (Güzel, 2020, 243; Zorlu, 2020, 609; Antalya & Topuz, 2019, 667; Oğuzman vd., 2018, 530, 535; Eren, 2012, 456).

13 Yapılan diğer tanımlar için bk. Oğuzman, Seliçi, & Oktay-Özdemir, 2018, 534; Antalya & Topuz, 2019, 667; Buz, 2001, 126; Demirbaş, 2007, 47; Eren, 2012, 454; Tekinay, 1988, 12.

Ancak tapuya şerh ile bu hak üçüncü kişilere karşı da ileri sürülebilmektedir (Antalya & Topuz, 2019, 667; Oğuzman vd., 2018, 535; Zorlu, 2020, 609; Güzel, 2020, 243). TMK'nın 736. maddesinde bu hüküm yer almaktadır. Bu şekilde eşyaya bağlı bir borç ilişkisi doğmuş olur (Zorlu, 2020, 609; Oğuzman vd., 2018, 535; Eren, 2012, 456). Geri alım hakkının tapu siciline şerh edilmesi durumunda aynı bir hak gücünü kazanacağı ifade edilmiştir (Oğuzman vd., 2018, 535; Eren, 2012, 456). Nitekim bu durum Yargıtay'ın kararında ifade edilmiştir (Y. H. G. K. Yargıtay, 1987)¹⁴. Şerh verilmesi bu sözleşmenin kişisel bir hak olduğu mahiyetini değiştirmemektedir (Güçlü & Yalvaç, 2013, 20).

Geri alım hakkı TMK 736. maddede "taşınmaz mülkiyetinin içeriği ve kısıtlamaları" başlığı altında düzenlenmiş olması aslında bu hakkın taşınmazlar açısından düzenlendiğini göstermektedir. Ancak sözleşmenin bu başlık altında ele alınması hakkın taşınır için kullanılmayacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim taşınır, fikri ve sınai haklar gibi mülkiyete konu edilebilecek ve devri hukuken mümkün olan her şey geri alım hakkının konusunu oluşturabilecektir (Güçlü & Yalvaç, 2013, 20; Ugan, 2019, 9; Zorlu, 2020, 608). Bu durum sözleşme özgürlüğü prensibine bağlı olarak ele alınmaktadır (Ugan, 2019, 9). Ancak taşınır şerh edilemeyeceği için taşınırlara ilişkin bir geri alım hakkı üçüncü şahıslar için ileri sürülemeyecektir. Alacak hakkı olduğu için esas itibarıyla sadece hakka vücut veren sözleşmenin borçlusuna veya onun külli haleflerine karşı ileri sürülebilmektedir (Güçlü & Yalvaç, 2013, 20). Yargıtay'ın taşınırın da geri alım hakkına konu olabileceğine dair kararı olmakla birlikte (11. Hukuk Dairesi Yargıtay, 1998) sadece taşınmazların olacağına dair kararı da vardır (14. Hukuk Dairesi Yargıtay, 2005)¹⁵. Ancak Yargıtay'ın vefa sözleşmesinin konusunun taşınmazlar olduğuna dair ifadelerinin vefa sözleşmesini tanımlamaya yönelik olarak düşünülmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü bu sözleşmenin TMK 736. maddede "taşınmaz mülkiyetinin içeriği ve kısıtlamaları" başlığı altında düzenlenmiş olmasından dolayı temel olarak bu sözleşmenin konusunu taşınmazların oluşturduğunu göstermektedir. Ancak taşınırın olmayacağına dair ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte taşınmazlar için tapuya şerh imkânının olması nedeniyle ve vefa sözleşmesinde de bu hakkın üçüncü kişilere karşı da ileri sürülebilmesi için tapuya şerhin şart olması nedeniyle genellikle bu sözleşmenin taşınmazlar üzerine yapıldığını göstermektedir. Çünkü taşınır üzerine yapılması durumunda tapuya şerh imkânı olmaması nedeniyle üçüncü kişilere karşı ileri sürülemeyecektir.

Yargıtay'ın da vefa sözleşmesiyle ilgili yukarıda ifade ettiğimiz açıklamalara kaynak teşkil edecek bir kararı bulunmaktadır. İlgili kararda vefa sözleşmesinin konusunun taşınmazlar olduğunu ifade etmesiyle birlikte, taşınır üze-

14 İlgili kanun maddelerine atıflarla yapılan benzer kararlar için bk. 2000a, 2000b; 14. Hukuk Dairesi Yargıtay, 2016.

15 Vefa sözleşmesinin konusunun gayrimenkul olduğunu ifade eden başka bir karar için bk. 11. Hukuk Dairesi Yargıtay, 2016.

rine de yapılabileceğini, ancak bu durumda tapuya şerh imkânı olmamasından dolayı üçüncü kişilere karşı ileri sürülemeyeceğini ifade etmektedir. Taşınurlar üzerine vefa sözleşmesinin yapılmasının gerekçesi olarak akit yapma serbestisi/hürriyeti gösterilmiştir (11. Hukuk Dairesi Yargıtay, 2016).

1.1. Vefa Sözleşmesinin Yapılma Amacı

Uygulamada vefa sözleşmesinin, alacakların yapılandırılmasında veya kredi kullanılması durumunda gerçekleştiğini görmekteyiz. Yapılandırma da bir nevi kredi kullandırma şeklinde olduğu için en temelde bu işlemin kaynağı bir kredi kullanım işlemidir (Ugan, 2019, 112; Nomer, 2016, 2007; Tekinay, 1988, 13). Kredi, “bir şahsın yahut bir şirketin, ekonomik açıdan kredi veren tarafından sağlanacak çeşitli ürün veya hizmetlerle desteklenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Ugan, 2019, 112).

Alacak için teminat olarak rehin veya kişisel teminatlar alınması çeşitli sebeplerle tercih edilmemektedir. Örneğin kefil olan kimse kefil olduğu borcu ödeyemeyebilmekte ya da ipotekli kredilerde ipoteğin paraya çevrilmesi için gerekli hukukî işlemler hem zaman açısından hem de maliyet açısından çeşitli sıkıntılara sebep olabilmektedir. Bu nedenlerle geri alım hakkı tanınarak satım işlemi yapılması taraflar arasında kredi ve yeniden yapılandırma işlemleri kapsamında tercih edilmektedir (Ugan, 2019, 110-111; Nomer, 2016, 2007; Zorlu, 2020, 610). Bu durumda borçlu, başka bir kredinin teminatı olmayan ve mülkiyetinde bulunan taşınmazları geri alım hakkına konu edebilmektedir. Bu sayede borçlular, kredilerini yeniden yapılandırmakta ve finansal durumlarını düzeltme imkânı kazanmaktadır (Ugan, 2019, 112).

Geri alım sözleşmesinde borçlu hakka konu edilecek taşınmazının mülkiyetini geri alım hakkını saklı tutmak kaydıyla alacaklıya devretmektedir. Şahsî ve aynı teminat alınması durumunda yukarıda bahsettiğimiz çeşitli problemlerle tercih edilmediği gibi, geri alım sözleşmesi de bazı durumlarda tercih edilmemektedir. Çünkü bu işlemde taşınmaz iki kez devre konu edilmektedir. Taraflar açısından iki kez tapu masrafı gündeme gelmektedir. Bu nedenle şahıslar arasındaki borç miktarı eğer az ise işlemin masraflı oluşu nedeniyle vefa sözleşmesi tercih edilmemektedir (Ugan, 2019, 111; Zorlu, 2020, 610).

1.2. Vefa Sözleşmesinin Borç Yapılandırma Yöntemi Olarak Uygulanışı

Yukarıda değindiğimiz üzere vefa sözleşmesi borç yapılandırılmasında ve kredi talebi durumunda teminat amaçlı olarak kullanılmaktadır. Sorunlu kredilerle mücadelede bankaların kullandıkları en temel yöntemlerden birisi olarak borçların yapılandırılması gösterilmiştir (Ateş & Köse, 2021, 159). Borç yapılandırma amacıyla vefa sözleşmesinin kullanılması durumunda, borçlunun ilk borcu silinmektedir. Yani vefa sözleşmesi ile sözleşmeye konu olan şeyin -genellikle taşınmazın- bedeline göre borçlu/hak lehtarının borcu sona ermiş

sayılmaktadır (Nomer, 2016, 2008; Ugan, 2019, 113). Bu durum, hukukî olarak takas işlemi ile gerçekleştirilmektedir (Nomer, 2016, 2008; Ugan, 2019, 113-114). Hukuki bir terim olarak takas, “birbirine karşı aynı cins alacağa sahip kişilerden birinin tek taraflı beyanı ile bu alacakları az olanı tutarında sona erdirmesi” şeklinde tanımlanmıştır (Oğuzman & Öz, 2019, 602). Yani takas işlemi, iki kişinin birbirlerine karşı olan borçlarının birbirine saydırılması şeklinde işlemektedir (Nomer, 2016, 2008; Ugan, 2019, 113-114). TBK’nın 139. maddesinde genel olarak takasın içeriği ve tanımı ele alınmıştır.

Vefa sözleşmesinde bankanın satıcıdaki kredi alacağı, satıcının banka karşı olan satış bedeli alacağı ile takas edilir. Başka bir ifadeyle bankanın vefa sözleşmesinde yer alan satıştan doğan borcunu ifa ederken normal ödeme olarak değil de takas yoluyla gerçekleşmiş olur (Nomer, 2016, 2008). Bir nevi banka, alacağını borçluya bir mal karşılığında satmaktadır. Bankanın borçlunun zimmetindeki alacağına karşılık, borçlunun bankaya sattığı ve bedel olarak borçlu kişinin, bankanın zimmetinde oluşan alacağının takas edilmesi suretiyle mahsuplaşma yapılmaktadır (Ugan, 2019, 114; Zorlu, 2020, 611). Bu tür sözleşmelerde bu işlem için kullanılan mahsup vb. ibarelerin, takas olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Mahsuptan farklı olarak burada sadece belli bir tutar borçtan düşürülmemekte, aynı zamanda aynı miktarda başka bir borcun sona ermesi söz konusu olmaktadır (Nomer, 2016, 2008)¹⁶.

Borç yapılandırma işleminde uygulanan vefa sözleşmesini somut bir örnek üzerinden açıklamakta fayda vardır:

A şahsı 2 yıllık vadeli olarak X bankasından 1 milyon TL’lik bir kredi kullanmıştır. Kredisine teminat olarak da oturduğu evi ipotek ettirmiştir. A şahsı kredi ödemesinde yaptığı aksaklık sebebiyle X bankası tarafından 1 milyon TL’lik alacak takip hesabına düşmekte ve bu durumun düzeltilmesi için vefa sözleşmesi ile yeniden yapılandırmaya gidilmektedir. X bankası A şahsının ipotegini geri alım hakkı A şahsında kalacak şekilde 1 milyon TL’ye satın almaktadır. Burada bankanın ipotegin satım bedeli olarak A şahsına ödeyeceği 1 milyon TL ile aslında A şahsının bankaya olan kredi borcu ödenmiş olmaktadır. Yani yukarıda da bahsedildiği üzere X bankasının, A şahsının zimmetinde oluşan 1 milyon TL’lik alacağına karşılık A şahsının X bankasının zimmetinde satım akdi sonucu oluşan 1 milyon TL’lik alacağı ile ödenmekte yani takas edilmektedir. Ardından A şahsı satmış olduğu gayrimenkul üzerine kurulu olan geri alım hakkını kullanabilmesi için 3 yıl vadeli olarak taksitler halinde ya da 3 yıl sonra o günkü rayiç bedel olan örneğin 1 milyon 250 bin TL ödemesi durumunda geri alım hakkını kullanarak satmış olduğu gayrimenkulünü tekrar satın alma imkânı doğacaktır. Bu şekilde 1 milyon TL’lik borç vefa sözleşmesi ile 1 milyon 250 TL olarak daha uzun vadeli şekilde yapılandırılmış olmakta-

16 Takas ile mahsup arasındaki fark için bk. Oğuzman & Öz, 2019, 617-618.

dır¹⁷. Vefa sözleşmesi bu amaçla uygulandığında, ilk satış bedeli ile sonraki geri alım bedeli arasında fark bulunması mümkündür. Bu fark aslında taraflarca kararlaştırılan faiz miktarını ifade etmektedir (Ugan, 2019, 115).

Bankaların gerek sorunlu kredilerin tahsili neticesinde gerekse çeşitli sebeplerle elde ettikleri gayrimenkul veya menkul malların mülkiyetlerinde ne kadar süre kalıp kalmayacağı bu işlem açısından önemli bir konudur. Nitekim vefa sözleşmesiyle de katılım bankası borcuna karşılık olarak bir menkul ya da gayrimenkul malı satın almaktadır. Dolayısıyla bankaların edindikleri bu tür malların banka bünyesinde ne kadar kalacağıyla ilgili düzenleme getirilmiştir.

5411 sayılı bankacılık kanununda alacaklardan dolayı edinilmek zorunda kalınan gayrimenkullerin elden çıkarılması zorunluluk olarak belirtilmemiştir. Ancak söz konusu gayrimenkullerin elden çıkarılmasına ilişkin usul ve esasların kurul tarafından belirleneceği hüküm altına alınmıştır (Güçlü & Yalvaç, 2013, 23). Bankalar alacaklarından dolayı emtia ve gayrimenkul edinirlerse “Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” çerçevesinde elden çıkarmaları gerekmektedir. Yönetmeliğe göre alacaklarından dolayı elde edilen gayrimenkullerin üç yıl içinde elden çıkarılması zorunludur (Kredilerin Sınıflandırılması, 2016, md. 16)¹⁸. Bu nedenle sorunlu alacakların vefa sözleşmesi kapsamında yapılandırılması durumunda vadenin üç yılı geçmeyecek şekilde ayarlanması gerekmektedir. Bu durum, büyük miktardaki sorunlu alacakların yeniden yapılandırılmasında vade açısından çeşitli zorluklara sebebiyet verebilir.

Bankaların sorunlu alacaklar için bu yöntemi kullanması durumunda bilançosunda kredi alacağı yerine maddi bir varlığın girmesi nedeniyle bankanın aktifinin donuklaşacağı şeklinde eleştiride bulunulmuştur. Çünkü bankaların aktiflerinin likiditesinin yüksek olması hedeflenmektedir (Güçlü & Yalvaç, 2013, 26-27). Ancak bankaların sorunlu kredi oranlarına baktığımızda normal kredi alacaklarına nazaran %2-3 seviyelerinde seyrettiğini görmekteyiz. Bunların tamamı için de vefa sözleşmesinin uygulanması borçlunun yeteri miktarda gerek ipotek gerekse ipotek dışında menkul-gayrimenkulünün olmasına bağlı olduğu için mümkün değildir. Bu nedenle sorunlu alacaklarının bir kısmında bu yöntemin uygulanması nedeniyle banka aktiflerinin söylenen şekilde donuklaşması pek de mümkün görülmemektedir.

Geri alım hakkının kullanılması ile aslında yeni bir satış ilişkisi gündeme gelmektedir. Taraflar arasında hukukî olarak bir satış ilişkisi olmasına rağmen bu tür sözleşmelerde alıcı-satıcı yerine, burada kişi sanki ilgili kuruma borcu-

17 Benzer örnek için bk. Güçlü & Yalvaç, 2013, 24-25.

18 Bu konuda yürürlükten kaldırılan yönetmelik ve yapılan değişikliklerle ilgili genel bilgi için bk. “Bankaların Alacaklarından Dolayı Edindikleri Gayrimenkul ve Emtialara İlişkin BDDK Yönetmeliklerinde Yapılan Değişiklikler”, 29.09.2022.

nu ödüyormuş gibi borçlu-alacaklı ibareleri kullanılabilir (Nomer, 2016, 2009). Geri alım hakkı saklı olmak üzere taşınmaz devreden kişinin yüklenmiş olduğu borç, aslında kredi borcu değil, geri alım bedelinin borcudur. Bu çerçevede sözleşmelerde yer alan borçlu-alacaklı ifadelerinin sözleşmenin niteliğine göre yorum yoluyla belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir (Nomer, 2016, 2009). Bu durum bankanın kredi alacağını (borçlunun zimmetinde yer alan) bir mal karşılığında borçluya sattığını göstermektedir.

2. VEFA SÖZLEŞMESİNİN ALACAK SATIMI (BEYU'D-DEYN) YASAĞI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Vefa sözleşmesinin alacak satımı (bey' u'd-deyn) açısından değerlendirmesine geçmeden önce işlemin klasik fıkihta yer alan bey' bi'l-vefâ sözleşmesine benzemesi nedeniyle kısaca bey' bi'l-vefâ işlemine değinmekte yarar vardır. Bey' bi'l-vefâ işlemi " tarafların semeni iade edilince geri satmak yahut borçlunun bir malı borcu mukabilinde ve borcunu ödeyince geri almak üzere satması" olarak tarif edilmiştir (Bilge, 2020, 8; Bilmen, ts., 6/126-127). Bu kavram Hanefî fukahâsına aittir. Nitekim Mecelle'de bey' bi'l-vefâ ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır: "Hâcet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur. Bey' bi'l-vefânın tecvizi bu kabîldendir ki Buhârâ ahâlisinde borç tekessür ettikde görülen ihtiyaç üzerine bu mu'âmele mer'iyü'l-icrâ olmuştur." (Ali Haydar Efendi, 2017, 1/90-91). Bu açıklamada da görüldüğü üzere bey' bi'l-vefâ işlemi Buhârâ bölgesinde çıkan ve yaygınlık kazanan bir uygulama olmuştur. Bey' bi'l-vefâ akdi için İslam hukukçuları farklı değerlendirmeler ve buna bağlı olarak da farklı hükümler ifade etmişlerdir. İslam hukukçuları tarafından bu işlem çeşitli akitlere benzetilmiştir. Bunlar; rehin akdi, sahih veya fasit akit ve son olarak mürekkep bir akit olarak görülüp yeni bir akit türü olarak ifade edilmiştir (Bayındır, 1992, 6/20). Bey' bi'l-vefâ işlemiyle ilgili verilen hükümler de benzetildiği akdin kurallarına uyup uymaması açısından ele alınmıştır. Bey' bi'l-vefâ ile ilgili olarak ifade edilen ve kabul edilen görüş ise bu akdin üç akitten oluşan mürekkep bir akit olduğu görüşüdür (İbn Nüceym, ts., 6/9; İbn Âbidîn, 1386/1966, 5/277; Şeyh Bedreddin, 2012, 406). Yeni bir akit görüşü literatürde "kavl-i câmi'" olarak yer almıştır (Küçüksucu, 2021, 833; Yelek, 2016, 277-278). İbn Nüceym (ö. 970/1563) "kavl-i câmi'" ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: "Bey' bi'l-vefâ hakkında fetva verenlerin kavl-i câmi' den başka bir görüşle fetva vermemeleri gerekir." (İbn Nüceym, ts., 6/9; İbn Âbidîn, 1386/1966, 5/277). Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895) Mecelle'de yer alan ilgili maddeler haricinde bu konuda müstakil bir risale yazmış ve orada da kuşatıcı görüş (kavl-i câmi') olarak ifade edilen bu görüşün kendi döneminde insanların faydasına ve maslahatına uygun olduğunu söylemiştir (S. Kaya, 2008, 271). Bey' bi'l-vefâ işlemiyle ilgili çeşitli hükümler yer almasıyla birlikte nihayetinde bu işlemin kendine özgü bir uygulama olduğu ve genel anlamıyla meşru bir uygulama olarak görül-

düğünü Hanefî mezhebinin son dönem eserleri ve özellikle Mecelle açısından söylememiz mümkündür. Dolayısıyla günümüzde uygulanan vefa sözleşmesi genel yapı ve uygulama şekli bakımından bey' bi'l-vefâ işlemine benzese de, meşruiyeti açısından vefa sözleşmesini, sadece bey' bi'l-vefâ üzerinden değerlendirmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle işlemi klasik fıkıhta yer alan alacak satımı (bey'u'-deyn) açısından inceleyeceğiz.

Vefa sözleşmesi kullanılarak kişinin borcunu yapılandırması durumunda alacaklı konumunda olan banka ile borçlu konumunda olan kişi arasında bu sözleşme yapılmaktadır. Bu çerçevede klasik fıkıhta bey'u'd-deyn konusu, alacağın borçluya veya üçüncü kişiye satılması şeklinde iki temel ayrıma göre ele alınmakta olup, bu ayrım çerçevesinde çeşitli hükümler gündeme gelmektedir. Vefa sözleşmesi alacaklı konumunda olan banka ile borçlu arasında yapılan bir sözleşme olması hasebiyle konu klasik fıkıhta alacağın borçluya satılması kapsamında ele alınacaktır. Bu nedenle alacağın satımı konusunu işlerken sadece borçluya satımı ile ilgili hükümlere yer verip ardından vefa sözleşmesini bu kapsamda değerlendireceğiz.

2.1. Klasik Fıkıhta Deyn Kavramı

Alacağın borçluya satımıyla ilgili görüşlere geçmeden önce genel olarak alacak (deyn) kavramına değinmekte fayda vardır. Deyn sözlükte, isim olarak “ödünç, satılan malın bedeli (semen) ve hazırda bulunmayan şey” mânalarına gelir (Aydın, 1994, 266; “Deyn”, 1412/1992, 102). Terim olarak ise en genel anlamıyla “kişinin zimmetinde sabit olan şey” olarak tanımlanmıştır (Aydın, 1994, 266; “Deyn”, 1412/1992, 102; Kara, 2012a, 391).

Bir akdin ortaya çıkabilmesi için konusunun olması gerekmektedir. Normal şartlarda bir akdin konusu ya 'ayn ya da menfaatlerden oluşabilir. Ancak borç ilişkisi söz konusu olduğunda 'ayn-menfaat kavramlarının dışında “deyn” kavramı gündeme gelmektedir (Hacak, 2007, 140). Bu nedenle deyn bir varlık olarak kabul edilmiş ve bazı sözleşmelere konu edilmiştir. Çünkü kural olarak herhangi bir sözleşmenin konusu varlık dışında bir şey yani “ma'dûm” olması kabul edilmemiştir (Hacak, 2007, 142; Serahsî, ts., 15/74). Bu nedenle deyn “zimmette sabit olan hükmî mal” (Kâsânî, 1406/1986, 5/148, 234; İbnü'l-Hümâm, 1389/1970, 6/492; İbn Nüceym, 1419, 305), “vacip bir fiilin ismi veya bir malın teslim fiili” (Kâsânî, 1406/1986, 5/148, 234, 6/6, 7/196; İbnü'l-Hümâm, 1389/1970, 7/205; Bâbertî, 1389/1970, 7/205; 'Aynî, 1420/2000, 8/455) yahut “zimmette bulunan şer'î bir vasıf” (Zeyla'î, 1314, 4/171; Bâbertî, 1389/1970, 7/239; İbnü'l-Hümâm, 1389/1970, 6/153, 8/436) şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlar, aslında deynin tesliminden ve kabzından sonra somut şekilde bir 'ayna dönüşüncüye kadarki sürecini tasvir edecek niteliktedir. Bu çerçevede deyn kavramı, somut bir mala/varlığa dönüşüncüye kadar zimmette meydana gelmekte ve hukuken kabul edilen bir eşya olarak nitelenmektedir. Gerçek anlamda varlığı olmayan ve “ma'dûm” olarak nitelenen şeyler akitlere

konu olmazken, deyn ise aslında gerçek ve somut bir varlığı olmasa da hukuken hükmî bir mal olarak kabul edilmiş ve akitlere konu edilebilir hale gelmiştir (Hacak, 2007, 145-146).

Deynin ifadan önce “teslim fiili” şeklinde nitelendirilmesi aslında hakiki anlamda bir mal olmadığını göstermektedir. Nitekim Kâsânî (ö. 587/1191), bu anlamda deyni adem/yoklukla ilişkilendirerek deynin hakiki anlamda bir varlık olmadığını, insanların ihtiyaçlarına binaen mal kabul edildiğini ifade etmiştir (Kâsânî, 1406/1986, 7/196). Bu nedenle deyn, bir anlamda mal olarak kabul edilmiş ve aslında onun ileride ifa ile mala dönüşeceğine binaen bu yorum getirilmiştir (İbnü'l-Hümâm, 1389/1970, 7/204-205). Tanımlara bakıldığında deynin somut bir varlığa dönüşmesi ancak borçlunun teslim fiiliyle olacağı için deyn de bu şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca teslim fiilinden önceki durumunu göstermek için de hükmî mal kavramı kullanılmıştır. Deyn burada her ne kadar hükmî bir mal olarak kabul edilse de ‘aynlar göre mal oluşu ve mali değeri bakımından daha eksik kabul edilmiştir (İbnü'l-Hümâm, 1389/1970, 6/492).

Deyn kavramını daha iyi anlaşılması için ‘ayn kavramıyla mukayeseli olarak ele almakta fayda vardır. “Mevcut, hazır ve belirlenmiş mal” şeklinde tanımlanan ‘ayn, deyn mukabilinde kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaman, 1991, 257-258). Bu çerçevede ‘ayn kavramı aynî hakların konusunu teşkil eden mal kavramıyla aynı anlama gelmektedir. Burada kıyemî-mislî ayrımı yapılmaksızın bütün malları içine almaktadır. Çünkü aynî hakkın konusu sadece kıyemî mallar değil, mislî mallar da olabilir (Aybakan, 1998, 20-21). Aynı şekilde tüketilmeyen mallar yani kira ve âriyet akitlerine konu olan mallar açısından bakıldığında buradaki akitlerde malların kullanılmasıyla ortaya çıkan yarar için menfaat kavramı kullanılmış olup; bunun mukabilinde ‘ayn kavramı kullanılmıştır (Aybakan, 1998, 21-22; Karaman, 1991, 257-258). Bu şekilde yapılan tanımların mala ilişkin olarak ele alındığını söylemek mümkündür.

Hanefî mezhebinde mallar; altın ve gümüş gibi para türünden mallar, kıyemî mallar ve mislî mallar biçiminde üçe ayrılmaktadır. Para türünden mallar, zimmette bulunmaya yani deyn olmaya elverişli nitelikte olup kabzla taayyün eden mallardır. Kıyemî mallar deyn olmaya elverişli olmayıp tayin ile taayyün eden mallardır. Mislî mallar ise deyn olmaya yani zimmette bulunmaya elverişli oldukları halde kimi durumlarda tayinle, kimi durumlarda ise kabzla taayyün eden mallardır (Yerlikaya, 2022a, 293). Bunun neticesinde de akitte mebî'-semen ayrımı yapılmaktadır.

‘Ayn ve deynin bu anlamda kullanımına bağlı olarak bey' akdinin dörtlü şekilde tasnifine gidilmiştir. Bu tasnife göre; ilki bey'u'l-'ayn bi'l-'ayn. Yani bir kişinin bir eşyayı başka bir eşya karşılığında satmasıdır. Örnek olarak kişinin köle karşılığında elbiseyi değişmesi verilmiştir. Buna literatürde mukâyaza denmektedir. İkincisi; bey'u'l-'ayn bi'd-deyn. Kişinin bir eşyayı mutlak semen

karşılığında satmasıdır. Yani kişinin bir eşyayı rayiç olan fels, yahut mekîl, mevzun ve adediyyât-ı mütekâribe kapsamındaki misli mallar karşılığında yani deyn karşılığında satmasıdır. Üçüncüsü; bey' u'd-deyn bi'd-deyn. Burada ise mutlak olan semen ile yine mutlak olan semenin değiştirilmesi söz konusu olup dirhem ve dinarların birbiriyle değişimi örnek olarak verilmiştir. Bu tür yapılan akit sarf akdi olarak isimlendirilmiştir. Dördüncüsü ise; bey' u'd-deyn bi'l-'ayn. Bu akit türü de selem olarak isimlendirilmiştir. Selemde yer alan müslemun fih burada deyn kapsamındadır ve ra' sü'l-mâl ise hem 'ayn hem de deyn kapsamında olabilir. Bu çerçevede ra' sü'l-mâlin kabzı şart koşularak 'ayn konumuna getirilmiş olmaktadır (Kâsânî, 1406/1986, 5/134; Zeyla'î, 1314, 4/2; 'Aynî, 1420/2000, 8/3; İbnü'l-Hümâm, 1389/1970, 6/247; Hammâd, 1411/1990, 10-11).

'Ayn-deyn ayrımının gündeme geldiği ve kullanıldığı en önemli nokta aslında borç ilişkisinin olduğu yerlerdir. Taraflar arasında bir borç ilişkisi oluştuğunda deyn kavramı gündeme gelmektedir ve 'ayn kavramıyla karşılıklı olarak kullanılmaktadır. Yukarıda yapılan akit tasnifinde 'ayn-deyn kavramları mala ilişkin bir ayrımla kullanılmakta olup, kabza kadarki süreci tasvir etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak borç ilişkisi söz konusu olduğunda gündeme gelen 'ayn-deyn kavramlarında 'ayn; aynî hakkın konusu olacak nitelikteki malları kapsamaktadır. Yani kıyemî mallar ile fert olarak belirlenmiş misli malları temsil etmektedir (Aybakan, 1998, 22). Borç ilişkisinde cins olarak belirlenmiş misli mallar ise deyn olarak kabul edilmektedir. Buna göre borcun dış âlemde taalluk edeceği somut bir mal yani 'ayn bulamayınca, zimmete taalluk ederek konusuz kalması engellenmektedir (Aybakan, 1998, 22). Bu çerçevede dar anlamda deyn "kişinin zimmetinde başka bir şeyin bedeli olarak sabit olan şeyi" ifade etmektedir (Lâhim, 1433/2012, 55; Aydın, 1994, 267). Burada deyni doğuran sebebi dikkate alarak Hanefî mezhebi deyni "akit veya itlaftan doğan ve zimmette sabit olan şey" şeklinde daha dar kapsamda tanımlarken (İbn Âbidîn, 1386/1966, 5/157; Aydın, 1994, 267); Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, deyni doğuran sebebi önemsemeden genel olarak "zimmette sabit olan her şey" olarak tanımlamışlardır (Aydın, 1994, 267; Hammâd, 1411/1990, 16-18).

Alacağın yani deynin satımı (bey' u'd-deyn) konusuyla kastedilen deyn "önceden borç ilişkisi çerçevesinde doğmuş ve borçlunun zimmetine taalluk etmiş şey" olarak düşünülmeli ve yukarıda mala ilişkin olarak 'ayn-deyn ayrımında yer alan ve akitletlerin bu çerçevede dörtlü şekilde tasnif edildiği anlamdaki deyn kavramı düşünülmemelidir. Yani bey' u'd-deyn ifadesinde deyn kavramı, yapılan yeni bir akitle oluşacak olan deyni değil, daha önceden akit veya itlaf sebebiyle zimmette sabit olan bir alacağı (deyni) temsil etmekte olup; bey' u'd-deyn ifadesi ise bu şekilde oluşan bir alacağın (deynin) yeniden bir satım akdine konu edilmesini ifade etmektedir. Uygulanma yöntem ve şeklini anlattığımız vefa sözleşmesinin katılım bankalarındaki uygulamasının bu çerçevede işlemesine binaen konu yukarıda ifade ettiğimiz "bey' u'-deyn" açısından ele alınacaktır. Ayrıca çalışmamızda bey' u'd-deyn ifadesiyle, önceden

zimmette oluşan bir alacağın peşin bir mal veya bedel karşılığında satımı kastedilmektedir. Bu çerçevede daha çok Mâlikî mezhebinde gördüğümüz önceden zimmette oluşan bir alacağın yine aynı borçlunun zimmetinde vasıf ve miktar bakımından farklı bir alacağa dönüştürülmesi anlamındaki “feshu’d-deyn bi’d-deyn” ile, her iki bedelin zimmette sabit olacak şekilde satılması anlamındaki “ibtidâ’u’d-deyn bi’d-deyn” ile karıştırılmaması gerekir (Kara, 2012b, 67, 82).

2.2. Klasik Fıkıhta Alacağın Borçluya Satılması

Bey’u’d-deyn olarak ifade edilen alacağın satımı uygulaması, klasik fıkıhta çeşitli şekillerde ele alınmış olup hükme etki edecek şekilde deynin borçluya yahut borçlu dışındaki üçüncü bir kişiye satımı olmak üzere temelde iki kısımda incelenmiştir (Aybakan, 2011, 429, 430). Biz de konumuz gereği deynin borçluya satımıyla ilgili hükümlere kısaca yer vereceğiz. Alacağın borçluya satılması uygulaması, alacaklının borçlunun zimmetinde yer alan alacağına karşılık olarak borçludan peşin ya da vadeli olarak para veya bir mal alması şeklinde olmaktadır. Bu tür bir uygulamaya çeşitli şartlarla cevaz verenlerin yanında cevaz vermeyenler de bulunmaktadır.

Alacağın borçluya satılmasına çeşitli şartları taşımakla birlikte Hanefî (Kâsânî, 1406/1986, 5/148; İbn Nüceym, ts., 5/280; İbn Âbidîn, 1386/1966, 5/152; İbn Nüceym, 1419, 309), Şâfiî (Nevevî, ts., 9/275; Remlî, 1404/1984, 4/90), Mâlikî (Sahnûn, 1415/1994, 3/10-11; ‘Ulayş, 1409/1989, 5/46) ve Hanbelî (İbn Kudâme, 1389/1969, 4/91; Buhûti, ts., 8/119-120, 1414/1993, 2/97) mezhepleri cevaz vermiştir. Hanefî mezhebine göre kişi alacağını bizzat borçluya satabilir. Çünkü burada alacağın üçüncü bir kişiye satımında ortaya çıkacak olan teslim riski söz konusu değildir. Bu durum tıpkı gâsiba gasp ettiği malı satmak gibidir (Kâsânî, 1406/1986, 5/148; İbn Nüceym, ts., 5/280). Çağdaş müelliflerden Darîr, alacağın satımı/temliki konusunu, teslim alınmamış malın satımı konusuyla bağlantılı şekilde ele almıştır. Her iki konuya da akdin konusunun teslimine mümkün olması şartı altında yer vermiştir (Darîr, 1416/1995, 329 vd.; Dönmez, 1996, 369). Bu nedenle de satım akdinde teslimi mümkün olmayan bir malın akde konu edilmesi mümkün değildir ve böyle bir akit batıl kabul edilmiştir (Darîr, 1416/1995, 317 vd.; Dönmez, 1996, 368; Bardakoğlu, 1992, 16). Bu çerçevede alacağın yani deynin, bir satım akdine konu edilmesi satım akdinin tarafları açısından ele alınmıştır. Alacağın üçüncü bir kişiye satımı söz konusu olduğunda alacaklı kişi borcunu tahsil etmeden yeni bir satım akdi yaptığı için teslimi mümkün olmayan bir malı akde konu etmiş olmaktadır. Mülkiyeti henüz kazanılmamış bir şeyin başkasına temliki mümkün değildir (Aybakan, 2011, 430). Bu nedenle böyle bir akit batıl kabul edilmiştir (Kâsânî, 1406/1986, 5/148; Aydın, 1992, 290, 1994, 268; Bardakoğlu, 1997, 507; Akgündüz, 2000, 355). Ancak alacağın bizzat borçluya satılmasında ise müşterinin zimmetinde yer alan mal yine bizzat kendisine satılmaktadır. Böyle bir durumda yukarıda bahsedilen teslim riskinin, burada yer almadığı ifade edilerek alacağın bizzat borçluya satımına cevaz ve-

rılmıştır (Darîr, 1416/1995, 332; Akartepe, 2020, 29). Bu görüş şu şekilde delillendirilmiştir: Kişinin, çeşitli sebeplerle önceden kabzettiği bir malı satın alması durumunda, satım akdinden dolayı o malı tekrar kabz etmesi şart koşulmamıştır. Buna örnek olarak da vedia akdinden dolayı kişinin kabzettiği bir malı ya da gasp sebebiyle kişinin elinde olan bir malı satın alması durumunda kabzın gerekmediği ifade edilmiştir. Bu iki örnek çerçevesinde deynin bizzat borçluya satımında teslim riski oluşmadığı için caiz kabul edilmiştir (Kâsânî, 1406/1986, 5/148).

Alacağın borçluya satımı noktasında delil olarak kullanılan ve İbn Ömer'den (ö. 73/692) nakledilen bir rivayet bulunmaktadır. Burada ilgili rivayete göre Hz. Peygamber'in, alacağın satımına çeşitli şartlarla cevaz verdiği ifade edilmiştir (Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, 10/359, 469-470 (No. 6239, 6428); Dârimî, 1412/2000, kit. Büyû', 43 (No. 2623); İbn Mâce, 1430/2009, kit. Ticârât, 51 (No. 2262); Ebû Dâvud, 1430/2009, kit. Büyû', 14 (No. 3354); Tirmizî, 1996, kit. Büyû', 24 (No.1242); Nesâî, 1406/1986, kit. Büyû', 51, 52 (No. 4582, 4589)).

Bu rivayette söz konusu olan işlemde İbn Ömer'in, alacağı olan altın veya gümüş karşılığında borçludan örneğin altın karşılığında gümüş veya gümüş karşılığında altın tahsil ettiği görülmektedir. Yani alacağını borçluya para cinsinden bir mal karşılığında satmaktadır. Bu durumda faiz cereyan etmemesi için sarf akdinin şartları gerekli görülmüş ve alacağı karşılığında tahsil ettiği şeyi o günün kuruyula ve mecliste kabzetmek suretiyle işlemin caiz olarak kabul edildiği görülmektedir (Serahsî, ts., 13/125-126, 14/2-3)¹⁹. Dolayısıyla alacağın satımında semen ve mebî'in faize sebep olacak şekilde işleme konu edilmesi yasaklanmıştır (Aybakan, 2011, 429). Nitekim deyn ya altın, gümüş veya bu türden para olabilir, ya da mislî mallardan oluşabilir (Kâsânî, 1406/1986, 5/236). Deyn bu şekilde olduğu için deynin satımında, mukabilinde olacak şeyin ya tayinle ya da kabzla 'ayn konumuna getirilmesi gerekmektedir. Nitekim yukarıda verilen rivayette yer alan işlemde İbn Ömer, altın alacağına karşılık gümüş aldığından söz etmektedir. Bu durumda altın karşılığında alınan gümüşün 'ayn konumuna getirilmesi gerekmektedir. Şayet böyle bir konuma getirilmezse bu durumda hem ribe'n-nesîe gündeme gelecek hem de yasaklanan satış olan deynin deyn karşılığı satımı olmuş olacaktır. Altın, gümüş ve diğer para cinsinden olan şeyler ancak kabzla 'ayn konumuna geldikleri için burada kabz şartı aranmıştır (Kâsânî, 1406/1986, 5/234, 236).

Alacağın borçluya satımının caiz olması için işlemin faize yol açmaması şartının dışında gerekli birtakım şartlar daha ileri sürülmüştür. Genel olarak bunları ifade edecek olursak; kabzdan önce satım kuralına uygun olan cinsten bir alacağın olması ve işlemin bey'u'd-deyn bî'd-deyn yasağına yol açmaması şeklinde özetlenebilir (Lâhim, 1433/2012, 134-135; Aybakan, 2011, 429). Bir ma-

19 Para borcunun sarfa konu edilmesiyle alakalı görüşler için bk. Aybakan, 2009a, 139.

lin kabzdan önce satıma uygun olup olmaması akitteki konumuna yani semen mi mebî' mi olduğuna bağlıdır. Akitteki konumun tespiti için de 'ayn-deyn ayırımı ve buna bağlı olarak tayinle taayyün eden ve etmeyen malların ayırımının bilinmesi gerekmektedir.

Hanefî literatürde, dar ve teknik içeriği bakımından mebî', "akit esnasında tayinle taayyün eden şey ve akde en başından 'ayn olarak konu olan şey" biçiminde; semen ise, "akit esnasında tayinle taayyün etmeyen şey ve akdin varlığıyla birlikte kişinin (müşterinin) zimmetinde deyn olarak sabit olan şey" biçiminde tanımlanmaktadır (Yerlikaya, 2022c, 5). Burada akitteki mebî', 'aynla ilişkilendirilmiş semen ise deynle ilişkilendirilmiştir (Yerlikaya, 2022c, 5-6; Aybakan, 2003, 212). Dolayısıyla alacak yani deynin satımında deynin yeni akitteki konumu onun kabzdan önce satımını etkileyecek niteliktedir. Akitlere konu olabilecek mallar; altın, gümüş ve diğer para türleri, mislî ve kıyemî mallar olmak üzere üç grupta ele alınabilir (Gözübenli, 2009, 466). Bu açıdan baktığımızda tayinle taayyün etmeyen paralar akitlerde her zaman semen konumunda yer alırlar (Gözübenli, 2009, 466). Semen konumundaki mallarda yapılan işleme göre gerekli şartları taşıması durumunda kabzdan önce tasarruf caizdir (Kâsânî, 1406/1986, 5/234; Bardakoğlu, 1992, 18). Kıyemî mallar ise tayinle taayyün ettikleri için paralardan ayrılmaktadır. Bu nedenle de deyn olmaya elverişli mallar değildirler. 'Ayn niteliğinde oldukları için muâvazalı akitlerde mebî' olarak bulunurlar (Yerlikaya, 2022b, 35; Gözübenli, 2009, 466). Bu nedenle de bu tür malların kabzdan önce satımı ise menkul olup olmamasına göre tartışmalı bir konudur (Kâsânî, 1406/1986, 5/234)²⁰. Mislî mallar ise bazen tayin ile taayyün ederek 'ayn yani mebî'ye bazen de yalnızca kabzla taayyün ederek para türünden mallara yani deyne benzemektedir. Bu durumda da semen konumunda olmaktadır (Yerlikaya, 2022b, 34-35; Gözübenli, 2009, 466).

Borçlunun zimmetinde yer alan deynin alacaklı tarafından bizzat borçluya satımında önceden zimmette oluşan deyn, her türlü semen konumunda yer almaktadır. Bunun istisnası olarak selem akdi verilmiştir. Çünkü sadece selem akdinde mebî' konumunda olan müslemün fih zimmette sabit olacak şekilde deyn olmaktadır (Gözübenli, 2009, 466; Aybakan, 2000, 500). Buradaki alacak yani deyn, mebî' konumunda olduğu için mebî' de kabzdan önce tasarrufa cevaz verilmemiş ve bu nedenle müslemün fihin bizzat borçluya yani müslemün ileyhe satışına cevaz verilmemiştir (Kâsânî, 1406/1986, 5/234, 236; Aybakan, 2000, 500, 2009b, 404). Bu istisnanın dışında alacağın, yeni bir satım akdine konu edildiğinde, alacak (deyn) mukabilinde kişinin satın alacağı şeyin akitteki konumuna göre farklı şartlar gündeme gelmekle birlikte borçluya satımına cevaz verilmiştir. Yukarıda da anlatıldığı üzere deyn mukabilinde kişinin satın alacağı şey, şayet kıyemî bir mal ise bu tayinle taayyün ederek 'ayn konumuna geleceği için kabz şartı gerekmeden böyle bir satım caiz kabul edil-

20 Mebî' olan alacağın kabzdan önce tasarrufu ile ilgili kısaca bk. Aybakan, 2011, 429-430; Bardakoğlu, 1992, 18.

miştir (Kâsânî, 1406/1986, 5/236). Ancak deyn karşılığında kişinin satın alacağı şey misli bir mal olursa ya tayinle ya da kabzla 'ayn konuma getirilerek işlemin tamamlanması gerekmektedir. Aksi halde deynin deyn karşılığı satımı yasağına girilmiş olacaktır (Kâsânî, 1406/1986, 5/236).

Alacağın satımında deynin mukabilinde alınacak olan şeyin ya tayinle ya da kabzla muayyen hale getirilmesinin şart koşulduğunu ifade etmiştik. Bu durum, faiz ihtimalini ortadan kaldırmak için olduğu kadar, deynin deyn karşılığında satımı yasağına düşmemek için de gerekli bir şarttır. Dolayısıyla kişinin alacağı tayin ile taayyün etmeyen para cinsi mallardan oluştuğunda bunun karşılığında satın alacağı şey yine aynı türden paralar olursa sarf akdi kuralları geçerli olacaktır. Bunun dışında tayinle taayyün eden misli veya kıyemî bir mal satın aldığı anda ise bunların da 'ayn konumuna getirilmesi gerekmektedir (Kâsânî, 1406/1986, 5/236-237) Aksi durumlarda yasaklanan deynin deyn mukabilinde satışı kapsamına girecek nitelikte bir işlem olacaktır.

Sonuç olarak mezhepler tarafından deynin bizzat borçluya satımına belli şartlarla birlikte cevaz verildiği görülmektedir. Özellikle borçlunun zimmetinde oluşan deynin, yani alacaklı açısından bakıldığında borçludaki alacağın, henüz alacak (deyn) tahsil edilmeden yeni bir satım akdine konu olduğunda iki önemli hususa dikkat edilmektedir. İlk olarak, deynin borçluya satımında, satım akdi sonucunda deyn mukabilinde alınacak şeyin niteliğine göre akit sarf akdine dönüşebilir ve sarf akdinin kendine mahsus kuralları burada da aranır. İkinci olarak ise yapılan satım akdinde faizin oluşmaması için bedellerin peşin olması ve miktarları gibi hususlara riayet edilmesi şart olarak görülmüştür. Ayrıca kabzdan önce tasarrufta bulunabilecek şeyler kapsamında akitlerdeki semen-mebî' ayırımına dikkat çekilerek, zimmette yer alan deyn şayet mebî' (selam akdindeki alacak olan müslemün fih gibi) ise bu durumda kabzdan önce tasarrufun caiz olmadığı görülmüştür. Son olarak alacağın satımında yasaklanan işlem olan deynin deyn karşılığı satımı kapsamına girmemek için, kişinin deyn mukabilinde alacağı şeyi ya tayinle ya da kabzla 'ayn konumuna getirmesi şart koşulmuştur.

2.3. Vefa Sözleşmesinin Alacağın Borçluya Satımı Açısından Değerlendirilmesi

Borç yapılandırma yöntemi olarak katılım bankalarınca uygulanan vefa sözleşmesinde kişi, ilk borcu dolayısıyla bankaya vermiş olduğu teminatı veya bunun dışında bir menkul ya da gayrimenkulünü bankaya olan borcu karşılığında satmaktadır. Yani alacaklı olan banka, borçlu kişinin zimmetinde oluşan alacağına karşılık olarak kişiden bir menkul ya da gayrimenkulü satın almaktadır. Bu durumda da kişinin borcu, alınan şeyin bedeline göre silinmektedir (Ugan, 2019, 113; Nomer, 2016, 2008). Bunun hukuken takas işlemiyle yapıldığı ifade edilmiştir. Bankanın satıcıdaki kredi alacağı, satıcının bankaya karşı olan satış bedeli alacağı ile takas edilmiş olacaktır. Yani başka bir ifadeyle bankanın

satış bedeli borcunun ifası ödeme ile değil takas yoluyla gerçekleşmiş olacaktır (Nomer, 2016, 2008). Bir nevi banka alacağını borçluya bir mal karşılığında satmaktadır. Bankanın borçlunun zimmetindeki alacağına karşılık, borçlunun bankaya sattığı ve bedel olarak bankanın zimmetinde oluşan alacağının takas edilmesi suretiyle mahsuplaşma yapılmaktadır (Ugan, 2019, 114; Zorlu, 2020, 611).

Vefa sözleşmesinde yer alan borçlu ve banka arasında ilk borcun ifa aşamasında bankanın alacağına karşılık olarak borçludan satın aldığı malın bedeli ile borçlu kişinin ilk borcunun takas yöntemiyle ifa edilmesi, klasik fıkhıta deynin ifasının ve kabzının ancak takas (mukâssa) ile olacağı görüşü ile paralellik arz etmektedir. Alacağın (deynin) ifasının klasik fıkhıta özellikle Hanefi mezhebinde takas (mukassa) yoluyla olacağı ifade edilmiştir. Konunun ele alındığı eserlerde deynin yukarıda verilen tanımlarına değindikten sonra hakiki anlamda kabzının mümkün olmayacağı ve bu nedenle ifasının aslında takas yöntemiyle yapılabileceği/yapıldığı belirtilmiştir (Kâsânî, 1406/1986, 5/234; İbn Nüceym, 1419, 305; Hamevî, 1405/1985, 4/5). Bu çerçevede takas, “iki veya daha fazla sayıda kişinin karşılıklı olarak borç, kısas gerektiren fiiller veya herhangi bir konuda ödeşmesi” şeklinde tanımlanmıştır (Kahraman, 2010, 451). Kadri Paşa ise “bir şahıstaki talep edilebilir alacağın talep edilebilir bir borç karşılığında düşürülmesi” şeklinde tanımlamıştır (Kadri Paşa, 1407, 63, md. 224). Bir nevi takas, alacaklı ile borçlunun karşılıklı olarak yaptıkları bir hesaplaşma muamelesi olarak görülmüştür (Aydın, 1992, 289). Bu anlamda alacak miktarında indirim yapmayı anlatan “mahsûb” terimi, İslâm hukuku literatüründe takasla aynı anlamda kullanılmaktadır (Kahraman, 2010, 451). Nitekim karşılıklı olarak birbirlerinin zimmetinde alacakları olan kişilerin borçlarını ifa ederken, miktarda az olan alacağın çok olan alaktan düşürülmesi şeklinde takas işlemi yapabilirler. Örneğin kişinin, başka birinin zimmetinde 150 TL alacağı varken, aynı kişiye 100 TL borcu olduğunda, 150 TL’lik alacağından 100 TL’lik borç düşürülerek takas işlemi yapılmış olur. Böylece 150 TL alacağı olan kişinin 100 TL’lik borcu düşülerek aynı kişiden 50 TL alacağı kalmış olur²¹.

Deyne ve zimmet kavramlarına Hanefi mezhebinde yüklenen anlamlardan dolayı zimmette sabit olan bir deyn karşı tarafa olduğu gibi ifa edilemez (Hacak, 2007, 154; Kahraman, 2010, 451). Bu nedenle de Hanefî mezhebinde deynin ifası için Kâsânî şu açıklamaları yapmıştır:

“Deynin bizzat kendisinin kabzı düşünülemez, zira deyn ya hükmî bir maldır ya da teslim filidir. Bu nedenle onun hakiki anlamda kabzı tasavvur edilemez. Deynin kabzı ancak onun bedelinin kabzı ile olur. Bedeli olan ‘ayn kabzedildiğinde kabzedenin zimmetinde bu ‘ayn tazmin sorumluluğu altına girer. Kabzedene de malı verenin zimmetinde maliyet bakımından misli bir deyn oluşur ve bu iki deyn takas edilir. Deynin kabzının yöntemi budur. Burada ödenen

şeyin tam olarak deyn ile aynı cinsten olması gerekmez. Zira takas manen gerçekleşir ve mallar maliyet noktasında tek bir cinstir.” (Kâsânî, 1406/1986, 5/234).

Bu açıklamaya bakıldığında kişinin zimmetinde borç olarak oluşan deyni ifa ederken aslında ilk başta oluşan borcun bizzat aynısının teorik olarak ifasının mümkün olmayacağı nedeniyle deynin hem ifasının hem de kabzının yöntemi bu şekilde açıklanmıştır. Benzer şekilde İbn Nüceym de deynin hükmî bir mal olduğunu ifade ettikten sonra onun ifasının ve istifâsının Ebû Hanîfe'ye göre takas yoluyla olacağını bildirmiştir (İbn Nüceym, 1419, 305). Örnek olarak şu uygulamaya yer vermiştir:

“Bir kişi on dirheme bir elbise satın aldığında elbise onun mülkü olur ve bu satın alma işleminden dolayı (elbiseyi satın alan kişinin) zimmetinde de on dirhem satıcının mülkü olarak sabit olur. Müşteri elbisenin bedeli olan on dirhemi satıcıya teslim ettiğinde bu sefer satıcının zimmetinde (müşteri adına) on dirhem deyn olarak sabit olur. Sonuçta satıcının elbise karşılığında müşteriden on dirhem alacağı olmuş olur. Müşterinin de ona (satıcıya) verdiği (almış olduğu elbisenin bedeli olan) on dirhem ücret karşılığında tam bunun misli olacak şekilde satıcının zimmetinde on dirhem alacağı (deyn) olmuş olur. İşte bu iki deyn takas edilir.” (İbn Nüceym, 1419, 306).

Yukarıda verilen örnek ve açıklamalara bakıldığında İslam hukukçuları, kısaca deynin edasının gerçek anlamda ‘ayn ile olamayacağını, hükmen ‘aynın edasının deynin edası yerine geçmesini belirtmişlerdir. Buradaki hükmîliğin ise belirtilen şekilde takas yoluyla gerçekleştiğini ifade etmişlerdir (Hacak, 2007, 155). Vefa sözleşmesi sonucunda bankanın satıcıdaki kredi alacağı, satıcının bankaya karşı olan satış bedeli alacağı ile takas edilmekteydi. Bu durumda alacağın borçluya satımında bedellerin denkliği nedeniyle takas yönteminin gündeme geldiğini göstermektedir. Hanefî mezhebinde yer alan deynin takas yoluyla ifası uygulamasına ve görüşüne benzer şekilde bir yapının yer aldığını söyleyebiliriz.

Vefa sözleşmesi sonucunda yapılan sözleşmede banka, alacağına karşılık satım akdi çerçevesinde borçlu kişinin bir malını geri alım hakkı borçluda kalacak şekilde satın almaktadır. Belirlenen vade sonunda o gün malın rayiç bedeline göre fiyat ödendiğinde veya en başta vadeli olarak belirlenen bedelin taksitlerle bankaya ödenmesi sonucunda kişi bankaya devrettiği malını tekrar satın almış olacaktır. Vefa sözleşmesi sonucunda banka ile müşteri arasındaki hukukî ilişkinin satış işlemi olduğunu yukarıda ifade etmiştik.

İlgili işlemde bankanın, borçlu kişideki alacağına karşılık olarak bir malını satın almasından dolayı işlemin klasik fıkhîta yer alan alacağın satımı konusu kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bankanın ilk başta karz akdi sebebiyle borçlu kişinin zimmetinde sabit olan bir alacağı bulunmaktadır. Bu-

radaki alacağı genellikle günümüz para türlerinden biriyle olmaktadır. Dolayısıyla buradaki alacağını borçlu kişiye sattığında paralar tayin ile taayyün etmeyeceği için her türlü yeni satım akdinin semenini oluşturacaktır. Dolayısıyla banka borçlu kişiden aynı şekilde tayin ile taayyün etmeyen bir para türünden karşılık alacak olursa sarf akdinin kuralları işletilecektir. Bankanın alacağına karşılık olarak kişinin menkul veya gayrimenkul bir malını satın alması durumunda ilgili mal tayinle taayyün eden kıyemî bir mal olduğu için satım akdinde mebî' olarak yer alacaktır. Bu durumda mebî'in tayinle taayyün olarak 'ayn vafında olması nedeniyle kabza gerek kalmadan böyle bir akit sahih olacaktır. Dolayısıyla klasik fıkhıta alacağın borçluya satımında gerekli görülen şartları bu işlemin de taşıdığı ve bu açıdan herhangi bir mahzurun bulunmadığı ifade edilebilir.

İşlemin devamında, kişinin bankaya olan borcuna karşılık, satmış olduğu menkul ya da gayri menkulünü tekrar satın alması gündeme gelmektedir. Bu aşamada bankaya olan borca karşılık satılan malın tekrar satın alınması için en baştan belirlenen bir fiyatla taksitlendirme yapılması, işlemin îne satışına dönmesine sebep olacaktır. Bu durum da işlemin bu kısmının mahzurlu olmasına yol açacaktır. Nitekim bu konuda AAOIFI ilgili standartında satılan bir malın veya menfaatin müşteriye geri dönmesi ile ilgili çeşitli şartlar getirmiştir (AAOIFI, ts., 1292-1294). Nitekim vefa sözleşmesinde borca karşı satılan malı tekrar müşterinin (malı satan kişinin) satın alması durumuna benzer bir örneğe değinerek bu tür işlemin caiz olmadığını ifade etmiştir. Konu, ilgili standartta şu şekilde ifade edilmiştir: "Birinci ya da ikinci akitte vadeli bedelin daha fazla olması şeklinde satılan malın satıcıya geri dönmesini sağlayan örf ya da muvâzaa bulunmamalıdır. Çünkü bu îne satışı anlamına gelir. İkinci satıcının ilk müşteri olup olmaması hükmü etkilememektedir." (AAOIFI, ts., 1293). Bununla birlikte muvâzaa veya örfün bulunması durumlarında caiz olmayan bazı işlem şekillerine de standartta değinilmiştir. Bunlardan bir tanesi "bir malı peşin satan satıcının daha fazla bir bedelle vadeli geri alması" şeklinde ifade edilmiştir (AAOIFI, ts., 1293). Bu durum da vefa sözleşmesinin bedelini taksitler şeklinde en başta belirleyerek işlemin yapılmasının mahzurlu olduğunu göstermektedir. Ancak uygulamada en başta taksitlerle bir ödeme planı oluşturulabildiği gibi, belirlenen vadenin sonunda kişinin borcuna karşılık bankaya sattığı malın, o günkü rayiç bedelinin ödenmesiyle de işlem sonlandırılabilir. Hatta bu tür uygulamanın daha yaygın şekilde yapıldığını söyleyebiliriz. Yani kişi, borcuna karşılık olarak devrettiği malını örneğin 3 yıl sonunda geri alım hakkını kullanarak, malın o günkü piyasa değerini ödeyerek satın almış olacaktır. Bu durumda yukarıda belirtilen muvâzaa içirme ve îne satışına benzeme riski ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla vefa sözleşmesinin sonlandırılmasında bu yöntemin kullanılmasının, AAOIFI'de yer alan "Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi" ile ilgili genel kurallara (standartlara) uygun olacağı kanaatindeyiz.

SONUÇ

Bankaların vermiş oldukları kredilerin takibe düşmesi neticesinde bu tür kredilerin tahsili için çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Konvansiyonel bankalar, başta borcun yapılandırılması olmak üzere, ilgili kredilerin VYŞ'ye satılması veya aktiften silinmesi yöntemlerini kullanmaktadırlar. Katılım bankaları ise faizli bir yöntem kabul edilmesi sebebiyle borcun yapılandırılması ve VYŞ'ye satılması işlemlerini tercih etmemektedirler. Buna karşılık olarak borcun yapılandırılması için organize teverruk yöntemi, günümüzde en çok kullanılan yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak organize teverruk yöntemi için yapılan eleştiriler nedeniyle katılım bankalarının sorunlu alacakları için yeni yapılandırma yöntemlerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle organize teverruk yöntemi yerine şartların oluşması durumunda vefa sözleşmesi üzerinden sorunlu kredilerin yeniden yapılandırıldığı görülmektedir.

Kanunda geri alım sözleşmesi şeklinde geçen vefa işlemi; bir malın geri alım hakkı kendisinde kalmak üzere başka birisine satılması şeklinde ifade edilmektedir. Bu işlem hem kredi temini hem de sorunlu hale gelen bir alacağın yeniden yapılandırılması amacıyla uygulanabilmektedir. Katılım bankalarınınca sorunlu hale gelen ve ipotekli alacaklar başta olmak üzere ipoteksiz alacaklar için de yapılandırma yöntemi olarak uygulanmaktadır. Sorunlu hale gelen alacağa karşılık olarak borçlu kişi şayet borcu karşılığında bir ipotek varsa bu ipotegi; yoksa başka bir taşınır veya taşınmazını geri alım hakkı kendisinde kalmak üzere ilk borcuna karşılık satmakta ve ardından belirlenen vade sonunda sattığı malın rayiç bedelini veya en başta belirlenen vadeli satım bedelini taksitlerle ödeyerek borcunu yapılandırmış olmaktadır. Burada özellikle satılan malı geri almak için, vadeden önce en baştan daha yüksek bir fiyatın belirlenip taksitler halinde ödenmesi durumu, işlemin AAOIFI standartlarında belirtilen îne satışına benzemesine ve muvâzaa içermesine sebep olacaktır. Bu nedenle de işlemin mahzurlu olacağını söyleyebiliriz. Ancak satılan malın tekrar geri alınması noktasında en baştan bir fiyat belirlenmeyip, vadesi geldiğinde o günün rayiç bedeli karşılığında tekrar satın alınması durumunda işlemin meşru olacağı kanaatindeyiz.

Katılım bankaları tarafından borç yapılandırılması olarak uygulanan vefa sözleşmesi, aslında alacaklı olan bankanın borçlu kişiye alacağını satması (bey'u'd-deyn) işlemini barındırmaktadır. Nitekim günümüz hukukunda bu işlemle kişinin bankaya olan borcuna karşılık, bankanın borçludan satın aldığı malın bedeli takas yoluyla ifa edilmektedir. Bu açıdan bey'u'd-deyn konusu, klasik fıkhıta ele alınan ve tartışılan konulardan birisidir. Klasik fıkhıta tüm mezhepler açısından gerekli şartların sağlanması durumunda alacağın bizzat borçluya bir mal karşılığında satımı caiz kabul edilmiştir. Bu çerçevede günümüzde uygulanan vefa sözleşmesinde banka, borçlu kişiden alacağına karşılık kıyemî mal kapsamında yer alan belli bir taşınır veya taşınmazı satın almakta-

dır. Bu işlemi, klasik fıkıhta alacağın satımında gerekli olan faize sebebiyet vermeme, teslim riskini doğurmama ve yasaklı işlem olan deynin deyn karşılığında satımına (bey'u'd-deyn bi'd-deyn) düşmeme şartlarını taşımasından dolayı meşru bir işlem olarak görebiliriz. Ayrıca borç yapılandırma yöntemi olarak kullanılan organize teverrukla ilgili olarak hem AAOIFI hem de TKBB'nin, teverruk standartlarında organize teverruk işlemini meşru görmemeleri ve alternatif yöntemler bulunana kadar ihtiyacen cevaz vermeleri sebebiyle vefa işlemine uygun sorunlu alacaklarda organize teverruk yerine vefa sözleşmesinin yukarıda ifade ettiğimiz yöntemle sonlandırılması şartıyla, uygulanmasını daha isabetli bir karar olarak görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AAOIFI, A. A. O. I. F. I. (ts.). *Faizsiz Finans Standartları*. b.y.: TKBB Yayınları.
- Ahmed b. Hanbel, M. b. H. (1421/2001). *Müsnedü'l İmâm Ahmed b. Hanbel* (1. bs, C. 1-50). b.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Akartepe, B. B. (2020). *Alacak Satımı Uygulamaları ve Analizi: Varlık Yönetim Şirketi Örneği* (1. bs). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Akgündüz, A. (2000). İntikal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, ss. 353-356). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ali Haydar Efendi. (2017). *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (2. bs, C. 1-4; R. Gündoğdu & O. Erdem, Çev.). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Antalya, O. G., & Topuz, M. (2019). *Eşya Hukuku* (3. bs, C. 5/1; O. G. Antalya, Ed.). Ankara: Seçkin.
- Ateş, N., & Köse, K. A. (2021). Sorunlu Krediler İle Yeniden Yapılandırılan Banka Kredileri İlişkisi: Türk Bankacılık Sektörü Örneği® (2009-2020). *International Review of Economics and Management*, 9(2), 154-181. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.998656>
- Aybakan, B. (1998). *İslam Hukukunda Borçların İfası* (Sy 160). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV).
- Aybakan, B. (2000). İfâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 498-504). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aybakan, B. (2003). Mebî'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 212-214). Ankara: TDV Yayınları.

- Aybakan, B. (2009a). Sarf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 137-140). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aybakan, B. (2009b). Selem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 402-405). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aybakan, B. (2011). Temlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 428-430). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydın, M. Â. (1992). Borç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 285-291). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydın, M. Â. (1994). Deyn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 266-268). İstanbul: TDV Yayınları.
- ‘Aynî, M. b. A. b. M. B. (1420/2000). *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (1. bs, C. 1-13). Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bâbertî, M. b M. b. A. (1389/1970). *el-‘Inâye şerhu'l-Hidâye* (1. bs, C. 1-10). Lübnan: Dâru'l-Fikr.
- Bankaların Alacaklarından Dolayı Edindikleri Gayrimenkul ve Emtialara İlişkin BDDK Yönetmeliklerinde Yapılan Değişiklikler. (29.09.2022). Geliş tarihi 29 Eylül 2022, gönderen ProCompliance website: <https://www.pro-compliance.net/bankalarin-alacaklarindan-dolayi-edindikleri-gayrimenkul-ve-emptialara-iliskin-bddk-yonetmeliklerinde-yapilan-degisiklikler/>
- Bardakoğlu, A. (1992). Bey'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 13-19). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1997). Havâle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 507-512). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bayındır, A. (1992). Bey' Bi'l-Vefâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 20-22). İstanbul: TDV Yayınları.
- BDDK, B. D. D. K. (06.10.2022). BDDK Aylık Bülten. Geliş tarihi 06 Ekim 2022, gönderen <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık/>
- Bilge, A. H. (2020). *Bey' Bi'l-Vefa ve Osmanlı Uygulamasındaki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N. (ts.). *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhîyye Kamusu* (C. 1-8). İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Birdişli, M. (2021). *Katılım Bankalarında Sorunlu Alacakların Devrine İlişkin Çözüm Önerisi: Hasılat Paylaşım Modeli* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Buhûfî, M. b. Y. b. İ. (ts.). *Keşşâfü'l-kınâ' 'an Metni'l-İknâ'* (C. 1-6). Beyrut: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- Buhûfî, M. b. Y. b. İ. (1414/1993). *Şerhu Münteha'l-irâdât* (1. bs, C. 1-3). Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- Buz, V. (2001). *Medeni Hukukta Yenilik Doğuran Haklar* (1. bs). Ankara: y.y.
- Dârimî, A. b. F. b. B. b. A. (1412/2000). *Sünenü'd-Dârimî* (1. bs, C. 1-4). Memleketü'l-'Ârabiyyetü's-Su'ûdiyye: Dâru'l-Muğnî.
- Darîr, S. M. (1416/1995). *el-Garar ve eseruhû fi'l-'ukûd fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (2. bs). b.y.: y.y.
- Demirbaş, H. (2007). *Yenilik Doğuran Haklar* (1. bs). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Deyn. (1412/1992). *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye* (3. bs, C. 21, ss. 102-141). Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Dönmez, İ. K. (1996). Garar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 366-371). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Dâvud, S. b. (1430/2009). *Sünenü Ebî Dâvud* (1. bs, C. 1-7). b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye.
- Eren, F. (2012). *Mülkiyet Hukuku* (2. bs). Ankara: Yetkin Basımevi.
- Gözübenli, B. (2009). Semen. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 465-467). İstanbul: TDV Yayınları.
- Güçlü, M., & Yalvaç, M. (2013). Geri Alım Sözleşmesi (Vefa Akdi) İle Bankaların Alacaklarından Dolayı Edindikleri Gayrimenkullere İlişkin Bir Değerlendirme. *Bankacılar*, 24(87), 18-28.
- Güzel, P. (2020). Taşınmaz Üzerinde Geri Alım Hakkı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 242-259.
- Hacak, H. (2007). *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi: Kelam-Fıkıh İlişkinine Dair Bir Analiz* (1. bs). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Halitoğlu, İ. (2021). Organize Teverruk Üzerine Bir Analiz ve TKBB Danışma Kurulu ve AAOIFI Standartlarının Mukayesesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 661-695. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.997443>
- Hamevî, E. A. Ş. (1405/1985). *Ğamzu 'uyûni'l-besâir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (1. bs, C. 1-4). Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye.

- Hammâd, N. (1411/1990). *Dirâsât fi usûli'l-mudâyenât fi'l-fıkhî'l-İslâmî* (1. bs). el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Dâru'l-Fârûk.
- İbn Âbidîn, M. E. (1386/1966). *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr* (2. bs, C. 1-6). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kudâme, A. b. A. b. M. (1389/1969). *el-Muğnî* (1. bs, C. 1-10). Kahire: Mektebetü'l-Kâhire.
- İbn Mâce, E. A. M. b. Y. (1430/2009). *Sünenü İbn Mâce* (1. bs, C. 1-5). b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye.
- İbn Nüceym, Z. b. İ. b. M. (1419). *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (1. bs). Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- İbn Nüceym, Z. b. İ. b. M. (ts.). *el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik* (2. bs, C. 1-8). b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- İbnü'l-Hümâm, K. M. b. A. b. A. (1389/1970). *Fethu'l-kadîr 'alâ'l-Hidâye* (1. bs, C. 1-10). Lübnan: Dâru'l-Fikr.
- Kadri Paşa, M. (1407). *Kitâbu Mürşidi'l-hayrân ilâ ma'rifeti'l-ahvâli'l-insân* (1. bs). Amman: Dâru'l-'Arabiyye.
- Kahraman, A. (2010). Takas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 451-453). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kara, Y. (2012a). İslam Hukuku'nda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (20), 389-415.
- Kara, Y. (2012b). *İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaman, H. (1991). Ayn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 257-258). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kartal, M. T., & Demir, C. H. (2017). Türkiye'de Katılım Bankacılığında Sorunlu Kredilerin Varlık Yönetim Şirketlerine Satışı Üzerine Bir İnceleme ve Yöntem Önerileri. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFĐ)*, 3(1), 89-115.
- Kâsânî, A. E. B. b. M. b. A. (1406/1986). *Bedâi'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-Şerâ'i'* (2. bs, C. 1-7). Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Kaya, Ç. (2020). Bankacılık Sektöründe Sorunlu Kredilerden Kurtulma Aracı Olarak Varlık Yönetim Şirketleri. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 187-207.
- Kaya, S. (2008). Ahmed Cevdet Paşa'nın Risâletü'l-Vefa İsimli Eseri. *İslam*

Hukuku Araştırmaları Dergisi, (12), 267-276.

Kılıçlıoğlu, İ. (2020). *Katılım Bankalarında Sorunlu Kredilerin Tasfiyesi İşlemleri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. , 29750 Resmî Gazete Ş (2016).

Küçüksucu, S. (2021). Son Dönem Osmanlı Hukukçularından Mehmed Said Bey'in Ahkâmü'l-bey' bi'l-vefâ İsimli Eserinin İncelemesi ve Transkripsiyonu. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 11(2), 829-860.

Lâhim, Ü. b. H. b. M. (1433/2012). *Bey' u'd-deyn ve tatbîkâtühü'l-mu'âsıra fi fikhîl-İslâmî* (1. bs, C. 1-2). Riyâd: Dâru'l-Meymân.

Nesâî, A. b. Ş. b. A. (1406/1986). *Sünenü'n-Nesâî* (2. bs, C. 1-8). Halep: Mektebü Matbû'âtî'l-İslâmiyye.

Nevevî, E. Z. M. Y. b. Ş. (ts.). *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (C. 1-20). b.y.: Dâru'l-Fikr.

Nomer, H. N. (1990). *Vefa Hakkı* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Nomer, H. N. (2016). Teminat Amaçlı Vefalı Satışlar İle İnanç Sözleşmeleri ve Lex Commissoria Yasağı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 2007-2015.

Oğuzman, M. K., & Öz, T. (2019). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (17. bs, C. 1). İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Oğuzman, M. K., Seliçi, Ö., & Oktay-Özdemir, S. (2018). *Eşya Hukuku* (21. bs). İstanbul: Filiz Kitapevi.

Öner, H. (2021). *Katılım Bankalarının Takipteki Kredi Oranını Etkileyen Faktörler ve Mevduat Bankaları İle Karşılaştırmalı Analizi* (Doktora Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Remlî, M. b. E.-A. A. b. H. Ş. (1404/1984). *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (C. 1-8). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Sahnûn, E. S. A. b. S. b. H. (1415/1994). *el-Müdevvene* (1. bs, C. 1-4). b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Sancar, M. A. (2019). Türkiye'de Teverruk ve Yeniden Yapılandırmada Teverruka Alternatif Bir Ürün Olarak Yeniden Yapılandırma Tekafül Fonu. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 5(2), 169-195.

- Selimler, H. (2015). Sorunlu Kredilerin Analizi, Banka Finansal Tablo ve Oranlarına Etkisinin Değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 131-172. <https://doi.org/10.14784/jfrs.74107>
- Serahsî, M. b. A. b. E. S. (ts.). *el-Mebsût* (6. bs, C. 1–31). Mısır: Matba'atü's-Se'âde.
- Şakar, B. (2004). *Banka Yapılandırma Sürecinde Varlık Yönetim Şirketleri Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye Uygulaması* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Şeyh Bedreddin. (2012). *Câmi'u'l-fusûleyn: Yargılama Usûlüne Dair* (H. Y. Apaydın, Ed.; H. Y. Apaydın, M. S. Aslan, F. M. Aydın, & Vd., Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tekinay, S. S. (1988). *Taşınmaz Mülkiyetinin Takyitleri* (C. 2/1). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tirmizî, E. M. b. (1996). *Sünenü't-Tirmizî* (1. bs). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- TKBB, T. K. B. B. (02.03.2021). *Teverruk Standardı*. Türkiye: Türkiye Katılım Bankaları Birliği. Geliş tarihi gönderen <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/standartlar>
- Ugan, D. A. (2019). *Geri Alım (Vefa) Hakkı* (Yüksek Lisans Tezi). Bahçe Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- 'Ulayş, M. b. A. b. M. (1409/1989). *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasari Halîl* (C. 1–9). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Yargıtay, 11. Hukuk Dairesi. , Sy 1998/1707 (Yargıtay 13 Mart 1998).
- Yargıtay, 11. Hukuk Dairesi. , Sy 2016/2651 (Yargıtay 09 Mart 2016).
- Yargıtay, 14. Hukuk Dairesi. , Sy 2005/10236 (Yargıtay 22 Kasım 2005).
- Yargıtay, 14. Hukuk Dairesi. , Sy 2016/10198 (Yargıtay 07 Aralık 2016).
- Yargıtay, Y. H. G. K. , Sy 1987/912 (Yargıtay 09 Aralık 1987).
- Yargıtay, Y. H. G. K. , Sy 2000/1444 (Yargıtay 18 Ekim 2000).
- Yargıtay, Y. H. G. K. , Sy 2000/1825 (Yargıtay 20 Aralık 2000).
- Yelek, K. (2016). Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Bey' Bi'l-Vefânın İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (27), 257-286.
- Yerlikaya, Ü. (2022a). Hanefî Hukuk Düşüncesinde Ayn-Deyn Ayrımı ve Hu-

kukî Düzenlemelere Etkisi -İş ve İstisnâ' Akdi Örneği-. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 8(1), 289-319.

Yerlikaya, Ü. (2022b). Hanefî Hukuk Düşüncesinde Taayyün Olgusu ve Hukukî Düzenlemelere Etkisi: Fâiz Teorisi ve Şirket Akdi Örneği. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 29-50.

Yerlikaya, Ü. (2022c). Hanefî Hukukunda Hukuki Düzenlemelere Etkisi Bakımından Mebû-Semen Ayrımı. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 1-25.

Zeyla'î, O. b. A. (1314). *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik ve Haşiyetü's-Şilbiyyi* (1. bs, C. 1-6). Kahire: el-Matba'atü'l-Kübra el-Emîriyye.

Zorlu, S. (2020). Teminat Amaçlı Geri Alım Hakkı Tesisinin Lex Commissoria Yasağına Aykırı Olup Olmadığının Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(2), 603-630.

Extended Abstract

Banks have many activities today. Perhaps the most important of these are the activities they carry out to provide the necessary financing for those who demand fund. In addition to conventional banks, participation banks are subject to the same law but carry out similar activities using different methods. Conventional banks' fund collection and utilization methods are basically based on an interest-bearing debt relationship. On the other hand, although participation banks use various methods for fund collection and disbursement, they basically use mudarabah and murabahah methods.

While banks carry out their activities, it is extremely important for the sector that their balance sheets are in as good a condition as possible. For this reason, balance sheet assets should be as liquid as possible. In order for their balance sheets and, accordingly, their asset quality to be in good condition, the financing they provide must be returnable. Because both conventional banks and participation banks face many risks while conducting their activities, The most important of these risks are market risk, operational risk, and credit risk. We see that the most important risk in terms of its impact on the balance sheet is credit risk. Because the most important activity of banks is to provide financing, that is, to extend loans, approximately half of their assets are composed of the loans they have extended. For this reason, it is of great importance for the quality of the assets that these loans provide that they are returnable.

Banks take many measures to guarantee the return of their loans. However, despite the measures to be taken, there is a certain amount of collection

risk in every loan. For this reason, although banks minimize this risk with the measures they have taken, we see that problems arise in the collection of some loans. The term “non-performing loan or receivable” is used to refer to such loans. High levels of non-performing loans have a negative impact on banks’ balance sheets and bring along many problems for banks. In particular, since they have to set aside more provisions for such loans, a negative picture is created both for the banks and for the other customers of the banks. Various methods are used for the liquidation and collection of such loans.

Conventional banks basically use three methods to collect non-performing loans. The first one is the restructuring of such loans by increasing a certain amount in return for a longer maturity. In this way, the person or institution with payment difficulties finds the opportunity to repay the loan by extending the maturity. However, they also accept a significant increase in the loan amount. Apart from this method, the second method is the transfer or sale of such loans to asset management companies at a discount. The aim here is to correct the balance sheets by transferring the non-performing loans to the asset management companies at a very low rate. Thirdly, such loans are written off as assets. In other words, it is the process of removing such loans from the balance sheet by setting aside provisions equal to the amount of non-performing loans in order to relieve the balance sheet. In this case, the bank does not give up its receivables. It only carries out the follow-up and collection of non-performing loans off the balance sheet. In other words, operational risk and burden continue in this case.

Participation banks also try to collect such financing through various methods in case there are problems with the collection of the financing they have provided. The debt restructuring method used by conventional banks cannot be used since it is a classical interest-bearing transaction. Likewise, banks’ sales of such receivables at a discount to asset management companies cannot be used due to various fiqh problems. However, it is known that some private participation banks have resorted to this method at various points in time. The asset write-off method used by conventional banks is also used by participation banks. However, it can be said that this method is not a definitive solution for such receivables, since it does not ensure the collection of non-performing receivables and only removes them from the balance sheet. In this context, the method used by participation banks today for restructuring such loans is organized tawarruq.

In the tawarruq standard of the Participation Banks Association of Türkiye (TKBB), the use of the organized tawarruq method is permitted under limited conditions. At this point, it is recommended to develop new instruments and methods. Apart from organized tawarruq, we see that participation banks restructure problematic receivables through repurchase (right of repurchase)

contracts. The repurchase contract is based on a method that allows a customer who has payment difficulties to sell real estate or movable property to the bank in exchange for his debt and then to buy back the sold property in case of payment of the determined price. We aim to show that the repurchase contract, for which we have determined that it does not violate the prohibition of bai al-dayn, which is explained jurisprudentially as the sale of the receivable (dayn) to the debtor in exchange for a certain property, can be an alternative to the organized tawarruq practice of participation banks in such loans if the necessary conditions are met. In this framework, we believe that it would be a more appropriate decision to apply the repurchase contract instead of organized tawarruq in case the necessary conditions for the repurchase contract are met, since the organized tawarruq method is permitted until alternative legitimate methods are developed, as stated in the tawarruq standard of the TKBB.

Çiftçilerin Finansman Sorunlarına Yönelik Geliştirilen Tarımsal Fintek (Agri-Fintech) Çözümleri: İslami Finans Açısından Bir Değerlendirme

Developed Agricultural Fintech (Agri-Fintech) Solutions for Financing Problems of Farmers: A Critical Evaluation from the Perspective of Islamic Finance

Lebibe Nur KÜÇÜKARPACI

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finans Anabilim Dalı,
lebibenur@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0622-7041*

Salih ÜLEV

*Doktor Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İslam İktisatı ve Finans Bölümü,
salihulev@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0653-6821*

Öz: Günümüzde çiftçilerin tarımsal girdileri temin etmek için ihtiyaç duyduğu finansmanı geleneksel banka kredilerinden daha farklı yollarla karşılayan finansal teknoloji kuruluşları ortaya çıkmaktadır. Agri-Fintech kuruluşları olarak adlandırılan bu şirketler; dijital bankacılık teknolojileri, mobil uygulamalar, açık bankacılık hizmetleri, bulut tabanlı kaynak yönetim teknolojileri ve blok zincir tabanlı akıllı kontratları kullanarak geleneksel finansman kuruluşlarından farklılaşmaktadır. Türkiye’de 2017 yılında faaliyete başlayan Tarfin, tarım finansmanı konusunda faaliyet gösteren bu tür kuruluşlardan biridir. İslami finans enstrümanlarından olan murabahayı kullanması ve İslami finans ilkelerine uygunluk belgesi alması şirketin İslami finans açısından değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Tarfin’in sunmuş olduğu ürün ve hizmetleri keşfetmek ve İslami finans açısından değerlendirmektir. Literatürde tarımın İslami finans enstrümanlarıyla finansmanı konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmakta, fintek kuruluşlarını merkeze alarak tarım finansmanı konusuna odaklanan herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu açıdan çalışmanın mevcut literatüre katkı sunması beklenmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme ve doküman incelemesi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Teknoloji, Fintek, Tarım Finansmanı, Agri-tech, İslami Finans

JEL Kodları: Q14, G20, G23

Abstract: Financial technology organizations that finance farmers to their agricultural input needs in different ways than traditional bank loans have been emerging in recent years. These Agri-Fintech organizations are differentiated from traditional financial institutions by using digital banking technologies, mobile applications, open banking services, cloud-based resource management technologies, and blockchain-based smart contracts. Tarfin, which started its operations in Turkey in 2017, is one of these fintech organizations operating in agricultural finance. The organization needs to be evaluated in terms of Islamic finance since the company uses murabaha, one of the Islamic finance instruments, and has obtained a certificate of conformity with Islamic finance principles. The aim of this study is to explore the products and services offered by Tarfin and evaluate them in terms of Islamic finance. There are limited studies in the literature on financing agriculture with Islamic finance instruments. No study focuses on agricultural financing by concentrating on fintech organizations. In this respect, the study is expected to contribute to the existing literature. Qualitative research method was adopted in the study, and semi-structured interview and document analysis were used as data collection methods.

Keywords: Financial Technology, Fintech, Agricultural Finance, Agri-tech, Islamic Finance

JEL Codes: Q14, G20, G23

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca toplumların temel ekonomik faaliyetlerinden birisi tarım olmuştur. Tarım sektörü; ülkelerin gelişmişlik düzeyleri başta olmak üzere sosyal hayatı da etkisi altına alan ve yalnızca gıda taleplerini karşılamakla kalmayıp birçok alanda toplumun girdi ihtiyaçlarını karşılayan bir konumda yer almaktadır (Kılavuz ve Erdem, 2019, s. 135). Tarım sektörünün ülke ekonomisinde önemli bir paya sahip olması ve kalkınmada büyük bir rol oynaması sebebiyle tarımın finansmanını sağlamak da oldukça önemli bir konu haline gelmiştir (Ersoy ve Özsoy, 2017, s. 1). Türkiye’de tarımsal faaliyetler için gerekli olan gübre, zirai ilaç, tohum ve yem gibi çeşitli girdilerin maliyetleri, özellikle enflasyonist dönemlerde hızla yükselmekte ve bu durum üreticilerin üretim yapmalarını zorlaştırmaktadır. Artan maliyetler, üreticilerin kendi birikimleri dışında farklı finansman kanalları aramalarına neden olmaktadır. Üreticilerin finansman elde etmek için geleneksel olarak başvurduğu en önemli kanallar bankalar, kredi kooperatifleri veya tarımsal girdi satıcıları olan bayiler olmaktadır (Yücel, 2021).

Finans sektörü, dijital dönüşümün en hızlı yaşandığı alanların başında gelmekte ve geleneksel bankaların sağladığı hizmetlerden sadece bir veya birkaçına odaklanarak hizmet sunan finansal teknoloji şirketleri gün geçtikçe sayılarını artırmaktadır. Bu açıdan finansal teknoloji şirketleri bankaların finans sektöründeki egemenliğini tehdit eden bir konuma doğru ilerlemektedir. Her alanda kendini daha fazla hissettiren dijital dönüşüm, tarım alanındaki gelişmelerle birlikte tarım ve finans sektörünü birleştiren finansal teknoloji şirketlerini ortaya çıkarmaktadır. Çiftçilerin tarımsal girdileri temin etmek için ihtiyaç duyduğu finansmanı daha farklı yollarla, daha kolay, hızlı ve uygun fiyatlarla karşılayan finansal teknoloji kuruluşları ortaya çıkmaktadır. Agri-Fintech kuruluşları olarak adlandırılan bu şirketler; dijital bankacılık teknolojileri, mobil uygulamalar, açık bankacılık hizmetleri, bulut tabanlı kaynak yönetim teknolojileri ve blok zincir tabanlı akıllı kontratları kullanarak geleneksel finansman kuruluşlarından farklılaşmaktadır. Tarım sektörüne odaklandıklarından bu tür fintek kuruluşlarının ekosistemi, yalnızca kredi kullandırmada uzmanlaşmış çalışanlardan değil aynı zamanda tarım alanında da belli bir bilgi birikimine sahip çalışanlardan oluşmaktadır. Agri-fintech kuruluşları çiftçilerin üretim süreçlerine uygun mobil arayüzler sunarak finansal hizmetleri tarımsal üretime entegre etmektedir (Tosun, 2022). Türkiye’de tarımın finansmanı konusunda faaliyet gösteren şirketlerden biri de Tarfin’dir. Çiftçilere yönelik geliştirdiği mobil uygulaması ve başarılı faaliyetleriyle tarım finansmanı konusunda ön plana çıkmaktadır.

Ticaretin en büyük yasak unsuru olan faizden kaçınarak, İslam iktisadi kurallarına uygun bir şekilde tarımsal ihtiyacını karşılamak isteyen çiftçilere yönelik faaliyet gösteren mobil uygulamaların yer almaması günümüzde

İslami finansın büyümesi ve gelişmesi noktasında değinilmesi gereken önemli bir unsur haline gelmektedir. Bu kapsamda literatür incelendiğinde tarımın finansmanına yönelik çalışmalar az olduğu gibi İslami finansman araçlarının tarım finansmanında kullanımına örnek teşkil edebilecek, konu olabilecek çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Tarım finansmanının önemine binaen ele alınan bu çalışmanın amacı; yakın zamanda murabaha finansman modeline yönelik almış olduğu icazet belgesi ile İslami finans alanında da gelişmeler gösteren bir fintek girişimi olan Tarfin şirketini incelemek ve İslami finans açısından değerlendirmektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Tarım ve tarımın finansmanı konusu gerek ülkemiz gerekse diğer ülkeler açısından gün geçtikçe daha da önem kazanmaktadır. Covid-19 salgınının gıda tedarik zincirinde yol açtığı problemler, tarımın ülkeler için ne denli önem arz ettiğini bir kez daha ortaya koymuştur. Güçlü bir tarım sektörü çiftçilerin desteklenmesi, çiftçilerin üretim girdilerine kolay ve uygun fiyatlarda erişebilmesi, finansman imkânlarına rahat ulaşabilmesi gibi faktörlerle yakından ilişkilidir (Ülev ve Selçuk 2022). Çiftçilerin finansman imkânlarının birçoğunun faizli araçlardan oluşması, dini hassasiyeti yüksek olan üretici kesiminin bu tür finansman imkânlarından uzak durmasına yol açmaktadır. Bu durum ihtiyaç duyulan tarımsal girdilerin, finansmana erişemeyen bu kesimler tarafından yeterince kullanılmaması sonucunu doğurmakta, bundan dolayı tarımsal verim düşebilmektedir. Bu nedenle, tarımın faizsiz finansal araçlar yoluyla finansman imkânlarının genişletilmesi, hem finans sisteminden uzak duran tarımsal üreticilerin finans sistemine dahil edilmesini (financial inclusion) sağlayacak hem de tarımsal verimin artmasında olumlu etkileri olacaktır. Bu açıdan İslami finans prensipleri içerisinde tarımın finansmanı konusu daha fazla önem kazanmaktadır. Tarım ve İslami finansı ilişkilendiren akademik çalışmalar incelendiğinde, bu konuda sınırlı sayıda çalışmanın bulunduğu görülmektedir. İlgili literatür, en genel anlamda tarım konusundan başlayarak, sırasıyla tarım finansmanı, İslami finans çerçevesinde tarım finansmanı ve tarımın İslami fintek modelleriyle finansmanı konuları şeklinde sınıflandırılabilir.

Literatürde en sık rastlanan konulardan biri tarım sektörünün ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisidir. Konuyu ülkeler özelinde ele alan, tarım sektörünün ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasındaki önemini aktaran pek çok çalışmaya rastlanmaktadır (bkz. Chebbi, 2010; Katircioglu, 2006; McArthur ve Sachs, 2019; Spolador ve Roe, 2013) Farklı ülke örneklerine paralel olarak Türkiye özelinde yapılan pek çok çalışma, tarım sektörünün gelişimi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermiştir (Köseoğlu ve Ünal, 2019; Sandalcılar, 2012; Yalçınkaya, 2018). Türkiye’de tarım sektörü ve ekonomik kalkınma ilişkisini ele alan çalışmalardan Doğan,

vd. (2015) ve Erdiñç ve Erdiñç (2018) tarım sektörü ile ilgili genel bilgilere yer verdikten sonra tarım sektörünün ekonomik kalkınma üzerindeki etkisine ve sektörün yaşadığı sorunlara değinmişlerdir. Yazıcı (2021) ise tarım sektörünün Türkiye ekonomisinin gelişimine katkısını 1980-2018 yılları arasındaki dönem için analiz ederek diğer çalışmalara benzer şekilde Türkiye’de tarım sektörünün gelişimi önündeki temel engelleri tespit etmiştir.

Tarım sektörünün gelişimindeki önemli engellerden biri finansmana erişimdir. Nitekim bu önemli sorun pek çok akademik çalışmanın da konusunu oluşturmuştur (Taşkıran ve Özüdoğru, 2010; Öztürk, 2013; Ersoy ve Özsoy, 2017; DüNDAR 2019; Özdemir, 2021). Tarım finansmanının ekonomik kalkınmadaki önemi ve rolünü vurgulayarak Türkiye’de tarım finansmanı noktasında yaşanan sorunları ele alan Ersoy ve Özsoy (2017) bu sorunları yüksek faiz oranları/maliyetler, bilgilendirme eksikliği, denetleme ve uygulama şeklinde dört başlık altında toplamıştır. Çalışmalarının sonunda bu sorunlara Ziraat Bankasının merkezi bir sistemde yer alacağı çözüm önerisi sunmuştur. Öztürk (2013), Taşkıran ve Özüdoğru (2010), DüNDAR (2019) ve Özdemir (2021), tarımda finansman ihtiyacına odaklanarak finansman sorunlarını ve alternatif finansman kaynaklarını ele alan çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Tarımsal faaliyetlerde üreticilerin yaşamakta oldukları finansman problemlerine çözüm olarak Üney (2021) ve Civan (2021) ise tarımsal kooperatifçiliğin önemi ve rolünü vurgulayan çalışmalar ortaya koymuşlardır.

İslami finansın son yıllarda hızlı gelişme göstermesiyle birlikte tarım finansmanına yönelik İslami finans çerçevesinde sunulan finansman yöntemleri ve uygulamaları ele alan çalışmaların sayıları da artmaya başlamıştır. Şahin (2019) karz-ı hasen, mudârebe, murabaha, azalan müşâreke, selem, sukuk, zekât ve tekâfül sigortacılığı gibi İslami finansman yöntemleri ile tarımın finansmanını sağlamaya yönelik bir çalışma gerçekleştirmiş, tarımsal üretimde bu tür İslami finansman araçlarının uygunluğunu araştırmıştır. Benzer bir çalışma olarak Çelik (2021), Türkiye’de tarımsal finansman için İslami finans araçları sunmuş olup ayrıca çiftçilerin bu İslami araçlar ve katılım bankaları hakkında finansal okuryazarlıklarını ölçmek ve sonrasında çiftçilerin katılım bankaları ile çalışma tercihlerine ilişkin faktörleri ortaya koymak amacıyla bir anket çalışması gerçekleştirmiştir. Katılım bankalarının tarım finansmanındaki rolünü ve önemini ortaya koymak amacıyla Alptekin (2021), bir katılım bankasını örnek olarak tarım sektöründeki finansman maliyetleri ve kârlılığa etkilerini değerlendirilmiştir. Khan ve Nomani (2020), tarımsal finansmanda alternatif bir yöntem olarak İslami finansın analizini yapmış olup İslami finansın selem, istisna, murabaha, icâre ve azalan müşâreke gibi finansman yöntemleri ile tarımsal üreticilerin finansman ihtiyaçlarını karşılayabileceğini ifade etmiştir. Ülev, Selçuk ve Lila (2022) tarım arazilerinin daha verimli kullanılabilmesi için günümüzde yapılan yarıcılık uygulamalarının klasik fıkihtaki müzâraa ve müsâkât sözleşmeleri çerçevesinde inceleyerek mevcut sorunlara vurgu yapmıştır. Obaidullah (2015)

tarım sektörüne odaklanan üç farklı İslami mikrofinans kuruluşunun yoksul çiftçilerin finansmana erişimini sağlamadaki başarılı uygulamalarına dikkat çekmektedir. Bu uygulamalar sırasıyla Endonezya'da Dompert Dhuafa Republika kuruluşun organik tarım geliştirme projesi, Pakistan'da faaliyet gösteren WASİL'in selem, icare gibi enstrümanları kullanarak tarım sektörüne yönelik uyguladığı programları ve Sudan'ın en büyük bankalarından biri olan Bank Khartoum'un bir iştiraki olarak faaliyet gösteren İRADA adlı mikrofinans kuruluşunun tarım sektörüne yönelik geliştirdiği projelerdir.

Üretim süreçlerinde devamlılığın sağlanmasında en önemli konulardan bir tanesi de tarımsal üretim faaliyetleri için finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesidir. Bu doğrultuda tarımsal finansmanda kullanılabilecek İslami finansal enstrümanlardan birisi de selemdir. Karavardar ve Şeyranlıoğlu (2019), Arzova ve Şahin (2019a), Tiryaki ve Göker (2021) ve Tiryaki (2021) çalışmalarında belirli nitelik ve miktara sahip bir malın, ileri bir tarihte teslim edilmek üzere peşin fiyata satılmasını içeren bir sözleşme türü olan selemi konu edinmektedir. Bu çalışmalar çiftçinin ihtiyacı olan finansmanın temin edilebilmesini sağlayacak bir yöntem olan selem; tarıma özgü finansman yapısı, çiftçilerin borç yükünü azaltabilecek nitelikte olması ve faiz hassasiyetine sahip olan üreticilerin de finansal sisteme dahil olabilmelerini sağlayan yönleriyle Türkiye'de uygulanması gereken bir İslami finansman yöntemi olarak değerlendirilmektedir. Ülev ve Selçuk (2022) tarımda selem sözleşmesine dayalı hem katılım bankaları için hem de sermaye piyasası ürünü olarak yeni finansman modelleri önermektedir. Arzova ve Şahin (2019b), bir diğer faizsiz finansman araçlarından sukukun tarım finansmanında geleneksel yöntemlere alternatif olarak kullanılabilecek bir enstrüman olarak ifade eden çalışmalarında tarımda sukuk modelleri, muhasebeleştirilmesi ve hukuki boyutu gibi konuları ele almıştır. Puspitasari vd. (2019) ise çalışmalarında tarımda alternatif bir yöntem olarak İslami finansman aracı olan murabaha finansman modeline değinmektedirler.

Hasat edilen çeşitli tarımsal ürünlerin çabuk bozulabilmesi nedeniyle ürünlerin muhafaza edilmesi ve sağlıklı bir şekilde depolanması, tarım piyasasının canlılığını ve gelişimi etkileyen önemli bir konudur. Bu noktada ortaya çıkan Lisanslı depoculuk sistemi tarımsal ürünlerde belirli bir standardı yakalayarak ürünlerin kaliteli ve gerçek piyasa değerine göre fiyatlandırma yapmasına olanak sağlamaktadır. Lisanslı depoculuk sisteminin rolünü ele alan Memiş ve Keskin (2016) sistemi; tarım ürünlerin faaliyetini kolaylaştıran, pazar alanını genişleten, tarımsal ürünlerde fiyat istikrarı sağlayan ve hammadde ihtiyacını aynı kalitede tedarik etmesini sağlayan bir yapı olarak ifade etmektedir. Ergin ve Bal (2020) lisanslı depoculuk sisteminin rolünü, tarım ürünlerinin el değiştirmesine imkân sağlayan Elektronik Ürün Senetlerini (ELÜS) ve ELÜS'lerin güvenli bir şekilde serbest rekabet ortamında şeffaf ve kolay bir şekilde işlem gördüğü Türkiye Ürün İhtisas Borsasını (TÜRİB) ele almaktadır. ELÜS'lerin ve

bu tür senetlerin alınıp satılabildiği ürün ihtisas borsasının ortaya çıkması, yeni İslami finans enstrümanlarının oluşturulmasına imkân vermektedir. Kılıçarslan ve Okka (2021) ticaret borsalarında vadeli işlem sözleşmelerinde alternatif bir enstrüman olarak selem ve alt selem sözleşmelerinin İslam hukuku ile uyumlu bir şekilde tarımsal ürünlerin (arpa, buğday, mısır, fındık vb.) kolayca alınıp satılacağını ve piyasaya katkı sağlayacağını düşünmektedir. Kazancı (2018), Ürün İhtisas Borsası'nın, Türkiye'deki katılım bankalarının likidite elde etmek amacıyla kullandıkları teverruk ve emtia murabahası işlemlerinin gerçekleştirilmesinde teknik ve fıkhî açılarından uygun olup olmadığı araştırmış olup Ürün İhtisas Borsası'nın nasıl bir modelle çalışması gerektiğine yönelik bir çalışma ortaya koymuştur. Ergun (2021) ise İslam ekonomisi çerçevesinde tarımsal emtia ticareti ve finansmanı üzerine bir alan araştırması ile tarımsal emtia üretimi ve ticareti konusunda İslami esaslara uygun, murabahaya dayalı özgün bir finansman modeli önermektedir.

Tarımda dijitalleşme ve finansal teknoloji konuları son yıllarda daha sık ele alınmaya başlamıştır. Pakdemirli vd. (2021), Ercan vd. (2019), Duman ve Özsoy (2019), Ertaş ve Kirmikil (2020) gibi tarımda verimliliği arttırmaya yönelik tarımın dijitalleşme boyutunu ele alan çalışmalar; akıllı tarım, tarım 4.0 gibi içerikleri konu edinmekte, teknolojinin tarımın gelişimine etkisini ortaya koymaktadır. Hudaefi (2020) Endonezya'daki İslami fintek kuruluşlarının finansal katılıma (financial inclusion) ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine olan olumlu katkısına vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde Florez, Piot-Lepetit, Bourdon ve Gauche (2022) Fransa'daki agri-tech start-uplarının gıda tedarik zincirlerine ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya potansiyel katkılarını tartışmaktadır. Maryam, Ahmed, Haider ve Akhter (2022) Pakistan'daki tarımsal araçların yeni fintek modellerini benimsemesinde etkili olan unsurları tartışmaktadır. Anshari, Almunawar, Masri ve Hamdan (2019) tarımda finansman eksikliği ve müşterilere ulaşma noktasında yaşanan sorunların tarımın sürdürülebilir olma noktasında engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Fintek ve dijital pazarın bu noktada önemli bir çözüm olacağını, kitlesel fonlama ve dijital ödeme sistemleri yoluyla çiftçilerin finansmana erişimini kolaylaştıracağını savunmaktadır. Ningrat ve Nurzaman (2019), tarımsal değer zincirinde fintek ve İslami finans ürünlerinin geliştirilmesine yönelik ele aldığı çalışmada İslami finansın fintek destekli platformlar ile tarımın sürdürülebilirliğini ve daha verimli bir süreci teşvik edeceğini ifade etmektedir.

Yapılan literatür taraması sonucunda tarım üreticilerinin finansman ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalarda konvansiyonel finans tarafında banka kredileri ve tarım kredi kooperatiflerinin destekleri gibi yöntemler sunulurken İslami finans bağlamında özellikle selem gibi İslami finansal araçların kullanılması gerektiğine yönelik çalışmaların yapıldığı gözlemlenmiştir. Tarımın faizsiz finansal araçlarla finansmanının finans sektöründen uzak duran çiftçilerin finansmana erişimini sağlayarak finansal katılıma katkı sunması ve

böylece tarımsal verimi artırmasının olumlu sonuçlar doğuracağına vurgu yapılmıştır. Diğer taraftan finansal teknolojilerin tarımda daha fazla kullanılmasının sürdürülebilir ekonomik kalkınma hedeflerine ve bankaların erişemediği çiftçilerin finansal sisteme entegre edilmesi açısından olumlu katkılarına dikkat çekilmiştir. Finansal teknolojinin tarım sektöründeki bu olumlu katkıları Endonezya, Fransa ve Pakistan gibi ülke örnekleri üzerinden incelenmiştir.

Literatürde Türkiye'deki fintek şirketlerinin tarım sektörüne olabilecek potansiyel katkılarını ele alan çalışmalara rastlanmamıştır. Fintek konusunda yapılan çalışmaların, genel olarak finteklerin sundukları iş modellerine vurgu yaptıkları, spesifik olarak agri-fintech konusuna odaklanmadıkları görülmüştür. Diğer taraftan tarımın İslami finans enstrümanları üzerinden finanse edilmesi konusunda yapılan çalışmalarda ise fintek şirketlerinin bir aktör olarak ele alınmadığı, daha çok katılım bankaları ve sukuk gibi sermaye piyasaları için modeller geliştirildiği görülmüştür. Bu açıdan, bu çalışmanın tarımın fintek şirketleri tarafından İslami finans ilkelerine uygun şekilde finanse edilmesine odaklanması, literatürde henüz ele alınmayan bir konuyu gündeme getirmesi açısından literatüre katkı sağlayacaktır. Konunun ele alınmasının, iki açıdan Türkiye'deki tarım sektörüne katkı sağlaması beklenmektedir. Birincisi, çiftçilere İslami finans ilkelerine uygun olarak sunulacak fintek modellerinin finansal katılıma olumlu yansımaları, diğeri finansal teknolojinin tarımsal üretimde ortaya çıkaracağı olumlu etkidir. Bu açıdan hem tarımın finansmanı konusunda faaliyet gösteren sınırlı sayıda fintek şirketlerinden biri olması hem de İslami finans ilkelerine uygun faaliyet gösterdiğini ifade etmesi açısından Tarfin şirketini merkeze alarak konunun ele alınması, çalışmanın amaçlarına uygun düşecektir.

3. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, araştırma deseni olarak durum çalışması tercih edilmiştir. Durum çalışmaları, farklı analiz birimlerini araştırma konusu edinmekte ve incelenen birimi derinlemesine araştırmaktadır. İncelenen birim program, örgüt, şirket, sınıf mahalle gibi farklı birimler olabilmektedir. Durum çalışmalarında incelenen birimin keşfedilmesi ön plandadır. Bu nedenle Yin (2003), keşifsel doğası bulunan araştırmalar için en uygun araştırma deseninin durum çalışması olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada tarım finansmanı konusunda faaliyet gösteren bir finansal teknoloji şirketi olan Tarfin çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Finansal teknolojiyi tarım alanında kullanan nadir şirketlerden biri olan Tarfin, gerek tarımın finansmanı konusunda gerekse İslami finansal ürünleri mobil uygulamalar üzerinden kullanması açısından araştırmaya değer bulunmuştur. Çalışmada veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme ve doküman incelemesinden faydalanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme Tarfin şirketinden bir üst dü-

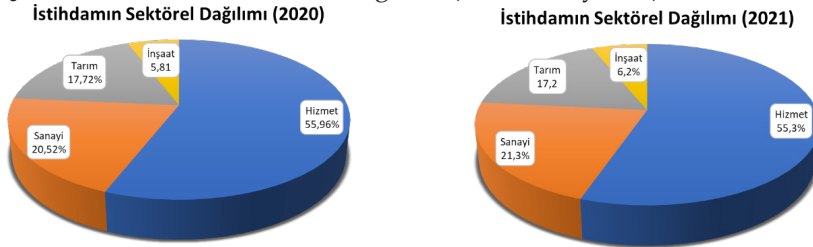
zey yönetici ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme için 05.09.2022 tarihinde Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulundan onay alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde yer alan görüşme sonucunda elde edilen verilerden bahsedilirken görüşme yapılan kişinin ismi açık bir şekilde belirtilmemiş olup “Tarfin yetkilisi” olarak adlandırılma yapılmıştır.

4. TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜ

Tarım; ülke nüfusunun gıda ihtiyaçlarını karşılayarak beslenmesini sağlama, istihdama ve milli gelire katkı sağlama, sanayi sektörünün hammadde ihtiyacını karşılaması, ihracata doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunması gibi çeşitli nedenlerden ötürü ekonomide tarih boyunca yer almış, olmazsa olmaz bir sektördür. Günümüzde, tarım sektörünün ekonomik anlamda büyüme ve kalkınmaya katkı sağlamasından çok, gıda ürünlerinin üretimi, gıda güvenliği ve güvenilirliğinin sağlanması, tarımsal faaliyetlerin ve gelirin iyileştirilmesi, sağlıklı çevrenin oluşturulması, süreklilik kazandırılması, tarım ürünleri arzı ve fiyatlarında istikrar sağlanması gibi tüm toplumu ilgilendiren konular önem kazanmaktadır (Doğan, 2018, s. 11).

Şekil 1’de TÜİK 2020 ve 2021 yıllarına ait tarımsal üretimin toplam istihdamdan aldığı paylar incelendiğinde tarım sektörünün etkin ve verimli bir şekilde sürdürülmesinin ülke ekonomisi açısından önem arz ettiği görülmektedir.

Şekil 1. İstihdamın Sektörel Dağılımı (2020-2021 yılları)

Kaynak: (TÜİK, 2022a)

Tablo 1’de 2011-2021 yılları boyunca Tarımsal GSYH ve tarımın payına ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 1. Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH ve Tarımın Payı

Yıllar	Tarım (Mil- yon TL)	Gelişme Hızı (%)	Türkiye (Mil- yon TL)	Gelişme Hızı (%)	Tarımın Payı (%)
2011	114.838	9,7	1.404.928	20,3	8,2
2012	121.693	6,0	1.581.479	12,6	7,7
2013	121.734	0,0	1.823.427	15,3	6,7
2014	134.744	10,7	2.054.898	12,7	6,6
2015	161.471	19,8	2.350.941	14,4	6,9
2016	161.331	-0,1	2.626.560	11,7	6,1
2017	189.233	17,3	3.133.704	19,3	6,0
2018	217.107	14,7	3.758.774	19,9	5,8
2019	276.372	27,3	4.317.787	14,9	6,4
2020	337.160	22,0	5.046.883	16,9	6,7
2021	407.078	20,7	7.209.040	42,8	5,6

Kaynak: (TÜİK, 2022b)

Tablo 1 incelendiğinde tarımın GSYH içerisindeki payı yıllar itibarıyla düşüş göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler statüsünde olan Türkiye’de tarımın GSYH içerisindeki payının giderek azalması bir gelişme göstergesidir. Türkiye ekonomisinde tarımın payı nispi olarak gerilemekle birlikte 2022 yılı sonu itibarıyla tarımsal hasılanın 408 milyar TL’yi aştığı ve toplam GSYH içerisinde yaklaşık %5,6’lık bir paya sahip olduğu görülmektedir.

5. TARIMIN FİNANSMANI

Bir tarımsal üretimin gerçekleşebilmesi için insan (iş gücü, emek), tarla (arazi), tarım ekipmanları (traktör, biçerdöver), mazot, gübre, tohum ve ilaç gibi birçok unsura ihtiyaç duyulmaktadır. Nihayetinde tarım sektörü ile uğraşan üreticiler, bu unsurları karşılayabilmek için finansmana ihtiyaç duymaktadırlar (Ünlüer, 2014, s. 1). Tarımla uğraşan üreticiler ürünlerini satıp kazanç sağlayabilmek için ekim süresinden hasat zamanına kadar geçen sürede sürekli harcama yaparlar ve belirli bir maliyete katlanırlar. Bu süreçte tarımda girdi fiyatlarının ürün fiyatlarından daha hızlı artış gösterebilmesi, üretimi gerçekleştirmesi planlanan ürünün yeterli verimi sağlayamaması ve fiyatının beklenenden düşük olması gibi sebeplerden ötürü sermaye yetersizliği sorunu ortaya çıkmaktadır.

Özellikle son yıllarda Türkiye’deki tarımsal girdi maliyetleri, çıktılarına oranla çok büyük bir artış eğilimi göstermektedir. Bu durum tarım sektörü ile

uğraşan üreticileri zor durumda bırakarak kredi kullanmaya sevk etmekte, bir açıdan çıkmaza sokmaktadır. Dolayısıyla artan maliyetler karşısında Türkiye'deki tarımsal üretim oranı da düşüş göstermektedir (Dünder, 2019). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan tarım ÜFE verilerine göre; 2022 yılı Nisan ayında bir önceki aya göre %17,76, geçen yılın aynı ayına göre %118,53 artış gerçekleşmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Türkiye'deki tarım üreticilerinin birçoğu yaşadıkları bu sermaye yetersizliğinden dolayı borçlanma yoluna gitmekte ve bu borçlanmaları genellikle kredi yoluyla gerçekleştirmektedirler. Tarımsal kredi noktasında ülkemizde çeşitli kamu bankaları, özel bankalar ve Tarım Kredi Kooperatifleri aktif bir şekilde rol oynamaktadır.

Tarımsal finansmanda; küçük üreticilerin tanımlanması ve onların finansal ihtiyaçlarının belirlenmesi, tarımsal finansmanın karşı karşıya olduğu risk faktörlerinin dengelenmesi, finansmanların üreticilere ulaştırılmasında uygun ve masrafları azaltıcı kanalların oluşturulması ve devlet politikalarının oluşturduğu zorlukların giderilmesine yönelik çalışmalar yapılması şeklinde dört konuya odaklanılmalıdır. Bununla birlikte teknolojide ilerleme, uzun vadeli tarımsal yatırımlara yönelme, iklim değişikliklerine yönelik tedbirler alma ve genç nüfusa odaklanma gibi tarıma yönelik ihtiyaçlara önem verilmelidir (Şahin, 2016).

5.1. Tarım Finansmanında Yaşanan Temel Sorunlar ve Faizsiz Finansman Araçları

Tarım sektöründe verimsiz arazi kullanımı, tecrübe ve bilgi eksikliği, olumsuz hava koşulları gibi çeşitli sorunlar yaşanabilmekle beraber en sık ve büyük problem üreticilerin finansman ihtiyacıdır. Özellikle günümüzde tarım üreticileri tarafından kullanılan gübre, ilaç, tohum, yem, mazot ve çeşitli tarım makineleri gibi girdilerde yaşanan aşırı fiyat artışları üreticileri zor durumda bırakmaktadır (Doğan vd., 2015). Ekim zamanında gerekli ürünlerin temini için çiftçiler finansman arayışları içerisine girmektedirler. Tarım finansmanında yaşanan sorunlar birçok çalışmada ele alınmıştır. Tablo 2'de finansman noktasında karşılaşılan sorunlar sınıflandırılmıştır.

Tablo 2. Tarımın Finansmanında Karşılaşılan Sorunlar

Temel Sorun	Alt Sorunlar
Bilgilendirme Eksikliği	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Karmaşık kredi işlemleri ✓ Organize olmamış kredi kaynaklarının kullanılması, ✓ Kredi işlemlerinin karmaşık olması üreticileri organize olmamış kredi kaynaklarına yönlendirmektedir, ✓ Eğitim, araştırma, yayım ve yayın faaliyetlerinin eksikliği.
Maliyetler/ Yüksek Faiz Oranları	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Bankalardaki faiz oranlarının yüksek olması ✓ Teminatlar makul oranda olmaması, ✓ Ürün sigortası, ✓ Tarımdan elde edilen gelirin azlığı, ✓ Üretim teşviklerinin yetersizliği, ✓ Kullanılan organize olmamış kredi kaynakları kısa vadeli ve yüksek faizli olabilmektedir.
Denetleme	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kredinin kullanımının amaca uygunluk açısından denetlenmemesi
Uygulama	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uygulamaların yetersizliği, ✓ Üretimle ilgili kuruluşların yetersiz kalışı, ✓ Kurumsallaşma sorunu, ✓ Örgütlenme eksikliği.

Kaynak: (Ersoy ve Özsoy, 2017, s. 5)

Günümüzde tarımda geleneksel finansman yöntemleri kullanılmakla birlikte tarım finansmanına yönelik çeşitli alternatif arayışları devam etmektedir. Bu noktada İslami finansman araçları özellikle dini hassasiyete sahip tarım üreticilerine finansman sağlama noktasında önemli bir alternatif oluşturmaktadır. İslami finansman yöntemleri yapıları itibariyle tarım finansmanına uygundur. Tarım finansmanında mudârebe, müşâreke, murabaha, icâre, istisna, selem ve sukuk gibi İslami finansman yöntemleri kullanılabilir.

6. TARIMDA FİNANSAL TEKNOLOJİNİN KULLANIMI VE TARFIN ÖRNEĞİ

Fintek kavramı finans ve teknoloji kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan, modern teknoloji ve yazılımlar kullanarak finansal hizmetleri daha kolay, daha ulaşılabilir, kullanıcı dostu haline getirmeyi ifade etmektedir (Deloitte, 2017). Fintek girişimleri teknolojiyi başarılı bir şekilde kullanarak finans alanında yenilikçi ürün, hizmet ve çeşitli iş modellerini piyasaya sunmaktadırlar. Günümüzde gitgide büyüme gösteren fintek ekosistemi dijitalleşmenin de etkisiyle beraber finans sektörüne yenilikçi ve farklı bir boyut kazandırmaktadır (Aktürk, 2021, s. 14). Fintekler blok zincir uygulamaları, bulut bilişimi, büyük veri analizi, nesnelere interneti ve robo-danışmanlar gibi yenilikçi teknolojileri kullanarak finansal hizmetlerin verimliliğini ve kalitesini artırmakta, maliyetleri azaltmakta, çeviklik sağlayarak finansı yeniden şekillendirmeyi vaat etmektedir.

Finteklerin çeşitli avantajları bulunmaktadır. Fintekler; faiz oranı, kâr marjı, risk analizi gibi faaliyetleri kendileri belirlediğinden bankaların ulaşamadığı müşterilere ve firmalara ulaşarak finans sektörünün gelişimine katkı sağlamaktadır. Daha şeffaf, ulaşılabilir, inovatif ürün, hizmet ve modeller sunmakta, daha düşük maliyetlerle fiyat avantajı sunabilmektedir. Müşteri deneyimine daha fazla odaklanarak zamandan tasarruf sağlayabilirler (Demirdöğen, 2020, s. 63; Erden ve Topal, 2021, s. 74).

Fintekler; uluslararası para transferi, öz sermaye finansmanı (kitle fonlaması), kişiden kişiye borçlandırma, mobil ödemeler, alım-satım platformları, kişisel finans yönetimi ve danışmanlık, sigortacılık ve bankacılık şeklinde çeşitli iş modellerini kapsamaktadır (Alam, Gupta ve Zamani, 2021, ss. 39–40). Gıda güvenliği ve sürdürülebilirlik gibi konuların daha sık gündeme gelmesiyle tarım alanındaki fintek girişimlerinin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Tarım ürünlerinin yetiştirme safhasındaki durumlarını takip etmek için geliştirilmiş sensörler, yapay zekaya dayalı robot teknolojileri, makine öğrenmesine dayalı dron teknolojileri tarım sektöründe daha sık kullanılmaya başlamıştır. Bu teknolojileri kendi tarlalarında kullanamayan çiftçiler için bu tür teknolojik hizmetleri veren fintek şirketlerinin sayısı da artmaktadır (Muradoğlu, 2021). Mahsulün izleme safhasına odaklanan agri-tech şirketleri olduğu gibi üreticilerin tohum, gübre, zirai ilaç gibi tarımsal girdilere kolay ulaşmasını sağlayan tarım finansmanı alanında kurumsal finans çözümleri sunan agri-tech şirketleri, yenilikçi iş modelleriyle ön plana çıkmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2021). Türkiye’de agri-tech alanında ön plana çıkan iki fintek girişimi bulunmaktadır. Bunlardan biri sözleşmeli tarım üretimi yaptıran firmaların dijital sözleşme ve duyuru yönetimini, üretim ve finansal planlama çözümleri sunan fintek girişimiyken diğeri tarımsal girdilerin tedariki için üreticilere finansal çözümler sunmaktadır (Agrio, 2022; Tarfin, 2022a). Bu çalışmada çiftçilerin ya-

şadığı finansman sorunlarına yönelik fintek çözümlerine odaklanıldığından Tarfin şirketi durum (case) olarak ele alınacaktır. Çiftçilerin tarımsal girdi tedarikinde yaşadığı finansman problemlerine etkili çözümler getirmeyi amaçlayarak kurulan Tarfin'e dair detaylı bilgilere aşağıda yer verilecektir. Bu bölümde Tarfin'in web sitesinden, Tarfin yetkilisi ile yapılmış olan online mülakat dokümanından ve diğer internet kaynaklarından faydalanılmıştır.

6.1. Tarfin

Tarfin 2017 yılında kurulmuş dijital bir tarım platformudur. Tarfin'in kurulma amacı; çiftçilerin gübre, tohum, yem, ilaç ve mazot gibi üretim süreçlerinde ihtiyaç duydukları tarım girdilerini daha güvenilir, daha hızlı ve kolay bir şekilde temin etmelerini sağlamaktır. Yani Tarfin çiftçilerin desteklenmesini, kalkınmasını sağlamak amacıyla faaliyete geçen bir fintek şirkettir. Kurucusu Mehmet Memecan, Tarfin'i çiftçilere üretim girdileri ve işletme sermayesi finansmanı sağlayan yenilikçi bir iş modeli olarak tanımlamakta, tarım tedarik zincirinin her noktasında, çiftçilerin her türlü talebini karşılayabilen bir finansal teknoloji şirketi olmaya odaklandıklarını ifade etmektedir (Tarfin, 2022a).

Tarımsal fintek girişimi olarak yola çıkan Tarfin çiftçilerin gübre, tohum ve yem gibi çeşitli tarımsal girdilere, uygun fiyatla ulaşmasını hedeflemekte ve ürün grubuna göre değişiklik gösteren hasatta ödeme imkânı sunmaktadır. Tarfin, geleneksel bankaların sunduğu kredi imkânlarından farklı olarak çiftçilere, bankaya gitmeden veya herhangi bir kefalet veya ipotek işlemi yapmadan internet aracılığıyla veya mobil uygulama üzerinden çiftçinin finansmana erişmesine imkân sağlamaktadır.

Tarfin'in çalışma sistemi, çoğunlukla mobil uygulama üzerinden gerçekleşmektedir. Çiftçiler akıllı telefonlarına indirdikleri mobil uygulama üzerinden finansman talebini Tarfin'e iletebilmektedir. Mobil uygulama dışında Tarfin'in anlaşmalı oldukları satış noktaları veya çiftçi destek hattından başvurularını yapabilmektedir. Satın almak istedikleri tarımsal girdileri Tarfin'e ilettikten sonra yapay zekâ sistemine dayalı olan bir kredi skorlama sistemi arka planda çalışmakta ve üç dakika içerisinde finansman başvurusu sonuçlanmaktadır. Finansman başvurusu onaylanırsa çiftçi en yakın satış noktasına giderek arzu ettiği ürünleri satın alıp hasat tarihinde ödeme imkânından yararlanmaktadır (Tarfin Yetkilisi). Tarfin bu tür bir iş modelinin sağlamış olduğu kolaylığı katılımcı şu şekilde ifade etmektedir:

“Biz burada ne yapmış oluyoruz aslında çiftçimize senet karşılığında hasatta geri ödeme imkânı sunuyoruz. İpoteğimiz yok. Başka herhangi ek bir belge talebimiz yok. Aslında senet dışında hiçbir şeye gerek yok. Biz de aslında çiftçilerimizin bu aldıkları ürünlerin bayimize ödemesini yapıyoruz gibi düşünebilirsiniz. Aslında sistem bu şekilde ilerliyor.”

Tarfin'in geleneksel bankaların tarım kredilerinin başvuru süreçlerinden en büyük farkı, finansman başvurusu ve onayı için çiftçilerden herhangi bir kefil, teminat aranmaması ve herhangi bir başvuru masrafı alınmamasıdır.

6.1.1. Makine Öğrenmesine Dayalı Risk Skorlama Modeli

Tarfin'in mobil uygulaması çiftçiler ürün talep etmesini kolaylaştırmaktadır. Ürün talebinin ardından müşterinin bu talebi neticesinde Tarfin'e karşı oluşacak borcu ödeyip ödeyemeyeceğine yönelik bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu değerlendirme, arka planda geliştirilen makine öğrenmesine dayalı risk skorlama modeli kullanılarak yapılmaktadır. Müşterinin ürün satın almak için başvurmasının ardından 3-4 dakika gibi kısa bir sürede müşteriye başvuru sonucu bildirilmektedir. Makine öğrenmesine dayalı risk skorlama modelini Tarfin yetkilisi şu şekilde açıklamaktadır:

"Aslında bu model çiftçilerimiz başvurularını yaptıktan sonra arka planda onların ödeme döngüsünün uygun olup olmadığını hesaplayan bir yapay zekâ sistemi. Siz nasıl bankada bir krediye başvurursunuz, arka planda bir veri sistemi çalışır ve ona istinaden size onay ve ret gelir. Aslında bunun gibi düşünebilirsiniz. Yani çiftçilerimizin açıkta olan herhangi bir kredisi var mı, ödeme döngüsü nasıl, bizden daha önce alışveriş yapmış ve zamanında ödemiş mi, ödemiş mi, risk faktörü bulunduruyor mu bulundurmuyor mu şeklinde. Aslında birçok detaya bakılıyor arka tarafta ve eğer sistem, müşterinin ödeme döngüsüne uygun şekilde yanıt verirse o zaman biz de başvurusunu onaylamış oluyoruz."

Tarfin'in sunmuş olduğu mobil platform, çiftçilerin bulunduğu bölgelerdeki güncel gübre, yem ve diğer tarım girdilerindeki fiyatları karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Böylelikle çiftçiler en uygun fiyatları bulabilecekleri farklı fiyat ve ürün alternatiflerini karşılaştırabilmektedirler (Öğütçü, 2021).

6.1.2. Çiftçilerin Tarfin'e Ulaşma Şekilleri

Çiftçiler Tarfin'in mobil uygulaması veya yetkili Tarfin satış noktaları üzerinden Tarfin'e ulaşabilmektedir. Tarfin'in Mayıs 2021 tarihi itibarıyla 78 ilde 1100'den fazla yetkili satış noktası bulunmaktadır. Yetkili satış noktası olabilmek için ise tarımsal girdi satan bayiler Tarfin'e başvurularını gerçekleştirmektedir. Bölge müdürlükleri periyodik olarak bu tür anlaşmalı satış noktalarını ziyaret etmektedir. Sözleşme şartları sağlanırsa sözleşmeyi imzaladıktan sonra bayi Tarfin'in yetkili satış noktası haline gelmektedir. Bu konu ile ilgili Tarfin'in çiftçilere nasıl ulaştığı, çiftçilerin Tarfin'i nereden duyduklarına dair Tarfin yetkilisi, hedef kitlelerini üç kategoriye ayırdıklarını ve her kategori için farklı iletişim stratejileri geliştirdiklerini ifade etmektedir. Birinci çiftçi kategorisi 30'lu yaşlardaki çiftçilerden oluşmaktadır. Bu grup genellikle yarı zamanlı çiftçilik yapmakta, çiftçilik dışında başka işlerle de iştigal etmektedir. Bu grup

akıllı telefon kullanan, alışveriş yapmadan önce araştıran, sosyal medyayı aktif olarak kullanan kişilerden oluşmaktadır. İkinci çiftçi grubu 45 yaşlarında olan ve tam zamanlı çiftçilik yapan kişilerden oluşmaktadır. Bu grup da akıllı telefon ve interneti yoğun bir şekilde kullanmakta, bunun yanı sıra tarımsal girdi ihtiyaçlarını karşılamak için genellikle tanıdık bayileri tercih etmektedir. Bu kategori için internet reklamlarının yanında Tarfin'in satış noktaları önem arz etmektedir. Çiftçi bayiye/satış noktasına geldiğinde Tarfin'i öğrenmekte ve diğer çiftçilere söyleyerek kulaktan kulağa bir yöntemle Tarfin'in bilinirliği sağlanmaktadır. Üçüncü kategorideki çiftçiler ise 60 yaşın üzerindeki kişilerden oluşmaktadır. Bu grup da tam zamanlı çiftçi olmakla birlikte akıllı telefon kullanmamakta ve genellikle tanıdığı bayiden alışveriş yapmaktadır. Dolayısıyla bu grupta Tarfin'in iletişiminde yine satış noktaları önem arz etmektedir. Diğer gruplara nazaran daha çok televizyon izleyen bu gruba ulaşmak için Agro TV, Çiftçi TV gibi çiftçilerin takip ettiği televizyon kanallarına reklam verilmektedir (Tarfin Yetkilisi).

Android ve IOS kullanıcıları tarafından indirilebilen Tarfin'in mobil uygulaması Tarfin Mobil, 2 yılda 260 bin kişiye ulaşmıştır. Uygulamayı en yoğun kullanan ilk beş il sırasıyla Ankara (64 bin), Konya (43 bin), İzmir (35 bin), Bursa (16 bin) ve Antalya (13 bin) olmuştur. Aynı zamanda Tarfin, mobil uygulama üzerinden yapılan satışları sayesinde çiftçilere %8'lik bir fiyat avantajı sağlamaktadır (Tarfin, 2022a).

6.1.3. Tarfin'de Ödeme Yöntemleri ve Tedarik Modelleri

Tarfin'de çiftçilerin alacakları ürünlere ilişkin peşin veya vadeli olmak üzere iki ödeme yöntemi bulunmaktadır. Çiftçinin talep ettiği ödeme grubuna göre 12 aya varan taksitlerle hasatta geri ödeme imkânı sunulmaktadır. Yem 4-6 aya kadar vadeli olurken gübre-tohum kategorisi 12 aya kadar vadeli olabilmektedir. 12 ayın üzerinde vade imkânı sunulmamaktadır.

Tarfin bünyesinde çeşitli yapılarda modeller geliştirilmektedir. Bunlar Tarfin Pro ve Tarfin Zahir uygulamalarıdır. Tarfin Pro; bayiler için geliştirilen yeni bir tedarik modelidir. Üreticilerle görüşülerek yem, tohum, gübre gibi ürünleri bayiler için satın alarak bayilere tedarik edilmektedir. Bayiler, 60 gün vadeli olarak Tarfin'e geri ödemelerini yapmaları gerekmektedir. Bu model ile Tarfin, bayilerin ulaşamadıkları ve çiftçilere satmak istedikleri ürünleri bayilere temin ederek süreci kolaylaştırmış olmaktadır. Tarfin Zahir ise hasattan sonra çiftçilerin ürünlerinin satışını kolaylaştırmak, çiftçi ile alıcıyı buluşturmak amacı ile geliştirilen bir modeldir. Fakat bu model henüz uygulamaya geçmemiştir.

6.1.4. Tarfin Varlığa Dayalı Menkul Kıymet İhraçları

Varlığa Dayalı Menkul Kıymet (VDMK); kurumların bilançolarında yer

alan senet veya teminata konu alacakların yani likit olmayan varlıkların menkul kıymetleştirilerek ikincil piyasada pazarlanabilir hale gelen borçlanma araçlarını ifade etmektedir (Ünlü, 2022). Tarfin, tarım alacaklarını yapılandırılmış bir yatırım aracına dönüştürerek VDMK ihraçları gerçekleştirmektedir. VDMK ihraçları ile Tarfin'in çiftçilerden olan, risk skorlama modeli tarafından onaylanmış alacakları bireysel ve kurumsal yatırımcılara satılmaktadır. Bir başka deyişle, Tarfin çiftçilerden olan alacaklarını vade tarihini beklemeden satarak nakite çevirmektedir (Tarfin, 2022b). Tarfin, 2022 Haziran ayında 100 milyon TL tutarındaki ihraç ile birlikte on altıncı VDMK ihracını gerçekleştirmiştir. İlk VDMK ihracını 2018 haziran ayında gerçekleştiren Tarfin son ihracı ile toplam 742 milyon TL'lik sermaye piyasalarından kaynak sağlamıştır (Tarfin, 2022a).

6.1.5. Tarfin Murabaha Finansman Modeli

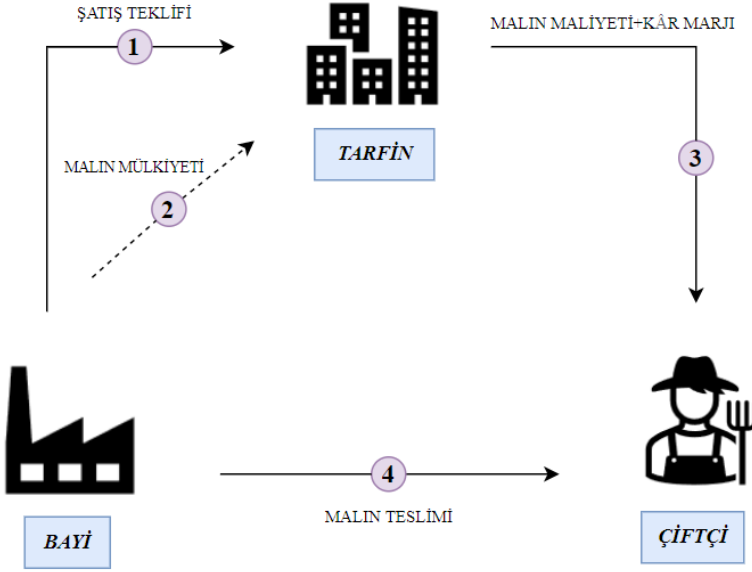
Tarfin'in çiftçilere doğrudan nakit finansman sağlamak yerine gübre, tohum, ilaç gibi tarımsal ürün alımlarını finanse etmesi, bu şirketi İslami finansal sisteme oldukça uygun hale getirmektedir. Özellikle katılım bankalarının sıklıkla tercih ettiği finansman ürünü olan murabaha, Tarfin için de uygulanması kolay bir finansal ürün haline gelmektedir. Nitekim, Tarfin de 09.02.2022 tarihinde murabaha finansmanı icazet belgesini İslami Finans Danışmanlık Merkezi'nden alarak Türkiye'deki İslami finans ekosistemine dâhil olmuştur. Tarım ekosistemini finansal teknolojiyle buluşturmaya çalışan Tarfin, İslami finans ilke ve esaslarına uygunluğunu ifade eden icazet belgesini alarak dini hassasiyete sahip çiftçiler için de ihtiyaç duydukları tarım ürünlerini satın alma imkânı sunmaktadır. Tarfin bu modeliyle birlikte İslami finansın gelişimine ve büyümesine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Tarfin'in attığı bu adımın, küresel İslami Fintek yatırımcılarının ilgisini çekme noktasında Türkiye'ye faydalı olabileceği söylenebilir. Özellikle Orta Doğu, Türk Cumhuriyetleri ve Körfez bölgesine finansal teknoloji ihracatı artabilir.

Murabaha Finansman modeline yönelik alınan icazet belgesi Tarfin Tarım A.Ş'nin (Tarfin) kurduğu tarım bayileri ağı üzerinden, çiftçilerin ihtiyaç duydukları tarım ekipmanları, tohum, gübre, yem ve tarımsal ilaç gibi maddelerin daha uygun şartlarda ve vadeli olarak teminine yönelik geliştirip uygulamakta olduğu iş modelinin İslami Finans ilke ve esaslarına uygunluğunun tespitini ifade etmektedir. Tarfin sahip olduğu veya dışarıdan temin ettiği finansal kaynağı bazı kurallar ve iş akışı çerçevesinde ve tarımsal üreticilerin fonlanması amacıyla kullanmaktadır. İcazet belgesinde ifade edilen bu kurallar ve ifadeler aşağıdaki şekildedir;

Şekil 2. Tarfin Murabaha Finansman Modeli

1. Tarfin ile bayi arasındaki iş birliği sözleşmesi çerçevesinde bayi, çiftçinin talep ettiği malların listesini nitelik, satış bedeli ve talep edilen vade ile birlikte Tarfin'in dijital sistemine (Platforma) girer. Bu işlem bir satış teklifi olup fihken icap şartını oluşturur.
2. Tarfin söz konusu satın alma ve satış işlemlerini yapmak konusunda tamamen serbesttir. Bayinin satış teklifini uygun bulması halinde platform üzerinden işlemi onaylar, bu durumda işlemin kabul şartı gerçekleşmiş olur ve malın mülkiyeti Tarfine geçer.
3. Tarfin söz konusu malı satış fiyatı ve ödeme vadesi ile birlikte platform üzerinden bayinin huzurunda bulunan çiftçiye iletir. Bu işlem Tarfin'in çiftçiye yapacağı satışın icap şartını, çiftçinin de bu teklifi onaylaması kabul şartlarını tamamlar. Bu işlemde bayi; gerekli bilgilerin, evrakın, senetlerin ve imzaların çiftçiden temini ve malın çiftçiye teslim hususunda Tarfin'in vekili sıfatıyla hareket eder.
4. Bayi ile Tarfin arasında gerçekleşen işlemde bayi satış faturasını Tarfin adına düzenler. Tarfin ile müşteri arasında gerçekleşen işlemde ise Tarfin yeni fiyat ve vade ile malı çiftçiye fatura eder. İşlemlerin Tarfin tarafından onaylanması ve tamamlanmasının ardından mal, bayi tarafından Tarfin'in vekili olarak çiftçiye teslim edilir.

Yatırım vekaleti sukukunun işleyiş yapısı şu şekildedir (KAP, 2022):

1- Sukuk ihraç etmek amacıyla bir anonim şirket olarak kurulan Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) ihraççı kuruluş olarak sukuk ihracını gerçekleştirir.

2- VKŞ ihraçtan elde edeceği ihraç tutarını sukuk yatırımcılarından tahsil eder.

3- VKŞ tahsil ettiği ihraç tutarını, İslami finans ilke ve esaslarına uygun yöntemlerle yönetmek ve değerlendirmek üzere vekil tayin etmiş olduğu ve bu işlemde fon kullanıcısı olarak yer alan Tarfin'e aktarır.

4- Tarfin, sukuk sahiplerine ödenmek üzere VKŞ'ye dönemsel getiri ödemesi yapar.

5- VKŞ, Tarfin tarafından kendisine aktarılan dönemsel getiri tutarını payları oranında sukuk sahiplerine aktarır.

6- Tarfin, işlem vadesinde (itfa) sukuk sahiplerine ödenmek üzere ihraç tutarı ve vade sonu getiri ödemesi yapar.

7- VKŞ, Tarfin tarafından kendisine aktarılan ihraç tutarı ve vade sonu getiri tutarını payları oranında sukuk sahiplerine aktarır.

Tarfin sukuk ihraçlarından elde ettiği finansmanı çiftçilere murabaha yoluyla satacağı gübre, tarımsal ilaçlar, tarım makineleri, tarım ekipmanlarına ilişkin yedek parçalar, hayvan yemi, sulama sistemleri vs. tarım ve hayvancılık girdilerinin satın alımında kullanmaktadır. Bir başka deyişle, çiftçi bayiye gelip satın almak istediği ürünü Tarfin, bayiden peşin olarak satın almakta ve bu ürünü çiftçiye vadeli olarak satmaktadır. Sukuk ihracından elde edilen finansman da Tarfin'in bayiden peşin olarak satın alacağı bu ürünlerde kullanılmaktadır.

7. İSLAMİ FİNANS AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

Tarfin'in faaliyetleri İslami finans açısından değerlendirildiğinde üç farklı işlem ön plana çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla Tarfin'in murabaha işlemleri, sukuk ihraçları ve VDMK ihraçlarıdır. Murabaha işlemleri incelendiğinde çiftçinin talep ettiği ürünü, ilk olarak Tarfin'in bayiden satın alması, daha sonra bayinin Tarfin'in vekili sıfatıyla aynı ürünü çiftçiye vadeli olarak satması şeklinde cereyan eden işlemlerde fıkhi olarak bir problem gözükmemektedir. Ayrıca katılım bankalarının murabaha işlemleri ile kıyaslandığında Tarfin'in murabaha işlemleri, fıkhi açıdan daha sorunsuz gözükmemektedir. Nitekim Tarfin'in işlemlerinde murabaha konusu malın sigortalatılması ve sigorta bedelinin alıcıya ödettirilmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

İkinci olarak Tarfin'in sukuk ihraçları incelendiğinde bu sukuk türünün vekalet sukuk modeli olduğu görülmektedir. Burada Tarfin, sukuk yatırımcılarının vekili olarak, ihraç sonrası yatırımcılardan elde etmiş olduğu paralardan oluşan portföyü kendi ticari faaliyetlerinde işletmektedir. Bir başka deyişle, çiftçilerin talep ettikleri ürünleri bayiden peşin olarak satın alıp, üzerine kendi kâr oranını ekleyerek çiftçilere satarak kâr elde etmektedir. Bu işlemlerden elde ettiği getiriyi de sukuk itfa tarihinde sukuk sahiplerine iletmektedir. Bir kurumun, başka kişi ve kurumların parasını vekil olarak yönetmesinde ve bu işlemde bir ücret almasında veya elde edilen kârı paylaşmasında bir İslam hukuku açısından mahzur bulunmamaktadır. Fakat Tarfin'in sukuk ihracına yönelik hukuki durum raporu incelendiğinde, Tarfin ile sukuk yatırımcılarını temsilen VKŞ arasında yapılan yönetim sözleşmesinde belirli bir getiri oranının altında getiri sağlamayacağına yönelik bir şart bulunmaktadır. Bu tür bir şart İslam hukuku açısından mahzurlu görünmektedir.

Üçüncü olarak Tarfin'in VDMK ihraçları incelendiğinde bu ihraç işleminin ise İslam hukuku açısından en problemlili işlem olduğu rahatlıkla söylenebilir. VDMK ihracıyla Tarfin, çiftçilerden olan alacaklarını üçüncü kişilere (VDMK'yi satın alanlar) peşin olarak satmış olmaktadır. Bu işlem bankaların tahsil edilemeyen kredi alacaklarını daha düşük fiyata varlık yönetim şirketlerine devretmesi işlemine benzemektedir. İslam hukuku açısından alacağın satımı konusunu ilgilendiren bu işlem hakkında mezhep görüşleri arasında kısmi farklılıklar olsa da genel kanaat bu tür bir satım işleminin sahih olmayacağı yönündedir (Ak, 2014; Akartepe, 2020). Bunun nedeni alacağın farklı bir bedelle satılması sonucunda yapılan ödemenin fazlalık faizi içeriyor olmasıdır (Akartepe, 2020). Zira para niteliğindeki mallar, sarf akdi dışında hiçbir şekilde akdin konusunu oluşturmamakta ve her zaman akdin bedel tarafını temsil etmektedir. Sarf akdinde mübadele edilen malların her ikisinin de para nitelikli olması gerekmektedir. Alacağın satımı işlemi de mübadele edilen her iki malın para nitelikli olması, bu işlemi sarf akdi hükümlerine tâbi kılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu işlemde mübadele işleminin eşit ve peşin olması gerekmektedir. Söz konusu işlem eşit olarak yapılmazsa fazlalık faizi, peşin olarak yapılmazsa veresiye faizi ortaya çıkmaktadır. VDMK ihracıyla alacak tutarı peşin olarak satılmış olduğundan veresiye faizi söz konusu olmazken, alacak tutarından farklı bir bedelle satılmasından dolayı fazlalık faizi söz konusu olmaktadır. Tarfin'in İslami finansa uygunluk belgesi aldığı Şubat 2022 tarihinden sonra da VDMK ihraçları devam etmiştir. Şubat 2022 tarihinden itibaren her bir ihraç 100 milyon lira tutarında olmak üzere dört kez daha VDMK ihraç ettiği görülmektedir (Tarfin, 2022b).

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca tarımsal faaliyetler, iktisadi bir faaliyet olmasının yanı sıra insan yaşamını doğrudan etkisi altına alan önemli bir faktör olmuştur. Tarımsal üretimden üreticilerin sonuç alabilmesi için belirli bir vadenin geçmek zorunda olması ve bu süreç boyunca harcamaların devam etmesi tarımda finansman ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Her geçen gün tarım girdilerinde artan maliyetler üreticileri zor durumda bırakarak tarım faaliyetlerinin azalmasına, üretim alanlarından tüketim alanlarına göç faaliyetlerinin yaşanmasına ve tarım sektörünün küçülmesiyle dışa bağımlılığı artırmaktadır. Finansman problemleri tarımsal üreticilerin üretim için gerekli olan girdilere yeterince ulaşamamasına neden olmakta ve bunun sonucu olarak tarımsal verim düşebilmektedir. Çiftçilerin finansmana erişimi çoğunlukla geleneksel bankalar veya tarım kooperatifleri yoluyla faizli kredi şeklinde sağlanmaktadır. İşlemlerinin faizli olması, dini hassasiyeti olup faizli işlem yapmak istemeyen çiftçilerin finansman imkânlarından yararlanamamasına neden olmaktadır. Türkiye’de tarım sektörünün gelişmesi için çiftçilerin finansman imkânlarının genişletilmesi, daha az maliyetle daha kolay finansmana erişebilmelerine imkân sağlanmalı ve dini hassasiyeti olan çiftçiler için faizsiz finansal enstrümanlar geliştirilmelidir.

Çiftçilerin finansman imkânlarını geliştirme konusunda ciddi alternatiflerden birisi de fintek şirketleridir. Fintek şirketleri; şehir merkezinden uzak kırsal bölgelerde yaşayan, bankaların erişemediği veyahut faizli olduğu için bankaları kullanmayan çiftçilere ulaşma noktasında büyük imkânlar sunma potansiyeline sahiptir. Günümüzde finansı ve teknolojiyi bir araya getiren ve tarım sektöründe faaliyet gösteren fintek şirketlerinin sayısı artmaktadır. Tarımsal faaliyetlerde çiftçilerin ihtiyaç duydukları çeşitli tarım girdilerini gerek bayiler üzerinden gerekse mobil uygulama üzerinden farklı fiyat alternatifleriyle karşılaştırıp hasat ödemeli vade imkânlarıyla kolaylık sağlayan Tarfin bir fintek şirketi olarak ön plana çıkmaktadır. Tarfin’i önemli kılan bir başka husus da çiftçi-satış bayisi ve Tarfin’in taraflarını oluşturduğu murabaha finansman modeliyle İslami finans alanında faaliyet göstermesidir. Bu model ile çiftçiler, Tarfin’den ürünleri faize bulaşmadan temin edebilmektedirler. İslami finansman yöntemlerinin tarım sektöründe de kullanımının yaygınlaşması, Tarfin gibi teknolojinin gücünü kullanan fintek şirketlerinin çoğalması ülkemizdeki tarım sektörünün gelişimi ve İslami finans ekosisteminin büyüme göstermesi açısından önemli bir konu haline gelmektedir.

Bu çalışmada Tarfin’in hizmetleri detaylı biçimde keşfedilmeye çalışılmış ve İslami finans perspektifinden değerlendirilmiştir. Tarfin’in finansman kullandırma tarafında kullandığı murabaha modelinde İslam hukuku açısından bir mahzur görülmemiştir. Tarfin’in fon bulma tarafında sermaye piyasası ürünlerini etkin biçimde kullandığı görülmüştür. Periyodik olarak ihraç ettiği VDMK’ların yanında İslami finansa uygunluk belgesi aldıktan sonra vekalet

sukuk ihraç ettiği görülmüştür. Vekalet sukuk ihraçlarında tali meseleler dışında İslam hukuku açısından önemli bir problem görülmezken, VDMK ihraçlarının İslam hukuku açısından oldukça mahzurlu olduğu görülmüştür. Şirketin İslami finans uygunluk belgesi aldıktan sonra da VDMK ihraçlarına devam etmesi, İslami finans ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agrio. (2022). Ürünler ve Hizmetler. 15 Kasım 2022 tarihinde <https://agriofinans.com/tr/urunler-ve-hizmetler/> adresinden erişildi.
- Ak, A. (2014). Meşrûiyet Analizi Bağlamında Varlık Yönetim Şirketleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (24), 127–148.
- Akartepe, B. B. (2020). *Alacak Satımı Uygulamaları Ve Analizi Varlık Yönetim Şirketi Örneği* (1. bs.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Aktürk, B. (2021). *İslami Finanstaki Finansal Teknoloji (Fintek) ve Fintek'in Katılım Bankaları Uygulamaları*. Marmara Üniversitesi.
- Alam, N., Gupta, L. ve Zameni, A. (2021). İslami Fintechlerin Ortaya Çıkışı ve Güncel Durumu. *Fintech ve İslami Finans* içinde . Albaraka Yayınları.
- Alptekin, A. (2021). *Katılım Bankalarının Tarım Finansmanındaki Yerinin Analizi ve Özel Bir Banka Örneği*. Akdeniz Üniversitesi.
- Anshari, M., Almunawar, M. N., Masri, M. ve Hamdan, M. (2019). Digital Marketplace and FinTech to Support Agriculture Sustainability. *Energy Procedia*, 156(2018), 234–238. doi:10.1016/j.egypro.2018.11.134
- Arzova, S. B. ve Şahin, B. Ş. (2019a). Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi ve Muhasebe Kayıtları. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 3(7), 32–47. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/bspad/issue/43480/490661> adresinden erişildi.
- Arzova, S. B. ve Şahin, B. Ş. (2019b). Tarımda Kira Sertifikalarının (Sukuk) Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ve Hukuki Boyutu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 579636(83), 1–24. doi:10.25095/mufad.579636
- Çelik, H. (2021). *Türkiye'de Tarımsal Finansman İçin İslami Araçlar ve Bir Talep Analizi*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Chebbi, H. E. (2010). Agriculture and economic growth in Tunisia. *China Agricultural Economic Review*, 2(1), 63–78. doi:10.1108/17561371011017504
- Civan, O. (2021). *Tarım Sektörünün Finansmanında Kooperatiflerin Rolü: Tarım*

Kredi Kooperatifleri Örneği. Balıkesir Üniversitesi.

- Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2021). *Türkiye Fintek Ekosistemi Durum Raporu*.
- Deloitte. (2017). *Türkiye FinTech Ekosistemi*.
- Demirdöğen, Y. (2020). İslami Fintek Ekosistemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63–99.
- Doğan, S. (2018). *Türkiye İçin Tarımın Önemi*.
- Doğan, Z., Arslan, S. ve Berkman, A. N. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29–41. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/niguiibfd/> adresinden erişildi.
- Duman, B. ve Özsoy, K. (2019). Endüstri 4.0 Perspektifinde Akıllı Tarım. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 540–555.
- Dündar, G. (2019). *Tarım İşletmelerinin Finansman Kaynakları ve Finansman Sorunları*.
- Ercan, Ş., Öztep, R., Güler, D. ve Saner, G. (2019). Tarım 4.0 ve Türkiye’de Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25(2). doi:10.24181/tarekoder.650762
- Erden, B. ve Topal, B. (2021). Türkiye’de ve Dünyada İslami Fintek Sektörünün Gelişimi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 69–75.
- Ergin, A. ve Bal, E. Ç. (2020). Türkiye’de Lisanslı Depoculuk Sistemi, Elektronik Ürün Senedi ve Türkiye İhtisas Borsası, 3(7), 500–517. doi:10.26677/TR1010.2020.
- Ergun, H. (2021). *Tarımsal Emtia Ticareti ve Finansmanı: İslam Ekonomisi Çerçevesinde Bir İnceleme*. İktisat Yayınları.
- Ersoy, M. ve Özsoy, M. Ş. (2017). Tarım Finansmanının Kalkınmadaki Rolü ve Önemi: Bir Model Önerisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(47), 1–14.
- Florez, M., Piot-Lepetit, I., Bourdon, I. ve Gauche, K. (2022). How do French agri-tech start-ups contribute to the sustainability of food value chains? *Journal of the International Council for Small Business*, 3(1), 79–93. doi:10.1080/026437015.2021.1989993
- Hudaefi, F. A. (2020). How does Islamic fintech promote the SDGs? Qualitative evidence from Indonesia. *Qualitative Research in Financial Markets*, 12(4),

353–366. doi:10.1108/QRFM-05-2019-0058

KAP. (2022). *Kira Sertifikası İhracına İlişkin Hukuki Durum Değerlendirme Raporu*.

Karavardar, A. ve Şeyranlıoğlu, O. (2019). Katılım Bankacılığında Selem Finansman Yöntemine Dayalı Bir Model Önerisi. *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, 14(2), 523–538. doi:10.29228/turkishstudies.22870

Katircioglu, S. T. (2006). Causality between agriculture and economic growth in a small nation under political isolation: A case from North Cyprus. *International Journal of Social Economics*, 33(4), 331–343. doi:10.1108/03068290610651643

Kazancı, F. (2018). Türkiye’ de Faizsiz Bankacılık Prensiplerine Uygun Teveruk Pazarı : Ürün İhtisas Borsası. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 4(1), 17–47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jief/issue/37656/345291> adresinden erişildi.

Khan, W. ve Nomani, A. (2020). Analysis of Islamic Finance as an Alternative Method for Agricultural Financing. *Islamic Quarterly*, 64(2), 127–146.

Kirmikil, M. ve Ertaş, B. (2020). Tarım 4.0 İle Sürdürülebilir Bir Gelecek. *Icontech International Journal*, 4(1), 1–12. doi:10.46291/icontechvol4iss1pp1-12

Kılıçarslan, A. ve Okka, O. (2021). Ticaret Borsalarında Selem ve Alt Selem Sözleşmelerinin Alternatif Enstrüman Olarak Kullanılması. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 7(3), 186–208. doi:10.54427/ijisef.971841

Köseoğlu, M. ve Ünal, H. (2019). Türkiye’nin Sürdürülebilir Ekonomik Büyümesinde Tarım, Kentleşme Ve Yenilenebilir Enerjinin Etkisi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. doi:10.17218/hititsosbil.590338

Maryam, S. Z., Ahmed, A., Haider, S. W. ve Akhter, T. (2022). Explicating the adoption of an innovation Fintech Value Chain Financing from Aarti (Middlemen) perspective in Pakistan. *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 0(0), 1–11. doi:10.1080/20421338.2022.2124686

McArthur, J. W. ve Sachs, J. D. (2019). Agriculture, Aid, and Economic Growth in Africa. *World Bank Economic Review*, 33(1), 1–20. doi:10.1093/wber/lhx029

Memiş, S. ve Keskin, D. H. (2016). Tarımsal Mamullerde Lisanslı Depoculuk Sisteminin Rolü. *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 619.

- Muradoğlu, C. (2021). Globalde öne çıkan agritech girişimleri.
- Ningrat, G. ve Nurzaman, M. S. (2019). Developing Fintech and Islamic Finance Products in Agricultural Value Chain. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 5(3), 491–516. doi:10.21098/jimf.v5i3.1077
- Obaidullah, M. (2015). Enhancing food security with Islamic microfinance: insights from some recent experiments. *Agricultural Finance Review*, 75(2), 142–168. doi:10.1108/AFR-11-2014-0033
- Öğütçü, H. (2021). Tarımda yatırım ihtiyacını teknoloji ile çözem yerli fintech girişim: Tarfin. *E-Girişim*. 25 Mayıs 2022 tarihinde <https://egirisim.com/2021/06/21/tarimda-yatirim-ihtiyacini-teknoloji-ile-cozem-yerli-fintech-girisim-tarfin/> adresinden erişildi.
- Özdemir, A. (2021). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Sürdürülebilir Tarım İlişkisinin Finansman Boyutundan Değerlendirilmesi: Nallıhan Örneği*. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Öztürk, İ. (2013). *Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Kredilendirilmesi*.
- Pakdemirli, B., Birişik, N., Aslan, İ., Sönmez, B. ve Gezici, M. (2021). Türk Tarımında Dijital Teknolojilerin Kullanımı ve Tarım-Gıda Zincirinde Tarım 4.0. *Toprak Su Dergisi*, 10(1), 78–87. doi:10.21657/topraksu.898774
- Puspitasari, N., Hidayat, S. E. ve Kusmawati, F. (2019). Murabaha as an Islamic Financial Instrument for Agriculture. *Journal of Islamic Financial Studies*, 5(1), 43–53. <http://journals.uob.edu.bh> adresinden erişildi.
- Şahin, A. (2016). Tarımsal Sektörün Finansmanı. *Tarım Türk Dergisi*. 25 Mayıs 2022 tarihinde <http://www.tarimturk.com.tr/yazar-tarimsal-sektorun-finansmanI-18.html> adresinden erişildi.
- Şahin, B. Ş. (2019). *Tarımın Faizsiz Araçlarla Finansmanı*. Marmara Üniversitesi.
- Sandalcılar, A. R. (2012). Türkiye’de tarımsal ihracat, tarım dışı ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (570), 65.
- Spolador, H. F. S. ve Roe, T. L. (2013). The role of agriculture on the recent brazilian economic growth: How agriculture competes for resources. *Developing Economies*, 51(4), 333–359. doi:10.1111/deve.12025
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi. <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/Ufe.pdf> adresinden erişildi.

- Tarfin. (2022a). Blog. 24 Mayıs 2022 tarihinde <https://tarfin.com/blog/tarfin-mobil-2-yilda-260-bin-ciftciyi-destekledi-tarimda-dijitallesmeye-oncu-oldu> adresinden erişildi.
- Tarfin. (2022b). Yatırımcı İlişkileri. 25 Mayıs 2022 tarihinde <https://tarfin.com/yatirimci-iliskileri> adresinden erişildi.
- Tarfin. (2022c). Tarfin'den 40 Milyon TL Değerinde İlk Sukuk İhracı.
- Taşkıran, R. ve Özüdoğru, D. H. (2010). Türkiye'de Tarımsal Kredi Uygulamaları. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi Yıl, 1*.
- Tiryaki, Muhammed Furgan. (2021). *Türkiye'de Tarım Sektörünün Finansal Yapısı ve Tarımın Finansmanı Üzerine Bir Çalışma: Alternatif Bir Finansman Yöntemi Olarak Selem Sözleşmeleri*. Kırıkkale Üniversitesi.
- Tiryaki, Muhammed Furkan ve Göker, İ. E. K. (2021). Türkiye'de Tarım Sektörünün Finansal Yapısı ve Tarımın Finansmanı Üzerine Bir Çalışma: Alternatif Bir Finansman Yöntemi Olarak Selem Sözleşmeleri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 1–18. doi:<https://doi.org/10.25204/iktisad.834547>
- Tosun, S. (2022). Agri-Fintech tarımın dönüşüm noktası mı?
- TÜİK. (2022a). İşgücü İstatistikleri. 23 Mayıs 2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=İstihdamın%2C3'ü,ise%20hizmet%20sektöründe%20yer%20aldı.> adresinden erişildi.
- TÜİK. (2022b). Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH ve Tarımın Payı. 23 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYH.pdf> adresinden erişildi.
- Ülev, S. ve Selçuk, M. (2022). Tarımsal Üretimin Finansmanı için Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fındık Örneği. *İslam İktisadında Selem: Fıkhi ve İktisadi Yönleriyle içinde* (1. bs.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Ülev, S., Selçuk, M. ve Lila, N. (2022). Günümüzde Fındık Bahçelerinde Gerçekleştirilen Yarıcılık Uygulamalarının Hanefi Mezhebindeki Müsâkât Akdi Hükümleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(45), 1–27. doi:<https://doi.org/10.17335/saka-ifd.1066486>
- Üney, Ö. M. (2021). *Türkiye'de Tarımsal Finansmanda Kooperatifçiliğin Önemi*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Ünlü, M. (2022). Varlığa Dayalı Menkul Kıymet. 25 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.unlumenkul.com/varliga-dayali-menkul-kiymetler-vdmk/>

adresinden erişildi.

Ünlüer, M. (2014). *Eskişehir İli Tarım İşletmelerinde Tarımsal Kredi Kullanımının Ekonomik Analizi*. Ankara Üniversitesi.

Yalçınkaya, H. (2018). Tarım Kredilerinin Ekonomiye Olan Etkisinin Granger Nedensellik Analizi İle Tespiti. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 13(1), 51–61.

Yazıcı, A. (2021). *Tarım Sektörünün Türkiye Ekonomisi Gelişimine Katkısı 1980-2018 Döneminin Analizi*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods*. Applied Social Research Methods (3. bs., C. 5). London: Sage Publications,.

Yücel, T. (2021). Tarımsal İhtiyaçlara Teknolojik Çözüm.

Extended Abstract

The financial sector is one of the fields where digital transformation affects the fastest. The number of financial technology companies that provide services by focusing on only one or a few of the services offered by conventional banks is increasing. With the agricultural sector's technological developments, financial technology companies that combine the agriculture and finance industries have been emerging. Agri-fintech companies that finance farmers to their agricultural input needs in different ways than traditional bank loans have been coming up in recent years. These companies are differentiated from conventional financial institutions by using digital banking technologies, mobile applications, open banking services, cloud-based resource management technologies, and blockchain-based smart contracts. Tarfin, which started its operations in Turkey in 2017, is one of these fintech organizations operating in agricultural finance.

On the other hand, with the rapid development of Islamic finance, Islamic financial instruments that can be used for agriculture have been gaining importance. Tarfin uses some Islamic financial instruments for their activities, both for self-funding and financing to the customers. It uses murabaha to finance the farmers and sukuk to obtain funds for the company itself. In addition, it received a certificate of conformity with Islamic finance principles in 2022. Therefore, the company needs to be evaluated in terms of Islamic finance.

The aim of this study is to explore the products and services offered by Tarfin and evaluate them in terms of Islamic finance. Previous studies on fintech in Turkey do not specifically focus on agri-fintech; instead, they generally examine the business models offered by fintech companies. To the authors' best

knowledge, there are limited studies in the literature on financing agriculture with Islamic finance instruments. No study focuses on agricultural financing by concentrating on fintech companies. In this respect, this study is expected to contribute to the existing literature. Moreover, it is expected to contribute to the agricultural sector in Turkey in two aspects. The first is the positive effect of fintech models on financial inclusion, which can be offered to farmers following Islamic finance principles. Therefore, farmers who are excluded from the financial system will be able to reach financial products. The second is the positive effect of financial technology on agricultural production. In this respect, it would be appropriate for the study to focus on the Tarfin company, as it is one of the limited numbers of fintech companies operating in agricultural financing and expresses itself as operating under Islamic finance principles.

The study adopts qualitative research method and uses the case study as a research design. Case studies take different units of analysis as the research subject and explore the unit in depth. In this study, Tarfin, a financial technology company operating in agricultural financing, constitutes the analysis unit of study. The study uses semi-structured interviews and document analysis as data collection methods. Semi-structured interview was conducted with one senior manager of Tarfin. Tarfin was found worthy for the research, as it finances agriculture and uses Islamic financial products through mobile applications.

On the financing side, murabaha model of Tarfin does not include any problem in terms of Islamic law. On the fund resources side, it was determined that Tarfin uses capital market products efficiently. Besides the asset-backed securities issued periodically, it was seen that Tarfin issued wakala sukuk after obtaining the Islamic finance conformity certificate. While there is no significant problem in terms of Islamic law in the issuance of wakala sukuk, it has been seen that the issuance of asset-backed securities includes substantial problems in terms of Islamic law. The company's continued issuance of asset-backed securities, even after obtaining an Islamic finance conformity certificate, is not appropriate to Islamic finance principles.

Hanefi Mezhebine Göre Ribevî Mallarda Ebediyen Veznilik ve Keylilik Meselesi

Eternally Quarter and Capacity Measure in Ribevi Goods According to Hanafi Mazhab

Hamdi ÇİLİNGİR

Doktor Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hamdicilingir@sakarya.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-6239-0134

Öz: Hanefi mezhebinde karza konu olan mallar misli ve tüketilebilen mallardır. Misli mallar da vezni ve keyli mallar ile birimleri birbirine yakın büyüklükte olan mallar (adediyât-ı mütekâribe) olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanefi mezhebinin genel yaklaşımına göre naslarda veznilik ve keyliliği belirtilmiş mallar ebediyen bu ölçü birimlerine tabidir. Buna göre riba hadisinde geçen altın ve gümüşün ebediyen vezni; buğday, arpa, hurma ve tuzun da ebediyen keyli olduğu hususunda ittifak vardır ve mezhep içinde kabul gören görüş budur. Ancak Ebu Yusuf'tan zayıf bir rivayet de olsa bu konuda farklı bir görüş aktarılmıştır. Bu görüşe göre riba hadisinde geçen altı maddenin ölçü birimleri zamanla örfe göre değişebilmektedir. Ebu Yusuf'tan aktarılan bu zayıf görüş, tarihsel süreç içerisinde zaman zaman kendisine başvurulmuş ve çıkış yolu olarak görülen bir görüş haline gelmiştir. Bu makale Ebu Yusuf'un bu görüşünün bir nevi izini sürmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ribevi Mal, Faiz, Veznilik, Keylilik

JEL Kodları: B10, B19

Abstract: The goods that are subject to qard in the Hanefi school are the fungible and consumable goods. Fungible goods consist of measurable goods by capacity, quarter and numerable goods. According to the general Hanafi approach, the goods that are specified in verses as measurable by capacity and quarter, are always measurable by capacity and quarter and don't change forever. Accordingly, gold and silver that were mentioned in hadith of usury are always measurable by quarter whereas wheat, barley, date and salt which were mentioned in hadith of usury are always measurable by capacity. This view is the main and basic view of the Hanafi school. However a different opinion was transmitted from Abu Yusuf in this respect. According to this view, the measurement units of the six items in the usury hadith may change over time according to the custom. This "weak" view which was transmitted from Abu Yusuf, has become a savior view from time to time in the history. This article, attempts to trace this view of Abu Yusuf.

Keywords: Ribevi Goods, Usury, Quarter, Capacity Measure

JEL Codes: B10, B19

1. KARZA KONU MALLARIN HANEFİ MEZHEBİ TEORİSİNDEKİ YERİ

Borç verme veya ödünç verme işlemi klasik fıkıh literatüründe “karz” olarak nitelenir. Karz işlemi aslında paranın para ile vadeli olarak mübadelesi mahiyetinde olup “sarf” kurallarına göre faiz cereyan edebileceği bir işlem hükmündedir. İşlemin bu mahiyetinden ötürü karz meselelerinin çoğunlukla fıkıh kitaplarında “sarf bölümü” içerisinde ele alınıp işlendiği görülür. Hanefî fakihlerinden Suğdî (ö. 1068) bunu özlü bir şekilde ifade ederek sarfın “alışverişte sarf” ve “karzda sarf” olmak üzere ikiye ayrıldığına işaret eder (Suğdî, 1984, 1/491-492). Sarf kuralları açısından bakıldığında peşin para ile vadeli paranın değişimi mahiyetinde olup vade faizine açık olmasına rağmen karz akdinin meşruluğu nasla ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uygulamasıyla sabittir. Bundan ötürü teorik olarak sarf akdi gibi tamamen bir mübadele işlemi olarak görülme yerine başı teberrü sonu ivazlı bir işlem olarak kabul edilmekte ve işlemin mahiyetine dayalı bir faiz yorumu devre dışı bırakılmaktadır. Karz akdinin mahiyetinden kaynaklı faiz yorumunu devre dışı bırakmak için geliştirilen bir başka açıklama tarzına göre ise karz bir ariyet hükmündedir. Çünkü Serahsî’nin de işaret ettiği gibi böyle bir yorum benimsenmediği müddetçe karz akdi bir şeyin kendi cinsiyile vadeli olarak mübadelesi mahiyetinden ötürü haram kabul edilmesi gerekecektir (Serahsî, t.y., 14/31). Ancak genel olarak kabul edildiği üzere karz akdi kendisi gibi yine bir ödünç mahiyeti taşıyan ariyet akdinden tüketilen mallarda cereyan edilişi itibarıyla ayrılır ve bu yönden karz “tüketim ödünçü”, ariyet de “kullanım ödünçü” olarak Türkçeye tercüme edilir. Bu açıdan bakıldığında karz akdi yalnızca tüketilerek kullanılabilen mallarda söz konusu olabilir. Ancak bir malın yalnızca tüketilebilir olması karza konu olabileceği anlamına gelmez. Karz akdinde borç olarak alınan mal tüketilerek kullanılacağı ve nihayetinde tüketilen bu malın geri iade edilmesi gerekeceği için ilgili malın aynı zamanda misli mal kategorisine dahil olması gerekmektedir (Alâeddin Semerkandi, 1994, 3/35). Hanefî mezhebine göre misli mallar; vezin (tartı) ölçüsüne göre mübadele edilenler (*mevzûnât*), keyl (hacim) ölçüsüne göre mübadele edilenler (*mekîlât*) ve birbirine yakın boyutlarda olup aded olarak mübadele edilenler (*adediyât-ı mütekâribe*) olmak üzere üç sınıftan oluşmaktadır (Burhaneddin İbn Mâze el-Buhari, 2004, 7/124). Serahsî’nin (ö. 1090) de işaret ettiği gibi gasp edilip tüketildiğinde misliyle tazmin edilmesi gereken bütün mallar aynı zamanda karz akdinin de konusu olabilirken kıymetiyle tazmin edilmesi gerekenler karz verilememektedir. Çünkü kıymeyi bir malın değeri ancak tahmin ve zanna dayalı olarak bilinebileceğinden karz akdinde ve ribevi malların mübadelesinde gerekli şart olan eşitlik (*mümasalet*) sağlanamamaktadır (Serahsî, t.y., 14/31). Bundan ötürü kıymeyi bir malın borç olarak alınması *fasit* kabul edilmekte ve *fasit* satım hükümlerine tabi olmaktadır (Bilmen, 1976, 6/95). Misli mallar borç olarak alınıp tüketildiğinde kural olarak misliyle iade edilir ancak borç alınıp da tüketilmeyen malların misliyle mi yoksa aynıyla mı iade edileceği konusunda Hanefî mezhebinde iki yaklaşım bulunmaktadır. Ebû

Hanîfe ve İmam Muhammed borç alınıp tüketilmeyen misli malların mislinin verilebileceğini, Ebu Yusuf ise mutlaka aynının geri iade edilmesi gerektiği görüşündedir (Bilmen, 1976, 6/95).

Hanefi mezhebinde karzın konusu yalnızca misli mallardır. Misli mallar aynı zamanda değer ölçüsü ve para olarak kullanılabilen mallara işaret eder. Bu anlamda Hanefiler malları değer ölçüsü (*semen*) olabilme açısından üçe ayırmaktadır; Altın ve gümüş bir akitte her zaman değer ölçüsü (*semen*), misli olmayan mallar da akdin konusu (*mebi*) olarak kabul edilirken keyli ve vezni mallar bazen değer ölçüsü (*semen*) bazen de akdin konusu (*mebi*) olarak yer alabilmektedir (Serahsî, t.y., 14/2). Bu tasnif dikkate alınarak ifade edilecek olursa aslında karzın konusu her zaman değer ölçüsü kabul edilen altın ve gümüş gibi mallarla bazen değer ölçüsü bazen akdin konusu olabilen keyli ve vezni mallardır. Bunları birleştiren ortak özellik misli olmaları ve buna bağlı olarak değer ölçüsü olarak işlem görebilmeleridir. Faiz de bu tür misli malların cinsleriyle mübadelesinde meydana gelmektedir.

Hanefi mezhebi faizin illeti olarak cins birliği ile veznilik ve keylilik (cins ve kadr) özelliklerini kabul etmektedir. Buna göre faiz, veznilik ve keylilik özelliğine sahip aynı cins malların mübadelesinde cereyan etmektedir. Meşhur riba hadisinde geçen altı maddeden altın ve gümüş vezni; buğday, arpa, hurma ve tuz da keyli olarak kabul edilmekte ve bunların kendi cinsleriyle mübadelesinde kurallara riayet edilmediğinde faiz gerçekleşebilmektedir. Hadiste adı geçen mallarla veznilik veya keylilikte birleşen ve kendi cinsleriyle mübadele edilen mallar için de bu durum geçerlidir. Hanefiler riba hadisinde geçen maddelerden altın ve gümüşün veznilikliğini ve buğday, arpa, hurma ile tuzun keyliliğini nassın belirlediğini ve bu özelliklerinin ebedi olduğunu kabul etmektedir. Örneğin Hanefi fakih Cessas (ö. 981) riba hadisinin bir örneğini verir ve bu hadiste altının veznilikliğini, buğdayın ise keyliliği açıkça zikredilmektedir (Cessas, 2010, 3/22). Bu anlayışın ortaya çıkardığı en önemli problem hadiste zikri geçen maddelerin birbiriyle mübadelesinde veznilik veya keylilik özelliklerinin zamanla örfe bağlı olarak değişim göstermesidir. Özellikle veznilikli nasla sabit olan ve bir değer ölçüsü olarak kullanılan gümüş sikkelerin veznen değil adeden mübadele ve borç konusu olup olamayacakları meselenin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Bu makale konuyla ilgili temel bazı meselelere temas ederek inceledikten sonra bu konuya odaklanacak ve Ebu Yusuf'un bu konudaki farklı görüşünün bir yandan izini sürecektir diğer yandan da bu görüşe bir kurtarıcı (*muhallis*) olarak atıf yapan iki fakihin Birgivi ve İbn Âbidin'in görüşlerini inceleyecektir.

Konuyla ilgili görebildiğimiz kadarıyla daha önce yapılmış yalnız bir çalışma vardır. Bu çalışma da Emrullah Dumlu'nun 2016 yılında yayınladığı "Ebu Yusuf'un 'Örfe Dayalı Nassın Örf Değiştiğinde Değişebilirliğine' İlişkin Görüşünün Tespit ve Tetkiki" başlıklı çalışmasıdır (Dumlu, 2016). Yazar modern

dönemde Ziya Gökalp gibi Ebu Yusuf'un bu görüşüne dayanarak örfü bütün muamelat alanının temeli yapmaya çalışan bir görüşten hareketle çalışmasına karar vermiş görünmektedir. Dumlu, Ebu Yusuf'un bu görüşünün böyle bir iddiaya temel yapıp yapılamayacağını tartışmaktadır. Ebu Yusuf'un yaklaşımının nass karşısında örfü tercih etmek olmadığına işaret eden yazara göre Ebu Yusuf yalnızca nassı örf ile talil ve tevil etmektedir.

2. NASSA BAĞLI OLARAK EBEDİYEN VEZNİLİK VE KEYLİLİK

Hanefi mezhebine göre ivazlı bir akitte vezni veya keyli özellikteki bir malın kendi cinsiyle değişiminde faiz cereyan edebilir. Bu anlamda faizin illetini "cins ve kadr (veznilik ve keylilik)" olarak belirleyen Hanefiler mübadele edilen mallar arasında her iki özelliğin birlikte bulunması halinde hem fazlalık hem vade faizi, yalnız birinin bulunması halinde sadece fazlalık faizi gerçekleşeceğini, buna mukabil her iki özelliğin bulunmaması durumunda ise herhangi bir faiz türünün ortaya çıkmayacağını kabul eder (Heyet, t.y., 3/117). Hanefilerin faizin illetine dair bu yorumunun arkasında riba hadisinde geçen altı maddenin Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde vezni ve keyli olarak mübadele edilmesi yatar. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde altın ve gümüş vezni olarak, buğday, arpa, hurma ve tuz ise keyli olarak mübadele edilmekteydi (İbn Âbidin, 1966, 5/177). Buna dayalı olarak Hanefiler şöyle genel bir ilkeyi benimsemiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde nasla keyliliği sabit buğday, arpa, hurma, tuz gibi maddeler ebediyen keyli; nasla vezniligi sabit altın ve gümüş gibi maddeler de ebediyen vezni kabul edilir. İnsanlar zamanla aksini örf edinse bile bu değişmez (Kuduri, t.y., 87; Serahsi, t.y., 12/142). Hakkında nas bulunmasa da Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde keyli veya vezni olarak mübadele edildiği bilinen maddeler de ebediyen keyli veya vezni kabul edilmektedir (Burhaneddin İbn Mâze, 2004, 7/75; Heyet, t.y., 3/117). Hakkında nas olmayan ya da Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hangi ölçü birimine göre mübadele edildiği bilinmeyen maddelerin vezniligi ve keyliliği hususunda ise insanların örfüne itibar edilmektedir (Burhaneddin İbn Mâze, 2004, 7/75; Heyet, t.y., 3/117). Görüldüğü üzere Hanefi mezhebi nasla sabit olsun ya da olmasın bilinmesi durumunda Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde malların mübadelesinde hangi ölçü biriminin kullanıldığını esas almaktadır. Bu anlayışa göre bir kimse mesela buğdayı buğdayla *veznen*, altını altınla *keylen* eşit olacak şekilde bile mübadele etse caiz kabul edilmemektedir. İnsanların bunu örf edinmiş olmasının da hükme etkisi yoktur (Heyet, t.y., 3/117). Çünkü buğdayın keyliliği ile altının vezniligi nasla sabittir ve bu hususta örf dikkate alınmaz. Haskefi'nin de işaret ettiği gibi nas örfe göre daha kuvvetli bir delildir ve daha kuvvetli delil varken daha zayıfına itibar edilmez (Haskefi, 1966, 5/176). Nassın örfe göre daha güçlü delil kabul edilmesi şu şekilde gerekçelendirilir: (i) örf batıl olabilir ama nas batıl olamaz

(ii) örf yalnız bir beldenin ahali için geçerli olabilirken nas herkes için bağlayıcıdır ve (iii) örfün huciyeti nasla sabit olmuştur (İbnü'l-Hümâm, 1970, 7/15).

Anlaşıldığı kadarıyla bu tür mübadele işlemlerinde faiz ihtimaline binaen katı bir şekilde nassen keyli olan mallarda yalnız keylen eşitlik, nassen vezni mallarda da yalnız veznen eşitlik dikkate alınmaktadır. Aksi durumda ilgili malların mübadelesinde nassen belirlendiği düşünülen ölçü birimine göre eşitliğin sağlandığından emin olunamamaktadır.¹ İbn Nüceym'in (ö. 1563) işaret ettiği üzere bir mübadele işleminde eşitliğin (*mümâselet*) sağlanması suret ve mana itibarıyla olur ve sureten eşitliği ölçü birliği sağlarken manen eşitliği de cins birliği sağlamaktadır (Zeyneddin İbn Nüceym, t.y., 6/138). Dolayısıyla bir mübadele işleminde faize düşmemek için Hanefilere göre hem sureten hem manen eşitliğe dikkat etmek gerekmektedir.

Hanefi mezhebinin kurucu imamlarına nispet edilen ve mezhep içinde genel kabul gören yaklaşım budur. Ancak konuyla ilgili Ebu Yusuf'tan farklı bir görüş nakledilmektedir. Buna göre bir şeyin vezniligi veya keyliliğinde esas ölçü nas değil örfdür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında da vezni olan da keyli olan da *nassa binaen değil o zamanın örfüne binaen* vezni veya keyli olarak kabul edilmişti (Serahsî, t.y., 12/142). Bu görüş mezhep kaynaklarında Ebu Yusuf'tan gelen meşhur rivayetin aksine (İbn Âbidin, 1966, 5/176), şâz (Burhaneddin ibn Mâze, 2004, 7/75) ya da zayıf (Birgivi, 2011, 559) bir rivayet olarak nitelenmiş ve zahirürrivaye dışında bir görüş olarak kabul edilmiştir. Nevâdirin Hanefi mezhebindeki rolüne bağlı olarak da ilk dönemlerden itibaren konuya dair hakim görüşten farklı ve zayıf bir görüş olarak kaynaklarda aktarılmış ve belli zamanlarda ihtiyaca göre ön plana çıkartılarak zahirürrivaye görüşünü terk için bir dayanak haline getirilmiştir. Hanefilere göre vezniligi nasla sabit gümüş dirhemlerin zamanla adedi olarak alışveriş ve borç konusu edilmeye başlanması Ebu Yusuf'un bu görüşünü gittikçe öne çıkarmıştır. Nitekim bu çalışmada bu mesele ayrıca ele alınacaktır.

Ebu Yusuf'un bu görüşü muhtemelen selem ile alakalı nevâdir olarak gelmiş ve sonrasında geçerliliği bütün satım türlerine teşmil edilmiştir. Serahsî konuyla ilgili genel ilkeyi "selem" bahsinde aktarırken (Serahsî, t.y., 12/142) Burhaneddin el-Buhari (ö. 616/1219) selem bahsinde (Burhaneddin ibn Mâze, 2004, 7/75) şunları kaydetmektedir:

"Dirhem ile keyli malda veznen selem yapsa veya dirhem ile vezni malda keylen selem yapsa yani keyliliği nasla sabit malda veznen, vezniligi nasla sabit malda keylen selem yapsa Hasan b. Ziyad'ın el-Mücerred'de ashabımızdan zikrettiğine göre caizdir, Tahavi'nin ashabımızdan zikrettiğine göre ise caiz değildir. Buna göre konu hakkında iki rivayet olmuş oldu.

1 Siraceddin İbn Nüceym ve İbn Abidin'in de dikkat çektiği üzere aslında bu tür durumlarda eşitliğin sağlandığından emin olursa bu işlem caiz olur. Bkz. Sirâceddin İbn Nüceym, 2002, 3/473; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr ala'd dürri'l-muhtâr*, 5/176.

el-Münteka'da keyli malda veznen selem yapmanın cevazı hususunda Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşünü olumsuz olarak zikrederken Ebu Yusuf'un görüşünü ise olumlu olarak zikretti. Keyliliği nas ile sabit malın kendi cinsiyle (mesela buğdayın buğdayla) veznen değişimi caiz değildir, veznen eşit gelseler bile. Çünkü şeriatla bu tür değişime keyli eşitlik şartıyla izin verilmiştir. Fetâvâ ehl-i Semerkand'ta aktarıldığına göre: (Buğdayın buğdayla veznen değişiminde) keylen de eşit oldukları bilinirse caiz olur. Aynı şekilde unun un ile veznen değişimi vezinde eşit olsalar da caiz değildir, çünkü un keylidir. Ancak ikisinin de aynı zamanda keylen eşit olduğu bilinirse o zaman caiz olur. Yine aynı kaynaktan: Vezniligi nas ile sabit şey kendi cinsiyle keylen mübadele edilemez. Ebu Yusuf'tan bu konuda şaz bir rivayet vardır: İnsanlar bunu örf edinmişse caizdir."

Yukarıda *el-Münteka'daki* nakilde görüleceği üzere Ebu Yusuf'tan nassen keyli malda veznen, vezni malda da keylen selem yapılabileceğine dair bir görüş aktarılmaktadır. Muhtemelen bu nevâdir görüş Ebu Yusuf'a atfedilen genel görüşün kaynağını teşkil etmektedir. Nitekim kurucu imamların görüşlerinin kıyas yoluyla diğer meselelere taşındığı açıkça bilinmektedir. Mesela Ebu Hanife'den ekmeğe vezni veya adedi olarak selem yapılamayacağına dair bir rivayet vardır. Bu rivayete/asla dayalı olarak ekmeğin veznen veya adeden borç alınıp verilmesinin de buna kıyasla Ebu Hanife açısından caiz olmayacağı belirtilmiştir. Nitekim Burhaneddin el-Buhari (ö. 616/1219) bunun gerekçesini "Çünkü ona (Ebu Hanife'ye) göre ekmeğe selem caiz olmadığına göre karzda hayli hayli caiz olmaz. Çünkü karz konusundaki kurallar seleme göre daha sıkıdır. Mesela elbisede (siyab) karz olmazken selem caiz oluyor".

Son cümlede de alıntılındığı üzere karz konusu seleme göre daha sıkı kurallara tabidir. Bundan ötürü Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre örneğin buğday gibi keyli bir malın veznen selem akdinin konusu yapılabilmesi mümkündür. Çünkü onlara göre satımda "mümaselet" aranırken selemde yalnız "malumiyet" aranmaktadır (Tahavi'den Naklen İbnü'l Hümam, 1970, 7/16). Ancak veznen selemi yapılabilen buğdayın bu şekilde satım konusu veya karz konusu yapılmasını uygun görmezler. Hasan b. Ziyad'ın rivayetine göre buğdayın veznen satımı selemde de caiz olmamaktadır (İbnü'l Hümam, 1970, 7/16).

Konuyla ilgili başka bir tartışma alanı örfe belirlenmiş veznilik ve keyliliğin el işi (*es-sun'a*) ile değişip değişmeyeceği meselesidir. Hanefi mezhebine göre altın ve gümüş dışında kalan vezni veya keyli mallar el işi (*sun'a*) ile bu özelliklerini kaybedebilir. Örneğin demir ile pamuğun her ikisi de vezni olduğu için birincisi re'sül-mal ikincisi de müslemün-fih kılınarak bir işlem yapılamamaktadır. Çünkü bu iki madde veznilik özelliğinde birleştiği için peşin olması gerekmektedir. Ancak iki taraftan biri el işi ile veznilikten çıkması halinde (altın ve gümüş dışındaki maddelerde) bu işlem caiz hale gelmektedir. Örneğin demir bir kılıç re'sül-mal kılınıp vezni bir mal da müslemün-fih yapı-

İrşa bu işlem caiz hale gelir. Bu son meselede cins birliğinin oluşmaması için müslemün-fihin demir olmaması şarttır (İbnü'l Hümmam, 1970, 7/14).

3. DİRHEM/GÜMÜŞ PARA DIŞINDAKİ MALLARIN KARZ VERİLMESİNDE VEZNİLİK VE KEYLİLİK

Hanefi fakihleri vezniligi veya keyliliği nasla sabit maddelerin ve hakkında nas bulunmasa da Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde keyliliği ve vezniligi bilinen maddelerin ebedi olarak bu özellikte kalacağını kabul ederler. Bunun dışında kalan maddelerin veznilik veya keyliliğini de örfে bırakırlar. Bu üçüncü şıkka giren maddelerin vezniligi veya keyliliği farklı bölgelere göre ya da farklı zamana göre örfi olarak belirlenmektedir. Nitekim fıkıh kitaplarında bu tür maddelerin vezniligi veya keyliliği tartışması geçmektedir. Bu kısımda bu örneklere dair bazı meseleler aktarılacaktır.

Örfe bağılı olarak keyliliği ve vezniligi tartışmalı maddelerden biri ekmeğdir (*hubz*). Ekmeğin vezni, keyli veya adedi olarak karz konusu yapıp yapılamayacağı erken dönemde tartışılmıştır. İbrahim en-Nehai'ye nispet edilen bir görüşe göre ekmeğin borç alınması adedi olarak yapılabilir. İmam Muhammed'in görüşü de buna paralel olarak şekillenmiştir. Ebu Yusuf'a göre ekmeğin karz verilebilir. Ebu Hanife'ye göre ise hiçbir surette ekmeğin karz olarak verilmesi caiz değildir. Çünkü ona göre ekmeğin misliyyattan sayılmamaktadır. Hem Ebu Yusuf'un görüşü hem de İmam Muhammed'in görüşü örfе dayandırılmaktadır (Bkz. Burhaneddin İbn Mâze, 2004, 7/125). Fetvanın Ebu Yusuf'un görüşüne göre olduğu kaydedilir (Heyet, t.y., 3/201). Birbirleriyle çağdaş dönemde yaşamış olan Hanefi kurucu imamlarının görüşlerini örfе dayandırdıkları dikkate alınırsa öncelik-sonralık ilişkisinin mi yoksa aynı anda farklı örflerin geçerliliğinin mi baskın olduğunu tespit güçtür.

el-Fetâvâ el-Alemgiriyye'nin karzla ilgili bölümünün başında konuyla ilgili farklı kaynaklardan farklı dönemlere dair referanslar vardır. Hangi maddelerin tartışma konusu yapıldığına dair bir fikir vermek üzere burada bazı nakillere yer verilebilir. *Nevâdir-i Hişam*'da yer aldığına göre Ebu Yusuf buğday ve unun veznen değişiminde bir zaruret ve hayır olmadığını beyan etmiştir. *el-Asl*'da geçtiği üzere bir kimse unu veznen borç alsın onu veznen iade etmez, kıymeti üzerine anlaşılır. Ebu Yusuf'tan bir rivayete göre insanlar bunu örf edinmişse caiz olur. *el-Gıyasiyye*'deki nakle göre fetva Ebu Yusuf'un kavline göredir. *el-Muhil*'te geçtiği üzere cevizin keylen patlıcanın da adeden karz alınması caizdir. *Fetâvâ At-tâbiye*'de yer aldığı üzere kerpiç ve tuğlaların birbirinden farklı olmaması şartıyla adedi olarak karz alınması caizdir. *et-Tatarhaniye*'de geçtiği üzere keylen değil veznen karz alınması caizdir (Burhaneddin İbn Mâze, 2004, 3/201-202). Bütün bu nakillerden anlaşıldığı kadarıyla naslarda vezniligi veya keyliliği belirlenmemiş maddeler zamanın ve bölgenin örfüne göre değişmektedir.

4. HANEFİ TEORİSİ İÇİNDE KARZA KONU OLMASI AÇISINDAN PARA: DİRHEM, DİNAR, MAĞŞUŞ PARA, FELLS

İslam'dan önce Araplar para birimi olarak dinar ve dirhemi kullanıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de bu para birimleri aynen kullanılmaya devam etti ve mehir ve nisap benzeri kriterler bu para birimine göre belirlendi. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde dinar ile dirhem pariteleri arasındaki oran 1/10 idi. Dinarı Bizans, dirhemi de Sasaniler basıyordu. Dinarlar standart ayar ve ağırlıktayken dirhemler farklı ayarlarda idi. Bundan ötürü anlaşılarda hangi dirhem ölçü alınacağı sorunu ortaya çıkabiliyordu. Özellikle birden fazla çeşidin geçerli olduğu yerlerde borç ödemelerinde bunun belirlenmesi önem arz ediyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Tartı (*el-veznü*) Mekkeliler'in tartısı, ölçü (*el-mîzân*) Medineliler'in ölçüsü" (Ebu Davud, "Büyü", 8.) buyurarak esas alınacak tartı ve ölçüyü belirlemiştir. Altın ve gümüş paralar için Arapça'da "nakdeyn" tabiri kullanılmakta ve bunlar yaratılıştan semen kabul edilmekteydi. Bu ikisi dışında piyasada genellikle demir, bakır ve bunların alaşımlarından basılan felsler bulunurdu. Felsler İslam tarihinin ilk dönemlerinde para sistemi içerisinde tali para sistemi olarak kullanılmaktaydı. Zamanla tüm ödemelerde asli para gibi kullanılmaya başlandı. Felslerin para hükmü taşıyıp taşımadığı mezhep imamları döneminden itibaren tartışılmıştır. Hanefi mezhebinde İmam Muhammed'e göre rayic olduğu sürece felsler nakdeyn hükmünde paradır. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre ise bunlar para olmakla beraber nakdeynden farklı özelliklere sahiptir. Örneğin standart basılmış dinar ve sikkeler mübadele işlemlerinde tayin ile taayyün etmediği halde felsler kendi cinsleriyle değişiminde tayin ile taayyün etmektedir (Bkz. Gözübenli, 2015, 90-101).

Hanefi mezhebinde paraya bakış temelde dinar, dirhem (*nakdeyn*) ve bunlar dışında kalan mağşuş paralar şeklinde üçlü bir kategori içinde şekillenmiştir. Hanefi mezhebinin yaklaşımını gelişmiş sistematiği ve tasnifleriyle dikkat çeken Kâsânî'nin *el-Bedâiü's-sanâi* isimli eserinde görmek mümkündür. Üstelik Kâsânî Hanefi mezhebinin paraya bakışını üçlü bir tasnif içinde verdikten sonra konumuzu yakından ilgilendiren mağşuş dirhemlerin adedi olarak borç konusu olup olamayacağına göre bunları ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Altın dinarlar standart olarak basıldığından Kâsânî buna değinmeden gümüş dirhemleri üçe ayırmaktadır. Buna göre *basılı bir dirhem sikkede gümüş oranı ya fazla ya az ya da alışım ile eşit bir şekilde bulunur*. Bir sikkede gümüş oranı 2/3 veya 3/4 gibi bir oranla fazla ise bu dirhem halis gümüş dirhem olarak kabul edilir. Çünkü burada ağırlık dikkate alınır ve karışım yok hükmünde sayılır. Zaten gümüş sikkelerde mutlaka az da olsa her zaman bir karışım bulunur. Bu tür dirhemler halis gümüş gibi kabul edildiklerinden kendi cinsleriyle mübadelesinde mutlaka peşinlik ve eşitlik şartı bulunmak zorundadır. Alaşımı (gışş) gümüş oranına göre daha fazla olan *ikinci tür dirhemler* de bu ağırlığa göre değerlendirilip mağşuş hükmünde kabul edilmekte ama kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Eğer karışım sikkedeki gümüş eritmekle yanıp ayrılmıyorsa

ve yalnız bakır kalıyorsa bu sikke halis bakır sikke olarak kabul edilmektedir. Bunlar kendi cinsleri olan bakır sikkelerle ancak peşin ve eşit şekilde mübadele edilebilir. Eğer eritme neticesinde gümüş yanmaz ve bakır alaşımdan ayrışırsa bu durumda biri diğerine tabi kılınmaz ve ikisi de ayrı hükümlere tabi tutulur. Dolayısıyla bunlar halis gümüş parayla mübadele edildiğinde halis gümüş paradaki gümüş oranının mağşuş paradaki gümüş oranına göre daha fazla olması gerekmektedir. *Üçüncü tür dirhemler* de gümüş oranı ile alaşım oranı eşit olanlardır. Bunların hükmü konusunda sarrafların tecrübesine itimat edilir. Sarrafların dediğine göre gümüş ve bakır alaşımı ancak ısıtılarak birbirinden ayrıştır ve burada bakır gümüşe göre daha hızlı eriyip kaybolur. İşte bu durumda ısıtıldıktan sonra geriye kalan gümüş olursa bunu kendi cinsleriyle ancak eşit bir şekilde değiştirmek caiz olur. Eğer eşit alaşımı erittikten sonra gümüş ve bakır eşit bir şekilde kalırsa ikisi de ayrı hükmü alır (Kâsânî, 1966, 5/196-197).

Kâsânî Hanefi mezhebindeki dirhem sikkelere dair bu tasnifi aktardıktan sonra “mağşuş dirhemleri adeden borç almak caiz midir” şeklinde bir soru sorar. Sonra da her üç dirhem türüne göre bu sorunun cevabını vermeye çalışır. Gümüş oranı alaşıma göre fazla olan *birinci tür* dirhem sikkelerin ancak vezni olarak borç verilebileceğine değinir. Bunlar veznidir ve adedi olarak mübadele edilemez. Çünkü adedi olarak değişimleri mücazefeten değişim anlamına gelir ki bu caiz değildir. Bu tür dirhemlerin adedi olarak borç alınıp verilmesi de caiz kabul edilmez. Çünkü karz akdinde de bir mübadele veya en azından mübadele şüphesi vardır ve ribadan veya riba şüphesinden kaçınmak gerekir. Yine bundan ötürü keyli bir malın veznen borç alınıp verilmesi caiz kabul edilmiştir, çünkü bu bir şeyin mücazefeten borç verilmesi anlamına gelir ki mübadele veya mübadele şüphesi olan bir işlemdir ve caiz değildir. *İkinci türe* gelince bunlar tağşişi gümüş oranına göre fazla olan sikkelerdir. Bunlarda insanların örfüne bakılır. İnsanlar bunları vezni olarak mübadele ediyorsa bunlar veznen, adedi olarak mübadele ediliyorsa adeden mübadele edilebilirler. *Üçüncü tür* olan eşit şekilde gümüş bakır alaşımlı sikkelerin de hükmü de birinciyle aynıdır. Çünkü sarrafların tecrübelerine dayanarak söyledikleri bu tür alaşımlarda eritme halinde bakırın gümüşten önce yok olacağı gerçeği gümüşü dikkate almayı gerektirir. Eritme sonucunda ikisi de ayrıca eşit şekilde kalırsa o zaman ayrı ayrı kendi hükümlerini alırlar. Dolayısıyla böyle gümüş ve bakır eşit bir alaşımı adeden borç alıp vermek caiz değildir. Çünkü bakırdan fels adedi olsa da gümüş veznidir ve bu tür bir tearuz durumda cevaz yerine fesad tercih edilir (Kâsânî, 1966, 5/197).

Bu üçlü tasnif içinde yer almasa da geriye bozuk para olarak kullanılan ve tamamen bakır gibi madenlere dayalı *fels* kalıyor. Kâsânî “selem” bahsinde felsin mahiyetine dair iki yaklaşım zikreder. Bunlardan birincisine göre fels “uruz” yani ticari meta olarak kabul edilir ve bundan ötürü bunlarda selem yapılabilir, tayin ile taayyün ederler ve bir felsi iki felsle değiştirmek caiz kabul edilir. Bu Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un yaklaşımıdır. İmam Muhammed ise fels-

leri semen olarak kabul ettiği için selem yapılamayacağı kanaatindedir (Kâsânî, 1966, 5/212). Felsler itibari değere sahip oldukları için borcun konusu olup tedavülden kalktıklarında (*kesad*) veya piyasada bulunmadıklarında (*inkita*) ya da değerlerindeki yükseliş (*galâ*) veya düşüş (*ruhs*) hallerinde borcun nasıl eda edileceği mezhep için çeşitli tartışmalara sebep olmuştur (Bkz. Gözübenli, 2015, 105-123). Özellikle enflasyonist ortamlarda paranın değer kaybına uğradığı zamanlarda paranın nominal değeri üzerinden mi yoksa borç günündeki reel değer üzerinden mi borç ödemesinin yapılacağı önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Enflasyonist ortamlarda felsler gibi itibari paraların değerindeki düşme veya yükselme durumlarında ödeminin yapılışıyla ilgili mezhep içinde iki farklı yaklaşımın olduğu ifade edilebilir. Ebu Hanife'ye göre bu tür durumlarda borçlanılan nominal değerın ifası gereklidir. Bu aynı zamanda Ebu Yusuf'un bir görüşü olarak da kaydedilir. Ebu Yusuf'tan ikinci bir rivayete göre ise alışveriş borcu ise satım günü ve ödünç borcu ise kabz günündeki kıymetin ödenmesi gerekir (Zeyneddin İbn Nüceym, t.y., 6/219). Felsler gibi itibari paraların tedavülden kalkmaları (*kesad*) veya piyasada bulunamamaları (*inkita*) durumlarında da benzer bir tavır farklılığı görülmektedir. Bu tür durumlarda da Ebu Hanife'ye göre itibari paranın semeniyet vasfı ortadan kalktığı için örneğin bir alışveriş akdi hükümsüz hale gelmektedir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise bu tür bir durumda yalnızca paranın tesliminde bir sorun ortaya çıkmaktadır ki bu durum akdi bozmamaktadır. Parayı ödeyecek kişi tedavülden kalkan veya piyasada bulunamayan paranın değerini ödemekle yükümlüdür. Ebu Yusuf'a göre alışveriş günündeki kıymetini, İmam Muhammed'e göre ise tedavülden kalktığı (*kesad*) günündeki kıymetini öder (Zeyneddin İbn Nüceym, t.y., 6/219). Enflasyonist ortamlara özgü bu tür durumlar tarih boyunca fakihleri meşgul etmiş ve bu tür sorunlara karşı cevaplar üretmeye çalışmışlardır. Nitekim 16. yüzyıl sonlarında meşhur Hanefi fakihî Timurtaşî'nin (ö. 1598) kendi dönemindeki parasal istikrarsızlığı ve paranın değerindeki değişimleri değerlendirdiği *Risâletü bezli'l-mechûd fi tahriri es'ileti tağayyurin-nukûd* isimli eseri bu konularda akla gelen ilk örneklerdendir (Bkz. Özdemir, 2017). 19. yüzyılda İbn Abidin parasal istikrarsızlık konusunda benzer sorunları yaşadığı bir dönemde Timurtaşî'nin eserine de sıkça atıf yaparak *Tenbîhu'r-rukûd alâ mesa-ili'n-nukûd* isimli eserini kaleme almıştır (Bkz. İbn Âbidin, y.y., t.y., 2/58-67).

5. EBU YUSUF VE DİRHEMİN ADEDEN MÜBADELESİ VE BORÇ KONUSU OLMASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞÜ

Gümüş dirhemlerin veznen eşit bir şekilde değiştirileceği meşhur riba hadisinin farklı versiyonlarında dile getirilmiştir. Örneğin Ebu Yusuf'un *Kitâbü'l-âsâr*'ında hadis şu şekilde yer almaktadır: "Altın altınla *veznen eşit* ve peşin olarak mübadele edilir fazlası ribadır. Gümüş gümüşle *veznen eşit* ve peşin olarak mübadele edilir fazlası ribadır. Buğday buğdayla *keylen eşit* ve peşin olarak

değiştirilir, fazlası ribadır. Arpa arpayla *keylen eşit* olarak değiştirilir, fazlası ribadır. Hurma hurmayla *keylen eşit* değiştirilir ve fazlası ribadır. Tuz tuzla *keylen eşit* olarak değiştirilir, fazlası ribadır.” (Ebû Yusuf, t.y., 183).

Hanefi kaynaklarda bu şekilde açıkça vezniligi ve keyliliği nas tarafından belirlenmiş maddelerin ebedi olarak vezni veya keyli olduğu kabul edilmektedir. Mezhep içinde kabul gören ana görüş bu olmakla beraber Ebu Yusuf’un farklı bir görüşü de mezhep kaynaklarında nakledile gelmektedir. Ebu Yusuf’un görüşü ilk dönem kaynaklarında belirsizliğini korusa da bu görüş sonraki dönem mezhep kaynaklarında yer verilmeye başlanmıştır. Kronolojik olarak klasik metinlere göre Ebu Yusuf’un bu müstesna görüşünü takip etmek mümkündür (Bkz. Dumlu, 2016, 92-98).

Ebu Yusuf’un örfe dayalı görüşü zamanla gümüş dirhemlerin giderek taşıya uğramasıyla gümüş dirhemlerin veznen değil adedi olarak mübadelesinin çıkış noktası olmuştur. Bu konuda Ebu Yusuf’un görüşüne mezhep kaynaklarında referans yapılmış ve mezhep içi zayıf bir görüş olarak nakledile gelmiştir. Tabi bu zayıf görüş olarak aktarılan görüş hiç dikkate alınmayacak veya kullanılmayacak bir görüş değildir. Nitekim mezhep içinde zahirürrivayenin yetmediği veya çözüm üretmediği noktalarda nadirürrivaye veya zayıf görüşlerin devreye girebildiği bilinmektedir. İşte bu çerçevede özellikle Osmanlı döneminde bu görüş dirhemlerin adeden mübadelesinin geçerliliği için bir dayanak noktası olmuştur. Haskefi’nin aktardığına göre Osmanlı şeyhülislamlarından Sadi Çelebi (ö. 1539) Ebu Yusuf’un kavlinden tahrir yaparak dirhemlerin adedi olarak borçlanılması ve onun vezni olarak satımını bu tahrirce binaen geçerli saymıştır (Haskefi, 1966, 5/177). Gerçi [Seydî Abdülgani] Nablusi (ö. 1731) bu tahrirce gerek olmadığı kanaatindedir. Çünkü ona göre Sultan sikkesi halinde basılmış altın ve gümüşün miktarı taraflar açısından bellidir. Burada “aded” zikri “vezn”den kinaye kabul edilmektedir. Sikkeler basılırken kesilen ufak kısımlarının cüzi ve şeri miyara dahil olmayacağı kanaatindedir (İbn Âbidin, 2020, 80). Ancak İbn Abidin buna itiraz eder ve kendi döneminde her sultanın önceki sultan dönemindeki sikkeden daha fazla kırdığını beyan eder. Önceki sikkelerin sonrakilere göre daha ağır olduğunu belirtir (İbn Âbidin, 2020, 80). Dolayısıyla vezinlerinin farklı olduğuna dikkat çeker. Bu kısımda Ebu Yusuf’un bu istisnai görüşünü bir çıkış noktası olarak gören (*muhallis*) iki Osmanlı fakihine atıf yaparak konuyu tamamlamaya çalışacağım. Bu iki fakihten birincisi 16. Yüzyıl ulemasından Birgivî Mehmed Efendi (ö. 1573) ve ikincisi de 19. Yüzyılın meşhur Hanefî fakihî İbn Âbidin (ö. 1836)’dir. Her iki fakih de farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda Ebu Yusuf’un bu görüşüne bir çıkış noktası olarak atıf yapmakla ortak bir noktada birleşmektedir.

16. yüzyılda Birgivî Mehmed Efendi (ö. 1573) Ebu Yusuf’un görüşüne bir çıkar yol (*muhallis*) olarak atıf yapan Osmanlı fakihlerindedir. Birgivî (Birgivî, 2011, 559) bu konuya *et-Tarikatü'l-Muhammediye* isimli eserinde “Takva ve vera-

dan olduğu zannedilen şeyler” başlıklı 3. babın “Vakıf ve vezaif ehlinin kazancından yeme konusunda sakınma ve vera” başlıklı 2. faslında yer vermektedir. Burada Birgivi “ihtiyatlı olanı alma” konusunu işlemektedir. Kendi zamanında şüpheli şeylerden kaçınma ve ihtiyatlı olanı almanın gerekliliği için dört madde sayar. Üç ve dördüncü maddelerde bizim konumuzu da yakından ilgilendiren ifadeleri kurarak şunları kaydeder:

Üç ve dördüncüsü: bedenın kıvamı ve hayatın (meaş) düzeni nakit veya yerden biten hububat cinsinden şeylerledir. Akit ve muamelelerde çoğunlukla kullanılan dirhemlerdir. Dirhemleri o kadar küçülttüler ki dört tanesi bir şeri dirhemın ölçüsüne ulaşamıyor. Fasık ve kafir hasis kimseler dirhemden (gümüşünü) kesiyorlar ta ki kesik kısmı dirhemde çoğunluk haline geldi. Böylece dirhemleri alışveriş ve borç verme ve benzeri hususlarda adedi hale getirdiler. Vezne itibar etmemeye başladılar. Şeriatta kendisine itibar edilen vezniligi terk ettiler. Gümüş şariin nassına binaen ebediyen veznidir. Örfle değişmez. Örfte itibar için nassın olmaması gerekir. EH ve İM’in görüşü böyle. Zahirür-rivayede Ebu Yusuf’a göre de böyle. Bir rivayete göre Ebu Yusuf’a göre örfte mutlak olarak itibar edilir. Gümüş ebediyen vezni olduğuna göre alışveriş ve borç işlemlerinde vezni olarak miktarı belirtilmeli. Çünkü alışveriş vs.nin sıhhati için semen miktarının -eğer işaret edilerek belirtilmiyorsa- belirlenmesi gerekir. Vezninin miktarı da adedle bilinmez, aksi de öyledir. O halde veznini belirtmediğinde alışveriş, borç ve kira benzeri sahih olmaz. Bu konuda hile ve muhallis ancak Ebu Yusuf’un zayıf rivayetine sarılmakla mümkün olur.

Birgivi’nin burada gümüş dirhemlerde yapılan tağşişler neticesinde artık neredeyse gümüşlük sıfatından çıkan dirhemlerin adedi olarak değişimine atıf yapılmaktadır. Vezniligi nasla sabit gümüş dirhemlerin adedi olarak mübadelesi ise ancak Ebu Yusuf’un zayıf görüşüne atıfla meşruiyet çerçevesine dahil edilmeye çalışılmaktadır.

Birgivi’den yaklaşık 3 asır sonra Şam’lı fakih İbn Abidin (ö. 1836) de benzer bir üslupla Ebu Yusuf’un görüşünü kendi zamanının çıkar yolu olarak yorumlamaktadır. İbn Âbidin konuyu *Neşru’l arf* risalesinde örfün şer’i delile aykırı olması durumunu ele alırken incelemektedir. Meşhur riba hadisinde geçen buğday, arpa, hurma ve tuzun ebediyen keyli, altın ve gümüşün de ebediyen vezni olduğunu vurgulayarak konuya giriş yapar. Bu maddelerden keyli olanlar için vezni, vezni olanlar için de keyli tartıya itibar edilmeyeceğini şarihlerle atıfla belirtir (İbn Âbidin, 2020, 76-77). Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ittibanın gerekli olduğu ve nassın örften daha kuvvetli bir delil olmasını buna gerekçe gösterir (İbn Âbidin, 2020, 77). Hanefi mezhebinin genel yaklaşımına bu şekilde işaret ettikten sonra da hemen Ebu Yusuf’un bu konudaki farklı yaklaşımını gündeme getirir. Ebu Yusuf’un mutlak olarak örfte itibar edileceğine dair yaklaşımının nassı terk ve örfte binaen faize cevaz verme gibi hatalı bir şekilde yorumlanma ihtimalini gündeme getirerek buna karşı çıkar (İbn

Âbidin, 2020, 77-78). İbn Abidin'e göre Ebu Yusuf bu görüşüyle aslında nassı örf ile talil etmek istemiştir. O dönemdeki âdet buğday, arpa, hurma ve tuzun keyli, altın ve gümüşün vezni olmasına binaen nass bu şekilde gelmiştir, aksi olsaydı nas da ona göre varit olacaktı. Böyle olunca adetin değişmesiyle hüküm de değişir (İbn Âbidin, 2020, 78). Bunlara işaret ettikten sonra İbn Âbidin, konumuzla ilgili olarak Ebu Yusuf'un görüşüne şu şekilde kurtarıcı bir görüş olarak atıf yapar; "Buna göre insanlar dirhemdir dirhemle mübadelesinde ve borç alıp verilmesinde zamanımızdaki gibi adedi olarak işlem yapmayı âdet edinseler bu nassa muhalif olmaz. Allah Ebu Yusuf'tan razı olsun! Zamanımızda çok büyük bir riba kapısını kapamıştır!" (İbn Âbidin, 2020, 78) Çünkü İbn Âbidin'e göre kendi zamanında altın ve gümüş sikkelerin vezinleri birbirinden farklıdır. Örneğin bir kimsenin "Cihadi Mahmudi altın sikke" ile "Adli altın sikke"yi mübadele etmesi halinde bu iki altın sikke türünün vezinleri birbirine eşit değil farklıdır. Bu tür durumlar dikkate alındığında Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in veznen eşitlik şartı itibara alındığında bu zamanın bütün akitlerinin fasit olması gerekecektir. Halbuki insanlar alışverişlerinde bu tür küçük vezin farklılıklarına itibar etmemektedir. Ağır vezinli para birimiyle borç alıp daha hafifiyle ödeme yapabilmektedir (İbn Âbidin, 2020, 81). Bütün bunlar dikkate alındığında Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşü kendi zamanı için büyük zorluk taşımaktadır. Daha önce de değindiği gibi Ebu Yusuf'un görüşü ise kendi zamanı için kurtarıcı bir görüş olarak durmaktadır.

SONUÇ

Hanefi mezhebinde karza konu olan mallar misli ve tüketilebilen mallardır. Misli mallar da vezni ve keyli mallar ile birimleri birbirine yakın büyüklükte olan mallardır (*adediyât-ı mütekâribe*). Hanefi mezhebinin genel yaklaşımı naslarda vezniligi ve keyliliği belirtilmiş malların ebediyen bu ölçü birimlerine tabi olduğu yaklaşımdır. Yani riba hadisinde geçen altın ve gümüşün ebediyen vezni; buğday, arpa, hurma ve tuzun da ebediyen keyli olduğu hususunda ittifak vardır ve mezhep içinde kabul gören görüş budur. Bir rivayete göre Ebu Yusuf'un görüşü de bu yöndedir. Ancak Ebu Yusuf'tan bu konuda bir rivayetle farklı bir görüş aktarılmıştır. Bu görüş her ne kadar zayıf, şaz ya da benzer şekillerde zayıf olarak görülmüş olsa da zamanı geldiğinde örfün geldiği noktayı izah etme anlamında hayli kullanışlı bir rivayet olmuştur. Nitekim 16. Yüzyılda Birgivi Mehmed Efendi, 19. Yüzyılda İbn Abidin kurtarıcı bir görüş olarak bu rivayete atıf yapmışlardır. Böylece Ebu Yusuf'un görüşü farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda dönemin örfünü açıklamak üzere kurtarıcı bir görüş (*mu-hallis*) olarak ön plana çıkmıştır. Ebu Yusuf'un temel metinlerde zayıf olarak geçen görüşü zamanı geldiğinde dirhemlerin veznen değil adedi olarak mübadelesinin bir gerekçesini teşkil etmiştir. Bu da metinlerde aktarılagelen ve ister zayıf ister şaz olarak nitelensin mezhep imamlarından gelen nakillerin zamanı

geldiğinde çağın gerekliliklerini açıklama ve ona göre amel etme konusunda nasıl işlevsel olabildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alâeddin Semerkandi. (1994). *Tuhfetül-fukaha*, Beyrut: Dârül-kütübî'l-ilmîyye.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1976). *Hukuku İslamiye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, I-VIII.
- Birgivi. (2011). *et-Tarikatü'l Muhammediye ve's-siretü Ahmedîye*, Dımaşk: Darül-kalem.
- Burhaneddin İbn Mâze.(2004). *el-Muhitü'l-burhânî*, Beyrut: Dârül-kütübî'l-ilmîyye, I-IX.
- Cessas. (2010). *Şerhu Muhtasari't-Tahavi*, thk. Said Bektaş, Beyrut: Darülbeşairi'l İslâmiyye, I-VIII.
- Dumlu, E. (2016) "Ebu Yusuf'un 'Örfe Dayalı Nassın Örf Değiştiğinde Değişebilirliğine' İlişkin Görüşünün Tespit ve Tetkiki", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28, 81-116.
- Ebü Yusuf. (t.y.). *Kitâbü'l-âsâr*, tashih ve talik: Ebu'l Vefa, Beyrut: Dârülkütübî'lilmîyye.
- Gözübenli, B. (2015) "İslam Hukuk Kültüründe Para", *Para, Faiz ve İslam: Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul: Ensar, 85-132.
- Haskefî. (1966). *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu tenvîri'l-epsâr (Hâşiyetü İbn Abidin ile birlikte)*, Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-VI.
- Heyet. (t.y.) *el-Fetâvâ el-hindîyye*, Mısır: el-Matbaatü'l kübra li-emiri bulak Mısır, I-VII.
- İbn Âbidin, *Resâil-i İbn Âbidin*, y.y., t.y., I-II.
- İbn Âbidin. (1966) *Reddü'l-muhtâr ala'd dürri'l-muhtâr*, Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-VI.
- İbn Âbidin. (2020). *Neşru'l-arf fi binâi ba'zı'l-ahkâmi ale'l-urf*, thk. ve tlk. Salah Muhammed Ebu'l Hac, Amman: Merkezü Envârî'l Ulemâ li'd-dirâsât.
- İbnü'l-Hümâm. (1970). *Fethu'l-kadîr*, Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-X.

Kâsânî. (1966). *Bedâiü's-sanâi fî tertîbi's-şerâi*, Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, 1966), I-VII.

Özdemir, Ş. (2017). *16. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Serahsi. (t.y.). *el-Mebcut*, Beyrut: Dârülmariife, I-XXXI.

Sirâceddin İbn Nüceym. (2002). *en-Nehrü'l-fâik*, thk. Ahmed Azv İnâye, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III.

Suğdı. (1984). *en-Nutef fi'l fetâvâ*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

Zeyneddin İbn Nüceym. (t.y.) *el-Bahrü'r-raik şerhu kenzi'd-dekâik*, Dârülkita-bi'l-İslâmi, t.y, I-VIII.

Extended Abstract

In a classical fiqh, lending is called as a “qard”. In fact, the qard transaction is in the nature of a forward exchange of money with Money, and it is a transaction in which interest can occur according to the rules of “sarf transaction”. Due to this nature of process it is seen that the issues of qard are mostly dealt with in “sarf transaction” in fiqh manuals. Sugdı (1068), one of the Hanefi jurist, expresses this concisely and points out that “sarf” is divided into two section; “sarf in buyu” and “sarf in qard”. In terms of rules of “qard”, it is an exchange of cash Money and forward Money that can lead to interest in İslam. But it is not considered illegal, but commonly considered legal because of the Quran and Sunna. Therefore, instead of being seen purely exchange transaction, qard is seen in totally different state; in the beginning when it is given qard is considered as a gift, and while taking the Money back, this time it is considered exchange. This is a comment which was developed to disable interest comment. On the other hand, Qarz transaction take place only in expendable items. However just because a good is consumable doesn't mean that it can be subject to “qard”. This consumeable item also should be from the fungible goods (*misli eşya*). According to Hanafi Mazhab, this fungible goods are in three categories: 1. Goods measured in grams (*Vezniyat*) 2. Goods measured by volume/capacity. (*Mekilat*) As Serahsi pointed out that whatever consumeable items are seized and consumed, these items should be given back as a fungible goods.

According to Hanafi theory, in the classical “riba” narration consist of items measured in grams and measured by volume/capacity. From six items in the text, Gold and Silver are measured in grams; and wheat, barley, date and salt are measured by volume. Hanefites see that the characteristics of these

goods don't change anytime. For instance gold would be measured in grams forever as well as barley would be measured by volume *forever*. So this kind of exchange of goods can fall into riba so that Muslims should pay attention.

The main problem this hadith leads that in a time the characteristics of goods are changing. For instance wheat was measured by volume at the time of the prophet (pbuh) but now it is measured in tonnage. Or *Dinar* and *Dirhem* was usually being exchanged in grams, but after a time it was necessity to exchange them by pieces (*adeden*). So the main question arises here: Do two people give to one another Dinar or Dirhem not in measured by grams but by pieces (*adeden*)? Is this also available for loans and debts?

This article tries to elaborate this issue and present an outlook for the readers. According to general Hanefi Theory, this kind of goods are exchanged according to their unit of measurement that was defined in the hadiths. For instance one cannot take loan a "keyli dirhem" and "vezni wheat". Because their unit of measurement are determined by nass. Nass determined for dirhem "vezn" and for wheat "keyl".

Although a general theory is like above mentioned, there is a disagreement between Hanefi scholars. Abu Yusuf acknowledges that this rule could be changed. According to him, dinar could be exchanged with "keyl" and any wheat could be exchanged with "vezn". According to this view one also can give or barrow dirhem or dinars not "veznen" but "adeden".

According to my article, in two main cases fukaha see this Ebu Yusuf's view as a redeemer. One is Birgili Mehmed Efendi (d. 1573) from 16th century and other is İbn Abidin (d. 1836) from 19th century. I try to put in context this scholar's view.

Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun Fetva Usulüne Dair Bir Deneme

*The Fiqh Supervisory Board of the Islamic Bank of Jordan: An Essay on the
Methodology of Fatwa*

Hatice AKSOY

Arş.Gör., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölüm. İslam Hukuku Ana Bilim Dalı,
haticeaksoy@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8553-3436

Öz: İslami bankacılık ya da ülkemizdeki ismiyle katılım bankacılığı işlem ve hizmetlerinde fıkhî kurallara uyumlu olarak varlığını sürdürmekte ve bu yönüyle konvansiyonel bankacılıktan farklılaşmaktadır. Fıkhî kurallara uyum, bünyelerinde yer alan ve üyelerinin fıkhî uzmanlarından oluştuğu fıkhî denetim kurulu ya da ülkemizdeki ismiyle danışma heyeti ile sağlanmaktadır. Bu makalenin konusu, Ürdün İslam Bankası özelinde İslami bankacılık bünyesinde yer alan fıkhî denetim kurulunun fetva verme-uygulama sürecinin, verilen fetvaların dayanaklarının ve fetva usulünün mahiyetidir. Ürdün İslam Bankasının yayınlanmış bir fetva usulü olmadığı için kurulun verdiği fetvalardan hareketle takip ettiği bir fetva usulünün olup olmadığı ve fetva verme-uygulama süreçleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bir kurumun fetvalarının tamamını bütünlük içinde incelemek ve usulüne dair bu bütünlükten hareketle bir belirleme yapmanın önemi de çalışmayı özgün kılan yönlerden birisidir. Bir usulün var olup olmaması İslam iktisadına dair çalışmaların mevcut durumunu ve ilerleyen dönemdeki gelişim seyrini göstermesi açısından da önemlidir. Makale, Ürdün İslam Bankasının resmî web sitesinde yayınladığı fetvaların tamamını fıkhî ve usulî (fetva usulü) açıdan ele almayı hedeflemektedir. Kurulun yayınladığı fetvaların tamamı incelenmiş olmasına rağmen makalenin hacmini artırmamak için eleştiri ve teklif sunulması planlanan fetvalara odaklanılmıştır. Makalenin metodu ise kurulun yayınladığı fetvaları inceleyip söylem ve içerik analizi yapmak ve analiz sonucu ulaşılan bilgiler doğrultusunda takip edilen fetva usulüne dair eleştiri ve teklif sunma için sentez yöntemidir. Araştırmanın bulgularından bazıları şöyledir: Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun fetva verme süreçleri problemin incelenmesi, değerlendirme toplantılarının yapılması, fetvanın yayınlanması, uygulanması ve denetimini içermektedir. Kurul, fetvalarında Kur'an-ı Kerîm, Sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere fıkhın dört temel delile (edille-i erba'a) dayanmakla birlikte maslahat, zaruret gibi fıkhî prensiplere de başvurur. Kurulun fetvalarında takip ettiği bir usulün varlığı dikkatleri çekmekte fakat bu usul, klasik dönem fıkhî birikiminin takip ettiği usulle birebir benzerlik içermemektedir. Farklılık noktaları olarak modern dönemde fetvanın kaynakları arasında Ürdün Dâru'l-İftâ Kurulu'nun fetvaları, Dâru'l-İftâ'tâl-Mısıriyye, AAOIFI, Cidde merkezli Albaraka'nın kararları gibi fetva kurullarının kararları, Ürdün Medeni Kanun'u, İslam Bankası Kanunu gibi dikkate alınması gereken kanuni ve yönetsel düzenlemeleri de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fetva Usulü, İslam İktisadı, Fıkhî Denetim Kurulu, Sharia Supervisory Board, er-Rekâbe eş-Şer'iyye.

JEL Kodları: Z120; B410; B590.

Abstract: Islamic banking, or participation banking as it is called in our country, continues to exist in compliance with fiqh rules in its transactions and services and differs from conventional banking in this respect. Compliance with fiqh rules is ensured by the fiqh supervisory board, or advisory committee as it is called in our country, which is composed of fiqh experts. The subject of this article is to analyze the fatwas issued by the fiqh supervisory board of the Islamic Bank of Jordan in terms of content, style, procedure and fiqh. Since the Islamic Bank of Jordan does not have a published fatwa procedure, it will be tried to reveal whether there is a fatwa procedure that the board follows based on the fatwas issued by the board. The importance of examining all of the fatwas of an institution in its entirety and making a determination about its procedure based on this integrity is one of the aspects that makes this study unique. The existence of a procedure is important in terms of showing the current state of Islamic economics studies and the course of development in the future. The scope of the article is to examine all of the fatwas published by the Islamic Bank of Jordan on its official website from a jurisprudential and procedural perspective. Although all the fatwas published by the board have been examined, in order not to increase the volume of the article, the focus is on the fatwas that are planned to be criticized and proposed. The method of the article is to examine the fatwas published by the board, to conduct discourse and content analysis, and then to synthesize the information obtained as a result of the analysis in order to criticize and propose criticisms and proposals regarding the fatwa procedure followed.

Some of the findings of the research are as follows: The process of issuing a fatwa by the Fiqh Supervisory Board of the Islamic Bank of Jordan includes examining the problem, holding evaluation meetings, issuing the fatwa, implementing it, and supervising it. The Board bases its fatwas on the four main proofs of fiqh (*al-'ail al-'erba'a*), namely the Holy Qur'an, Sunnah, ijmaa, and qiyas, as well as fiqh principles such as *maslahat* and necessity. It is noteworthy that there is a procedure that the Board follows in its fatwas, but this procedure is not exactly similar to the procedure followed by the classical period fiqh scholarship. As points of difference, the sources of fatwa in the modern period include the fatwas of the Jordanian *Dāru al-Iftā'i* Board, the decisions of fatwa boards such as *Dāru al-Iftā'i al-Misriyya*, AAOIFI, the decisions of Jeddah-based *Albaraka*, as well as the legal and administrative regulations that it must take into account, such as the Jordanian Civil Code and the Islamic Bank Law.

Keywords: Islamic Law, Fatwa Procedure, Islamic Economics, Fiqh Supervisory Board, Sharia Supervisory Board, *al-Raqaba al-Shar'iyya*.

JEL Codes: Z120; B410; B590.

GİRİŞ

Faizsiz bankalar ürün, hizmet ve faaliyet alanlarında fıkhî ilkelere bağlı kararlar konvansiyonel bankacılık ilke ve ürünlerinden farklılaşırlar. İslami bankacılıkta yer alan işlemlerin fıkhî esas ve kurallara uygun olması gerekmektedir. Bu gerekliliği sağlamak için İslami bankalarda fıkhî kurulları oluşturulmuştur. İngilizce literatürde “Sharia Supervisory Board” olarak bilinen bu kurullar Arapça literatürde “Hey’etü’r-Rekâbeti’ş-Şer’iyye” olarak zikredilir. Zikredilen kurullar, bankacılık işlemlerine dair inceleme, araştırma, fetva verme ve uygulama sonrası denetime takılan aksaklıkların nasıl düzenleneceği gibi işlemlerin pek çok aşamasında yer alır.

Bu makalede Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun yayınladığı fetvalar, bu fetvalarda ulaştığı hükümler ve hükümlere ulaşmada izlediği yöntem incelenecektir. Kurulun fetvaları beş fasikül halinde kitaplaştırılmıştır. Kurulun fetvalarının erişime açık olması (Ürdün İslam Bankası, 2021 (Son erişim: 26.11.2022)) ve kurul üyelerinin fetva sürecine dair bilgi paylaşımı Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun tercih edilme sebebidir. Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun verdiği fetvaların kaynakları, fetva verme usulü, fetvalara etki eden kişi/kurumlar incelenecek olup elde edilen veriler fıkhî geleneği ve klasik fetva usulü ile ilişkisi açısından analiz edilecektir. Makalenin amacı, İslami Bankacılığa dair var olan fıkhî denetim heyetlerinin takip ettiği metodu Ürdün İslam Bankası özelinde ortaya koymak ve bu metodun klasik fıkhî birikimi ile ilişkisini incelemektir.

Fıkhî denetim kurullarına dair yapılan çalışmalar incelendiğinde heyetlerin kurumsal yapısı (Güney, 2015; Hakan Safa Yılmaz & Şencal, 2022) ve yönetim konusuna odaklanıldığı görülmektedir (Hammad, 2006). Kurulun fetva ve usulüne dair yapılan birkaç bölgesel çalışma haricinde literatürdeki boşluğu dolduracak çalışmalara rastlanmamıştır (Alsayyed, 2009). Bölgesel çalışmalar kapsamında Suudi Arabistan'daki İslami bankacılık uygulamalarının fıkhî uygunluğunu çalışmış Ali Saeed Al-Shamrani'nin doktora tezi örnek verilebilir (Al-Shamrani, 2014). Makale literatürdeki boşluğu Ürdün İslam Bankası özelinde dolduracak çalışmalara öncülük etmeye gayret edecektir. Makale boyunca mutlak olarak banka veya kurum ifadesi kullanıldığında Ürdün İslam Bankası, kurul ifadesi geçtiğinde Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu kastedilmektedir. Yalın olarak Dâru'l-İftâ ibaresi ise Ürdün Fetva Kurumunu ifade edecek şekilde kullanılacaktır.

1. ÜRDÜN İSLAM BANKASI VE FIKHÎ DENETİM KURULU

Banka, fikhî ilkelere ve Ürdün İslam Bankası Özel Kanunu hükümlerine uygun olan her türlü bankacılık, finansman ve yatırım işlerini yürütmek üzere 1978 yılında halka açık bir limitet şirket olarak kurulmuştur. İlk şubesi 1979 yılında 4 milyon Ürdün dinarı kayıtlı sermayesi ile faaliyete başlamıştır. 2010 yılında Albaraka bankacılık grubunun iştirakleri ile birleşmek için logosunu değiştirmiştir ve Albaraka grubunun bir üyesi olarak faaliyet göstermektedir (Ürdün İslam Bankası, 2021 (Son erişim: 26.11.2022)).

Bankada yapılacak faaliyetlerin fıkha uygunluk incelemesini banka bünyesinde yer alan fikhî denetim kurulu yürütmektedir. Fıkha uygunluk incelemesi; faaliyetlerin yönetimi, gözetimi, denetimi, fetva verme ve yıllık raporda yer alacak fıkha uygunluk raporu hazırlama (Ürdün İslam Bankası, 2022b (Son erişim:26.11.2022)) işlemlerini kapsamaktadır. Fıkhi Denetim Kurulunun işlevleri ise İslami finans kurumunun kurula sunmak zorunda olduğu bütün ürünleri incelemesi, olumlu veya olumsuz şeklinde bir kanaat bildirmesi ve denetlemesidir. Bu sebeple İslami banka işleyişindeki konumu sadece danışma mercii olmasıyla kalmamaktadır. Fikhî Denetim Kurulu yapısı kanun ile düzenlenmiş olup hukuki anlaşmazlık durumunda bu kanun referans olmaktadır (Ürdün Merkez Bankası, 2000 (Son erişim: 26.11.2022)). Fikhî Denetim Kurulu hiçbir üst kurula veya denetime tabi değildir. Bahsedilen kurulun aktif üyeleri dört kişi olup; Doktor Mahmut Sertâvî, Doktor Abdurrahman İbrahim Zeyd Keylânî, Doktor Muhammed Hayr Muhammed Sâlim İsa ve Yusuf Hasan Yusuf Halâvî'dir (Ürdün İslam Bankası, 2022a (Son erişim: 26.11.2022)).

1.1. İç ve Dış Fikhî Denetim

İslami şartlara uygun hizmet veren bankaların tabi olduğu pek çok denetim çeşidi vardır. Bu denetimlerden bazıları; Merkez Bankası denetimi, finansal denetim, yapılan anket ve geri bildirimler ile sağlanmaya çalışılan müşteri denetimi, fikhî kurul denetimidir. Araştırmanın odaklanacağı denetim çeşidi fikhî denetimi kurulu (الهيئة الرقابة الشرعية) bünyesindeki denetim olup fikhî denetim kurulu, faizsiz finans kurumunun yapacağı işlemler için fetva veren ve üyelerinin çoğunluğunu fıkıh uzmanlarının oluşturduğu kuruldur. Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu üyeleri yukarıda isimleri sayılan fıkıh uzmanlarından oluşmaktadır. Fikhî Denetim Kurulu'nun banka yönetimindeki konumu ise: Ürdün İslam Bankası Yönetim Kurulu; Genel Müdür, Fikhî Denetim Kurulu ve Denetleme Komisyonu olmak üzere üçlü bir yapıdan oluşur (Sayfi, 2014, s. 4). Bu üçlü yapıda fikhî denetim kurulu hiyerarşik bir şekilde konumlandırılmamış olup üyelerinin yönetim kurulu üyesi olmaması, banka ile işlem yapan herhangi bir şirketin sahibi olmaması, banka ana hisselerinden birinin ortağı olmaması gibi şartlarla kurulun bağımsızlığı öncelenmiştir. Kurulun kararları tavsiye niteliğinde olmayıp bağlayıcı nitelik taşımaktadır (Ürdün İslam Bankası, 2016, s. 24).

Fıkhî denetim için banka bünyesinde farklı birimler ve kurullar bulunmaktadır. Fıkhî denetimin, işlemlerin uygulandığı esnada (رقابة مصاحبة) veya uygulama sonrasında (رقابة لاحقة) denetlenmesine göre iki çeşidi olduğu ifade edilebilir. Bir diğer açıdan denetimin kurum içi ya da kurum dışı uzmanlar tarafından yapılmasına göre iç ve dış denetim kurulu (الهيئة الرقابة الشرعية الداخلية و الخارجية) olarak iki çeşidi bulunmaktadır. Ürdün İslam Bankası bünyesinde işlemlerin uygulanmasından sonra denetimini yapan fıkhî iç ve dış denetim birimleri bulunmakta ve senelik olarak inceleme ve denetimler yapılmaktadır. Fakat işlemlerin uygulandığı esnada denetlenmesini öngören müstakil bir iç denetim birimine (الهيئة الرقابة الشرعية الداخلية) sahip değildir. Fıkhî denetim için işlemlerin uygulanmasından sonra yılsonunda veya altı aylık periyotlarla fıkhî uygunluğunu denetleyen İç Fıkhî İnceleme Birimi (التدقيق الشرعي الداخلي) fıkhî ve iktisat formasyonuna sahip uzmanlardan oluşmaktadır (Ürdün İslam Bankası, 2016, s. 28).

İslami finansın desteklenmesi ve geliştirilmesinde sektörde yer alan kurumların kendi içlerinde belirli standartlar çerçevesinde derecelendirilmesine dair akademik ve kurumsal çalışmalar dikkatleri çekmektedir (Kudâh, 2009). Bu konuda İslami bankalarla doğrudan veya dolaylı herhangi bir bağlantısı olmayan bağımsız sivil kurumlar belirli aralıklarla değerlendirme yapmakta ve sonuçları kamuoyuyla paylaşmaktadır. Bu kurumlardan birisi İslam Kalkınma Bankası (IDB) tarafından tasarlanan, merkezi Bahreyn'de bulunan ve 2005 yılında kurulmuş olan Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı'dır (IIRA). Ürdün İslam Bankasının 2016 yılından beri fıkhî uyumunu derecelendiren IIRA, 2021 yılı için Ürdün İslam Bankasına fıkhî kalite analizinin tüm alt başlıklarında yüksek düzeyde fıkhî uygunluğu içerdiğini ifade etmektedir (IIRA, 2022). Fıkhî uyum derecelendirmesinde fıkhî ilkelere bağlılık etki oranı %45 olarak zikredilir. Fıkhî ilkelere bağlılık, AAOIFI'nin yayınladığı şerî standartlar ve IFSB tarafından yayınlanan standartlar çerçevesinde incelenmektedir (IIRA, t.y. (Son erişim: 26.11.2022)). Bu araştırma kapsamında da kurulun fetvaları incelendiğinde fetvaların tamamen AAOIFI standartları ile uyumlu olduğu fark edilir, sadece organize teverruk fetvasında banka caiz olmadığı görüşüyle AAOIFI'den farklılaşır. Ürdün İslam Bankası'nın yılsonu raporlarına bakıldığında fetvaların uygulamaya sağlıklı şekilde yansdığı ifade edilmiştir.

1.2. Fetva Süreçleri

Ürdün İslam Bankası, Fıkhî Denetim Kurulu ve İcra Kuruluyla birlikte fetva süreçlerinin tamamını uhdesinde barındırmaktadır. Bu sorumluluk bankanın gündemine gelen bir problemin incelenmesi aşamasından fetva yayınlanması, fetvanın uygulanması ve uygulamanın denetlenmesine kadar tüm aşamaları kapsar. İlk olarak bankanın yapmak istediği işlem ya da karşılaştığı problemlerle ilgili belgeler derlenerek bir dosya oluşturulur, bu dosya ile konu kurulun gündemine sunulur ve fetva süreçleri başlar. Üyeler ilgili dosyayı be-

lirlenen toplantı tarihinden önce inceler ve mülâhazalarını hazırlar. Toplantıda ele alınan konuya dair fikhî görüş oy çokluğu ile belirlenir ve fetva yayınlanır (Naîm Hüseyin Müsellem, 2019, s. 24).

İslami Finans Kurumlarında işlemler için fikhî uygunluk ya da uyumsuzluğa dair fetvanın verilmesi, *fikh* kurulunun görevidir (IFSB, 2009, s. 4). Fikhî kurulunun verdiği fetvanın sağlıklı ve doğru bir şekilde uygulanması, icra kurulu (lecnetü't-tenfiz) *göreviyken* (Atıyye, 2016, s. 4) uygulamanın yılsonunda veya iki yılda bir belirli periyotlarla denetlenmesi yani kurumun verilen fetvalara hangi oranda bağlı kaldığının değerlendirilmesi fikhî inceleme hizmeti sunan *mü'dakkik-i şer'inin* sorumluluğundadır. Bu sebeple fikhî denetimin en önemli unsurlarından birisi kurumun verilen fetvalara uyumunun incelendiği bu kısımdır (Atıyye, 2016, s. 16). Denetim sonrası aksayan, eksik ya da yanlış bir işleyiş görülmesi halinde durum kurula bildirilir. Kurulun, hatanın tekrarını önlemek için sunacağı öneriler beklenir.

Fikhî denetimlerde fetvanın yanlış ya da eksik uygulandığının tespiti durumunda gerekli düzenlemeler yapıp tekrar denetçiye başvurulmaktadır. Ürdün İslam Bankası, 1999 yılında işlemlerinin kurum bünyesinde yer almayan harici bir denetçi olarak Yermük Üniversitesi'nde İslam iktisadı alanında uzman ve saha tecrübesi olan Ahmet Sa'd tarafından incelenmesini ister. Sa'd bir uygulamada verilen fetvaya aykırılık olduğunu görünce durumu banka idaresine bildirir. Banka düzeltme emri sonrasında Doktor Ahmet Sa'd'dan incelemenin tekrarını talep eder. İkinci inceleme sonucunda aykırılığın düzeltildiği görülür. Sa'd'ın verdiği bilgiye göre buradaki muhalefet belirli süre ile kayıtlanan yatırım mevduatı işleminde görülmüştür. İşleminde problem olan nokta ise şöyle izah edilmektedir: Mevduatın belirlenen süreden önce çekilmesi durumunda müşteri kârdan mahrum kalmaktadır. Şayet banka zarar ederse mevduatını vadesinden önce çeken müşteri, bankanın zararını tazmin etmekle sorumludur. Akitte yer alan bu iki şart kazancın sorumluluk ile geldiği ilkesiyle çelişmektedir. Bankanın hasar sorumluluğu almadığı bir işlemde kâr alma hakkı da bulunmamalıdır. Bu itiraz sonrasında kârların puantaj sistemine göre dağıtılması şeklinde yeni bir sistem uygulanmaya başlanmıştır. Kâr da zarar da yatırılan meblağ ile bu meblağın yatırımda kaldığı süre dikkate alınarak belirlenmeye başlanmıştır (Fikhî Kurulu, 2017, s. 3/42 (Şüpheli alacaklara dair bölümün üç numaralı fetvası); Sâ'd, t.y., s. 22).

Fetvanın uygulanmasında bir yanlışlık olmuş ve mahzurlu sayılabilecek bir gelir elde edilmişse bu gelirin ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere sadaka fonuna aktarılması talep edilir. Örneğin tıpkı yatırım hesaplarından temin edilen kâr gibi bir cari hesaptan yapılan havale işleminden bir kâr alınmış ise bu meblağın hayır işlerine sarf edilmek üzere sadaka fonuna aktarılması istenir (Fikhî Kurulu, 2017, s. 3/42 (Şüpheli alacaklara dair bölümün üç numaralı fetvası)).

Fetvanın belirli gerekçelerle değişimi ve bu değişimin uygulamaya yan-

sımasına dair bir örnek verilecek olursa; kredi kartları ile çekilen nakit para karşılığında müşteriden çektiği meblağın %4'ü kadar ücret alınmasına fikhî denetçiler tarafından itiraz edilip bu işlemin caiz olmadığı belirtildiğinde hem uygulama hem fetva değiştirilmiştir. Çünkü bu işlem fikhî açıdan bir borç verme işlemidir ve karşılığında herhangi bir meblağ alınmaması gerekir. Bir diğer örnek ise teminat mektubu konusundadır. Sağlanan teminatın güvencesi olarak teminat mektubu karşılığında belirli bir ücret almak caiz değildir. Çünkü teminat mektubu bir kefalettir ve kefaletin de karşılıksız olması gerekir. Sadece işlemler için gösterilen fiili masrafların bedeli alınabilir. Bu konudaki fetvanın da değiştiği belirtilmektedir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/12 (Cari ve Yatırım Hesaplarına Dair Bölümün bir numaralı fetvası)).

Fetvada yanılma ve fetvadan dönüş, bankacılık işleyişinde hemen hemen her aşamada olabilmektedir. Fikhî Denetim Kurulu konuyu yeniden değerlendirmeye alabileceği gibi daha üst derecedeki bir fetva kurumuna konuyu bildirebilir.¹ Üst fetva kurumunun veya kurulun yeniden değerlendirmesi neticesinde fetva ve uygulama değişebilir ve bir daha eski fetva ile amel edilmemelidir. Ürdün İslam Bankasında murabaha işleminde müşterinin hem alıma hem satıma vekil kılınmasına (teknik adıyla çifte vekâlet uygulaması) dair fetvanın uygulamada görülen problemlerle sebebiyle değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. İşlemlerin hakiki olmayıp şekilsel kalması, murabaha işleminin karz/borç verme işlemine benzemesi gibi sebeplerle belirli zaruret halleri dışında müşterinin çifte vekâlet uygulamasına son verilmiştir. Belirli zaruret halleri ise petrol şirketlerinden bireysel müşteri olarak petrol alnamaması gibi kanuni engelin bulunduğu durumları kapsamaktadır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/11 (Fetva No: 45)).

2. FETVA USULÜ

Modern iktisadi problemler karşısında gerek İslami banka bünyesinde yer alan kurullarda gerek bir banka bünyesinde yer almayan merkezi fıkıh kurullarında takip edilen usullere dair farklı kanaatler dikkatleri çekmektedir. Konuyla ilgili çalışmalarda takip edilen usule dair gruplamalar şu şekilde ifade edilebilir: Gündeme gelen problemi analiz eden tahlil merkezli usul anlayışı, problemin temel illet noktasını belirleyen ta'lil merkezli anlayış ve problemin çözümü için gâî yaklaşımı benimseyen anlayış (Baz, 2012, s. 10). Bir diğer gruplama naslara birebir bağlı kalmayı tercih eden kurullar, kıyas-illet-hikmet kavramlarını önceleyenler, maslahat ilkelerini ön plana çıkararak ve belirli bir mezhebe bağlı kalmayı uygun görenler şeklindedir (Naîm Hüseyin Müsellem, 2019, s. 51). Ayrıca fikhî kurallara bağlılık derecesine göre büyük ölçüde bağlı kalma-

1 Daha üst derecedeki fetva kurulundan kasıt, Ürdün İslam Bankası Fıkıh Denetim Kurulunun konuyu Ürdün İslam Bankasının bağlı bulunduğu Albaraka Bankası merkezi kuruluna yönlendirmesidir.

ya çalışan kurullar, bunlara karşı daha esnek ve günün şartlarını dikkate alan kurullar ve bu iki grubun arasında kalan bir usulü takip eden kurullar şeklinde tasnif de mevcuttur (Ebu Lihye, 2015; Edris, 2018). İncelenen çalışmalardaki gruplamaların geniş, detaylı izahları ve gerekçeleri bulunmamakta; tasnifler, yazarın konuyu ele alış tarzına göre şekillenmektedir.

Yukarıda işaret edilen tasniflerin hem kurul üyelerinin belirli aralıklarla değişmesi hem de kurumun bir birey gibi değerlendirilmesi sebebiyle sağlıklı görülmemektedir. Ürdün İslam Bankası yaklaşık 40 yıldır bankacılık işlem ve hizmetlerini fikhî denetim kurulunun fetvalarına göre yürütmeye çalışan bir kurumdur. 40 yıl gibi bir sürede hatırı sayılır miktarda fıkıh uzmanı banka bünyesinde fetva verme sorumluluğunu yürütmüştür. Kurum, gözettiği temel ilkelerle bireysel olarak fıkıh alimlerinin gözettiği fikhî hassasiyetlerden farklılaşmaktadır. Şahısların bireysel hassasiyetlerinden ziyade kurumun gözettiği ilkelere göre fikhî denetim heyetinin usulünden bahsetmek daha sağlıklı ve net sonuçlar verebilecektir. Bu doğrultuda kurumun fetva usulü için genelden özele doğru aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir:

Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu'nun hâlihazırdaki aktif üyeleri, yayınlanmış ya da yazılı bir usul olmamasına rağmen verilen hükümlerde bir usul takip etmenin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu, takip edilen usul konusunda kurul üyesi fıkıh uzmanlarının ilmi donanımlarının belirleyici olduğunu ve klasik fıkıh birikiminde yer alan fıkıh usulü, fetva usulü ve tercih usulü gibi usullerin sadece birisinin değil yeri geldikçe tamamının işlevsel olarak kullanıldığını belirtmektedir. Fetva usulleri ise, kendilerine sorulan bir problemin öncelikle doğru anlaşılması, AAOIFI ve Mecmau'l-Fikhî'l-İslamî'nin konu ile ilgili kararının varlığının tespit edilmesi, klasik fikhî birikimin bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu konu ile ilgili bir görüşün olup olmadığının netleştirilmesi ve sonrasında kurulun içtihat doğrultusunda fetvasını vermesidir.

Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu, farklı görüşlerin olduğu ihtilaflı konularda tercihi nasıl ve hangi ilkeler doğrultusunda yaptığı kurulun fetva usulü için önemli hususlardan birisidir. Bu konuda Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu'nun yöntemi için "ehlinden sâdır mahalline masruf" olduğu sürece klasik fıkıh birikiminde yer alan görüşlerin tamamını tek bir mezhep gibi kabul ettiği ve ihtilaflı konularda görüşler arası tercih yapılması gerektiğinde delil gücüne baktığı ifade edilebilir (Nur, t.y., s. 324). Delil güçlerinde bir eşitlik olduğu durumda ise kolaylaştırma ve zorluğu kaldırma ilkesi gereği insanların maslahatına, toplumun ihtiyacına uygun olan görüşü tercih etmektedir. Tercih edilen görüşün şaz, garip ya da çok zayıf olmamasına ve alanın uzmanları tarafından verilmiş olmasına dikkat edildiği; şaz, garip ve zayıf olmadığı sürece zorluğu gideren, maslahatı sağlayan görüşün tercih edildiği ifade edilebilir. Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu Üyesi Mahmut Sertâvî ihtilaflı görüşlerin bulunduğu konularda bir görüş doğrultusunda tercih yapar-

ken klasik dönem mezhep içi tercih usulü gibi bir usullerinin olmadığını ve görüşler arası tutarlılığı ise kanunlaştırma ile sağlamaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Kurul, hakkında ihtilaf olan konularda bir tercih yapması gerektiğinde bu tercihini bazen üç mezhep imamının ittifak ettiği görüşten yana kullanırken (menfaatlerin mal olması gerektiğine dair açıklamalarında olduğu gibi) (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/48 (Fetva No: 18)) bazen de bir ittifak olsa bile tercihini İbn Teymiye'nin görüşünden yana kullanmaktadır. Verilen fetvaların dayanakları incelendiğinde İbn Teymiye'nin adının açıkça zikredilerek görüşü tercih edildiği fetvalar görülmektedir. Kurul üyeleri bu durumu delil gücü ile açıklamakta ve delili güçlü olan görüşü seçtiklerini ifade etmektedirler. Fakat İbn Teymiye'nin görüşünün tercih edildiği fetvalara bakıldığında delil gücü açısından her zaman diğer görüşlerden daha güçlü olduğunu söylemek zordur.

Kurulun fetvaları incelendiğinde ihtilaflı konularda yaptığı tercihlerin, yukarıda da işaret edildiği gibi ihtiyaca göre işletilen fıkıh, fetva ve mezhep içi tercih usulüne ek olarak "sermayenin ve yatırımların korunmasını" önemseyen bir düşünce okulunu temsil ettiği söylenebilir. Kurula gelen sorularda kurulun tercihi belirli bir mezhebi takip etmeksizin klasik birikimde yer alan görüşlerden sermayenin ve yatırımların korunması ilkesini sağlayan görüşten yana olmaktadır. Mezhep görüşleri ve ulema görüşleri arasındaki tercihlerini de takip ettiği bu temel ilkenin şekillendirdiği düşünülmektedir. Bu hususu netleştirmek için şu şekilde birkaç fetva örneği verilebilir:

Sözleşme öncesi yapılan vaat işleminin müşteriye bağlayıcı olmasına dair yayınlanan fetvada İbn Şübrüme görüşünün tercih edilmesi, müşterinin vaadi ile sadece vicdananen ahlaki düzeyde değil hukuk nazarında da sorumlu olması, bu işleme yapılacak yatırımın ve dolaylı olarak sermayenin korunması amacına dönüktür. Sözleşme öncesi yapılan vaadin karşılıklı iki tarafı da bağlayıcı olması problemine ilişkin Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu'nun verdiği bir fetva bulunmamakla birlikte birinci Beytü't-temvîli'l-Kuveytî toplantısında alınan kararları fetvalar kitabına alarak bu görüşü benimsediği gibi bir izlenim vermektedir. Zikredilen toplantıda alınan karar, vaadin karşılıklı tarafları bağlayıcı olmasının maslahata ve teamüle uygun olduğudur (Fıkıh Kurulu, 2017, s. II/45). Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu üyelerinden edinilen bilgiye göre bankanın uygulamasında vaat müşteriye bağlayıcı sayılmaktadır. Fakat bu bağlayıcılık kaçırılan fırsatları talep etme hakkını değil sadece zararı talep etme hakkını içermektedir.

Fikhî kurulun tercihlerinde sermaye ve yatırımların korunmasını önemseyen bir düşünce okulunu temsil ettiğine dair bir diğer tercih örneği de fetvalarda yer alan "bankanın maslahatı vardır" şeklindeki açıklamalardır. Kurul üyelerine, fetvaların dayanaklarında yer alan "...bu işlemde bankanın maslahatı vardır" (Fıkıh Kurulu, 2017, s. /57 (Fetva No: 22)) şeklindeki ifadeler sorulduğunda üyelerin cevabı, banka maslahatının hüküm koyucu tarafından

geçersiz olduğu belirtilen terminolojik ifadesiyle *mülga* bir maslahat olmadığı, aksine müşterilerin maslahatı ve yatırımların korunmasından bağımsız düşünülemezliğine dair ifadeleri de sermayenin korunması düşüncesini destekler mahiyettedir.

Yapılan işlemlerde hasarın meydana gelmesi halinde hasar bedelinin hangi hesaptan ödeneceğine dair verilen fetvalarda da benzer bir tutumu görmek mümkündür. Şöyle ki Ürdün İslam Bankası'nda murabaha sözleşmesi ile alınan ilaçların müşteriye tesliminden önce helak olması durumunda maslahata binaen hasarın ortak yatırım gelirlerinden karşılanmasına dair fetva da aynı amaca dönüktür (Fıkıh Kurulu, 2017, s. /70 (Fetva No: 33)). Malın müşteriye tesliminden önce oluşan hasarın tümüyle satıcıya ait olması gerekirken müşteri ile satıcı arasında yarı yarıya dağıtılmaktadır ve banka idaresi hasarı satıcı olarak kendi öz sermayesinden karşılamak yerine ortak yatırım hesaplarından karşılanmasını tercih etmektedir.

Yatırımların korunması konusunda bankanın bankacılık sektöründe yaygın olarak kullanılan teminat çeşitlerini uygulamasının yanında farklı uygulamaları da yine aynı amaca dönük çözümler olarak değerlendirilebilir. Bu noktada bir örnek ile açıklama yapmak gerekirse Ürdün İslam Bankası'nın, banka tarafından verilen altın kart sahiplerine seyahat sırasında ölümle sonuçlanan bireysel kazalara karşı sigorta yaptırması fikhî denetim heyeti tarafından caiz görülmüştür. Bu sigorta çeşidi caiz olmakla birlikte tazminat bedeli fiili zararı geçemez. Fiili zarar ise fikhî olarak can ve canın altındaki tazminatlarda belirlenen miktardır. Ki bu meblağ da 4 kilo 250 gram altın miktarı ve bu meblağa tekabül eden paradır. Şayet sigorta şirketinden bu miktardan fazla bir meblağ alınmışsa hayır fonuna aktarılmalıdır. Bu şart da kart çıkarılırken imzalanan sözleşmeye konulmalıdır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/6 (Fetva No: 4)).

Kurulun fetvalarında gözettiği bazı temel fetva usulü ilkeleri olduğu dikkatleri çekmektedir ve bu ilkelerin bazısı şöyle sıralanabilir: Hakkında soru sorulan işlemin (örneğin murabaha kart/finansman kartı sorusu) İslam borçlar ve eşya hukukundaki işlemlere ve bu işlemlerin bünyelerinde taşınması gereken kurallara bir aykırılığın olmamasına, satıcı ve müşterinin sorumluluklarında bir kapalılık, belirsizlik ve iç içe geçmişliğin olmamasına ve yapılmak istenen işlemin sûri yani şekilsel bir işlem olmamasına dikkat etmektedirler. Kurula sorulan bir işlemin fetvasında kurulun açıklamaları bu hususlarda bir eksiklik olmadığı için işlemin caiz olduğu yönündedir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/9 (Fetva No: 8)).

2.1. Fetva Kaynakları

2.1.1. Diğer Fetva Kurumlarının Fetvaları

Fetvanın dayanağı çoğu zaman fikhî izahlar olabildiği gibi bazı durumlar-

da da doğrudan bir kurulun fetvası da olabilmektedir. Ürdün İslam Bankasının fetvalarında birçok farklı kurulun ismi geçmekle birlikte Ürdün Dâru'l-İftâ Kurulunun fetvaları, Ürdün'de bulunan İslâmî banka kurullarının kararlarında değişiklik yapmasını gerektirecek düzeyde etkin bir konuma sahiptir. Üç yıl Beytü't-temvîlî-Kuveytî Fıkıh Kurulunda görev yapmış olan Doktor Ahmet Sa'd'ın verdiği bilgiye göre, Ürdün Râcihî ve Safvâ İslam Bankası, belirli şartlarda uygulamakta olduğu organize teverrick işlemini 2022 yılında Ürdün Dâru'l-İftâ kurumunun bu işlemi yasaklayıcı fetvasından sonra uygulamadan kaldırmıştır. Ürdün'deki İslami bankalar Dâru'l-İftâ'nın fetvasından sonra organize teverrick işlemini yapmamaktadır.

Sa'd sözlerine Ürdün'deki Dâru'l-İftâ makamının fetvalarının İslami bankaları bağlayıcı düzeyde olduğunu eklemiştir. İslami bankalar Dâru'l-İftâ'nın fetvalarına uyum göstermezlerse Müftî-i Âm'ın ilgili bankalar ile işlem yapmanın caiz olmadığına dair bildiri yayınlama hakkı bulunmaktadır. Bu durum ülkedeki fetva kurumunun, bankanın iç fikhî denetim biriminin fetvalarında önemli ölçüde belirleyici olduğunu gösterir. Öyle ki gecikme bedeli gibi bazı konularda AAOIFI gibi pek çok fikhî danışma kurulunu etkileyen bir kurumun kararlarının önüne geçebilecek otoriteye sahiptir. Bu durum bir dış denetim unsuru olarak kullanılabilir bir imkandır. Şöyle ki Dâru'l-İftâ bünyesinde yer alan uzmanların banka ile irtibatı bulunmayıp, fetvalarında banka yönetiminin bir etkisi olmamaktadır.

Yayınlanan fetvaların dayanaklarında Ürdün dışında bulunan farklı fetva kurullarının isimleri de yer almaktadır. Örneğin Dâru'l-İftâ'l-Mısriyye, AAOIFI, Cidde merkezli Albaraka'nın kararları kaynak olarak dikkate alınmaktadır. Bazı fetvaların dayanağı fikhî bir dayanak olmayıp doğrudan ismi sayılan kurulların ilgili kararları olarak verilebilmektedir. Örneğin, faizli bir borç karşılığında rehin olan bir gayrimenkulün alınabileceği ve sonra asıl sahibine kiralanabileceğine dair fetva AAOIFI'nin bu konudaki cevaz görüşüne dayandırılmış ve AAOIFI'nin bu işlemi îne olarak değerlendirmedeği ifade edilmiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 4/ 9 (Fetva No:13)). İsmi geçen kurulların kararları dikkate alındığında Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulunu büsbütün bağlayıcı olmayıp kararlar arası farklılıkların olabileceği belirtilmiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/16 (Fetva No: 49)). Yine bir başka fetvada Ürdün İslam Bankası, kredi kartlarından alınan yıllık (kullanım) vergilerin arttırılıp arttırılmayacağına dair bir soruda İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı ve merkezi Cidde'de bulunan Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'nin (Mecmau'l-Fıkıh'l-İslâmî ed-Düvelî) kredi kartına dair kararını zikretmiş ve kart çıkarma vergilerindeki artışın borçların geç ödenmesi sebebiyle olduğu durumlarda caiz olmadığı görüşünü benimsemiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. III/9 (Fetva No: 9)).

2.1.2. Kanunlar

Kurulun fetvalarında dikkate alması gereken kanuni ve yönetsel düzen-

lemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin başında Ürdün Medeni Kanun'u, İslam Bankası Kanunu (القانون البنك الاسلامي) (Fıkıh Kurulu, 2017, s. I/34)) gibi kanun metinleri gelmektedir. Örneğin kurula sorulan "Murabaha akdinde alınan malın banka adına tescil edilmesinin zorunlu olup olmadığına" dair bir soruya kurul, "Bu işlemin Ürdün İslam Bankası Kanunu ve Medeni Kanun'un 465, 488, 497. maddelerine göre araba ve gayrimenkul mallarda bankanın ancak resmi tescil ile mala sahip olabildiğini ve teslim alabildiğini yani kanunî bir zorunluluk olduğunu, bankanın resmi tescil olmadan bir mala sahip olamayacağını ve bu malı murabaha sözleşmesi yapmak isteyen müşterisine satamayacağını" belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. I/75 (Fetva No: 38)). Aynı şekilde 2000 yılında tadil edilen Bankacılık Kanununun 35. maddesine göre Ürdün İslam Bankası, kurum yönetim kılavuzu olarak itibar edilen "Delîlü'l-Hâkimiyeti'l-Müessese" esaslarına uygun hareket eder.

Kanun ile fikhî hükmün çatışması durumunda ne yapılacağı önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde bir çatışmaya, İslami Bankacılığa dair özel düzenlemenin bulunması sebebiyle olsa gerek fetvalarda rastlanmamıştır. Kanuna ve fıkhıya uyumsuzluk sebebiyle ya da sadece kanuna veya sadece fıkhıya uyumsuzluk sebebiyle caiz olmadığı belirtilen işlemler olmuştur. Şöyle ki Ürdün İslam Bankasında uygulanmakta olan azalan ortaklık (el-müşâreketü'l-mütenâkisa) akdinde belirlenen şartların değiştirilme imkanına dair sorulan bir soruda kurulun tutumu fıkhıya ve kanuna uygun olmadığı gerekçesi ile ret şeklinde olmuştur (Fıkıh Kurulu, 2017, s. I/39 (Fetva No: 12)).

2.1.3. Fikhî Kaynaklar

Kurulun fetvalarında müracaat ettiği fikhî kaynakların neler olduğu sorusu kurulun eserinin başında zikrettiği kaynaklar listesi ve bu listede yer almayan fetvaların dayanaklarında geçen fikhî kaynakları ile cevaplanabilmektedir.

Kurul, fetvalarını derlediği eserin başında dört mezhebi de içerecek şekilde temel bazı kaynakları fetva kaynakları olarak zikreder. İlk olarak Kur'an-ı Kerim peşi sıra ahkâm hadislerinin derlendiği Meccüddin ibn Teymiye'nin (ö. 652/1254) metni ve Şevkânî'nin (ö.1250/1834) şerhiyle birlikte 1973 yılında yayınlanan *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr* eseri zikredilir. Devamında mezhep literatürlerine dair bazı eserlere işaret edilir. Şafi mezhebinin literatürüne dair, İmam Şa'fi'nin (ö.204/820) *el-Üm* eseri, Zerkeşî'nin (ö.794/1392) *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* eseri verilir.

Hanbeli mezhebine dair, Ahmed b. Hanbel'in mezhebini derleyen en büyük kitap olarak belirtilen Ebu'l-Kâsım el-Hırakî'nin (ö.334/946) muhtasarı ve bu esere İbn Kudâme'nin (ö.620/1223) şerhi *el-Mugnî* eseri zikredilir. Takıyyüddin İbn Teymiye'nin (ö.728/1328) çeşitli eserleri ve fetvalarının bir araya getirildiği *Mecmûu Fetâvâ* eserine işaret edilir. Hanefi mezhebi literatürüne dair İbn Âbidîn'in (ö.1252/1836) *Reddü'l-muhtâr* eseri ve Hanefi fakihî Kerâbîs'in

(ö.570/1175) *el-Furûk* eseri verilir. Malikî mezhebi literatüründen İbn Rüşd'ün (ö.595/1198) *Bidâyetü'l-müctehid* eseri, mali işlemleri konu edinen Hasan Meltâvî'nin *Fikhu'l-muâmelât ala mezhebi İmam Malik* eseri ile yetinilmiştir.

Dört mezhebe dair Ezher ulemasından Abdurrahman el-Cezîrî'nin (ö.1882/1941) *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a* eseri, fikhî açıdan bankacılık işlemlerinin gelişimine dair Sâmi Ahmed Hamûd'un *Tedvîru'l-a'mâlî'l-masrafiyye bima yettefikü ve's-şer'iate'l-İslamiyye* eseri, Kahire İslam Birliği Yüksek Kurulu tarafından hazırlanan İslam fıkıh ansiklopedisi de kaynaklar arasında yerini alır. Modern kaynaklar ve dört mezhebin dışındaki müctehit imamlardan istifade bağlamında, Bağdat Vakıflar Başkanlığı tarafınca basılan Doktor Hâşim Cemîl'in hazırladığı "İmam Sa'd b. Müseyyeb'in Fıkıh" isimli çalışma, Doktor Abdullah Cubûrî'nin hazırladığı İmam Evzâi'nin fikhî görüşlerine dair çalışması, Doktor Derâdike'nin Garar teorisi konusundaki çalışması zikredilir.

Hadis ilmine dair Aclûnî'nin *Keşfu'l-hafa* eseri, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1449) *et-Tehzîbü't-tehzîb* isimli kütüb-i sitte râvilerine dair hadis eseri verilmiştir. Sözlüklere dair çalışmalardan Feyyûmî'nin *Misbâhu'l-münîr* eseri gibi bazı farklı alanlara dair kaynakların zikredildiği de görülür. Fakat bu eserlerden istifade oranı ilgili birkaç fetva ile sınırlı kalmaktadır.

Kurulun bazı fetvaların dayanaklarında açık bir şekilde bazı fikhî eserlere atıf yaptığı görülür. Bu atıflar incelendiğinde kurulun fetvalarındaki tercihlerinde belirli bir mezhep ve o mezhebin kaynaklarına ya da mezhep içindeki bazı müctehitlere dair bir yoğunlaşma görülmez. Buna dayanarak aşağıda zikredilecek fıkıh eserlerinde yer alan birbirinden farklı görüşlerin tamamının kurul nazarında eşit düzeyde olduğu söylenebilir. Bazı fetvalarda işaret edilen bir görüş için birkaç farklı mezhep eserine atıf yapıldığı gibi bazılarında ise doğrudan tercih edilecek görüşün kaynağına işaret edilmiştir.

2.1.4. Mezhep Görüşleri

Mezhep görüşlerinin fetvalarda dayanak olarak zikredildiği görülür. Fakat kurulun istikrarlı ve kasıtlı bir şekilde bir mezhebi tercih ettiğini söylemek bir miktar zor görünmektedir. Kurul bazı fetvalarında "...Hanefi ve Şafiî mezhebinin görüşü bu yönedir." (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/6-7 (Fetva No: 4)) diyerek kaynaklara atıf yaparken bazı fetvalarında sadece Hanbeli veya Maliki mezhebine atıf yapmaktadır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/24 (Fetva No: 6)). Bununla birlikte kurulun Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi dikkate alması dolayısıyla (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/5 (Fetva No: 39)) Hanefi mezhebini halkın çoğunluğunun Şafiî olması sebebiyle de Şafiî mezhebini daha çok dikkate aldığı söylenebilir.

İleri tarihli döviz işlemleri üzerine vaatleşmenin cevazına dair bir soruda kurul cevabı şöyle olmuştur: "Müşterinin vaat ile bağlayıcı olmayıp işleme devam edip etmemeyi tercih edebilmesiyle birlikte bankanın kendini bağlayıcı

olacak şekilde bir vaat anlaşması yapmasında bir engel yoktur. Vaadin yapıldığı tarihteki kurlara bakılmaksızın tarafların arasında kararlaştırılan kur fiyatında ileri bir tarihte yapılacak döviz değişim sözleşmesi için vaatleşmek caizdir. Gelecekteki döviz işlemleri için tek tarafı bağlayıcı vaatleşmenin cevazına dair AAOIFI'nin bir numaralı standardında cevaz hükmü bulunmaktadır. Döviz işlemindeki kur fiyatlarını, fiili akdin yapılacağı ileri tarihteki kur fiyatları ile sınırlamama konusu ise Hanefi mezhebi görüşüne göredir. Hanefi mezhebini görüşüne göre günün kuru, günün kurundan az veya çok bir ücretle döviz işlemleri yapılabilir. Bu görüş de Peygamber (s.a.s.)'in "...cinsler farklılaştığı zaman peşin olmak kaydıyla istediğiniz oranda alım satım yapın..." hadisine dayanır" (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/12 (Fetva No: 1) (Döviz işlemleri hakkındaki bölümün birinci fetvası)).

2.2. Fetva Dayanakları

Kurul, fetvalarında Kur'an-ı Kerîm, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere fıkıhın dört temel delilini (edille-i erba'a) dayanak olarak almakla birlikte maslahat, zaruret gibi fikhî prensiplere de başvurmaktadır. Şöyle ki kurul tarafından modern sözleşmeler ele alınırken öncelikle Kitap, sünnet ve fakihlerin görüşlerinde yer alan tip sözleşmelerden olması tercih edilir. Yer almadığı durumlarda ise dört temel delil ile çatışmıyor olmasına ve toplumun çoğunluğunun faydasını sağlıyor ve zarar içermiyor olmasına bakılır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/17 (Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetçisinin de katılmış olduğu Albaraka İslam İktisadı toplantısında yayınlanan fetvaların ilki)). Bu başlık altında kurulun fetva usulünü daha iyi yansıtabileceği düşünülerek ittifakla kabul edilen temel delillerin dayanak olarak zikredildiği fetvalar incelenmeyecek olup bunun yerine üzerinde ittifakın olmayıp farklı görüşlerin beyan edildiği dayanakları içeren fetvaların incelenmesine gayret edilecektir.

2.2.1. Maslahat

Kurul fetvalarında "maslahat", "umumun maslahatı", "bankanın maslahatı", "yatırımcıların maslahatı" gibi ifadeleri sık sık kullanmakta ve bazı fetvalarında bu kavramların hükme doğrudan dayanak olarak yer aldığı görülmektedir. Bu noktada kurulun maslahat kavramına nasıl bir anlam yüklediği ve hangi çerçevede kullandığı büyük önem taşımaktadır. Bunlara ek olarak maslahat ilkesinin aşırı yorum olarak kullanılıp kullanılmadığı, bankanın işlemlerini tecviz etmek için bir araç olup olmadığı sorusu fetva siyaseti ve usulü açısından oldukça önemlidir. Maslahat, bankanın maslahatı, umumi maslahat şeklindeki ifadelerin yer aldığı fetvalar incelendiğinde maslahat ilkesinin kullanımı ve sınırları için şunlar söylenebilir:

Umumi maslahat (maslahat-ı amme) kavramına kurulun nasıl bir çerçeve çizdiğini görmek için fıkıha muhalif olarak elde edilmiş gelirlerin Kur'an bastırma ve mescit yaptırma haricinde umum Müslümanların maslahatı olduğu

alanlara harcanması gerektiğine dair fetvasında verdiği örneklere bakmak bir miktar fikir verebilir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/44 (Fetva No:5)). Şöyle ki bu alanları bazı örneklerle şöyle ifade etmiştir: gaz yağlarının doldurulması ve seccade temini gibi mescit giderleri, hizmetli ücretleri ve elektrikli süpürge gibi mescit masraflarının karşılanması, hayır dernekleri, Kur'an-ı Kerim yarışmaları, fakirlerin gider ve ilaçlarının karşılanması, ihtiyaç sahibi öğrencilerin üniversite harçları veya yurt ücretlerinin karşılanması, zekât ödemesi için belirlenen alanlar (Beytüt-Temvîlî-Kuveytî, 1985, s. 301 (Fetva No: 454)).²

Bankanın sözleşmelere koyduğu şartların fıkhi yönünü incelemek ve şartın fıkhi geçerliliğini tartışmak için maslahat ilkesinin kullanıldığı görülür. Bu noktada sözleşmede yer alan şart ile bazı muamelat kuralları arasındaki uyumsuzluğu gidermek için maslahat ilkesi kullanılır. Örneğin, banka, murabaha işlemi ile tıbbi malzeme satın alıp bu malzemeleri kendisinden talep eden müşterisine satacaktır. Müşteri fiyatın artmaması için genel sigorta yerine sadece çalınmaya karşı kısmi bir sigorta yaptırmıştır. Sözleşmeye göre tıbbi malzemeler müşteriye Amman'da teslim edilecektir. Banka, işlemleri başlatıp tıbbi malzemeleri satın alır ve nakliye sürecinde mal müşteriye teslim edilmeden önce Akabe mevkiinde nakliye aracının devrilmesi sonucu tıbbi malzemelerin 2374 Ürdün dinarı değerindeki kısmı telef olur. Müşteri, malın tesliminden önce ve kendisinin bir müdahalesi olmaksızın oluşan bu hasarı bankanın ödemesini ister. Banka ise telefin kasit ve özensizlik olmaksızın elde olmayan karşı konulamaz zorlayıcı bir sebep ile olduğunu ve anlaşmada hasar sorumluluğunu %50'sinin kendisine geri kalan %50'sinin ise müşteriye ait olduğunu belirtir. Kendisine ait %50 oranındaki ödeme kısmının ise ortak yatırım gelirlerinden temin edileceğini belirtir.

Fikhî danışma kurulunun fetvası ise şöyledir: Olayı özet bir şekilde tekrar ifade ettikten sonra klasik eserlerdeki fikhî hükmün, teslimden önce oluşan hasarların satıcının sorumluluğunda olduğu şekliyle açıklar. Hanefi ve Maliki mezheplerinin görüşlerine dayanan Ürdün Medeni Kanun'un 472. maddesinin de bu yönde olduğunu belirtir. Sonrasında ise Ürdün İslam Bankası Kanunu 25. maddesine göre yönetim kurulunun, sözleşmeleri onaylama ve banka yönetiminin girmeyi kabul ettiği durumlarda tahkime gitme yetkisinin olduğu ve böylece şayet maslahat varsa yönetim kurulunun, anlaşmadaki zararın %50 olarak müşteri ve bankanın eşit ödemesine, hasar tutarını ortak yatırım gelirleri hesabından tahsili işlemine karar verme yetkisi olduğunu belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/70 (Fetva No: 33)). Kurul, bankanın sözleşmede ödeyeceği hasar oranını %50 ile sınırlandırmasını ve bu şartın fıkhi yönünü inceler ve şartın fikhî geçerliliğini tartışıp olumlu kanaat bildirir. İlgili kanunun bu yönde hüküm koyduğu ve maslahat ilkesinin de şartı desteklediği ile açıklamasını ge-

2 İlgili fetvanın, Beytüt-t-temvîlî-Kuveytî ve Suud Dâru'l-İftâsının fetvaları arasında yer alması aslının ise İbn Teymiye'nin *Fetâvâ* eserinde yer aldığı fakat kurulun Mushaf bastırma ve mescit yaptırma kısımlarını istisna ettiği ifade edilebilir.

rekçelendirir.

Borcun satımı, İne akdi gibi hakkında nas olan konularda bankanın maslahatına yönelik görüş değil nas öncelenirken; “teslimden önce oluşan hasarın sorumluluğu satıcıya aittir” gibi fikhî bir kuralın olduğu konularda bankanın maslahatına olan görüşler tercih edilmiştir. Bankanın bir şirket hissesi satın alması sonra aynı şirketin ortaklarından birisine bu hisseyi geri satması işlemi hakkında sorulan soruda kurul, “Bu şirketin hissesinin satın alınması ve satılması işleminin borcun alım satımı olacağını, bu akitte bankanın maslahatı olduğunu fakat bahsi geçen işlemin yapılmaması gerektiğini bildirmiştir” (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/40 (Fetva No: 13)). Burada bankanın maslahatı konu özelinde var olan nassa öncelenmemiş ve maslahat kavramı bankanın işlemlerini meşrulaştırıcı bir vasıta olarak kullanılmamıştır.

Bankanın maslahatını gerçekleştiren hükmün tercih edildiği bir konu ise şöyledir: Ürdün İslam Bankası, ticari bankalara miktarı ve süresi belirlenmiş bir meblağı vedîa/emanet olarak bırakmakta ve geri ödeme esnasında da karşılığında herhangi bir fazlalık ya da nakit almamaktadır. Bu emanet işlemi karşılığında Ürdün İslam Bankası bir yatırım projesi için likidite ihtiyacı duyduğunda ticari bankalar da Ürdün İslam Bankası'na, aynı şartlar altında (miktar, süre ve faiz olmadan) emanet verecektir. Bu işlemin hükmü ve şartın sahih olup olmadığı sorulmaktadır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/50 (Fetva No: 19)). Kurulun cevabı ise buradaki şartın harama götüren, miktar ve vasıfta ziyadeye yol açan bir şart olmadığı aksine bankanın ihtiyaç halinde faizli borç bulma yoluna sığınmayacağı için bu şartın banka için kabul edilen ve amaçlanan bir maslahat sağladığı ve caiz olduğu şeklinde olmuştur. Hükme dayanak olarak, herhangi birinin bir başkasına herhangi bir faiz geliri beklemeden emanet vermesi anlamına gelen vedîa işleminin mübah bir işlem olduğu, Peygamberin yasakladığı bir akitte ikinci bir akit şartı koşma kapsamına girmediği, İbn Teymiye'nin izahına göre peygamberin yasağının faize yol açmaması için bedelli bir akitle teberru yani bedelsiz bir akdin birleştirilmesini kapsadığını, sorulan soruda ise ne bedelli ne de bedelsiz bir akdin olduğu, dolayısıyla faiz oluşacak bir durumun olmadığı belirtilir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/50 (Fetva No: 19)).

Maslahat kavramının bazen, nakit para temini ve akışını kontrol etmek için bankanın seyriyle ilgili konularda gündeme geldiği görülür. Bankanın, likit ihtiyacını karşılamak üzere önceden yapılmış sözleşmelerdeki yatırım oranlarını değiştirmek istemesi veya emek sermaye ortaklığı yani mudarebe esaslı işletilen yatırım fonlarının asgari alım meblağlarını yükseltmek istemesi maslahat ilkesi gereği caiz görülmüştür. Müşterilere ulaşmanın ve sözleşmeleri yenilemenin zorluğu dikkate alındığında yapılmak istenen değişimin belirli süre boyunca (üç-altı ay gibi) ilan edilip müşterilere duyurulması ile yetinilmiştir. Benzer şekilde banka, emek sermaye ortaklığı yani mudârebe esaslı işletilen yatırım fonlarının alımında alt sınır için 500 dinar şeklinde belirlenen meblağın

5000 dinara yükseltilmesinin caiz olup olmadığına dair bir soruyu gündeme taşımış ve kurul da bu işlemin, müşterilere ilan edilip belirli bir süre beklendikten sonra yapılabileceği fetvasını vermiştir. Bu işlemin karşılıklı rızayı zedeleyici olmadığı, tarafların maslahatını sağladığı, eski müşterilerin makul süre beklendiği takdirde durumdan haberdar olacakları, devam etmek istemeyenlerin çekilme haklarının olduğu fetvada ifade edilmiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/14 (Fetva No: 6) (Cari ve yatırım hesaplarına dair fetvaların derlendiği bölüm)).

2.2.2. Baskın İhtiyaç

Kurulun fetvalarında içinde yaşadığı toplumun bireylerinden büyük çoğunluğun muhatap olduğu ihtiyaçları, baskın ihtiyaç (hâcetün mâsse), zarar kavramı ile dikkate aldığı görülür. Koronavirüs gibi olağanüstü bir halin yaşandığı yakın geçmişte taksit ödemelerini ertelemek isteyen müşterilerin durumlarına dair kurulun kararı şu şekilde olmuştur: Tüm borçların ertelenmesi bankanın zararına olacak bir durumdur. Ödeme sorumluluğuna karşılık banka hiçbir alacağını isteyememesi nakit akış dengesini ve bankanın işleyişini etkileyecektir. Bu sebeple murabaha sözleşmesinde ödeme imkânı olan müşterilerin taksitlerini ertelemeyi istemesi caiz değildir. Çünkü bu, başkasının zararına sebep olur ve zarar haramdır. Zarara sebep olmak da caiz değildir. “Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin” ayetine dayanarak zor durumda olduğunu kanıtlayan müşteriler borç taksitleri için erteleme isteyebilir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 4/ 28 (Korona salgınına dair 12 numaralı bölümün 40 numaralı fetvası)).

Bankanın mallarını hırsızlığa, dolandırıcılığa ve görevlilerin hilekârlığına karşı sigortalatmasına dair sorunun cevabında heyet şu açıklamaları yaptı: “Bu konu klasik dönemde yer almayan modern problemlerden birisidir. Konu hakkında ilk araştırma yapan fakih İbn Âbidîn'dir. Sonrasında konu hakkında farklı görüşler beyan edilmiştir. Garar olduğu için caiz olmadığını söyleyenler olduğu gibi mutlak olarak caiz olduğunu belirtenler de olmuştur. İbn Teymiye harama götüren fesat unsurunun râcih bir maslahat sebebiyle mübah olabileceğini söyler...bu konuda baskın bir ihtiyaç vardır...” (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/6 (Fetva No: 2)). Kurul sigortanın modern bir problem olduğunu ve İbn Âbidîn'in sonrasında farklı görüşlerin varlığını belirttiikten sonra baskın ihtiyaç sebebiyle caiz olduğu görüşünü benimsemiştir.

2.2.3. İhtiyat Prensibi

Kurul bazı fetvalarında ihtiyat prensibini gözeterek işlemin yapılmaması gerektiğine dair hükümler benimser. Örneğin, murabaha ile sigara almak isteyen bir müşterinin işlemi sorulduğunda kurul işlemin caiz olması halinde bankanın kâr elde edeceğini bildiği halde ihtiyat ilkesi gereği konuyla ilgili tartışmalara ve şüphenin varlığına bir çıkış yolu olarak işlemin engellenmesine karar vermiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/20 (Fetva No: 5)).

3. FETVA METİNLERİ VE DAYANAKLARA DAİR ÖRNEKLER

Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun 2016-2020 yılları arasında kendisine sorulan işlemler için verdiği fetvaları derlediği dört cilt ve bir de ek yayını bulunmaktadır. Bu başlıkta bankanın usulüne dair sadece örnek temsil etmesi bakımından fetvalar arasından seçilen organize teverruk ve gecikme bedeline dair iki fetva ve dayanakları ele alınacaktır.

3.1. Organize Teverruk

Organize teverruk, vadeli bedelle mal aldıktan sonra nakit temin edebilmek amacıyla bu malı üçüncü tarafa peşin satmaktır (AAOIFI, 2018, s. 744). Faizsiz finansman kurumları teverruk işlemine faaliyetleri için fon toplamak ya da müşterilerinin talebi ile vadesi gelmiş borçlara nakit para temini için başvurumaktadırlar. Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulunun fetvaları arasında teverruğa dair yayınlanmış müstakil bir fetva bulunmamakla birlikte kurul uzmanları Ürdün İslam Bankası'nda organize teverruğun uygulanmadığını belirtmiş ve sebebinin 2012 yılında Ürdün Dâru'l-İftâ kurumunun organize teverruğun caiz olmadığına dair yayınladığı fetvanın Ürdün'deki tüm İslami Bankaları bağlayıcı olması ile açıklamışlardır.

Dâru'l-İftâ organize teverruk fetvasında özetle mali işlemlere dair hükümlerin, lafız ve açıklamalara göre değil amaç ve manalara göre verileceği ve işlemin doğuracağı sonuçların dikkate alınması gerektiği belirtilir. Sonrasında faiz hilesine engel olması ve İslami bankalar ile konvansiyonel bankalar arasında sadece şekli bir farkın olmasını engellemek adına işleme fıkhen haram hükmünü verir. Yol açtığı olumsuzluklar kapsamında hakiki bir büyüme sağlamaması, durağanlaşmaya yol açması gibi sebepler zikrederek pek çok fıkıh kurulunun ve çağdaş fıkıhçıların çoğunluğunun haram hükmünü verdiğini belirtir. Örnek olması için Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî, 2009 yılında 19. toplantısında organize teverruğa "şahıs finansmanı" ismini vererek haram hükmünü yayınladığına işaret eder. Çünkü bu işlemde faiz hilesi görülmektedir. İslami Bankaların İslam fıkhının amaçlarını gerçekleştiren meşru araçları kullanması gerektiği ile fetva metni sonlanmıştır (*Hurmetu't-teverruki'l-masrafi "et-temvîlü's-şahsî" makâsıdıyen*, t.y. (30/12/2021 tarihli 307 numaralı karar)).

Organize teverruk fetvası özelinde kurulun takip ettiği fetva usulünde ya da siyasetinde nasların zahiri ile yetinmediği, Maliki fıkhında var olan "meâlâtü'l-ef'âl" ilkesi doğrultusunda işlemlerin amaç ve sonuçlarının dikkate alınması gibi bir yöntemi takip ettiği ifade edilebilir. Şayet kurul nasların zahiri anlamları ile yetinmek isteseydi Şafi mezhebinin görüşüne dayanarak organize teverruk işleminin iki farklı akitten oluştuğunu ve şekil şartlarını taşıdığı için bu işlemin caiz olduğu görüşünü benimsemesi kuvvetle muhtemeldi. Kurulun, klasik fıkhıdaki şekliyle mezhep özelinde değerlendirmeler yapmadığı aksine bir mezhep özelinde verilecek fetvaların iktisadi konularda sanılan faydayı sağ-

lamayacağını düşünerek hareket ettiği söylenebilir.

3.2. Gecikme Bedeli

Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'na ödeme imkânı olduğu halde borçlarını vadesinde ödemeyen müşterilerin varlığını ve vadesi dolan borçların ödenmesinde uzun süreli gecikmelerin olduğu belirtildikten sonra böyle durumlar için bankanın karşılaştığı zararı giderecek kadar bir bedelin müşterilerden alınmasına dair bir şartın sözleşmeye eklenip eklenemeyeceği sorulur. Kurulun cevabı, "Akdi yapan tarafların karşılıklı rızaları ile bahsedilen şartın sözleşmeye eklenebileceği, bunda fıkhen bir engelin olmadığı, sözleşmeye eklenen şartlarda temel ilkenin sıhhat ve bağlayıcılık olduğu, bu konuda Hz. Peygamber'in "Müslümanlar haramı helal, helali haram kılacak şartlar dışındakileri sürdürdükleri şartlarına riayet eder, bağlı kalırlar" (Hanbel, 1995, s. 1/ 312) hadisinin olduğu" şeklindedir. Kurulun açıklamaları şu şekilde devam eder: "Ödeme imkânına sahip borçlular borçlarını vaktinde ödemekle sorumludurlar. Borçlunun imkânı olduğu halde ödeme yapmaması İslam nezdinde zulüm olarak değerlendirilir ve kınanması gerekir. Konuyla ilgili hadisler vardır: "Ödeme imkânı olduğu halde borcunu geciktirmek, kişinin dokunulmazlığının kaldırılmasını ve cezalandırılmasını mubah kılar" (Hanbel, 1995, s. 4/388). "İmkânı olduğu halde borcunu ödemeyip geciktirmek zulümdür" (Buhârî, t.y., s. 2/799 (İstikrâz 12)). Zikredilen hadisler imkânı olup ödeme yapmayan borçlu içindir. İmkânı olmayan borçlular için "...eğer borçlu zor durumdaysa genişliğe çıkıncaya kadar ona mühlet verin"³ ayeti doğrultusunda mühlet verilmesi vaciptir" (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/11 (Fetva No: 45)).

Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulunun yayınlanmış fetvasına göre İslam hukukunun gecikme bedeline dair şartları sözleşmeye koymaya itiraz etmediği, farklı şekillerde uygulama alanı bulan cezai şartın AAOIFI'nin belirttiği üzere iltizam bi't-teberru (teberru yapma zorunluluğu) şekliyle Ürdün İslam Bankası'nda bir dönem uygulandığı söylenebilir. Kurul üyeleri ile yapılan mülakatlarda cezai şartın uygulanabileceğine dair fetva önceden olan bir uygulamayı gösterdiği ve sadece bir kere uygulandığı öğrenilmiştir. Sonrasında Ürdün Dâru'l-İftâ Kurulu'nun iltizam bi't-teberrunun uygulanmamasına dair kararına binaen yapılan tadil ile bu fetva değiştirilmiş ve uygulamadan kalkmıştır.

4. BANKA ALEYHİNE FETVALAR VE DAYANAKLARI

İslami bankacılığa dair yöneltilen eleştirilerden birisi, İslami bankacılığın konvansiyonel bankacılık işlemleri ile özünde aynı mahiyete sahip olduğu ve İslami bankacılık bünyesinde bulunan fıkıh uzmanlarının kendilerine sorulan işlemlere onay (cevaz) vermek için piyasa araştırması yaparak uygun fetvayı bulmaya çalışmalarıdır. Bu durumu ifade etmek için literatüre “fetva alışverişi” kavramı girmiştir (M. Kabir Hassan vd., 2016, s. 110). Bu kavram ile fıkıh uzmanlarının her durumda klasik fıkıh birikimi içinden kolay ve kullanışlı görüşleri tercih ederek yapılacak işlemlere bir şekilde onay verme arayışı ifade edilir. İlerleyen paragraflarda Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu’nun kendisine sorulan sorulara verdiği olumsuz görüşler incelenmeye çalışılacak olup eleştirilerin Ürdün İslam Bankası özelinde geçerli olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kurulun, faiz konusunda titiz bir hassasiyet gösterdiği ve bankanın maslahatına olsa bile hiçbir onaylayıcı fetva vermediği rahatlıkla ifade edilebilir. Faiz şüphesi oluşturabilecek îne sözleşmesine de ülkenin yaygın mezhebi Şafi mezhebi olmasına ve mezhep içinde îne sözleşmesine dair cevaz görüşü bulunmasına rağmen kurul cevaz vermemektedir. Bu bağlamda aşağıdaki farklı örnekler de faiz hassasiyeti gösterir mahiyettedir.

Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kuruluna, devletin sabit getirili, üç ay vadeli (piyasaya sürülmesinden üç ay sonra ödemesi yapılacak şekilde) hazine bonusu çıkardığı, bir bononun müşteri tarafından alış fiyatının 986 dinar, devletin müşteriye vade sonunda ödeyeceği değer ise 1000 dinar olduğu bildirilir ve Ürdün Merkez Bankasının satım talebi doğrultusunda Ürdün İslam Bankası’nın bu bonoları almasının fikhî hükmünün ne olduğu sorulur. Kurul, bu işlemin haram olan iki bedelin de vadeli satımı (bey’u’l-kâli’i bi’l-kâli’i) ve faiz yasağı kapsamına girdiğini ve Ürdün İslam Bankası’nın zikredilen bonoları alamayacağını belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/7). Bir başka fetvasında ana faaliyet alanı faizli işlemler olan bir şirketten bina kiralamanın masiyette yardımlaşma anlamına geleceğini ve fikhîen haram olacağını belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/8).

Kurulun, klasik fıkhîta yer alan tipik sözleşmelerin mezheplerce üzerinde ittifak oluşmuş temel/aslı kurallarına bağlı kaldığı, bu hususlarda herhangi bir cevaz fetvası ve gerekçesi arayışında olmadığı ifade edilebilir. Örnekleme gerekirse “Şirketler için zarar etmeme kaydıyla yatırım hesabı açmanın hükmü nedir?” sorusuna kurulun cevabı, “Bu işlemin, yatırım hesaplarının kasıt ve kusur olmaksızın oluşan zarara yatırımcının da ortak olması gereken mudarebe esaslarına göre çalıştığı için fikhîen caiz olmaz. Mudarebe sözleşmesinde zarar etmeme şartı koşulması durumunda sözleşmenin fasit olacağına alimler ittifak etmişlerdir” (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/13 (Fetva No: 2) (Cari ve yatırım hesaplarına dair bölümün ikinci fetvası)) şeklinde olmuştur. Yine bu bağlamda

bir başka örnek de akitte rıza unsurunun zedelenmemesi ilkesi ile paralel olarak şu fetvada karşımıza çıkmaktadır. Murabaha akdinde kararlaştırılan süre, oranlar, meblağ, para cinsi farklılığı ve posta giderlerini tek taraflı olarak bankanın değiştirmesinin caiz olup olmadığı sorulur. Kurul ise sayılanlar arasında yer alan belirlenmiş sürenin değiştirilmesine dair bir şey demeden doğrudan bankanın maslahatı varsa karşılıklı iki tarafın da rızası ile murabaha akdinde süre belirlemenin caiz olduğunu, diğer belirlenen şartların ise karşılıklı rıza ile değiştirilebileceğini, tek taraflı olarak bankanın değiştirmesinin caiz olmadığını belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/32 (Fetva No: 9)).

İncelenen örnekler özelinde görüldüğü üzere kurul kendisine sorulan tüm işlemlere dair olumlu görüş arayışına girmemiş, fikhî ilkelere çatışan uygulamalara caiz olmadığı yönünde aleyhte fetvalar da vermiştir. Her durumda yapılmak istenen işlemlerin caiz olduğuna dair klasik fıkıh birikiminden herhangi bir fetva arayışına girmemiştir.

SONUÇ

Bu makalede, fikhî şartlara uygun hizmet veren bankaların tabi olduğu ve işleyişlerinde önemli bir yer tutan fikhî kurul denetimine odaklanılmış ve Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulunun/danışma heyetinin yapısı, işleyişi, fetva süreçleri, fetvaların dayanakları ve fetva usulüne dair bir araştırma yapılmaya gayret edilmiştir. Bu araştırmanın soruları doğrultusunda bulguları şu şekildedir:

Ürdün İslam Bankası bünyesinde işlemlerin uygulanmasından sonra denetimini yapan fikhî iç ve dış denetim birimleri bulunmakta ve senelik olarak inceleme ve denetimler yapılmaktadır. Banka dışı bir derecelendirme ajansı olan IIRA'nın değerlendirmesine göre Ürdün İslam Bankası fikhî kalite analizinin tüm alt başlıklarında yüksek düzeyde fikhî uygunluğa sahiptir. Fikhî ilkelere bağlılığı AAOIFI'nin yayınladığı şer'î standartlar ve IFSB tarafından yayınlanan standartlar çerçevesinde incelenmiştir. Kurulun fetvaları incelendiğinde fetvaların tamamen AAOIFI standartları ile uyumlu olduğu görülür. Sadece organize teverruk fetvasında banka caiz olmadığı görüşüyle AAOIFI'den farklılaşır.

İslami Finans Kurumlarında işlemler için fikhî uygunluk ya da uyumsuzluğa dair fetvanın verilmesi *fikhî kurulunun*, fetvanın sağlıklı ve doğru bir şekilde uygulanması *icra kurulunun*, uygulamanın yıl sonunda veya iki yılda bir belirli periyotlarla denetlenmesi yani kurumun verilen fetvalara hangi oranda bağlı kaldığının değerlendirilmesi fikhî inceleme hizmeti sunan *müdükkik-i şer'* sorumluluğundadır. Fikhî denetimlerde fetvanın yanlış ya da eksik uygulandığının tespiti durumunda gerekli düzenlemeler yapıp tekrar denetçiye

başvurulmaktadır. Fetvanın uygulanmasında bir yanlışlık olmuş ve mahzurlu sayılabilecek bir gelir elde edilmişse bu gelirin ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere sadaka fonuna aktarılması talep edilir. Fetvada yanılma ve fetvadan dönüş, bankacılık işleyişinde hemen hemen her aşamada mümkündür.

Modern iktisadi problemler karşısında takip edilen usullere dair farklı kanaatler dikkatleri çekmektedir. Makalede bu usullere bağlı kalınmaksızın kurumun gözettiği ilkelere göre fikhî denetim heyetinin usulünden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda kurumun fetva usulü için genelden özele doğru aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir: Takip edilen usul konusunda kurul üyesi fıkıh uzmanlarının ilmi donanımlarının belirleyici olduğu, klasik fıkıh birikiminde yer alan fıkıh usulü, fetva usulü, tercih usulü gibi usullerin sadece birisinin değil yeri geldikçe tamamının işlevsel olarak kullanıldığı görülür. Kurulun fetvaları incelendiğinde ihtilafli konularda yaptığı tercihlerin, yukarıda da işaret edildiği gibi ihtiyaca göre işletilen fıkıh, fetva ve mezhep içi tercih usulüne ek olarak “sermayenin ve yatırımların korunmasını” önemseyen bir düşünce okulunu temsil ettiği söylenebilir. Buradan da bankanın sadece teorik açıdan tutarlı fetvalar vermeyi amaçlamayan, ihtilafli durumlarda farklı faktörleri dikkate alarak uygulamada yaratacağı sonuçları gözetken, bazı hallerde ihtiyacı dikkate alarak hayatı kolaylaştıran, teori ile pratik arasında denge kurmaya çalışan bir fetva usulü ekolü/okulunu temsil ettiği söylenebilir.

Kurulun fetvalarında gözettiği bazı temel fetva usulü ilkeleri olduğu dikkatleri çekmektedir ve bu ilkelerin bazıları şöyle sıralanabilir: Hakkında soru sorulan işlemin (örneğin murabaha kart/finansman kartı sorusu) İslam borçlar ve eşya hukukundaki işlemlere ve bu işlemlerin bünyelerinde taşınması gereken kurallara bir aykırılığın olmaması, satıcı ve müşterinin sorumluluklarında bir kapalılık, belirsizlik ve iç içe geçmişliğin olmaması, yapılmak istenen işlemin süri yani şekilsel bir işlem olmamasına dikkat etmektedirler.

Fetvanın kaynakları arasında Ürdün Dâru'l-İftâ Kurulunun fetvaları, Dâru'l-İftâi'l-Mısriyye, AAOIFI, Cidde merkezli Albaraka'nın kararları gibi fetva kurullarının kararları, Ürdün Medeni Kanun'u, İslam Bankası Kanunu gibi dikkate alınması gereken kanuni ve yönetsel düzenlemeler, fetva kitabının başında zikrettiği fikhî kaynaklar listesi ve bu listede yer almayıp fetvaların dayanaklarında geçen kaynaklar, mezhep görüşleri yer almaktadır.

Kurul, fetvalarında Kur'an-ı Kerîm, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere fikhun dört temel delilini (edille-i erba'a) dayanak olarak almakla birlikte maslahat, zaruret gibi fikhî prensiplere de başvurur. Kurul, fetva siyaseti ve usulü açısından maslahat ilkesi aşırı yorum, banka işlemlerini tecviz etmek için bir araç olarak kullanmayıp bankanın sözleşmelere koyduğu şartların fikhî yönünü incelemek ve şartın fikhî geçerliliğini tartışmak ve nakit para temini ve akışını kontrol etmek için maslahat ilkesini kullanmış; borcun satımı, îne akdi gibi hakkında nas olan konularda bankanın maslahatına yönelik görüşü değil nassı

öncelerken; “teslimden önce oluşan hasarın sorumluluğu satıcıya aittir” gibi fıkhî bir kuralın olduğu konularda bankanın maslahatına olan görüşleri tercih etmiştir.

Kurulun fetvalarında içinde yaşadığı toplumun bireylerinden büyük çoğunluğun muhatap olduğu ihtiyaçları, baskın ihtiyaç (hâcetün mâsse), zarar kavramı ile dikkate aldığı görülür. Yine benzer şekilde ihtiyat prensibini gözeterek işlemin yapılmaması gerektiğine dair hükümler benimser.

Fetvaların her zaman banka lehinde olmadığı gerektiğinde banka aleyhine fetvalar da verilebildiği görülmektedir. Kurul kendisine sorulan tüm işlemlere dair olumlu görüş arayışına girmemiş, fıkhî ilkelerle çatışan uygulamalara caiz olmadığı yönünde aleyhte fetvalar da vermiştir. Bu bağlamda kurulun, faiz konusunda titiz bir hassasiyet gösterdiği ve bankanın maslahatına olsa bile hiçbir onaylayıcı fetva vermediği rahatlıkla ifade edilebilir. Kurulun, klasik fıkhîta yer alan tipik sözleşmelerin mezheplerce üzerinde ittifak oluşmuş temel/aslı kurallarına bağlı kaldığı, bu hususlarda herhangi bir cevaz fetvası ve gerekçesi arayışında olmadığı görülür.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. (2018). *Faizsiz Finans Standartları* (1. bs). Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Alsayed, N. (2009). *Shari'ah Board, The Task of Fatwa and Ijtihad in Islamic Economics and Finance*. Munich Personal RePEc Archive.
- Atıyye, A. (2016). *Mefâhîmü'r-rekâbe ve't-tedkîk ve'l-murâca'a ve'l-ımtisâli's-şer'iy beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*. Altıncı Fıkhî Denetim Toplantısı, İstanbul.
- Baz, A. A. (2012). Davâbitü'l-ictihâdi'l-muâsir fî fıkhı'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-muâsıra. *Ürdün Üniversitesi İslami Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 12. https://www.researchgate.net/publication/337592574_dwabt_alajthad_fy_ahkam_almamlat_almasrt
- Beytüt-t-Temvîli'l-Kuveytî. (1985). *El-Fetâvâ eş-Şer'iyye fî'l-mesâili'l-itiâdiyye*. Kuwait Finance House. www.kfh.com
- Buhârî, M. b. İ. (t.y.). *El-Câmi'u's-sahîh*. Dâru'l-Kalem.
- Ebu Lihye, N. (2015). *En-Nevâzilü'l-fıkhiyye ve menâhîcu'l-fukaha fî't-teâmüli meahâ*. Dâru'l-Envâr.
- Edris, M. M. A. M. (2018). Eser müstakbel ihtilâfi'l-fetvâ alâ tatbîkı'l-müntecâti'l-mâliyyeti fî'l-masârifi'l-İslamiyye. *Islamic Science University of Malay-*

sia, 7, 259-292.

- Fıkıh Kurulu, Ü. İ. B. (2017). *El-Fetâvâ eş-Şer'iyye* (Ürdün). Ürdün İslam Bankası.
- Güney, N. (2015). İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 2(2), 45-69.
- Hakan Safa Yılmaz, & Şencal, H. (2022). İslam Politik Ekonomisi Açısından Merkezi Fetva Kurullarının Yapısına Dair Bir Değerlendirme. *Journal of Islamic Economics*, 2(1), 92-105.
- Hammad, H. A. (2006). *Er-Rekâbetü's-şer'iyye fî'l-mesârifî'l-İslamiyye*. Dâru'n-Nefâis.
- Hanbel, A. b. (1995). *Müsned*. Dâru'l-hadîs.
- Hurmetu't-teverruki'l-masrafî "et-temvîlü's-şahsî" makâsıdıyyen.* (t.y.). Meclisi'l-iftâ. Geliş tarihi 21 Ağustos 2022, gönderen <https://www.aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=1692#.YwI7nuxBzdo>
- IFSB, M.-H.-M.-İ. (2009). *El-Mebdeu'l-irşâdiyye li nazmi'l-davâbiti's-şer'iyye lilmüessesâti'l-leti tükaddimu hıdmât maliyye islamiyye (IFSB-10)* (IFSB-10). file:///Users/haticeaksoy/Downloads/IFSB-10%20(December%202009)_Ar%20(1).pdf
- IIRA. (t.y.). *Uluslararası İslâmî Derecelendirme Kuruluşu (IIRA) Resmî Sayfası* [Kurumsal Web Sitesi]. Derecelendirme Usûlü. <http://iirating.com/resource.aspx>
- IIRA. (2022). *Uluslararası İslâmî Derecedirme Kuruluşu (IIRA) Resmî Sayfası* [Kurumsal Web Sitesi]. Derecelendirme Cetveli. <http://iirating.com/sharia.aspx>
- Kudâh, M. A. M. (2009). *Et-Tasnîfu's-şer'î li müntecâti'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmî ve devruhu fî tatvîri edâiha* [Doktora Tezi]. Yermük Üniversitesi.
- M. Kabir Hassan, Umar, F. A., & Oseni, U. A. (2016). The Legal Implications of "Fatwa Shopping" in the Islamic Finance Industry: Problems, Perceptions and Prospects. *Arab Law Quarterly*, 30, 107-137. https://www.academia.edu/40014917/The_legal_implications_of_fatwa_shopping_in_the_Islamic_finance_industry
- Naîm Hüseyin Müsellem, H. (2019). *Menhecü'l-fetvâ fî hey'âti'r-rakâbeti's-şer'iyye ve tatbîkâtühâ fî'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslamiyye fî'l-Ürdün* [Yüksek Lisans Tezi]. Ürdün Üniversitesi.
- Nur, A. b. M. b. M. (t.y.). *Ed-Davabitü'l-müstahlasa min kararâti'l-Hey'e-*

ti'ş-Şer'iyye li Benki'l-Bilâd. *Mecelletü'd-dirâsâti'l-İslamiyye*, 26(1), 321-333.

Sâ'd, A. M. (t.y.). *Er-Rekâbetü'ş-şer'iyye ve eserüha fi'l-masarifi'l-İslamiyye*. Uluslararası Üçüncü İslam İktisadı Kongresi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi. https://ia601802.us.archive.org/10/items/economy_0003/economy2040-.pdf

Sayfî, A. (2014). *Tatvîru ameli hey'eti'ş-şer'î fi'l-benki'l-İslâmîyyi'l-Ürdünî*. 41(2).

Ürdün İslam Bankası, A. G. Ü. (2016). *Delîlü'l-hâkimiyyeti'l-müessesiyye*. el-Benkü'l-İslamiyyü'l-Ürdünî. https://www.jordanislamicbank.com/sites/default/files/%D8%AF%D9%84%D9%8A%D9%84%20%D8%A7-%D9%84%D8%AD%D8%A7%D9%83%D9%85%D9%8A%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%A4%D8%B3%D8%B3%D9%8A-%D8%A9_2.pdf

Ürdün İslam Bankası, A. G. Ü. (2021). *El-Fetâvâ eş-Şer'iyye* [Kurumsal Web Sitesi]. Fikhî Fetvalar Sekmesi. <https://www.jordanislamicbank.com/ar/content/%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%AA%D8%A7%D9%88%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D8%B9%D9%8A%D8%A9>

Ürdün İslam Bankası, A. G. Ü. (2022a). *Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu* [Kurumsal Web Sitesi]. Fikhî Denetim Kuruluna Dair Bilgilendirme Sekmesi. <https://www.jordanislamicbank.com/ar/content/%D9%87%D9%8A%D8%A6%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B1-%D9%82%D8%A7%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D8%B9%D9%8A%D8%A9>

Ürdün İslam Bankası, A. G. Ü. (2022b). *Ürdün İslam Bankası Yıllık Raporu* [Kurumsal Web Sitesi]. <https://www.jordanislamicbank.com/ar/content/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%86%D9%88%D9%8A>

Ürdün Merkez Bankası. (2000). *Bankacılık Kanunu* [Kurumsal Web Sitesi]. İktisâdi Kanunlaştırmalar Bölümü. <https://www.cbj.gov.jo/EchoBusV3.0/SystemAssets/5cf60a1e-8b89-4d42-b35e-9fbd99ab733f.pdf>

Extended Abstract

Islamic banking, or participation banking as it is called in our country, continues to exist in compliance with Islamic law, in other words, with fiqh rules in its transactions and services, and differs from conventional banking in this respect. Compliance with fiqh rules is ensured by the fiqh supervisory board, or as it is called in our country, the advisory committee, which is within the body of Islamic banking and whose members consist of fiqh experts. The fiqh experts in

the board issue fatwas on banking transactions and services and explain whether transactions can or cannot be carried out, sometimes with justification and sometimes without justification.

The subject of this article is to examine the fatwa issuance-application process of the fiqh supervisory board within Islamic banking, the bases of the fatwas issued, and the fatwa procedure in the Islamic Bank of Jordan. The Fiqh Supervisory Board of the Islamic Bank of Jordan currently has four fiqh experts and its fatwas are published in 4 fascicles. Since the Islamic Bank of Jordan does not have a published fatwa procedure, it will be tried to reveal whether there is a fatwa procedure followed by the board based on the fatwas issued by the board and the processes of issuing and implementing fatwas.

This research was conducted in order to examine the internal functioning of Islamic banking in the context of Islamic law and to examine whether the fatwas and studies carried out in the current functioning are carried out within the framework of a certain procedure.

The existence of a procedure is also important in terms of showing the current status of the studies on Islamic economics and the course of development in the future. Revealing the methodology followed by the current Islamic banking practice, if any, and what this methodology consists of has the potential to shed light on the future projection of the practice. If there is a discrepancy in terms of jurisprudential compliance, it is within the pointed importance of the study to provide a supportive contribution such as eliminating any incompatibility, if any, or improving the functioning.

The importance of examining all of the fatwas of an institution in its entirety and making a determination about its procedure based on this integrity is one of the aspects that make this study unique. A research on specific procedures may not yield holistic results, as it would involve reaching a conclusion with fragmentary examples, and would only point to the institution's procedure on certain issues. The aim of this study is to reach a holistic conclusion based on the fatwas issued by the Islamic Bank of Jordan on a wide range of issues.

The article includes a jurisprudential and procedural analysis of all the fatwas published by the Islamic Bank of Jordan on its official website. Although all of the fatwas published by the board have been analyzed, in order not to increase the volume of the article, the article focuses on the fatwas that are planned to be criticized and proposed.

The method of the article is to analyze the fatwas issued by the board, to conduct discourse and content analysis, and to synthesize the information obtained from the analysis in order to offer criticism and proposals regarding the fatwa procedure followed.

Some of the findings of the research are as follows: The process of issuing a fatwa by the Fiqh Supervisory Board of the Islamic Bank of Jordan includes examining the problem, holding evaluation meetings, issuing the fatwa, implementing and supervising it. The Board bases its fatwas on the four main proofs of fiqh (al-'ail al-'erba'a), namely the Qur'an, Sunnah, ijmaa and qiyas, as well as fiqh principles such as maslahat and necessity. It is noteworthy that there is a procedure that the Board follows in its fatwas, but this procedure is not exactly similar to the procedure followed by the classical period fiqh scholarship. As points of difference, the sources of fatwa in the modern period include the fatwas of the Jordanian Dawr al-Iftā'i Board, the decisions of fatwa boards such as Dawr al-Iftā'i al-Misriyya, AAOIFI, the decisions of Jeddah-based Albaraka, as well as legal and administrative regulations such as the Jordanian Civil Code and the Islamic Bank Law.

From the findings, it can be concluded that the Board's choices on disputed issues represent a school of thought that emphasizes the "protection of capital and investments" in addition to the fiqh, fatwa and intra-sectarian preference procedure that is operated according to need. From this point of view, it can be said that the bank represents a school/school of fatwa procedure that does not only aim to issue theoretically consistent fatwas, but also takes into account different factors in disputed cases and considers the practical implications, and in some cases makes life easier by taking into account the need, and tries to strike a balance between theory and practice.

In its fatwas, the Board relies on the four basic proofs of fiqh (al-'ail al-'erba'a), namely the Holy Qur'an, Sunnah, ijmā and qiyas, as well as fiqh principles such as maslahat and necessity. In terms of fatwa policy and procedure, the Board did not use the principle of maslahat as a tool for over-interpretation, or as a tool for the permissibility of bank transactions, but used it within the following framework: To examine the jurisprudential aspect of the conditions imposed by the bank on contracts and to discuss the jurisprudential validity of the condition, the Board used the principle of maslahat in the following framework.

Körfez Ülkelerinde Finansal Teknoloji Ekonomi Politigi ve İslami Finans: Birleşik Arap Emirlikleri Örneği

*Political Economy of Financial Technology and Islamic Finance in the Gulf States:
The Case of the United Arab Emirates*

Melih TURAN

*Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Orta Doğu
Ekonomi-Politigi, melihaturan@hotmail.com.tr, ORCID:0000-0002-5071-6985.*

Öz: Finansal teknolojiler, finansal piyasaların dijital dönüşümünü sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Geleneksel finansal teknolojilerin gelişimi henüz devam ederken blokzinciri ekonomisine dayalı merkeziyetsiz finans uygulamaları ortaya çıkmıştır. Finansal teknolojiler ile merkeziyetsiz finans, devletlerin düzenleyici ve denetleyici yaklaşımlarından doğal olarak etkilenmektedir. Ülkelerin kendi yasaları çerçevesinde oluşturduğu finansal teknoloji ekonomi-politigi özellikle Müslüman ülkelerde İslami finans gibi alanlara sirayet etmektedir. Körfez ülkelerinden Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) İslami finansın öncülüğünü vizyon edinmekle birlikte aynı zamanda finansal teknoloji alanında da lider konumda olmak istemektedir. BAE kuruluşunun ilk yıllarından itibaren İslami finansın öncü ülkelerinden biri konumunda bulunmakta ve bu alanı genişletmek istemektedir. BAE gelişen finansal teknolojiler ve merkeziyetsiz finans alanlarında önemli bir görev üstlenerek dünya çapında yenilikçi ekonomi politik yaklaşımlar sergilemiştir. Düzenleyici ve denetleyici yaklaşımını çevik bir şekilde büründürmekte ve finansal piyasalarda birçok öncü ülkeden daha hızlı hareket etmektedir. BAE finansal teknolojiler noktasında önemli atılımlar yaparken İslami finansal teknolojiler konusunda politik ekonomi açısından daha sessiz bir konumda bulunduğu gözlemlenmektedir. BAE kraliyet ailesi yükselmekte olan bir İslami dijital varlığa açık destek vermektedir. Bu çalışmanın amacı BAE'nin finansal teknoloji ekonomi politikinin İslami finans ile olan ilişkisini araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Fintek, Finansal Teknoloji, İslami Finans, Politik Ekonomi, İslami Fintek.

JEL Kodları: P40, O16

Abstract: Financial technology is one of the most important factors enabling the digital transformation of financial markets. While the development of traditional financial technologies is still in progress, decentralized finance applications based on the blockchain economy have emerged. Financial technologies and decentralized finance are naturally affected by the regulatory and supervisory approaches of governments. The political economy of financial technology, which countries form within the framework of their own laws, spills over into areas such as Islamic finance, especially in Muslim countries. The United Arab Emirates (UAE), one of the Gulf countries, has a vision to be the pioneer of Islamic finance, but also wants to be a leader in fintech industry. The UAE has been one of the leading countries in Islamic finance since the first years of its establishment and wants to expand this industry. The UAE has played an important role in the emerging industries of financial technology and decentralized finance and has demonstrated innovative political economy approach. UAE acts agile in its regulatory and supervisory approach and moves faster than many leading countries in financial markets. While the UAE has made significant breakthroughs in financial technologies, it is observed that it has no substantial efforts in terms of political economy of Islamic fintechs. The UAE royal family has given open support to an emerging Islamic digital asset. The aim of this study is to investigate the relationship between the political economy of financial technology in the UAE and Islamic finance.

Keywords: Fintech, Financial Technology, Islamic Finance, Political Economy, Islamic Fintech.

JEL Codes: P40, O16

1. GİRİŞ

Finansal teknolojiler geçtiğimiz son yirmi yılda, internet ve mobil telefon kullanımı penetrasyonunun artışı ile birlikte finansal hizmetleri dijital anlamda dönüştüren en büyük etkenlerden biri olmuştur. Finansal teknolojiler, geleneksel finansal hizmetlere yeni bir boyut katarak hızlı, yenilikçi ya da tamamlayıcı rolüyle hizmet etmektedir. Bu bağlamda finansal teknolojiler, finansal hizmetleri dijital iş modelleri ile tamamlayan, hızlandıran veya yenilikçi bir surette sunan ürün veya kuruluşlar olarak ifade edilebilmektedir.

Bugün finansal teknoloji, fintek ya da dijital finans kavramı iki farklı şekilde anlaşılabilir. Birincisi reel sektör ve geleneksel finansal kurumlarla birlikte çalışan ödeme sistemleri, ödeme hizmetleri, elektronik para, açık bankacılık, servis modeli bankacılığı, açık finans, kitle fonlama, finansman ve kredi, dijital cüzdanlar, sigorta teknolojileri, varlık yönetimi, robo danışmanlık ve süper finansal uygulamalar gibi kategorilerde hizmet veren finteklerdir (Yazıcı, 2022). İkincisi ise blokzinciri, kripto varlıklar, tokenler, merkeziyetsiz otonom organizasyonlar, merkeziyetsiz krediler, merkeziyetsiz borsalar, token ekonomisi, merkeziyetsiz yönetim gibi konularla gündeme gelen merkeziyetsiz finans alanıdır (Sert, 2022).

Geleneksel fintekler olarak adlandırılabilir olan birinci kategoride faaliyet gösteren kuruluşlar bankacılık, sermaye piyasaları ve sigortacılık hizmetleri ekseninde reel finansal piyasalar ile entegre bir surette hizmet vermektedir. Bu açıdan bakıldığında geleneksel fintekler mevcut finansal yapıya uygun bir şekilde düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Özellikle 2008 küresel finansal kriz sonrasında Avrupa’da Ödeme Hizmetleri Direktifi (*Payment Services Directive*) düzenlemeleri ile yaygınlaşan geleneksel finteklerin düzenleme yönetişi ülkelere göre farklı politik ekonomi yaklaşımlarıyla gelişmeye devam etmiştir.

Hemen küresel finans krizi sonrası dağıtık defter teknolojisi ile blokzincirine dayanan *Bitcoin* ile birlikte ortaya çıkan, geleneksel finans ekosistemi ile büyük ölçüde entegre çalışmayan bu türdeki fintekler ise 2018 yılından itibaren merkeziyetsiz finans olarak ele alınmaya başlanmıştır. Merkeziyetsiz finans uygulamaları, internet üzerinde çeşitli protokol ve akıllı sözleşmeleri ile çalışan oldukça yenilikçi finansal ürün ve hizmetleri içerisinde barındırmaktadır. Merkeziyetsiz finanstaki yaşanan gelişmeler geleneksel finteklere kıyasla düzenleyici ve denetleyici kurumları daha fazla tedirgin etmiştir. Özellikle sahtecilik, dolandırıcılık ve kara paranın aklanmasına yönelik suiistimallerin artması, bu alanda dijital varlıklara yatırım yapan vatandaşların tasarruflarını kaybetme riskinin yüksek olması bu noktada devletlerin farklı reaksiyon vermelerine neden olmuştur.

Diğer taraftan merkeziyetsiz finanstaki uygulamalar devletin merkezi finans kurumlarında yenilikçi yaklaşımlar ve bakış açıları geliştirmelerine de ne-

den olmuş ve politik ekonomi çerçevesinde yeni çalışmaların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Buna en güzel örnek Merkez Bankası Dijital Parasının (*Central Bank Digital Currency*, CBDC) ortaya çıkışıdır. Merkez Bankası Dijital Paraları devletlerin kendi yasal para birimlerini dağıtık defter teknolojisi ile blokzincir teknolojisine dayandırarak parasal yönetime farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu konu devletlerin finansal teknoloji ekonomi politikğinde en önemli rollerden biri olmuştur (BIS, 2018).

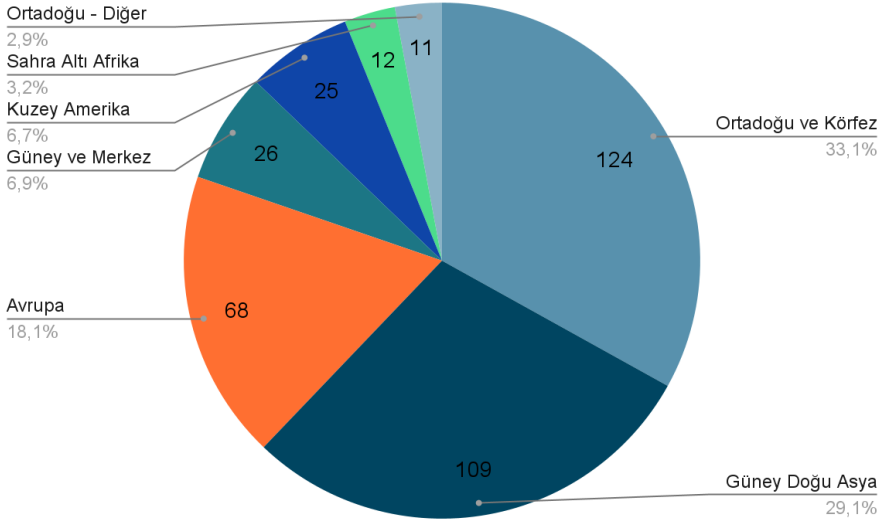
Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan ve politik ekonomi yaklaşımıyla desteklenen İslami finans kurumları ve uygulamaları da finansal teknolojilerin gelişiminden etkilenmektedir. İslami finans kurumları ürün ve hizmetlerinde fintek iş modellerinden etkin bir biçimde yararlanmakta ve İslami finteklerin fırsatlarından istifade etmektedirler (Demirdöğen, 2020). Dijitalleşme ve bilgi teknolojilerinin ilk yaygınlaştığı tarihler olan 1980'lerin başında Kuveyt'te *Kuwait Finance House* bağlı ortaklığı *International Turnkey Systems Group* tarafından İslami finans kurumlarının bilgi teknolojileri altyapılarına yönelik çalışmalar başlamıştır. Aynı şekilde yine Kuveyt'te kurulan *Path Solutions* İslami finansal teknoloji hizmeti sunan ilk şirketlerden biri olarak İslami finansın teknolojik anlamda gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda İslami fintekler İslami finansın yaygınlaşması için oldukça büyük bir potansiyele sahiptir (Turan, 2020).

Bu çalışmada, öncelikle finansal teknolojiler ve İslami finansın kesişimi olan İslami fintekler hakkında genel bilgiler verilecektir. Üçüncü bölümde BAE'nin finansal teknoloji politikaları önce devlet düzeyinde sonrasında ise Abu Dhabi ve Dubai emirlikleri düzeyinde incelenecektir. Ardından gelen dördüncü bölümde ise BAE'nin finansal teknoloji politikaları çerçevesinde İslami finans ve İslami fintek ilişkisi anlatılacaktır. Bu çalışmanın temel amacı Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinden BAE'nin örneği üzerinden finansal teknoloji ekonomi politikği çerçevesinde İslami finansa olan yaklaşımını incelemektir.

2. FİNANSAL TEKNOLOJİLER VE İSLAMİ FİNANS

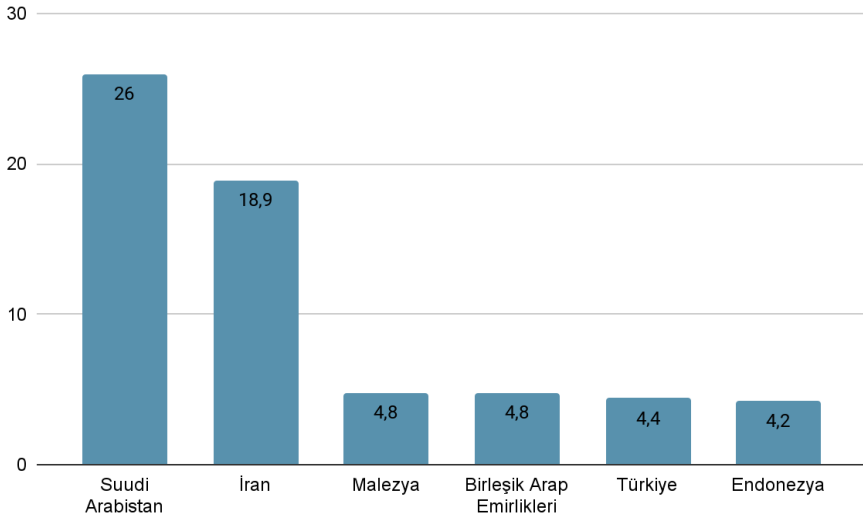
Bugün İslami finteklerin tüm dünyada yaygın bir şekilde birçok alan ve farklı sektörlerde kullanıldığı ve yaygınlaştığı görülmektedir (Alam, 2021). *IFN Fintech* tarafından hazırlanan çalışmaya göre dünyada 349 İslami fintek bulunmaktadır. Bu kuruluşların 2021 yılında 79 milyar dolar hacime ulaştığı, 2026 yılında ise yıllık ortalama %17,9 büyümeyle 179 milyar dolarlık bir hacme ulaşması beklenmektedir (Global Islamic Fintech Report, 2022). İslami finteklerin bölgesel dağılımına göre Ortadođu ve Körfez'de 124, Güneydođu Asya'da 109 ve Avrupa'da ise 68 fintek bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. İslami Finteklerin Bölgelere Göre Dağılımı

Kaynak: Global Islamic Fintech Report 2022

İslam ülkeleri arasında İslami fintek pazar hacimleri karşılaştırıldığında sırasıyla Suudi Arabistan, İran, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Türkiye ve Endonezya en çok hacme sahiptir (Şekil 1).

Şekil 2. İslam Ülkeleri İslami Fintek Piyasa Büyüklüğü 2021 (milyar dolar)

Kaynak: Global Islamic Fintech Report 2022

Ülkelerin İslami fintek çalışmaları üzerinden oluşturulan Küresel İslami Fintek Endeksi (*Global Islamic Fintech Index, GIFT*) İslami finteklerin yoğun bulunduğu ülkeleri ekosistem, yetenek, düzenleme, altyapı ve sermaye açısından incelemektedir. Bu çalışmaya göre Malezya, Suudi Arabistan, Endonezya ve Birleşik Arap Emirlikleri İslami fintek merkezi olma konusunda liderlik yapmaktadırlar.

Geleneksel finteklere kıyasla İslami finans uyumlu merkezileşmiş finans uygulamaları da zaman içerisinde yükseliş göstermiştir. Merkezileşmiş finansın yükselmeye başladığı 2016-2017 yıllarından itibaren *FICE Adab Solutions, Qintar token, Hada dbank, Bayan token, Ateon, Biocoin, Noorcoin, İslamiChain, ZakatTech* gibi birçok İslami finans uyumlu uygulamalar ortaya çıkmış ancak tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Son dönemde ortaya çıkan ve ortaya koydukları çözümlerle dikkat çeken *Marhaba DeFi, Islamic Coin, Qitmeer Network, Cryptozakat, Finterra, Blossom Finance, IBF Net Group, Takadao, ISLAMICOIN, ComTech Gold* gibi uygulamalar bulunmaktadır.

İslami finans literatürü üzerine yapılan araştırmalar göstermektedir ki İslami finans çalışmalarında finansal teknoloji odaklı bir yoğunluğun son dönemde artmaktadır. Bu yoğun ilgi bir anlamda da düzenleyici kurumlara finansal teknoloji odaklı düzenlemelerine İslami finans uyumluluğunu dikkate alarak daha fazla önem verilmesi gerektiği sinyalini vermektedir (Aysan, 2021).

BAE İslam ülkeleri arasında geleneksel fintek ile merkezileşmiş finans düzenlemeleri ve yaklaşımı açısından en olgun ülkelerden biridir. Emirliklerin finansal teknoloji ekonomi politiklerine, bölgeyi bir cazibe merkezi haline getirmek vizyonu ile önem verdikleri görülmektedir. Aynı zamanda İslami finansın ilk çağdaş örneklerini ortaya koyan BAE İslami fintekler noktasında da lider ülkelerden biridir (Global Islamic Fintech Report, 2022). BAE hem finansal teknolojiler hem de İslami finans alanlarında dikkat çekici çalışmalara imza atmaktadır.

3. BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİNDE FİNANSAL TEKNOLOJİ EKONOMİ POLİTİKLERİ

3.1. Birleşik Arap Emirlikleri'nde Finansal Teknoloji Yönetimi

BAE, doğal kaynak zengini ve işgücü ithal eden ülkeler arasında bulunmakta ve doğal kaynak zenginliği ile ettiği serveti çeşitli sektörlerle yatırım yaparak gelirini çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır (Yamak, 2022). Finansal teknoloji ve merkezileşmiş finans alanı da bu gelir çeşitliliğe söz konusu olan alanlardan biridir.

BAE'de ana finansal düzenleyici ve denetleyici olarak BAE Merkez Bankası'nın (*Central Bank of the U.A.E., CBUAE*) stratejik amacı BAE'nin rekabet

gücünü ve finans sektörünün çeşitliliğini ve büyümesini gelecekteki ekonomik eğilimler doğrultusunda desteklemek ve sağlam ve yenilikçi finansal piyasa altyapısı oluşturmak ve BAE'nin finansal teknoloji ve dijitalleşme yolculuğunun geleceğini şekillendirmeyi desteklemektir (Central Bank of of the U.A.E. [CBU-AE], 2023a).

Finansal teknoloji ve merkeziyetsiz finans açısından bakıldığında ise BAE Merkez Bankasına ek olarak BAE Menkul Kıymetler ve Emtialar Kurumu (*Securities and Commodities Authority, SCA*) konu bağlamında birtakım destekleyici veya temel düzenlemeler çıkarabilmektedir. BAE Menkul Kıymetler ve Emtialar Kurumu'nun temel amacı BAE merkezli sermaye piyasalarının geliştirilmesi için gerekli yasal çerçevenin iyileştirilmesi ile finansal piyasa yatırımcılarının haklarını korumaktır. Bu finansal düzenleyicilerle birlikte emirlikler içerisinde farklı yaklaşımlar olabilmektedir.

BAE Merkez Bankası temel anlamda bankacılık (konvansiyonel ve İslami), sigortacılık (konvansiyonel ve İslami), finans şirketleri (konvansiyonel ve İslami), temsilcilik ofisleri (konvansiyonel ve İslami), sigorta brokerliği, döviz ticareti, saklama hizmetleri (kripto varlıklar dahil), ödeme hizmetleri, borca dayalı kitle fonlaması, kart şeması, ödeme ve mutabakat sistemleri gibi faaliyet alanlarını lisanslamaktadır.

3.1.1. Birleşik Arap Emirlikleri Ulusal Fintek Stratejisi

BAE'de finansal teknolojilere ilişkin stratejiler BAE Merkez Bankası Fintek Ofisi tarafından belirlenmektedir. Bu ofis inovasyon ve işbirliğine odaklanan bir fintek stratejisi izlemek için görevlendirilmiştir. Fintek Ofisi, inovasyon ve dijital dönüşümü merkezi bir kurum olarak sağlamak ve iyi bir risk yönetimi kültürünü teşvik etmek amacıyla sektör ve diğer düzenleyici kurumlarla birlikte çalışmaktadır. Bu amaçları gerçekleştirmek etkin ve dengeli ile sağlam dijital altyapı ile desteklenmelidir. Bunun için BAE Merkez Bankası tarafından beş stratejik odak alanı seçilmiştir (CBUAE, 2023a):

- Düzenleyici arayüz: Sektör paydaşları ve düzenleyiciler arasındaki bu arayüz, BAE Merkez Bankası bünyesindeki düzenleyici deney alanı, inovasyon merkezi, bölgesel diyalog ve sektör araştırmalarını içermektedir.
- Yetenek gelişimi: Fintek sektöründe artan insan kaynağı ihtiyacını karşılamak üzere yeni yetenekler yetiştirmek için bir kolaylaştırıcı unsur olarak faaliyet göstermektedir. Bu amaca bir yetenek geliştirme programı ve kariyer hızlandırma programı ile ulaşmaktadır.
- Ulusal ve uluslararası işbirliği: Fintek Ofisi, işbirliği anlaşmaları, ulusal projeler, uluslararası komiteler, Küresel Finansal İnovasyon Ağı'nda (*Global Financial Innovation Network, GFIN*) yer alma ve benzeri faaliyetler ile önemli ulusal ve uluslararası paydaşlarla ortaklıklar kurmaktadır.

- Koordinasyon ve iletişim: Fintek Ofisi, kilit sektör oyuncularını ile yenilikçi fintek girişimleri üzerine fikir alışverişini teşvik eden bir platformdur. Bu platform, başlıca paydaşların bir araya gelerek fikirleri tartışmasına olanak tanıyan çalışma gruplarını ve finteklerde ortaya çıkan zorlukların birlikte üstesinden gelmeyi amaçlayan etkinlikleri ve hızlandırma programlarını içermektedir.
- Araştırma ve uygulama: Siber güvenlik, dağıtık defter teknolojisi (blokzinciri), ticaretin finansmanı, çevrimiçi ödemeler, yapay zekâ ve kimlik tespiti hizmetleri gibi fintek çözümlerinin potansiyel uygulama ve risklerine ilişkin sektör araştırmalarının öncülüğü yapılmaktadır.

3.1.2. Birleşik Arap Emirlikleri Finansal Altyapı Dönüşüm Programı

BAE Başbakan Yardımcısı ve Başkanlık Divanı Bakanı ve BAE Merkez Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Mansur bin Zayed Al Nahyan'ın vizyonu doğrultusunda BAE Merkez Bankası Şubat 2023'te, finansal hizmetlerde dijital dönüşümü hızlandırmak amacıyla Finansal Altyapı Dönüşüm Programını (*Financial Infrastructure Transformation Program*) duyurmuştur (CBUAE, 2023b).

Bu programın temel amacı finansal hizmetler sektörünü desteklemek, dijital işlemleri teşvik etmek ve BAE'nin finansal sektörde rekabetin yanı sıra inovasyon ve iş birliğini teşvik ederek finansal ve dijital ödeme merkezi ile inovasyon ve dijital dönüşüm için bir mükemmellik merkezi haline gelmesini sağlamaktır (CBUAE, 2023a).

FIT Programı dokuz temel eyleme odaklanmaktadır. Yerel Kart Programı, Anlık Ödemeler Platformu, sınır ötesi ve yurtiçi kullanımlar için Merkez Bankası Dijital Parası projesi gibi atılımlar ile finansal kapsayıcılığı artıracak, ödemelerde yenilikçiliği, güvenliği ve verimliliği ön planda tutacak ve nakitsiz bir topluma ulaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu program aynı zamanda BAE'nin "*We the UAE 2031*" vizyonunu destekleyici bir mekanizma görevi görecektir (CBUAE, 2023a).

3.1.3. Birleşik Arap Emirlikleri'nde Merkeziyetsiz Finans Düzenlemeleri

BAE'de merkeziyetsiz finans anlamında Kripto Varlıklar Faaliyet Düzenlemesi (*Crypto Assets Activities Regulation*, CAAR) ilk olarak 2020 yılında SCA tarafından düzenlenmiş olup borsalar, ilk token arzı, pazaryerleri, kitle fonlama platformları, saklama hizmetleri, ve ilgili finansal hizmetler iş modelleri düzenlenmeye ve denetlenmeye başlanmıştır (Securities and Commodities Authority [SCA], 2020). Bu düzenleme sunulan tüm hizmetler için asgari standartlar ve yükümlülükler odaklanmıştır. Fakat kripto varlıklarla ilgili temel düzenleme BAE Merkez Bankası tarafından çıkarılan Değer Saklama Hizmetleri Düzenlemesi (*Stored Value Facilities Regulation*) ile yasal bir zemine bağlanmıştır (PWC, 2022, s.9). BAE'de kripto varlık gelirleri için diğer alanlarda olduğu gibi herhangi bir gelir ve kurumlar vergisi söz konusu değildir. BAE'de dijital varlıklarla

ödeme yapmak kanunen yasaklanmamıştır. Mali suçların önlenmesi noktasında ise yerel mevzuat merkeziyetsiz finans işlemleri için aynı şekilde geçerlidir (PWC, 2022).

3.1.4. Birleşik Arap Emirlikleri'nde Merkez Bankası Dijital Parası Projeleri

BAE'de Merkez Bankası Dijital Parasına ilişkin ilk somut çalışmalar 2019 yılında Suudi Arabistan Merkez Bankası (SAMA) ile birlikte iki ülke arasında sınır ötesi ödemelerde kullanılmak amacıyla Aber projesi ile başlamıştır. Aber projesinin temel amacı:

- Dağıtık defter teknolojisini keşfetmek, denemek ve daha derin bir anlayış kazanmak ve uygunluğunu analiz etmek,
- Mevcut sınır ötesi bankalararası ödeme yaklaşımlarındaki verimsizlikleri bertaraf edebilecek alternatif bir dağıtık defter tabanlı sınır ötesi ödeme çözümünü keşfetmek;
- Bir Merkez Bankası Dijital Parasının iki ülke arasında nasıl çıkarılabileceğini anlamak ve bunu denemek;
- Bulguları diğer merkez bankası dijital para projeleri ile karşılaştırmaktır (Saudi Central Bank ve Central Bank of the U.A.E., 2020).

Bu projeye Suudi Arabistan tarafından *Riyad*, *Al Rajhi* ve *Al Inma* bankaları katılırken BAE tarafından *Dubai Islamic*, *First Abu Dhabi* ve *ENBD* bankaları paydaş olarak iştirak etmiştir. Aber projesine ilişkin 2020 yılında yayınlanan rapora göre başarılı bir şekilde tamamlanan proje temel amacına ulaşarak teknolojik altyapıda, kurumsal yönetime kadar otoritelere birçok tecrübe katmıştır (Saudi Central Bank ve Central Bank of the U.A.E., 2020).

BAE, bu proje haricinde *BIS Innovation Hub* tarafından yürütülen *mBridge* adındaki dijital para projesine *Hong Kong Monetary Authority*, *Bank of Thailand* ve the *Digital Currency Institute of the People's Bank of China* ile birlikte katılmıştır. Bu projenin temel amacı Merkez Bankası Dijital Parası çıkarırken karşılıklı olarak sınır ötesi transfer mekanizmasının kurulmasıdır (BIS, 2022).

Bu projeler haricinde FIT programında açıkladığı gibi BAE Merkez Bankası kendi Merkez Bankası Dijital Parasını çıkarmak için çalışmalarına devam etmektedir.

3.2. Abu Dhabi

BAE'nin başkenti Abu Dhabi, uluslararası finans merkezi niteliğinde olan *Abu Dhabi Global Markets*'e (ADGM) ev sahipliği yapmaktadır. ADGM özerk bir yönetime sahiptir ve Finansal Hizmetler Düzenleme Kurumu (*Financial*

Services Regulatory Authority, FSRA) ile özel bir finansal düzenleyici otoriteyi bünyesinde bulundurmaktadır. ADGM’de finteklere özel düzenlemeler bu kurum tarafından çıkarılmakta ve ADGM *Digital Lab* ile finteklere özel geliştirme ortamı sunulmaktadır. Bununla birlikte ADGM *RegLab* çatısı altında düzenlemeye tabi olmayan fintek iş modelleri için düzenleyici deney alanı sağlamaktadır (ADGM, 2020).

ADGM 2018 yılında kripto varlıkları mevcut Finansal Hizmetler ve Piyasalar Düzenlemesi (*Financial Services and Markets Regulations*) ile kripto varlıkların alım-satımını düzenleyen dünyadaki ilk düzenleyici kurum niteliğini kazanmıştır (PWC, 2022, s. 12). Değişen sektörel gelişmeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda Eylül 2022’de ADGM’de Dijital Varlık Faaliyetleri Düzenlemesini (*Regulation of Virtual Asset Activities in ADGM*) yayımlayarak merkezizsiz finans uygulamalarını geniş kapsamlı düzenlemeye başlamıştır (ADGM, 2022). ADGM kripto varlık düzenlemelerine ilişkin ihtilafların, özerk bölgede genel anlamda İngiliz medeni kanunun geçerli olduğunu vurgulayarak, buna göre çözüleceğini ifade etmektedir. Bu düzenlemesi ile birlikte ADGM dünyanın önde gelen merkezizsiz finans merkezlerinden biri olduğunu duyurmuştur (ADGM, 2022).

3.3. Dubai

Dubai emirliğinde BAE genel finansal yönetiminden farklı olarak özerk bir finans merkezi olan Dubai Uluslararası Finans Merkezi (*Dubai International Financial Centre*, DIFC) ve bu bölgeye özel bir finansal hizmetler otoritesi olan Dubai Finansal Hizmetler Kurumu (*Dubai Financial Services Authority*, DFSA) bulunmaktadır. DIFC’de fintek, sigorta teknolojileri ve düzenleyici ve denetleyici teknolojilere (*RegTech*) lisans verilmektedir. DIFC fintek etkileşimini geliştirmek adına DIFC *Fintech Hive* programını kurmuş olup İslami fintekler dahil tüm fintek ekosistemine yönelik kuluçka ve hızlandırma programları yönetmektedir. DIFC *Fintech Fund* ismiyle bir 100 milyon dolarlık bir girişim sermayesi yatırım fonu bulunmaktadır (DIFC, 2023).

DIFC’de faaliyet gösterecek olan platformlar düzenlemeye tabi bir iş modeline sahip iseler DFSA tarafından lisans almak durumundadırlar. DFSA, DIFC bölgesinde varlık yönetimi, bankacılık ve kredi hizmetleri, menkul kıymetler, yatırım fonları, saklama hizmetleri, vadeli emtia ticareti, İslami finans, sigortacılık, uluslararası hisse senedi borsası ve uluslararası emtia türevleri borsası alanlarında düzenleyici ve denetleyici yetkiye sahiptir (DFSA, 2023a). Fintekler kendilerine uygun bir lisans türü bulamadıkları takdirde DFSA tarafından sunulan İnovasyon Test Lisansına (*Innovation Testing License*) başvurabilmektedirler. İnovasyon Test Lisansı, bir tür düzenleyici deney alanı görevi görerek finteklerin iş modellerini belirli kısıtlar içerisinde denemelerini ve buna göre lisans alarak faaliyete geçmelerine olanak tanımaktadır (DFSA, 2023b).

DFSA tarafından Mart 2022’de kripto varlıkların düzenlenmesine ilişkin taslak düzenleme yayımlanarak sektöre sunulmuştur (DFSA, 2022a). Daha sonrasında Ekim 2022’de sektörden gelen geri bildirimler derlenmiştir (DFSA, 2022b). Bu düzenleme Kasım 2022’de yürürlüğe girmiş olup DFSA tarafından rehber yayımlanmıştır (DFSA, 2022d). DFSA aynı zamanda bu rehberle göre tanıdığı kripto varlıkları listelemiştir (DFSA, 2022c).

Dubai emirliğinde DIFC haricinde merkeziyetsiz finans alanına yönelik 2022’de Dijital Varlık Kanunu (*Virtual Asset Law*) çıkarılmış ve bu kanun ile birlikte dünyada ilk defa dijital varlıklara özel bir düzenleyici ve denetleyici kurum olan Dijital Varlık Düzenleme Kurumu (*Virtual Assets Regulatory Authority*, VARA) kurulmuştur (PWC, 2022). DIFC kendine özgü kanuni niteliğe sahip olduğundan çıkarılan bu dijital varlık kanuna tabi değildir (VARA, 2023).

VARA, dijital varlık borsaları, ödeme hizmetleri, saklama hizmetleri, broker hizmetleri, yatırım yönetimi hizmetleri ve dijital varlık çıkarma hizmetleri alanlarında düzenleme ve denetleme yapan ve şirketleri lisanslayan bir otoritedir. Bugüne kadar 28 adet lisans vermiş olan VARA, hizmetlerini genişletmek ve sağlam zemine oturtmak için fintek girişimlerini deneme süreçlerine dahil ederek faaliyetini sürdürmektedir. Bunun dışında pazarlama ve tanıtım faaliyetlerini denetlemek ve uyumu sağlamak amacıyla ceza rehberi de yayımlamıştır (VARA, 2023).

VARA, merkeziyetsiz finans sektörünü düzenlemek için başka otoritelerin de kullanabileceği bir çerçeve oluşturarak misyonunu küresel hale getirmeyi amaçlamaktadır. Küresel uzmanların ve kuruluşların uzmanlığından yararlanan ve ilgili yerel finansal düzenleyici otoritelerle iş birliği yapan VARA, riskleri azaltmaya ve sınır ötesi operasyonları ve inovasyonu kolaylaştırarak piyasanın güvenli bir şekilde benimsenmesini ve büyümesini sağlamaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır (VARA, 2023).

VARA’nın temel hedefleri şöyle belirlenmiştir:

- Dubai’yi, dijital varlıklar ve ilgili hizmetler için bölgesel ve uluslararası bir merkez olarak konumlandırmak ve yerel ve uluslararası rekabet gücünü artırmak için şehir içerisinde dijital bir ekonomi geliştirmek.
- Yatırımcıları güçlendirmek ve dijital varlık hizmetleri ve ürünleri hakkında farkındalığı artırmak ve gerçek fırsatları ortaya çıkarmak için yenilikçiliği teşvik etmek.
- Dijital varlıkların yeni dünyasını tanıtmak ve Dubai emirliğini bir merkez haline getirmek için yatırımları ve girişimleri çekmek.
- Yatırımcıların korunması için etkin ve dosdoğru düzenlemelerin geliştirilmesi için karşılıklı sorumluluğu teşvik etmek ve ilgili kuruluşlarla koordi-

nasyon içinde yasadışı uygulamaları engellemek.

- Dijital Varlık Platformlarının, Dijital Varlık Hizmeti Sağlayıcılarının ve dijital varlıklarla ilgili diğer tüm konuların düzenlenmesi, denetlenmesi ve gözetimi için gerekli düzenlemeleri, kuralları ve standartları geliştirmek (VARA, 2023).

Bu yaklaşım ve vizyon doğrultusunda VARA Şubat 2023'te kapsayıcı düzenlemeler yayımlamıştır. Bu kapsayıcı düzenlemeleri dört farklı kategoriye ayırmış ve her alan için yönetmelikler ve rehberler yayımlamıştır.

Dubai, sadece merkezizetsiz finans uygulamalarına özel bir düzenleyici ve denetleyici kurum oluşturan dünyada ilk ve tek devlettir. Bu otoriteyi oluşturmakla kalmayıp ayrıntılı bir düzenleyici çerçeve çizmiştir. Dijital varlık hizmetleri, şirket yapısı, uyum ve risk, teknoloji ve bilgi yönetimi, piyasa davranışları gibi destekleyici, danışmanlık, bireysel danışmanlık, saklama hizmetleri, borsa, kredi ve borçlanma, ödemeler ve havale, yönetim ve yatırım hizmetleri gibi faaliyete yönelik ve pazarlama, reklam ve tanıtım promosyonları ile mevzuata uymama durumunda da cezai yaptırımları içeren oldukça geniş bir düzenleyici çerçeve oluşturmuştur. Dubai bu kurumu ve ilgili yönetmelikleri ile dünyadaki diğer devletlere örnek olma potansiyeline sahiptir.

4. BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİNDE FİNANSAL TEKNOLOJİ EKONOMİ POLİTİĞİ VE İSLAMİ FİNANS İLİŞKİSİ

Körfez ülkeleri özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kazandıkları iktisadi ve siyasi bağımsızlıkla hem finansal hem de yasal anlamda kendi bağlı oldukları örf ve dine göre bir politika çizmişlerdir. Petrol ve doğalgaz kaynaklarından elde etmiş oldukları sermayeyi 1970'li yıllardan itibaren çağdaş bir İslami finans sisteminin gelişmesi için kullanmaya başlamışlardır. BAE, 1971'de bağımsızlığını ilan eder etmez 1975'te ilk çağdaş İslami banka olan Dubai İslam Ticaret Bankası'nın kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Bu yıllardan itibaren BAE İslami finansın en önemli merkezlerinden biri olmuştur (Akkaş, 2022a).

Günümüz açısından bakıldığında BAE 251 milyar dolar aktif İslami finans büyüklüğü ile İslam ülkeleri arasında 4. sıradadır (Dinar Standard, 2022). Dünya çapındaki İslami bankalar açısından bakıldığında aktifleri itibarıyla *Dubai Islamic Bank* üçüncü sırada, *Abu Dhabi Islamic Bank* ise sekizinci sıradadır (Akkaş, 2022b). BAE'nin küresel İslami bankacılıktaki payı dördüncü sırayla %10 oranındadır (IFSB, 2022). İslami fintekler açısından bakıldığında ise 4.8 milyar dolarlık hacimle dördüncü sıradadır (Global Islamic Fintech Report, 2022).

Körfez ülkeleri özellikle BAE İslami finans sektörünün itici güçlerinden biridir (Akkaş, 2022b). Ancak BAE finansal, yönetim, inovasyon, farkındalık

ve sosyal açıdan incelenen İslami Finans Küresel İslam Ekonomisi Endeksine göre, sırasıyla Malezya, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt'ten sonra beşinci sıradadır (Dinar Standard, 2022). Yapılan araştırmalar BAE'nin İslami finans noktasında yaptığı çalışmaların değerli olduğunu vurgulamakla birlikte İslami finansın özündeki vizyondan uzaklaştığını ve kapitalist ekonomiye eklenmiş bir İslami finans çabasında olduğunu göstermektedir (Korkut, 2022).

BAE, elde ettiği doğal kaynak zenginliğini geçmişte İslami finans ile değerlendirdiği gibi günümüzde de teknolojik ve yenilikçi yatırımlarla zenginleşmeye çalışmaktadır. Bu çeşitlendirme stratejilerinden biri de finansal teknolojiler ve merkeziyetsiz finans uygulamalarıdır. Yukarıda verilen ayrıntılarda görüldüğü üzere finansal teknolojiler ve merkeziyetsiz finans alanında BAE politik ekonomi çerçevesinde kapsamlı çalışmalar yapmaktadır. Bu politik ekonomi yansımalarının İslami finans sektörü ile ilişkisi karşılaştırıldığında ise genel anlamda İslami finteklerin ön planda olmadığı görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında karşımıza çıkan en önemli kurum Dubai İslam Ekonomisi Geliştirme Merkezidir (*Dubai Islamic Economy Development Centre, DIE-DC*). Bu kurum, İslam ekonomisi ve finansın gelişimini desteklemek amacıyla Dubai emirliği tarafından 2013 yılında Mohammed bin Rashid Al Maktoum öncülüğünde kurulmuştur (DIEDC, 2017). Bu merkezin temel amacı Dubai'yi İslam ekonomisinin başkenti yapmaktır. Bu süre zarfında *DIEDC* İslam ekonomisi ve İslami finansa yönelik birçok raporun çıkmasına, etkinliğin düzenlenmesine ve girişimlerin ortaya çıkmasına destek vermiştir. Bu bağlamda *DIFC* 2024 stratejisi doğrultusunda *DIFC* ve *DIEDC* işbirliğinde Dubai'yi aynı zamanda İslami fintek başkenti yapmak amacıyla *DIFC Fintech Hive* hızlandırma programında 2017 yılında İslami finteklere özel 12 haftalık bir program açmıştır (DIFC, 2017). Bu programın duyurusunda *DIFC* genel müdürü Arif Amiri, İslami finteklerin Dubai için oldukça önemli bir konu olduğunu belirtmiştir. İslami finteklere yönelik bu programa ek olarak *DIEDC, Goodforce Labs* isminde İslam ekonomisi odaklı girişimler için kuluçka merkezi açmıştır. *Goodforce Labs*'ın amacı İslami finteklerle birlikte İslam ekonomisine yönelik yeni nesil girişimlere ev sahipliği yapmak ve bu alanı geliştirmek olmuştur (IFN Fintech, 2018). *DIEDC* İslami finteklerin yaygınlaşması ve bu alana dikkat çekmek için *The Economist* dergisinde İslami fintek özelinde özel bir yazının yayınlanmasında destek olmuştur (The Economist Intelligence Unit, 2020). Tüm bu çabalara rağmen *DIEDC* Mayıs 2021'de Dubai'deki devlet kurumlarının yeniden yapılanması sırasında ilga edilerek görevleri *Dubai Economy*'e devredilmiştir (Salaam Gateway, 2021). Ancak *Dubai Economy, DIEDC* kadar İslam ekonomisi ve finansına yönelik programlar sürdürmemiş ve yenilerini de icra etmemiştir.

BAE'nin ulusal finansal teknoloji stratejisi, finansal altyapı dönüşüm programı ve merkeziyetsiz finans düzenleyici yaklaşımı incelendiğinde İslami finans odaklı finansal teknoloji yönetişimine ilişkin önemli bir vurgu gö-

rülmemektedir. BAE Merkez Bankası, bankacılık, sigortacılık, finans şirketleri, temsilcilik ofisleri kategorilerinde yaptığı konvansiyonel ve İslami kurum ayırımını dijital varlık ekosisteminde sürdürmemektedir. BAE tarafından ortaya koyulan Merkez Bankası Dijital Parası projelerinde de İslami finans veya şeri uyum noktasında özel bir atıf bulunmamaktadır. Ancak BAE Merkez Bankası tekaful üzerine yayımladığı raporda tekaful sektöründeki dijitalleşmeye dikkat çekerek finansal teknoloji anlamında önemsedğini göstermektedir (CBUAE, 2023b).

BAE Diyanet İşleri ve Vakıflar Kurumu (*General Authority of Islamic Affairs and Endowments, GAIAE*) *Bitcoin* gibi dijital varlıkların alım satımını şeri açıdan uygun bulmadığını açıklamıştır (General Authority of Islamic Affairs and Endowments, 2018). Buna rağmen İslam hukukuna göre yönetilen BAE yapmış olduğu çalışmalarla bu hükmü dikkate almadığı görülmektedir.

BAE’de finteklerin İslami finans bağlamında politik ekonomi çerçevesinde önemsendiği *DIEDC*’den sonra gelen kurum *DIFC* olarak gözükmemektedir. *DIFC*, *DIEDC* ile yaptığı çalışmaların yanı sıra İslami finteklere özel programını sürdürmektedir. Bunun haricinde *DIFC* üst yönetimi tarafından çeşitli yazılar yayımlanarak bu alana dikkat çekilmeye çalışılmıştır (Amiri, 2020a, 2020b). *VARA* tarafından ortaya koyulan merkezizsiz finans yaklaşımı yenilikçi ve kapsayıcıdır. Merkezizsiz finans hacminin yüksek olduğu ülkelere de örnek olabilecek düzenleyici yaklaşımı, İslami finans açısından ele alınmadığı görülmektedir. Fakat bu alanda Bahreyn Merkez Bankasından şeri uyum icazeti alan *Coinmena* kripto alım-satım hizmeti platformu *VARA* tarafından brokerlik hizmeti lisansı almıştır (DDCAP Group, 2021). Bu doğal olarak *VARA*’nın İslami finteklere karşı olmadığını göstermekle birlikte bu alandaki şeri yönetişime ilişkin bir yorum yapmadığını göstermektedir. *ADGM*’nin de odak alanlarından biri olan İslami finans, ortaya koyulan finansal teknoloji yaklaşımına yansımadağı görülmektedir.

BAE’nin genel finansal teknoloji politikaları ile *ADGM*, *DIFC*, *VARA* kurumları ile ortaya koyduğu çalışmalar incelendiğinde İslami finans ile ilişkinin zayıf kaldığı görülmektedir. Her ne kadar İslami finteklere yönelik bir takım ekosisteme yönelik çalışmalar bulunsa da strateji planlarında ya da düzenleyici yönetişimde İslami finans uyumluluğuna ilişkin bir ayrıntıya rastlanmamaktadır.

BAE tarafından ortaya koyulan finans ve ekonomi özelinde çıkarılan Dijital Ekonomi Stratejisi (*Digital Economy Strategy*), Kültürel ve Kreatif Sektör Stratejisi (*National Strategy for the Cultural and Creative Industries 2021-2031*), Federal Hükümet Kamu Borcu Stratejisi (*Federal Government Public Debt Strategy*), Emirlik Kalkınma Bankası Stratejisi (*Emirates Development Bank Strategy*), Dubai Kreatif Ekonomisi Stratejisi (*Dubai Creative Economy Strategy*) ve Dubai Ekonomik Ajandası (*Dubai Economic Agenda D33*) gibi altı kamu stratejik pla-

nına bakıldığında İslami finansa yönelik bir vurgu ve önem görülmemektedir (UAE Government, 2023). Bu durum İslami finansın sadece finansal teknoloji ekonomi politikği açısından göz ardı edilmediğini, ekonomi ve finans anlamındaki politik ekonomi yaklaşımında da İslami finans vurgusunun olmadığını göstermektedir.

BAE tarafından yayımlanan diğer teknoloji odaklı stratejilere bakıldığında ise yapay zeka (*National Strategy for Artificial Intelligence 2031*), inovasyon (*National Innovation Strategy*) ve blokzinciri (*Emirates Blockchain Strategy 2021*) stratejileri ön plana çıkmaktadır. Bu stratejik yaklaşımlarda da İslami finans sektörüne yönelik bir atıfa rastlanmamıştır.

Bu durum İslami finans veya İslam ekonomisi için günümüzde hem genel hem de özel anlamda stratejik önceliğin zayıf olduğunu göstermektedir. Ancak bu duruma DIFC ile *Global Ethical Finance Initiative* işbirliği ile Aralık 2023'te yapılacak olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı (*28th session of the Conference of the Parties, COP28*) bir istisna teşkil etmektedir. COP28 için belirlenen yol haritasında dört temel yapı taşından biri sürdürülebilirlik açısından İslami finansın potansiyelini ortaya çıkarmaktır. Bu yaklaşım İslami finansın tam anlamıyla göz ardı edilmediğini göstermektedir. Fakat finansal teknoloji açısından değerlendirildiğinde gerekli önemin verilmediği anlaşılmaktadır.

Tüm bu yaklaşıma rağmen tam anlamıyla devlet desteği olmasa da son dönemde ortaya çıkan İslami finans odaklı bir merkeziyetsiz finans girişimi *Islamic Coin*'e BAE kraliyet ailesinin destek verdiği görülmektedir (Islamic Coin, 2023a). *Islamic Coin*, *Haqq* ismi verilen bir blokzinciri altyapısına dayalı dört girişimci tarafından 2022 yılında kurulan İslami finans uyumlu ve odaklı İsviçre merkezli bir merkeziyetsiz finans girişimidir. *Islamic Coin*'in temel amacı müslümanlara yönelik ve İslami değerleri gözetten bir protokol olarak faaliyetini sürdürmektir. *Islamic Coin* dijital varlığı *Haqq* ağında geçerli bir para olarak çıkarılmış olup ilk token satışı 2022 yılının son çeyreğinde başlamış ve devam etmektedir. *Haqq* protokolü *Evergreen DAO* ile *Haqq* ekosisteminin ihtiyaçlarını topluluğun dahil olduğu yönetim çerçevesinde fonlamayı planlamaktadır. Ekosistemde geliştirilecek olan İslami finans uyumlu veya Müslüman toplum odaklı yeni projeler için de bir hibe destek programı bulunmaktadır. Şeri uyumlu dijital para olarak ortaya çıkan *Islamic Coin* ise *Haqq* ağının kendi kripto varlığı olarak *\$ISLM* koduyla ihraç edilmekte ve toplamda 1 milyar *\$ISLM* çıkarılması hedeflenmektedir. *Haqq* ağında gerçekleştirilecek ve kurulacak uygulamalar yapılacak finansal işlemler *Islamic Coin* ile yapılacaktır. Çıkarılan *Islamic Coin*'lerin %10'u Müslüman toplumu desteklemek amacıyla *Evergreen DAO*'ya aktarılacaktır (Islamic Coin, 2023b).

Islamic Coin ilk kuruluş aşamasında açıklanmayan yatırımcılar tarafından 200 milyon dolar yatırım almıştır. Henüz borsada işlem görmeyen *Islamic Coin* kurucuları arasında kraliyet ailesinden kimse gözükme de altı üyeye sahip

danışma kurulu tamamen kraliyet ailesinden oluşmaktadır (Arabian Business, 2023; Islamic Coin, 2023b).

Kraliyet ailesinin *Islamic Coin*'e olan hem medyatik hem de fiili desteği devlet nezdinde olmasa da bu durum dolaylı bir teşvik olarak algılanabilecektir. Her ne kadar İslami finans uyumlu finansal teknolojiler ve merkezizsiz finans uygulamaları BAE'nin strateji ve düzenlemelerinde yer almasa da kraliyet ailesinin henüz yeni ve büyümekte olan bir İslami finans uyumlu merkezizsiz finans uygulamasını açıktan desteklemesi ve doğrudan yönetiminde bulunması bu alana kraliyetin verdiği desteği göstermektedir.

5. SONUÇ

Finansal teknolojiler ve merkezizsiz finans, finansal hizmetleri geliştirdiği gibi devlet kurumlarının finansal düzenleme yönetişimini de etkilemektedir. Devletler gelişmekte olan iş modelleri karşısında temkinli davranmakla birlikte yeniliklere açık bir şekilde düzenlemelerini revize etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum ülkelerin geleceğini etkileyebildiği gibi hükümetlerin yeni nesile karşı kullandığı bir seçim politikası için de değerlendirilebilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında BAE'nin finansal teknoloji ekonomi politikası yaklaşımı devleti ve yöneticilerini vizyoner göstermek ve ülkenin cazibe merkezi haline gelmesini sağlamak noktalarında birleştiğini göstermektedir. BAE'nin ortaya koyduğu yaklaşımın reaktif olmaktan çok proaktif bir tutum olduğu görülmektedir. Gerek tüm devlet düzeyinde gerekse de emirliklikler düzeyinde finansal teknolojilerin ve özeldir merkezizsiz finansın ciddi derecede önemsendiği ve düzenlemeler çıkarıldığı görülmektedir. BAE bu durumu yayımladığı Finansal Altyapı Dönüşümü programı ile sadece finansal teknolojileri ön plana çıkarmak amacıyla değil aynı zamanda yerli kart şeması, uzaktan müşteri edinimi, Merkez Bankası Dijital Parası, açık finans, denetleyici teknolojiler, inovasyon merkezi, anlık ödemeler platformu, finansal bulut bilişim ve mükemmellik ve müşteri deneyimi başlıkları ile tüm finansal altyapının mevcut dijital finansa uygun hale gelmesini amaçlamaktadır. Abu Dhabi örneğinde de görüldüğü gibi erken dönem olarak sayılabilecek 2018'de kripto varlıklara yönelik çalışmaların yapılması emirliklerin de bu konuyu ciddi anlamda gündeme aldıklarını göstermektedir.

Dubai örneğine bakıldığında ise hem *DIFC* ile *DFSA* tarafında hem de *VARA* tarafında finansal teknolojilere yönelik bir motivasyonun üst düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. *DIFC*, küresel bir finans merkezi olmanın yanı sıra bir fintek merkezi olmak için de çalışmalarını sürdürmektedir. Özel kuluçka ve hızlandırma merkezi ve fintek fonu ile dünyadan fintekleri bünyesine çekmeye çalışmaktadır. Kripto varlıklar konusunda atmuş olduğu pratik ve düzenleme-

ye yönelik adımlar da uluslararası bir finans merkezinde yapılmış olan önemli gelişmelerden biridir. Bu atılan adımlar büyük kripto borsalarının bölgesel merkezlerini Dubai'ye taşımalarına neden olmuştur.

Dubai, özellikle *VARA* ile devlet yönetişimi anlamında tüm dünya çapında bir yeniliğe imza atmış ve örneklik teşkil etmiştir. Alanında ilk olan bu kurum sadece bir vizyon şovu olarak kalmamış, çıkarılan düzenlemelerle birlikte ortaya koyulan vizyonun pratik çıktılarını da göstermiştir. Merkezizetsiz finans anlamında hemen hemen tüm faaliyet alanlarına yönelik yönetmelikleri ortaya koyarak ilgili şirketlere lisans vermeye başlamıştır. BAE'nin Dubai ile ortaya koyduğu bu örnek dünya çapında ilgi görmektedir.

BAE doğal kaynak zenginliğinden elde ettiği serveti sürdürülebilir bir gelire dönüştürmek amacıyla ekonomik çeşitliliğe ihtiyacı bulunmaktadır. Küresel finansal piyasalar arasında bu çeşitliliği finansal teknolojiler ve İslami finans alanlarında ön plana çıkarmak istemektedir. Bu bağlamda BAE'de finansal teknoloji ekonomi politikası küresel piyasalarla rekabetçi ve bölgesel cazibe merkezi olma hedefleri bağlamında ele alınmıştır. Fintek ve merkezizetsiz finans gelişimi BAE'nin bu alanda yenilikçi bir ülke olmasını sağlayacaktır. Devlet bu gelişimden yurtdışından gelen yenilikçi girişimlerin ulusal ekonomisine dahil olmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda BAE işgücü ithal eden ülkeler arasında bulunduğu bankacılık dışı finansal hizmetlerin gelişimi göçmen işçilerin ülkelerine para transferlerini kolaylaştıracaktır. BAE vatandaşları finansal teknoloji gelişiminin artması ile küresel finans sistemine daha iyi entegre olabilecektir.

BAE, İslami finans bağlamında öncü ülkelerden biri ve bölgesel merkez konumunda olmakla birlikte son dönemde İslam ekonomisi ve finansla verdiği önemi azalttığını göstermektedir. Çağdaş anlamda dünyanın ilk İslam ticaret bankasına ev sahipliği yapan BAE son dönemde doğal kaynaklardan elde ettiği sermayeyi, gelirini çeşitlendirmek amacıyla teknoloji ve yeni nesil girişimcilik alanlarına aktarmaktadır. BAE'nin ortaya koymuş olduğu kapsayıcı ve öncü finansal teknoloji ekonomi politik yaklaşımında İslami finansla olan ciddi bir atf ve önem görülememektedir. Her ne kadar *DIFC*'nin İslami fintek merkezi de olma noktasında birtakım çalışmaları bulunsa da *DIEDC*'nin ilga edilmesiyle İslami finansın diğer yenilikçi alanlarla olan ilişkisinin zayıfladığı anlaşılmaktadır. BAE'nin finans ve ekonomi ile teknoloji noktasında yayımladığı stratejilerde de İslami finans başlığı görülememektedir. Elbette bu yaklaşım İslami finansı tamamen göz ardı ettiğini göstermemektedir. İslami finansı yine yeni konulardan biri olan sürdürülebilirlik bağlamında gündeminde tutmaya devam etmektedir.

İslami finansın BAE'nin finansal teknoloji ekonomi politikasından tamamen uzakta kaldığı söylemek zordur. Kraliyet ailesinin yenilikçi ve Müslüman dünyanın dijital parası olmayı hedefleyen *Islamic Coin*'e olan desteği, İslami fintek-

lerin önemsenmeye devam edildiğini göstermektedir. *Islamic Coin* henüz gelişmekte olan bir proje olmakla birlikte BAE kraliyet ailesinin desteğini açıkça aldığını göstermekte ve bu bağlamda İslami finans odaklı bir dijital varlık projesinin BAE tarafından desteklenmesi önemli görülmektedir.

BAE'nin finansal teknoloji politikalarında İslami finansı ön plana çıkarması durumunda İslami finansın fintek ve merkezizsiz finans alanında gelişimini hızlandıran bir konumda olacaktır. Bu durum bireylerin daha hızlı ve az maliyetli İslami finans hizmetlerine erişmesini sağlarken, devletin İslami finans bağlamında hedeflediği öncülük etme politikalarına katkı verecektir. BAE bu yaklaşımı ile ekonomik çeşitliliğini artıracak ve ulusal ekonomisinin özündeki ilkelerle gelişmesini sağlayacaktır.

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde BAE'nin finansal teknoloji ekonomi politikası ileri görüşlü ve kapsayıcı olmakla birlikte İslami finans ile doğrudan ilişkili olmadığı görülmekle beraber kraliyet ailesinin İslami finansı yenilik ve vizyon anlamında diri tuttuğu ifade edilebilecektir. Bu da İslami finansın ekonomi politikası açısından da gelecekte finansal teknolojilerin önem arz edeceğini gösteren en önemli unsurlardan biridir.

KAYNAKÇA

- ADGM. (2020). The Fintech Regulatory Laboratory.
- ADGM. (2022). Regulation of Virtual Asset Activities in ADGM.
- Akkaş, E. (2022a). İslami Finansın Politik Ekonomisi Körfez Ülkeleri Uygulaması. İktisat Yayınları.
- Akkaş, E. (2022b). Körfez Sermayesi İslami Finans Sektörünün İtici Gücü Mü?. <https://www.ilkeanaliz.net/2022/12/06/korfez-sermayesi-islami-finans-sektorunun-itici-gucu-mu/> [18.02.2023].
- Alam, N., Gupta L., Zameni, A. (2021). Fintech ve İslami Finans (Melih Turan, Trans.). Albaraka Yayınları.
- Amiri, A. (2020a). FinTech can help the Islamic finance sector to innovate and grow <https://www.difc.ae/difc-review/fintech-can-help-islamic-finance-sector-innovate-and-grow/> [25.02.2023].
- Amiri, A. (2020b). FinTech and Simplification Set to Drive Sustained Islamic Finance Growth <https://www.difc.ae/difc-review/fintech-and-simplification-set-drive-sustained-islamic-finance-growth/> [25.02.2023].
- Arabian Business. (2023). UAE royalty enter cryptocurrency with Shari-

ah-compliant virtual currency <https://www.arabianbusiness.com/money/wealth/alternative-assets/uae-royalty-enter-cryptocurrency-with-shariah-compliant-virtual-currency> [25.02.2023].

Aysan, A. F. Unal, İ. M. (2021) Is Islamic Finance Evolving Into Fintech and Blockchain: A Bibliometric Analysis. *Efil Journal of Economic Research*.

BIS. (2018). Central bank digital currencies. Bank for International Settlements.

BIS. (2022). Project mBridge Connecting economies through CBDC.

CBUAE. (2023a). Fintech and Digital Transformation. [25.02.2023].

CBUAE. (2023b). Financial Infrastructure Transformation Program.

CBUAE. (2023c). Takaful Insurance Report 2022.

DDCAP Group. (2021). Central Bank of Bahrain Licences First Sharia'a-compliant Cryptocurrency Exchange – Coin-MENA – as its First Digital Assets Footprint in the GCC <https://www.ddcap.com/central-bank-of-bahrain-licences-first-shariaa-compliant-cryptocurrency-exchange-coin-mena-as-its-first-digital-assets-footprint-in-the-gcc/> [25.02.2023].

Demirdöğen, Y. (2020). İslami fintek ekosistemi üzerinde bir değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-99.

DFSA. (2022a). Consultation Paper No. 143 - Regulation of Crypto Tokens <https://dfsaen.thomsonreuters.com/rulebook/consultation-paper-no-143-regulation-crypto-tokens> [25.02.2023].

DFSA. (2022b). Feedback Statement on Consultation Paper No. 143 Regulation of Crypto Tokens <https://dfsaen.thomsonreuters.com/rulebook/feedback-statement-consultation-paper-no-143-regulation-crypto-tokens> [25.02.2023].

DFSA. (2022c). Notice Of Initial List of Recognised Crypto Tokens <https://www.dfsa.ae/news/notice-amendments-legislation-october-2022-2> [25.02.2023].

DFSA. (2022d). The DFSA Rulebook General Module https://dfsaen.thomsonreuters.com/sites/default/files/net_file_store/CP143_Appendix_3_Amendments_to_GEN.pdf [25.02.2023].

DFSA. (2023a). About DFSA <https://www.dfsa.ae/about-dfsa> [25.02.2023].

DFSA. (2023b). DFSA Innovation and Crypto https://www.dfsa.ae/innovation#-fintech_sublink_5 [25.02.2023].

- DIFC. (2017). Collaboration between DIFC and DIEDC set to launch Islamic Fintech initiatives <https://www.difc.ae/newsroom/news/collaboration-between-difc-and-diedc-set-launch-islamic-fintech-initiatives/> [25.02.2023].
- DIFC. (2023). <https://www.difc.ae/business/areas-business/fintech/> [25.02.2023].
- Dinar Standard. (2022). State of the Global Islamic Economy Report 2022.
- Dubai Islamic Economy Development Centre. (2017). Overview of Islamic Finance Development in UAE.
- General Authority of Islamic Affairs and Endowments. (2018). Fatwa On Bitcoin & Other Digital Cryptocurrencies. <https://www.awqaf.gov.ae/en/Pages/FatwaDetail.aspx?did=88972> [13.03.2023].
- Global Islamic Fintech Report 2022. (2022). DinarStandard and Elipses.
- IFN Fintech. Dubai launches Islamic economy incubator <https://ifnfintech.com/dubai-launches-islamic-economy-incubator/> [25.02.2023].
- IFSB. (2022). Islamic Financial Services Industry Stability Report 2022.
- Islamic Coin. (2023a). Executive Board <https://islamiccoin.net/executive-board> [25.02.2023].
- Islamic Coin. (2023b). Whitepaper <https://islamiccoin.net/wp> [25.02.2023].
- Korkut, C. (2022). Birleşik Arap Emirlikleri'nin Ekonomi Politikaları ve İslami Finans Gelişimi. In Erhan Akkaş (Ed.), İslami Finansın Politik Ekonomisi Körfez Ülkeleri Uygulaması. İktisat Yayınları.
- PWC. (2022). The UAE Virtual Assets Market.
- Salaam Gateway. (2021). Dubai restructures government bodies, dissolves Islamic Economy Development Centre <https://www.salaamgateway.com/story/dubai-restructures-government-bodies-dissolves-islamic-economy-development-centre> [25.02.2023].
- Saudi Central Bank ve Central Bank of the U.A.E.(2020). Project Aber Report.
- Securities and Commodities Authority. (2020). Concerning Crypto Assets Activities Regulation.
- Sert, Turan. (2022). Sorularla DeFi. Tefrika Yayınları.
- The Economist Intelligence Unit (2020). Islamic fintech: Reaching the next generation of Muslims https://impact.economist.com/perspectives/sites/default/files/eiu-diedc_article_2_26th_april_2020_0.pdf [25.02.2023].

Turan, M. (2020). İslami Finansta Kripto Para ve Blok Zincir Teknolojisinin Kullanım Potansiyeli. In Cem Korkut (Ed.), İslâm İktisadında Para Bakırdan Dijitale Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

UAE Government (2023). Finance and Economy <https://u.ae/en/about-the-u-ae/strategies-initiatives-and-awards/strategies-plans-and-visions/finance-and-economy> [25.02.2023].

Virtual Asset Regulatory Authority (VARA). <https://www.vara.ae/en/> [18.02.2023].

Yamak, T. (2022). Birleşik Arap Emirlikleri'nde Sosyo-Ekonomik Dönüşümün Emek Piyasasına Etkisi. In Erhan Akkaş (Ed.), Körfez Bölgesinin Politik Ekonomisi ve Emek Piyasası. İktisat Yayınları.

YAZICI, Selim. (2022). Fintech ve Insurtech ile Finansın Dönüşümü. Mediacat Kitapları.

Extended Abstract

Financial technologies and decentralized finance are improving financial services and affecting the financial regulatory governance of the state. While governments are cautious in the face of emerging business models, they have to revise their regulations in a way that is open to innovation. This can affect the future of countries and can also be considered as an electoral policy used by governments for the new generation.

The approach of the United Arab Emirates (UAE) to the political economy of financial technology shows that the state and its leaders are united on the policies of showing visionary and ensuring that the emirates become a center of attraction. The UAE's approach seems to be proactive rather than reactive. Both at the state level and at the level of the emirates, financial technologies and decentralized finance in particular have been given serious importance and related regulations have been issued. The Financial Infrastructure Transformation Program 2023 published by the Central Bank of the UAE aims not only to bring financial technologies to the forefront, but also to make the entire financial infrastructure suitable for the current digital finance with the actions of card domestic scheme, eKYC, central bank digital currency (CBDC), open finance, supervisory technology, innovation hub, instant payments platform, financial cloud and excellence and customer experience. As seen in the case of Abu Dhabi, the fact that regulatory actions on crypto assets was carried out in 2018, which can be considered as an early period, shows that the emirates have also taken this issue seriously.

In the case of Dubai, it is understood that there is a high level of motivation for financial technologies both by Dubai International Financial Centre (DIFC) and Dubai Financial Services Authority (DFSA) and by Virtual Assets Regulatory Assets (VARA). In addition to being a global financial center, DIFC is also working to become a global fintech center. It is trying to attract fintechs from around the world with its special incubation and acceleration center and fintech fund. The practical and regulatory steps it has taken on crypto assets are also one of the important developments in an international financial centre district. These steps have led major crypto exchanges to move their regional headquarters to Dubai.

Dubai, especially with VARA, has set a worldwide innovation and example in terms of public governance. This authority, which is the first in its field, has not only been a vision show, but also demonstrated the practical outputs of the vision put forward with the regulations enacted. In terms of decentralized finance, it has introduced regulations for almost all fields of activity and started to issue licenses to the relevant companies. This example set by the UAE with Dubai has attracted worldwide attention.

Although the UAE is a pioneer and a regional center in the context of Islamic finance, it is felt that it has recently reduced the importance it attaches to Islamic economy and finance. The UAE, which hosts the world's first Islamic commercial bank, has recently been transferring the capital obtained from natural resources to the fields of technology and startups in order to diversify its income. There is no significant reference to Islamic finance in the UAE's inclusive and pioneering financial technology political economy approach. Although DIFC has made some efforts to become an Islamic fintech center, it is understood that the relationship of Islamic finance with innovative initiatives has weakened with the dissolution of the Dubai Islamic Economy Development Centre (DIEDC). Islamic finance is also not considered in the UAE's strategies on finance, economy and technology. Of course, this approach does not mean that Islamic finance is completely ignored. UAE continues to keep Islamic finance on its agenda in the context of sustainability, which is also one of the emerging topics.

It is hard to say that Islamic finance is completely overlooked in the UAE's political economy of financial technology. The royal family's support for Islamic Coin, which aims to be an innovative and sharia compliant digital currency for the Muslim world, shows that Islamic fintechs continue to be valued. Although Islamic Coin is still an emerging project, it clearly shows that it has the support of the UAE royal family, and in this context, it is important for the UAE to support an Islamic finance-oriented digital asset project.

When all these developments are evaluated, it can be stated that the UAE's political economy of financial technology is farsighted and inclusive, although it is not directly related to Islamic finance, but the royal family keeps Islamic fi-

nance alive in terms of innovation and vision. This is one of the most important factors indicating that financial technologies will be important in the future in terms of the political economy of Islamic finance as well.

Hisbe Bağlamında Günümüz Semt Pazarlarının Denetim ve Düzenini Sağlayan Kurumların Etkinliği

*The Efficiency of the Institutions Providing the Supervision and Order of Today's
Neighborhood Markets in the Context of Hisbah*

Leyla ERGENE

*Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı,
ergene.leyla@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2146-0888*

Muhammed Emin DURMUŞ

*Doktor Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İslam İktisadı ve Finans Bölümü,
muhammeddurmus@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2468-8551*

Öz: Bu çalışmada, Hisbe teşkilatı bağlamında semt pazarlarını denetleyen ve düzenleyen kurumların etkinliğinin ve İslam ticaret ahlakı anlayışının pazar düzenindeki rolünün keşfedilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, kartopu örnekleme tekniği ile belirlenmiş, Sakarya'da, Adapazarı ilçesindeki Katlı Pazar Yeri eşrafından 8 kişi ile Ticaret İl Müdürlüğü, İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, İlçe Belediyesi Zabıta Müdürlüğü ile Sebze ve Meyveciler Esnaf Odası yetkilileri oluşturmaktadır. Çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden faydalanılmış, kaydedilen görüşmeler deşifre edilerek ATLAS.ti 8 programına aktarılmış, veriler tema grupları oluşturularak içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmada katılımcıların "Hisbe kurumu" hakkında bilgileri olmamakla birlikte, İslam ticaret ahlakına yönelik fikir sahibi oldukları ve dini değerlerine bağlı kalarak alışveriş yapmaya gayret ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, pazarların düzen ve denetimlerinde eksikliklerin olduğu, düzenleyici ve denetleyici kurum yetkilileri ile pazar esnafının denetim ve düzenlemelerle ilgili soruların bazılarında zıt cevaplar verdiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle pazar yerlerinde yapılması gereken düzenleme, denetim ve yaptırımları tek elden uygulayacak ve fiilen takip edecek, pazar yerlerine has bağımsız bir kuruma ihtiyaç bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hisbe, İslam İktisadı, Ticaret Ahlakı, Semt Pazarları, Pazar Denetimi, Nitel Araştırma.

JEL Kodları: A10, B11, D40.

Abstract: In this study, it is aimed to explore the effectiveness of the institutions that supervise and regulate the neighborhood markets in the context of the Hisbah organization and the role of the Islamic commercial ethics in the market order. In this context, qualitative research method was used. The study group of the research, determined by the snowball sampling technique, consists of 8 people from the notables of the Katlı Pazarı in the Adapazarı district of Sakarya, and the officials of the Provincial Directorate of Commerce, the District Directorate of Agriculture and Forestry, the District Municipality Police Department and the Chamber of Vegetables and Fruits Craftsmen. In the study, semi-structured interview technique was used, recorded interviews were transcribed and transferred to ATLAS.ti 8 program, and the data were analyzed by content analysis method by creating theme groups. In the research, it was concluded that although the participants did not have knowledge about the "Hisbah institution", they had an idea about Islamic business ethics and tried to make their business transactions by adhering to the religious values. In addition, it has been determined that there are deficiencies in the regulation and supervision of the markets, and that the authorities of the regulatory and supervisory institutions and the market tradesmen give contradictory answers to some of the questions about the supervision and regulation. From this point of view, it has been concluded that there is a need for an independent institution specific to the marketplaces, which will single-handedly implement and actually monitor the regulations, inspections and sanctions that must be made in the marketplaces.

Keywords: Hisbah, Islamic Economics, Business Ethics, Neighborhood Markets, Market Control, Qualitative Research.

JEL Codes: A10, B11, D40.

GİRİŞ

İktisadi ve ticari hayat hızlı bir değişim ve dönüşümden geçse de insanların bazı alışkanlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Örneğin günümüzde insanlara daha nezih, konforlu ve şeffaf hizmet sunan süpermarket, hipermarket gibi gelişmiş market türleri hizmet göstermesine rağmen halen insanların bir kısmı her semtte haftanın belirli bir günü kurulan semt pazarlarından alışveriş yapmaya devam etmektedir. Bununla beraber pek çok insanın da bu pazarlardan alışveriş yapmayı bırakıp zikredilen büyük marketlere yöneldikleri de bir vakıadır. Peki birçok kişiyi semt pazarlarından uzaklaştırıp marketlere sevk eden sebepler nelerdir? Bu durumun, daha temiz bir ortamda, istenilen saat ve günde alışveriş yapma gibi fiziki şartlardan kaynaklanan sebepleri olduğu gibi, yeterli denetim ve düzenlemelerin olmamasına bağlı olarak bazı pazarıcı esnafının müşteri memnuniyetini olumsuz etkileyen davranışlarından kaynaklanan sebeplerinin de olduğunu söylemek mümkündür. Bu davranışlar arasında; sattığı ürünleri olduğundan farklı bir şekilde etiketleme, çeşitli ışıklandırmalarla ürünleri olduğundan farklı gösterme, ürünlerin kötüsünü müşteriye verme, tartıda hile yapma gibi davranışlar yer almaktadır. Bu davranışlar satıcıyı haksız kazanç elde etmeye sevk ederken müşterinin de aldanmasına yol açmaktadır.

İslam dininde ticaretin teşvik edildiği hatta “Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tâcir, peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir” (İbn Mâce, Ticârât, 1), “En faziletli kazanç, kişinin elinin emeği ve dürüst yapılan alışveriştir” (Ahmed b. Hanbel, IV, 141) gibi hadislerle övüldüğü bilinmektedir. Ancak bu, İslam’da her türlü ticaretin övüldüğü anlamına gelmemektedir. Bilakis İslam dininde övülen ve teşvik edilen ticaretin ön şartı karşılıklı rızaya dayanması ve meşru olmasıdır. Böylece İslam dini ticari hayatta hem satıcıyı hem de alıcıyı korumayı hedeflemiştir. İşte İslam medeniyetinde çarşı-pazarda bu düzeni sağlamaya yönelik olarak hisbe adlı bir kurum kurulmuştur.

Hisbe kelimesi, Arapça’da “hesap etmek, saymak, yeterli olmak” anlamlarına gelen hasb (hisâb) kökünden türeyen ve “sevabını umarak bir işi yapmak”, “akıllı ve basiretli bir şekilde yönetmek”, “çirkin bir iş yapmayı kınamak”, “hesaba çekmek” gibi anlamlara gelen ihtisâb mastarından isimdir. Terim olarak ise hisbe, “emir bi’l-ma’ruf nehiy ani’l-münker” yani “iyiliğin emredilip kötülükten men edilmesi” prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlakı ve kamu düzenini muhafaza etmeyi ve özellikle bununla görevli kurumu ifade etmektedir. Hisbe kişi, toplum ve devlet hakları ihlallerini oluşturan fiillere yönelik olup bu teşkilâtın görev alanı Allah hakkı, kul hakkı, her iki yönü de bulunan haklar olmak üzere üç temel hakkın korunmasını kapsamaktadır. Hisbe faaliyetleri, genel olarak kamu hukuku kapsamına dahil olmakla beraber yer yer muhtesibin yetki ve sorumluluklarına göre idare hukukunun kapsamına da girmektedir (Kallek, 1998).

İslam'ın piyasaya bakışını yansıtan hisbe kurumu hem iktisadi hem de toplumsal hayatı düzenleyen ahlaki ilkelerin uygulanmasını ve denetlenmesini sağlamakla görevlidir. Hisbe kurumunun ortaya çıktığı dönemin özellikleri ve geniş uygulama alanı göz önüne alındığında, günümüzde böyle bir kurumu karşılayacak müstakil bir devlet kurumu bulunmamaktadır. Bunun en temel sebebi hisbe kurumun ilk defa ortaya çıktığı 7. yüzyıldaki devlet anlayışı ile günümüz modern devlet anlayışı arasında ciddi farklılıklar bulunmasıdır. Nitekim modern devlet, Aydınlanmacı felsefi gelenekten beslenmektedir. Bu gelenek devleti her türlü karşıtığa rağmen ayakta kalacak ve ideolojisini sürdürmeyi sağlayacak ortamı sağlamaştıracak politikaları ahlaki değerlerin üstünde görmektedir. Modern devlet başta ahlak olmak üzere çıkarları uğruna tüm değerleri araçsallaştırma mantığına sahiptir. Bu nedenlerden ötürü Müslüman toplumlarda İslam'ın iktisadi ilkeleri ile modern devletin iktisadi ilkeleri çatışmaktadır. Hatta modern devlet, İslami değerlerin iktisadi, siyasi, hukuki ve kültürel olarak uygulanmasında engelleyici politikalar gütmektedir (Yılmaz vd., 2021). Geleneksel toplumlarda Müslüman bireyin sahip olduğu ontoloji, kimlik, kültür, aidiyet gibi temel ahlaki öğeler modernleşme süreci boyunca mütemediyen değişime ve dönüşüme uğramıştır (Babacan ve Yılmaz, 2019). Dolayısıyla modern devlet, bireyin toplum ve devlet ile arasında mevcut olan aile, din, etnik topluluk, cemaat, gelenek gibi ara kurumları ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle bireyler sistemli bir şekilde yalnızlaştırılmaya maruz bırakılmış ve devletin baskıcı yapısı karşısında direnme gücü sınırlandırılmıştır. Oysa geleneksel toplumlarda Müslüman birey kul olma bilinci ile hareket ederek, yaptığı her fiile karşılık dünya ve ahirette sorumlu olacağını farkında olur. Böylece kendi hayatında ve toplum ve tabiatla ilişkisinde dengeli olmaya çalışır. Modern devlet, maksimum kâr anlayışıyla yönetilen şirket mantığı ile işlemektedir. İslam siyaset düşüncesinde ise devlet, toplumsal iyiyi amaçlayan aşkın ve soyut bir kurumdur. Özellikle Endülüs, Selçuklu ve Osmanlı devlet tecrübelerinde, devletin bu nitelikleri daha barizdir. Modern devletin sahip olduğu engelleyici nitelikler nedeniyle, Müslüman kimliğini ortaya koyarak, İslami değerlere sahip kurumlar inşa etmenin güçlüğü-ımkânsızlığı ise Türkiye tecrübesinde görülmektedir (Yılmaz vd., 2021).

Yukarıda değinilen geleneksel Müslüman toplumların devlet yapısı ve yönetimi ile modern devlet yönetiminin niteliksel farklılıklarından ötürü hisbe kurumunun günümüzde tabii olarak birebir karşılığı bulunmamakla birlikte, belediyelerin zabıta teşkilatının hisbe kurumunun icra ettiği faaliyetlerin cüzi bir kısmını (denetim ve cezai yaptırım) yerine getirdiği söylenebilir. Modern devlet yapısıyla birlikte günümüzde ahlaki değerlerin gittikçe kaybedildiği düşünüldüğünde çarşı-pazar eşrafının ve ilgili denetleyici kurum yöneticilerinin eksikliklerinin, geliştirilebilecek yönlerinin ortaya konulması önem arz etmektedir.

Literatüre bakıldığında hisbe bağlamında genellikle teorik çalışmalar bu-

lunmakla birlikte, günümüzde hisbe kurumunun icra ettiği görevleri yerine getiren farklı kurumların etkinliği ve İslam ticaret ahlakının semt pazarlarına yansımaları araştıran sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Türkiye için ise bu kapsamda yapılacak bir araştırmanın eksikliği hissedilmektedir. Literatürde, çoğunlukla hisbe kurumu, tarihi, fonksiyonları, muhtesibin görevlerine ilişkin çalışmalar (Salim vd., 2015; Ateş, 2017; Kalkavan, 2018); hisbe kurumunun farklı devirlerdeki uygulamasına ilişkin çalışmalar (Demirkaya, 1998; Özsoy, 2004; Dost, 2021; Habergetiren ve Yalnız, 2021; Hizmetli, 2004; Canpolat, 2015; Hizmetli, 2017) ile günümüzdeki Hisbe kurumuna benzer kurumların incelendiği çalışmalara rastlanılmıştır (Alkış, 2011; Attahiru vd., 2016; Siro ve Sundramoorthy, 2017; Akça ve Bozathlı, 2018; Alkış, 2019; Azhar vd., 2020; Barış, 2020; Dönmez ve Kayadibi, 2021).

Hisbe kurumunun semt pazarlarında yansımalarına yönelik olarak ise, Anwar vd.'nin (2020) semt pazarlarındaki iş ahlakı uygulamasında hisbenin rolünü analiz etmek amacıyla, Endonezya Surabaya'da Wonokromo semt pazarı satıcılarıyla görüşme yaptığı araştırmasına rastlanmıştır. Türkiye'de ise, hisbe bağlamında semt pazarlarını düzenleyen ve denetleyen kurumların etkinliğini ele alan aynı zamanda İslam ticaret ahlakının semt pazarlarında yansımalarını inceleyen herhangi bir nitel çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, geçmişte hisbe kurumu tarafından icra edilen, günümüzde ise çarşı-pazarın düzen ve denetimi işlevini yerine getiren kurumların etkinliği ile hisbe bağlamında İslam ticaret ahlakı anlayışının semt pazarlarında uygulanışının ve rolünün keşfedilmesidir. Bu amaç çerçevesinde, Sakarya, Adapazarı ilçesindeki Katlı Pazar Yeri eşrafından 8 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca, araştırma bulgularının çaprazlama kontrolü için, Ticaret İl Müdürlüğü, İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, İlçe Belediyesi Zabıta Müdürlüğü ile Sebze ve Meyveciler Esnaf Odası yetkilileri de mülakatlara dahil edilmiştir. Çalışma neticesinde elde edilecek bulguların hem literatüre katkı sağlayacağı hem de şehir yönetiminde farkındalık oluşturacağı düşünülmektedir.

Araştırmada çalışılacak kişi sayısının Katlı Pazar Yeri eşrafından 8 kişi ile denetleyici kurum yetkililerinden 4 kişi olmak üzere, toplamda 12 kişi olarak belirlenmesi araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Farklı şehirlerde ve semtlerde, farklı sayıda ve gıda dışı iş konularında çalışan pazarcılara ya da diğer esnafa yönelik benzer araştırmalar yapılarak çalışma genişletilebilir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İslam'da ticaret teşvik edilirken hem üreticiyi hem de tüketiciyi koruyucu tedbirler de beraberinde getirilmiştir. Dolayısıyla, ticaret ahlakı hem Kur'an'ın hem de Hz. Peygamber'in (sav) önem verdiği temel bir konuyu oluşturmaktadır (Tabakoğlu, 2013). Orman (2016), hisbeyi "iyiliği emr ve kötülükten nehye ilişkin Kurânî tenbihten kaynaklanan, İslamî bir sosyal yükümlülüğün (*farz-ı kifâye*) kurumsallaşmış formunun tarihsel ismi" olarak tarif etmektedir. Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere hisbe hayatın hemen her köşesinde söz sahibi olan bir kurumdur.

Hisbe ve muhtesib isimlerinin kaynağı kesin olarak tespit edilememektedir. Teşkilatın kuruluş aşamasında hisbe ve muhtesib yerine kaynaklarda pazar zabıtası olarak tercüme edilebilecek "sâhibü's-sûk", "âmilü's-sûk" tabirlerine rastlanmaktadır (el-Endelüsî, Ahkâmu's-sûk). Ancak bu memuriyetin yerini muhtesibe ne zaman bıraktığı tartışmalıdır. Hz. Peygamber'in (sav) bizzat pazar denetimlerine çıktığı ve gayri meşru davranışlarda bulunanlara gerekli uyarıları yaptığı çeşitli rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) emir bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker faaliyetleri toplum hayatını bütünüyle kapsamış, ancak daha sonra ferdi sorumlulukları çoğalınca uygun özelliklere sahip bazı kişileri esnaf ve sanatkarların işlerini denetlemek için resmen "sâhibü's-sûk" sıfatıyla görevlendirmiştir. Kaynaklarda Hz. Ebû Bekir devrine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin de bizzat şehir ve pazar denetimlerine çıktıkları, ayrıca bu işler için özel görevliler tayin ettikleri bilinmektedir (Kallek, 1998). Emevîler, Abbasîler, Fâtımîler, Eyyübîler, Büveyhîler, Memlûkler'de, Mağrib ve Endülüs'te, Büyük Selçuklular, İlhanlılar, Timurlular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da hisbe kurumunun ve muhtesibin varlığı bilinmekle birlikte, İslam ülkelerinde genel olarak XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında tarihe karışmıştır (Kavakcı, 1975).

Muhtesibin sorumluluk alanı oldukça geniş olmakla birlikte genel olarak riba ve ihtikârla iş yapılmasını engellemek; fiyat artışlarını kontrol altına almak; iktisadi faaliyetlerde ve toplumda ahlak dışı davranışları önlenmek; İslam'ın kesin bir dille yasaklamış olduğu kumar oynanmasını ve alkol kullanılmasını yasaklamak ve bunları tahrip etmek; resim ve heykel yapımını engellemek; Müslim ve gayr-i Müslimlerin giydikleri kıyafetleri teftiş etmek; kadın ve erkek ilişkilerinde İslami kurallara riayet edilmesini sağlamak; hayvan, esir ve kölelerin haklarını savunmak; zimmilere karşı kötü davranışları uyarmak; topluca yapılan ibadetlerde kurallara riayet edilmesini temin etmek ve esnafın kontrolünü yapmak gibi faaliyetler muhtesibin görev ve sorumlulukları arasındadır (Kallek, 1998).

Muhtesibin zikredilen bu görevlerinin en önemlilerinden biri olan fiyatların artışını kontrol altına almak bir başka ifadeyle narh — resmî tavan fiyat belirlemek — İslam alimleri arasında tartışılan ve hükmü hususunda görüş ayrılığı

olan bir konudur. “Temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına —onları oluşturan etkenlere dokunulmadan— açık kamu yararı gereği doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmî tavan fiyat belirlenmesine dar anlamda narh denir. Geniş anlamda narh, asgari ve sabit fiyat tespitlerini de içerir” (Kallek, 2006, s.258). Örneğin, *Ahkâmu’s-Sûk* müellifi Yahya b. Ömer el-Endülüsî’ye göre, devletin piyasadaki rolü düzenleme ve denetlemedir. İdeal bir piyasada fiyat kontrolü olmamalıdır. Piyasada tekelleri veya kartel oluşumları varsa devletin bu duruma engel olması gerekir (el-Endelüsî, *Ahkâmu’s-sûk*; Bal, 2013). *El-Hisbe fi’l-İslâm* müellifi İbn Teymiyye ise, devletin hem ihtiyaçların karşılanması hem de haksızlıkların ortadan kaldırılması amacıyla belirli şartların gerçekleşmesi durumunda piyasaya müdahale edebileceğini savunur (Sarı, 2020). Her ne kadar narh konusunda alimler arasında ihtilaf olduğu ifade edilse de buradaki tartışmanın keyfi olarak narh belirlenmesi üzerine odaklandığı, devletin arzı veya zaruri durumlarda narh uygulayabileceği hususunda farklı görüş bulunmadığı söylenebilir.

İslam tarihinde çok önemli fonksiyonlar icra ettiği için müstakil olarak hisbe kurumuna odaklanan pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerde hisbe kurumu enine boyuna ele alınmış, kurumun fonksiyonları, muhtesibin görev ve sorumlulukları, muhtesibin özellikleri ve ahlaki özellikleri üzerinde durulmuştur. Klasik dönem hisbe literatürü homojen olmamakla birlikte, oldukça zengindir. Bunlar arasında İbn Teymiyye’nin (ö.728/1329) *el-Hisbe fi’l-İslâm* adlı eseri hisbenin teorik ve felsefî yönlerine vurgu yaparken, eş-Şeyzerî’nin (ö.589/1193) *Nihâyetu’r-Rutbe fi Talebi’l-Hisbe*’sinde olduğu gibi, diğer bazı eserler —*el-Hisbe fi’l-İslâm*’ın tam aksine— hisbenin pratik yönlerine ağırlık vermişlerdir. Bu iki örnekte olduğu gibi bazı eserler hisbeyi genel ve kapsayıcı bir şekilde işlerken, Yahya b. Ömer’in (ö.289/901) *Ahkâmu’s-Sûk*’u, el-Müceyledî’nin *et-Teysir fi Ahkâmi’t-Tesîr*’i ve Ebu’l-Abbas Abdullah el-İbyânî’nin (ö.352/964) *Mesâilü’s-Samâsirâ’sı*, hisbenin özel yönlerine yoğunlaşmış olan eserlerdir. İbnu’l-Uhuvve’nin (ö.729/1329) *Me’âlimu’t-Turbe fi Ahkâmi’l-Hisbe*, İbn Besam’ın *Nihâyetu’r-Rutbe fi Talebi’l-Hisbe*, İbn Abdun’un *Risâle fi’l-Kadâ ve’l-Hisbe*, İbn Abdu’r-Rauf’un *Risâle fi Âdâbi’l-Hisbe ve’l-Muhtesib*, Muhammed b. Ebî Muhammed es-Sakatî’nin *Kitâb fi Âdâbi’l-Hisbe*, Cersifî’nin *Risâle fi’l-Hisbe* ve Ebû Bekir el-Hallâl’in (ö.311/923) *el-Emru bi’l-Ma’rûf ve’n-Nehyü ‘ani’l-Münker* gibi eserleri de hisbe literatürüne örnek teşkil etmektedir (Orman, 2016).

Dünya ve ahiretin birlikte değerlendirildiği bir yaklaşımla iktisadi ve toplumsal hayatı düzenleme misyonu bulunan hisbenin günümüzde kurumsal anlamda birebir karşılığı bulunmamakla birlikte, bu konularda düzenleme ve denetleme yapmakla görevli çeşitli düzenleyici ve denetleyici kurumlar devlet tarafından ihdas edilmiştir. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), Rekabet Kurulu, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK), Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Kamu İhale Kurumu (KİK), Kamu

Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK) bu kurumlara örnek olarak verilebilir. Ayrıca, 28/11/2013 tarih, 28835 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe konulan 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, “kamu yararına uygun olarak tüketicinin sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, zararlarını tazmin edici, çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı, tüketiciyi aydınlatıcı ve bilinçlendirici önlemleri almak, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirmek ve bu konulardaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmeleri teşvik etmeye ilişkin hususları düzenlemek” amacıyla Ticaret Bakanlığını ve belediyeleri görevlendirmektedir. Bunların yanında, tüketicinin bilinçlendirilmesi hususunda Millî Eğitim Bakanlığına; “ticari reklamlarda uyulması gereken ilkeleri belirleme ve haksız ticari uygulamalara karşı tüketiciyi korumaya yönelik düzenlemeleri yapma, bu hususlar çerçevesinde inceleme ve gerektiğinde denetim yapma, inceleme ve denetim sonucuna göre durdurma veya aynı yöntemle düzeltme veya idari para cezası veya gerekli görülen hâllerde de üç aya kadar tedbiren durdurma cezası verme hususlarında” Reklam Kuruluna; “tüketicisi sorunlarının ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ile çıkarlarının korunmasına ilişkin gerekli tedbirleri araştırmak ve bu Kanunun uygulanmasına yönelik tedbirlere dair görüşleri öncelikle ele alınmak üzere ilgili mercilere iletmek amacıyla” Tüketici Konseyine; “reklam politikalarının oluşturulması ve uygulanması ile ilgili olarak çağdaş iletişim uygulamalarını takip etmek, reklam sektörünün ve reklam denetim işlevinin geliştirilmesine yönelik araştırma ve çalışmalar yapmak, bu alanda görüş ve önerilerde bulunmak ve bu görüş ve önerileri ilgili mercilere iletmek amacıyla” Reklam Konseyine; “tüketicisi işlemleri ile tüketicisiye yönelik uygulamalardan doğabilecek uyuşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla” Tüketici Hakem Heyetine; “tüketicisi işlemleri ile tüketicisiye yönelik uygulamalardan doğabilecek uyuşmazlıklara ilişkin davalarda” Tüketici Mahkemelerine görev ve sorumluluklar vermektedir (Tüketicinin Korunması Hakkında 6502 Sayılı Kanun, 2013, Madde 1, 3, 6, 59, 63, 64, 65, 66, 73).

Zikredilen bu kurumların icra etmiş olduğu görevlerin birçoğu geçmiş dönemlerde hisbe kurumu tarafından yerine getiriliyordu. Bu açıdan hisbe kurumunun faaliyet alanının çok geniş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu kurumun “iyiliği emretmek, kötülükten menetmek” şeklinde belirlenen amacı da bunu göstermektedir. Dolayısıyla bu kadar geniş faaliyet alanı olan hisbenin bütün yönleriyle bir çalışmada ele alınması mümkün değildir. Bu sebeple bu çalışmada hisbe kurumunun faaliyet alanları içerisinde yer alan çarşı-pazarın düzeni, denetimi, kurallara uymayanlara yaptırım uygulanması, israfın önlenmesi, fiyat tespiti yapılması gibi görevlerin günümüz semt pazarlarında hangi kurum tarafından hangi ölçüde yerine getirildiği, bu düzenleme ve denetlemelerin yeterli olup olmadığı, esnafın bu düzenleme ve denetlemeler hakkındaki görüşleri mülakat yoluyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Mülakattan elde edilen verilere göre de günümüz pazarlarının düzen ve denetiminin

İslam ticaret ahlakıyla ne ölçüde örtüştüğü, hangi alanlarda ayrıştığı, hisbe gibi çarşı-pazarın düzen ve tertibini sağlayacak müstakil bir kuruma gerek olup olmadığı sorularına cevap verilmeye çalışılacaktır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ VE ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Literatür İncelemesi

Hisbenin oldukça geniş kapsamlı olması nedeniyle, konumuz itibarıyla sadece iktisadi konularla ilgili hisbe literatürü ele alınmıştır. İncelenen literatür içerisindeki hisbe ile ilgili çalışmalar, hisbe kurumunun tarihi, fonksiyonları ve muhtesibin görevlerine ilişkin çalışmalar; hisbe kurumunun farklı devirlerdeki uygulanaşına ilişkin çalışmalar ile günümüzde hisbe kurumuna benzer kurumların incelendiğı çalışmalar olmak üzere üç kategoride incelenmiştir. Nicel olarak bakıldığında en fazla çalışmayı günümüzdeki hisbe kurumuna benzer kurumların incelendiğı çalışmalar oluşturmaktadır.

İlk kategorideki çalışmalara ilişkin olarak Salim vd. (2015) çalışmasında, toplumda adaleti yerine getirmek için kamusal hayatın birtakım alanlarını yönetme ve kapsama özelliğinden dolayı hisbe kurumu incelenmekte ve sonuç olarak günümüz Müslüman toplumunun mevcut durumunda hisbeye ihtiyaç duyulduğı vurgulanmaktadır. Ateş (2017) ise çalışmasında, Salim vd.'den (2015) farklı olarak, hisbe kurumunun işleyiş yöntemini Osmanlı, Pakistan ve Malezya örneklerinde incelemiştir. Ateş, hisbe gibi adaleti sağlamak, piyasaların daha iyi işleme için yönetmelikler çıkarmak ve devlet ile tebaası (vandaşları) arasında hakemlik yapmakla görevli özel bir kuruma ihtiyaç duyulduğundan bugün neredeyse hiç kimsenin şüphe duymadığı ya da bu fikri reddetmediğı hususunda bir genelleme yapmaktadır. Ateş, ayrıca böyle bir kurumun temel işlevleri ve misyonları halen devam ettiği için mevcut sosyal, idari, siyasi ve ekonomik ihtiyaçlar dikkate alınarak hisbe müessesesinin çağdaş bir versiyonunun oluşturulmaması için hiçbir neden olmadığını iddia etmektedir. Kalkavan (2018) ise çalışmasında, Medine pazarının kuruluşu, kuralları ve uygulamalarına değindikten sonra muhtesib ve agoranomos kavramlarının içeriğı ve uygulama alanlarını ve bu iki kavramın benzer ve farklı yönlerini araştırmıştır. Sonuç olarak yazar, her ne kadar bazı ortak özellikleri olsa da muhtesibin agoranomos'dan türetildiğini söylemenin tarihi veriler açısından mümkün olmadığını ifade etmektedir. Yazar özetle çalışmasında, hisbenin farklı kurumlardan hareketle oluşturulmuş taklit bir kurum olmadığını bilakis İslam'a özgü bir kuruluş olduğunu vurgulamıştır.

İkinci kategorideki hisbe kurumunun farklı devirlerdeki uygulanaşına ilişkin çalışmalarda ise, çoğunluğu Osmanlı Devleti dönemindeki hisbe uygula-

malarına ilişkin çalışmalar oluşturmaktadır. Demirkaya (1998), günümüzdeki meselelere ışık tutabilmek amacıyla, Osmanlı Belediye teşkilatını incelemiştir. Hisbe teşkilatının devirden devire değişiklikler göstermiş olsa da esas vasfını koruyarak Osmanlı Devleti'ne intikal ettiğini, ancak günümüzde hisbe teşkilatının ulvi fonksiyonlarını karşılayacak bir müessese veya devlet teşkilatının bulunmadığını ifade etmiştir. Yazarın ifadelerinden bunun olmamasının temelinde İslam'ı tam olarak yaşamak ve yaşatmaya yönelik değerlerden taviz verilmesinin yattığı ve bu durumun Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminden itibaren ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Dost (2021) ise çalışmasında, Osmanlı Devleti'nde hisbe kurumunun icra etmiş olduğu görevlerin Medine Pazar prensipleriyle ne kadar uyumlu olduğunu daha somut bir şekilde görmek amacıyla kadı sicilleri üzerinden bir inceleme yapmıştır. Sicillerde, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen değişimler görülmektedir. Dost'a göre, hisbe teşkilatının, incelenen dönemde İslami kimliğinden koparak tamamen dünyevi ve batılı tarzda bir belediye teşkilatına evrilmesi, kurumun dejenere olduğunu göstermektedir. Bu görüş, Demirkaya'nın görüşlerini tasdik eder niteliktedir. Bu görüşlerin aksine, Özsoy ile Habergeiren ve Yalnız ise Osmanlı Devletindeki hisbe uygulamalarının günümüzde örnek alınabileceğini ifade etmektedirler: Özsoy (2004) çalışmasında, Osmanlı sultanlarının kendi dönemlerindeki esnaf için koymuş oldukları hükümlerin bugüne bakan yönlerini tespit etmek ve bunlardan öğüt niteliği taşıyanları günümüz esnafına sunmak amacıyla, Kanunî'nin *Kanunnâme-i Osmanî*'sinin hisbe konusundaki yirminci faslını değerlendirerek, bir yanlıgı eseri olarak iptidai ve geri olduğu zannedilen bir dönemden modern dünyamızın alacağı daha çok şeylerin bulunduğunu belirtmiştir. Habergeiren ve Yalnız (2021) ise çalışmasında, hisbe teşkilatının Osmanlı Devleti'nde üstlenmiş olduğu faaliyetleri ana hatlarıyla tanıtarak, İslam tarihinde önemli yeri olan bu teşkilatın günümüz idari yapılanmasında benzer kurumların oluşturulmasında örnek alınabileceği, böylece devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda "yerinde denetim" anlayışıyla kamu hizmetlerinin aksamadan devamı sağlanabileceği ifade edilmiştir.

Bu çalışmalardan farklı olarak, Hizmetli (2004), Endülüs'te hisbe faaliyetleri ve muhtesibin konumu üzerinde durmuştur. Endülüs'te tek bir kurum eliyle yürütülen muazzam faaliyetlerin denetimi için günümüzde çok sayıda kurum ve kuruluşun görevlendirildiğini belirterek, görev alanının genişliği ve ilgilendiği konuların çeşitliliği bakımından muhtesibin bir kaliba sığdırılması zor, farklı ve seçkin bir görevli olduğunu ifade etmiştir. Buna ilaveten Canpolat (2015) çalışmasında Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Hizmetli (2017) ise Abbassilerde hisbe teşkilatı ve muhtesibin görevlerini ele almıştır. Hizmetli'ye göre, toplumun hemen her kesimine hitap eden ve geniş görev ve yetki alanını rahatlıkla kontrol eden hisbe teşkilatının başarısının sırrının sorumlularının toplum tarafından benimsenmiş olmasında ve bir tür görevli-gönüllü işbirliği içinde çalışmasında aranabilir.

Günümüzdeki hisbe kurumuna benzer kurumların incelendiği üçüncü kategorideki çalışmaları ise çoğunlukla teorik çalışmalar oluşturmakla birlikte, iki çalışmada hisbe kurumunun pratiğe yansımalarını analiz etmek amacıyla nitel araştırma yapılmıştır. Bunlardan ilki hisbe teşkilatının toplum güvenliğini temin etme noktasındaki etkinliğini diğerinde ise çalışmanın konusuyla alakalı olarak hisbe teşkilatının semt pazarlarındaki etkinliği araştırılmıştır. Buna göre Siro ve Sundramoorthy (2017), Nijerya Kano’da mevcut güvenlik sorunlarıyla mücadelede polis ve hisbe kurumlarının katkılarını araştırmıştır. Analiz sonuçları, muazzam başarıların elde edildiğini, ancak bu başarılarla rağmen, yetersiz personel ve finansman, çalışma araçlarının eksikliği ve yolsuzluk gibi bazı önemli engellerin bu kurumların düzgün işleyişini etkilediğini ortaya koymuştur. Anwar vd. (2020) ise çalışmasında, Endonezya Surabaya’da Wonokromo semt pazarındaki iş etiği uygulamasında hisbenin rolünü araştırmıştır. Araştırma sonucunda, bazı satıcıların teorik olarak iş etiği hakkında bilgi sahibi olmasalar da aileleri tarafından öğretilen dini değerlere itaat etmeleri nedeniyle etik iş değerini uygulamaktayken, bazılarının ise dini değerleri bilmesine rağmen bunları uygulamadığı belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, hisbenin Wonokromo pazarındaki işlevinin, fiyat, boyut/ölçek ve mal kalitesi açısından denetimle yönetilebilecek bazı eksikliklere rağmen iyi olduğunu göstermektedir.

Günümüzdeki hisbe kurumuna benzer kurumların incelendiği teorik çalışmalara ise şunlar örnek verilebilir: Tüketicinin korunması açısından hisbe kurumu ile modern dönem kurum ve kuruluşlarını karşılaştırdığı iki çalışmasından ilkinde Alkış (2011), hisbe kurumu ile günümüzdeki 4077 sayılı kanunda yer alan kurum ve kuruluşların tüketicinin korunmasındaki fonksiyonlarını karşılaştırmıştır. Çalışmada sonuç olarak, günümüzde tüketicinin korunması hususunda, kanunî düzenlemelerle teorik hukukî zemini tamamlanmış olmasına rağmen uygulamada hâlâ sıkıntılar yaşandığı, bu kurumların hisbe gibi etkin işleve sahip kurumlar olmayışı nedeniyle tüketicinin korunması açısından büyük bir boşluk oluşturduğu, hisbe örneğinden yola çıkılarak sadece tüketici menfaatlerini koruyan çok yönlü yetki ve sorumluluk üstlenmiş, yaptırım gücü ve ahlaki işleve de sahip bir kurumun hayata geçirilmesinin tüketici mağduriyetlerinin çözümünde önemli bir basamak oluşturacağı, aksi takdirde çıkarılan yasal mevzuatın uygulamada fazla bir işlevi olmayacağı iddia edilmiştir. Alkış (2019) diğer çalışmasında, İslam hukuk tarihinde tüketicinin korunmasında rol alan kurum ve kuruluşlar ile cumhuriyet sonrası Türkiye’deki kurum ve kuruluşlara yer verilmiştir. Alkış’a göre, İslam hukuk tarihinde, tüketicinin korunmasını kontrol edip denetim altında tutan ve tüketicilerin hak kayıplarını ve şikâyetlerini dikkate alıp karara bağlayan hem idarî hem de kazaî bir görev üstlenen hisbe teşkilatı çok başarılı bir kontrol ve denetim mekanizması olmuştur.

Hisbe kurumu ile günümüzdeki hisbe kurumuna benzer kurumların benzerlikleri ve farklılıklarının değerlendirildiği çalışmalara Barış ile Dönmez ve

Kayadibi'nin çalışmaları örnek verilebilir: Barış (2020), hisbe kurumunu inceleyerek, tarihi süreç içinde yaşadığı değişiklikler ve hukuki statüsü, uygulama koşul ve mahiyetleri ve günümüzde bu kurumsal yapıya denk düşen müesseselerle benzer yönleri ve ilişkilerini irdelemiştir. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Standartları Enstitüsü ele alınmıştır. Çalışmada, genelde insanların özelde ise Müslümanların, yaptıkları işin kalitesine ve şartlarına önem vermenin erdemine ulaşmış bir ideali fikri planda yakalama anlayışında oldukları sonucuna ulaşılmış, en azından bunu gerçekleştirmeye çalışanların ve halihazırda gerçekleştirenlerin uzun vadede ayakta kalabilecekleri ifade edilmiştir. Dönmez ve Kayadibi (2021), hisbe teşkilatının çalışma felsefesini ele alarak, günümüz devletlerinde ortaya çıkan düzenleyici ve denetleyici kuruluşların, geçmişte aynı amaçla faaliyet yürüten hisbe teşkilatı çalışma yapısına olan benzerlikleri ve farklılıkları konjonktürel değerlendirmeleri de göz önüne alınarak, mantıksal bir karşılaştırma ile ortaya koymayı amaçlamıştır. Ekonomik, ticarî ve sosyal denetim olarak hisbe teşkilatı türünde kurumların varlığı, toplumsal düzenin kurulması ve huzurun yaşatılması için geçmişten beri var olmuştur ve sosyal düzen açısından önemlidir. Ancak, sadece tüketici haklarının korunmasından, çarşı-pazar düzeninin oturtulmasına, meslek denetimlerinden, insanlara yapılacak uyarılara kadar yapılanlar hisbe olarak nitelendirilemez. Hisbe teşkilatının ortaya çıkış ve çalışma felsefesi ışığında, faaliyet yürüten kurumlardaki yetkililerin liyakat esaslarına dikkat edilerek seçilmesi ve hesabın Allah'a verileceğini gerçek manada hissederek çalışmalarını yapması gereklidir.

Bu çalışmalardan farklı olarak, Attahiru vd. (2016), Nijerya iş ortamının karşı karşıya olduğu istifçilik, faiz ticareti (riba), yalan yere yemin etme, yolsuzluk uygulamaları ve piyasa istikrarsızlığı gibi bazı sorunlara değinerek, Müslümanların iş dünyasındaki iş performansını artırmak için İslamî yaklaşıma dayalı yeni bir çerçeve kullanmayı ve ayrıca hisbe kurumunun düzenleyici rolü ile dindarlık, İslam kültürü ve İslamî iş ahlakı arasında yeni bir ilişki geliştirmeyi amaçlamıştır. Akça ve Bozatlı (2018) ise, piyasa başarısızlıkları ve bu başarısızlıkların giderilmesinde devlete biçilen rollerden birisi olan regülasyona değinerek, piyasa-regülasyon ilişkisi çerçevesinde hisbenin iktisadi hayattaki faaliyet ve düzenlemelerine yer vermiştir. Sonuç olarak, sosyo-ekonomik bir regülasyon kurumu olarak hisbenin, piyasa-devlet ilişkisinin sınırları çerçevesinde tanımlanan serbest piyasa ekonomisi veya kumanda ekonomisinin tanımları ve uygulamaları ile uyuşmadığı, iki uç noktayı temsil eden bu ekonomik sistemlerden ziyade, gerektiği kadar devlet gerektiği kadar piyasa anlayışından hareketle mutedil bir anlayışın kurumu niteliğinde olduğu vurgulanmıştır. Azhar vd. (2020), Malezya'da hisbe çerçevesinde şeriat ceza hukuku uygulamasını incelemiştir. Malezya'da özel olarak "hisbe kurumu" bulunmamakla birlikte, hisbenin rolleri ve işlevleri, eyaletlerdeki Şeriat Uygulama Birimi'ne verilmektedir. Azhar'a göre, hisbenin gerçek hisbe anlayışına paralel olarak sorumluluk taşıyan bir kurum olarak sistemli bir şekilde kurumsallaşması gerekmektedir.

Hisbe ile ilgili literatürde incelenen iki çalışma haricinde diğer çalışmaların tümünün teorik çalışmalar olduğu görülmektedir. Siro ve Sundramoorthy (2017) ile Anwar vd.'nin (2020) çalışmalarında ise hisbe kurumunun pratiğe yansımaları nitel olarak analiz edilmiştir. Türkiye'de ise, yapılan çalışmaların tümünün teorik olduğu görülmektedir. Hisbe bağlamında İslam ticaret ahlakının semt pazarlarında yansımaları derinlemesine inceleyen herhangi bir nitel çalışmaya rastlanılmamıştır. Anwar vd.'nin (2020) çalışması nitel bir araştırma olmakla birlikte Endonezya'ya yönelik olduğundan ve Türkiye ile ilgili bir ampirik çalışmaya da rastlanılmadığından, bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmadan elde edilecek bulguların hem literatüre katkı sağlayacağı hem de şehir yönetiminde farkındalık oluşturacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda, bulguların araştırma evrenine genellenmesi değil, ana olgunun derinlemesine analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Nitel araştırmalar, keşfedilmesi gereken araştırma problemlerini ele almak için uygun bir yöntemdir (Creswell, 2019:21). Çalışmada araştırma deseni olarak ise, nitel araştırma yöntemleri arasından fenomenoloji (olgubilim) çalışması tercih edilmiştir. Fenomenoloji, insanların belirli bir fenomen veya kavramla ilgili anlayışlarını, duygularını, bakış açıları ve algılarını ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir (Rose, Beeby ve Parker, 1995). Veri toplama yöntemi olarak, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden faydalanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği araştırmacıya, önceden hazırlanmış sorulara bağlı kalarak, belli bir düzeyde esneklik sağlamaktadır. Eğer katılımcı görüşme sırasında bazı soruların yanıtlarını başka soruların içinde yanıtlamış ise, araştırmacı bu soruları sormayabilir (Türnüklü, 2000).

Görüşmeler 12.10.2022-18.11.2022 tarihleri arasında, katılımcıların işyerlerinde yüz yüze olarak, belirlenen gün ve saatte ortalama 15'er dakikalık bir sürede gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler kayıt cihazı yardımıyla kayıt altına alınmıştır. Katılımcılara, demografik bilgilerin yanında; hangi denetim ve düzenlemelere tabi oldukları, pazarlarda hangi denetim ve düzenlemeleri yaptıkları ve bu denetimlerin amacının ne olduğu; yapılan denetleme ve düzenlemelerin yeterliliği konusunda ne düşündükleri, memnuniyet düzeylerinin ne olduğu; denetlemeler sonucunda kurallara riayet etmeyenlere nasıl yaptırım uygulandığı, bu yaptırımın pazar düzenine katkısı ve etkisinin nasıl olduğu; pazarlarda hem esnafın hem de müşterilerin menfaatlerini aynı anda koruyacak haksız kazancı ve haksız rekabeti engellemek için neler yapılabileceği, hisbe gibi bir kuruma ihtiyaç olup olmadığı, bir kurum kurulsa bu kurumun nasıl çalışmasını istedikleri; pazarcı esnafının sattığı ürünlerin fiyatını nasıl be-

lirlediği, fiyatı serbestçe belirlemesinin önünde bir engel olup olmadığı; pazar toplanırken pazar yerinin tertip ve düzeniyle ilgili ne gibi düzenlemeler olduğu, atılan ürünler belirlenen şart ve koşullara göre atılmadığı zaman ne gibi yaptırımlar uygulandığı, bu yaptırımların yeterli olup olmadığı; İslam ticaret ahlakının pazarlarda uygulanma durumuyla ilgili düşüncelerinin neler olduğu şeklinde açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Ayrıca sorulara geçilmeden önce tüm katılımcılara hisbe ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır.

Az sayıda kişiyle çalışmak nitel araştırmanın tipik bir özelliğini oluşturmaktadır. Bunun nedeni kişi sayısı her arttırıldığında araştırmacının derinlemesine bir tablo sunma kabiliyetinin zayıflamasıdır. Duruma göre tek bir kişi veya araştırma mekanıyla çalışılabileceği gibi, bazen bu sayı 2'den 40'a kadar arttırılabilmektedir. Çok sayıda durumun incelenmesi güç olduğu için yüzeysel bir sonuç doğurma riski bulunmaktadır. Aynı zamanda nitel veri toplama ve analiz etme fazla zaman almaktadır ve eklenen her kişi bu süreyi uzatmaktadır (Creswell, 2019:271). Bu nedenle, araştırmada çalışılacak kişi sayısının ilgili 4 denetim kurumundan birer yetkili, pazarcı eşrafından da 8 kişi olmak üzere, toplamda 12 kişi ile sınırlandırılmasına karar verilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubu olarak, Sakarya'da, Adapazarı ilçesindeki Katlı Pazar Yeri eşrafından 8 kişi ve araştırma bulgularının çaprazlama kontrolü için, Ticaret İl Müdürlüğü, İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, İlçe Belediyesi Zabıta Müdürlüğü ile Sebze ve Meyveciler Esnaf Odası yetkilileri kartopu örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Kartopu örnekleme, genellikle araştırma başladıktan sonra, araştırmacının katılımcılardan çalışmaya dâhil etmek üzere başka bireyleri önermelerini istemesi neticesinde oluşan örnekleme yöntemidir (Creswell, 2019:270).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Katlı pazar yeri, Adapazarı ilçesinde ulaşımı kolay, haftanın yedi günü açık olan, pek çok satıcı bulunan merkezi konumda olan bir pazar yeridir. Bu nedenle araştırma çalışma grubunun, semt pazarlarından herhangi biri yerine katlı pazar yeri eşrafından seçilmesine karar verilmiştir. 8 katılımcının yaşları 34-70 aralığında olup, ikişer kişi ilkökul, ortaokul, üç kişi lise ve bir kişi lisans mezunudur. Ayrıca bu katılımcılardan dördünün iş konusunu sebze-meyve ticareti, diğerlerinin ise bakliyat, kahvaltılık-şarküteri ticareti, tavukçuluk ve balıkçılık oluşturmaktadır. Pazar yerini denetleyen kurumların yetkilisi olan 4 katılımcının yaşları ise 33-58 aralığında olup, birer kişi lise ve yüksek lisans, ikisi lisans mezunudur. Araştırmanın çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Katılımcılara Ait Bilgiler

Katılımcılar	Yaş	Eğitim	İş Konusu / Kurumdaki Görevi
Katılımcı 1	36	Lise	Sebze-Meyve Ticareti
Katılımcı 2	45	İlkokul	Sebze-Meyve Ticareti
Katılımcı 3	55	Ortaokul	Sebze-Meyve Ticareti
Katılımcı 4	35	Lisans	Sebze-Meyve Ticareti
Katılımcı 5	34	Lise Terk	Bakliyat Ticareti
Katılımcı 6	35	Üniversite Terk	Kahvaltılık-Şarküteri Ticareti
Katılımcı 7	57	Ortaokul Terk	Tavukçuluk
Katılımcı 8	70	Lise	Balıkçılık
Katılımcı 9	38	Yüksek Lisans	Kurum Yetkilisi
Katılımcı 10	33	Lisans	Kurum Yetkilisi
Katılımcı 11	52	Lisans	Kurum Yetkilisi
Katılımcı 12	58	Lise	Kurum Yetkilisi

Verilerin analizi için, kaydedilen görüşmeler deşifre edilerek ATLAS.ti 8 programına aktarılmış, kodlama işleminden yararlanılarak veriler çözümlenmiş ve tema grupları oluşturulmuştur. Veriler içerik analizi ile ortak temalara göre düzenlenmiştir.

Çalışma etik kurul izni gerektirdiğinden, 18.08.2022 tarihinde T.C. Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'na başvurularak 07.09.2022 tarih, 164421 sayılı belge ile gerekli izin alınmıştır. Katılımcılara bilgilendirilmiş gönüllü onam formu imzalatılmıştır.

Pazarıcı esnafı ile yapılan mülakatlar sonucu elde edilen araştırma bulgularına ve bu bulguların çaprazlama kontrolü amacıyla denetleyen kurum yetkilileri ile yapılan mülakatlara iki ayrı alt başlıkta yer verilmiştir:

3.1. Pazarıcı Esnafı Olan Katılımcılarla Yapılan Mülakatlara İlişkin Bulgular

Araştırma bulguları 5 tema altında sınıflandırılmış olup, tema grupları Şekil 1'de gösterilmiştir:

Şekil 1: Araştırma Temaları

3.1.1. Pazar Denetim ve Düzenlemeleri / Denetim ve Düzenlemelerin Yeterliliği Hakkındaki Değerlendirmeler

Katılımcılar, pazarcı esnafı olarak hangi denetim ve düzenlemelere tabi oldukları sorusuna verdikleri cevaplarda, satılan ürünlerin hijyen kontrolü için *İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü*'nün denetimine; terazi ölçümleri için *Adapazarı Belediyesi Zabıta Müdürlüğü*'nün denetimine tabi olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca yapılan denetimlerin, *gıda güvenliğinin sağlanması, terazilerin doğru tartmasının sağlanması, insan sağlığının korunması, esnafın kontrol altında tutulması, esnafın ve vatandaşın korunması, esnafın dürüstlüğü teşvik edilmesi ve vatandaşın hileden korunması* gibi amaçlarla yapıldığı değerlendirilmesinde bulunmuşlardır.

Tablo 2: Denetimlerin Amacı

	Temayı Belirten Katılımcı Sayısı
Gıda güvenliğinin sağlanması	5
Terazilerin doğru tartması	3
İnsan sağlığının korunması	1
Esnafın kontrol altında tutulması	1
Esnafın ve vatandaşın korunması	1
Esnafın dürüstlüğü teşvik edilmesi	1
Vatandaşın hileden korunması	1

Konuya ilişkin olarak katılımcı 3, “sağlıklı gıda, tartım konusunda ve pazar düzeni gibi konularda denetime tabi olduklarını, denetimlerin amacının hem esnafı hem de vatandaşı korumak” olduğunu ifade etmiştir. Katılımcı 4 ve katılımcı 6 da katılımcı 3 ile benzer şeyleri ifade etmiş ve denetimlerinin amacına yönelik olarak da terazi denetiminin “ticarete insanların ölçüsünü tam ayarlayabilmek için, hijyen konusunda insanlara bozuk mal satılmaması için” yapıldığını dile getirmiştir.

Yapılan denetleme ve düzenlemelerin yeterliliği konusundaki düşüncelerine ilişkin olarak, yapılan denetimlerin yeterli olduğunu ve memnun olduklarını ifade eden katılımcı 4 ve 5’in aksine, diğer katılımcılardan 4’ü yapılan denetimlerin yetersiz olduğunu ve hiç memnun olmadıklarını, 2’si ise hiç denetim olmadığını ve hiç memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3: Denetimlerin Yeterliliği ve Memnuniyet Düzeyi

	Temayı Belirten Katılımcı Sayısı
Yeterli değil, memnun değilim	4
Hiç denetim yok, hiç memnun değilim	2
Yeterli, memnunum	2
Toplam	8

Konuya ilişkin olarak, katılımcı 2 ve 3 hiç denetim olmadığını ve hiç memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir:

“Çok az, hiç yok desem yeridir. 2 yılda bir yapılan terazi denetimi, bir iki yılda bir tarım gıda kurumu tarafından denetimler oluyor. Başka hiçbir denetim yok” (Katılımcı 2)

“Sıfır, hiç yok. Sadece para alacakları zaman iyiler, ama denetim hiç yok. Emlak vergimiz, rüsum vergimiz, bunun gibi şeyleri almakta düzenliler, onu hiç kaçırmazlar. Hiç memnun değilim” (Katılımcı 3).

Denetimlerin yetersiz olduğunu ve memnun olmadıklarını belirten katılımcılardan katılımcı 1 ve 8’in görüşleri işe şöyledir:

“Yeterli hiç değil. Daha çok olması lazım. Her yıl yapılan bir şey. Ayda bir kere, iki ayda bir kere olması lazım. Zabıtalardan etiketleri kontrol etmesi, esnafı kontrol etmesi lazım. Esnaf nasıl mal satıyorlar, terazileri kontrol etmesi lazım. Hiç memnun değilim” (Katılımcı 1).

“Burada esnaf yolları kapatıyor, dükkanlarının önlerine açtıkları tezgâh yüzünden insanlar geçemiyor. Adam bayat balık satıyor. Kimse denetlemiyor. Senede bir hijyen için Tarım İl Müdürlüğü gelir, bakar geçerler sadece. Balıkçılarda en büyük sorun etiket sorunu. Burada etiket denetimi yok. Esnaf ne yazarsa müşteri onu alıyor. Ama bilmiyor. Adam hamsi yazıyor, sardalya satıyor. Zabıta hiç gelmiyor buraya. Bir

şey söylediğimiz zaman, orası özel mülk biz giremiyoruz diyorlar” (Katılımcı 8).

Pazar toplanırken pazar yerinin tertip ve düzeniyle ilgili ne gibi düzenlemeler olduğu sorusuna cevaben katılımcılar, *çöplerin belirlenen bölgelerde konteynirlara atıldığını, onun dışında herhangi bir düzenleme olmadığını, her şeyin esnafın kendi inisiyatifinde olduğunu* ifade etmişlerdir. Ayrıca, katlı pazar yerinde *bekçi bulunmasına rağmen, herkes aynı saatte tezgahını kapatmadığı için, içeri girenler olduğu ve hırsızlık olduğu* belirtilmiştir.

Tablo 4: Pazar Yerinin Tertip ve Düzeniyle İlgili Düzenlemeler

	Temayı Belirten Katılımcı Sayısı
Belirlenen bölgelere çöpler bırakılıyor	5
Hiçbir düzen yok, esnafın inisiyatifinde	4
Bekçi var	2

Konuya ilişkin olarak katılımcılardan bazılarının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

“Bekçi var. Bizim buraya her akşam çöp arabası geliyor, başka yere çöp atılmıyor” (Katılımcı 1).

“Herhangi bir düzenleme yok. Esnaf kendi açar, kendi kapatır. Atılan ürünler yerlere atılıyor” (Katılımcı 3).

“Tertip düzen yok. Bu alanlara bisiklet, motor gibi binek araçlar ile girilmesi problem oluşturuyor. Buraya gelen insanlar zorluk çekiyor. Özürlü olabilir, ama keyfi olarak bisiklet, motor gibi araçların pazar yerine girmesine karşıyım. Bekçiler var. Herkes aynı saatte kapatmış olsa bekçilerin işi daha kolaylaşır. Herkes aynı zamanda kapatmadığı için, içeri girenler oluyor ve hırsızlık olayları oluyor” (Katılımcı 6).

“Her esnaf kendi düzenini sağlıyor. Kurumsal bir düzenleme olmuyor. Herkesin kendi dolabı var. Oraya koyuyor, kapatıyor dükkânını. Burada konteynirler var herkes çöpünü çöpe atıyor. Bizim burada arabacımız var. Kendimizin tuttuğu kişidir. Biz çöplerimizi ona veririz gelir, o çöpleri toplar atar” (Katılımcı 8).

3.1.2. Uygulanan Yaptırımlar / Yaptırımların Pazar Düzenine Etkisi Hakkındaki Değerlendirmeler

Denetlemeler sonucunda kurallara riayet etmeyenlere nasıl bir yaptırım uygulandığı sorusunu, katılımcı 1 ve 3, denetim olmadığı için *hiç yaptırım da olmadığı*; katılımcı 2 ve 4, kurallara uymayanlara nasıl bir yaptırım uygulandığını *hiç görmedikleri*; katılımcı 6, 7 ve 8, *para cezası kesildiği*; katılımcı 5 ise, önce sözlü bildirim yapıldığı, 15 gün içinde o bildirim yerine getirilmezse, *usulsüzlük düzeltilmezse para cezası kesildiği* şeklinde cevaplandırmışlardır.

Tablo 5: Nasıl Bir Yaptırım Uygulandığı

	Temayı Belirten Katılımcı Sayısı
Hiç yaptırım yok	2
Yaptırım uygulandığını hiç görmedim	2
Para cezası uygulanıyor	3
Bildirim yapılıyor, düzeltilmezse para cezası kesiliyor	1
Toplam	8

Bu yaptırımın pazar düzenine katkısı ve etkisinin nasıl olduğu hususuna ilişkin olarak, katılımcıların tümü, genel olarak *denetimlerin sık sık ve düzenli olarak yapılması halinde, uygulanacak yaptırımların da etkili olacağını* ve pazar düzenine katkı sağlayacağını belirtmişlerdir. Katılımcıların özel olarak belirttiği görüşlere ise Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6: Yaptırımın Pazar Düzenine Etkisinin Nasıl Olduğu

	Temayı Belirten Katılımcı Sayısı
Esnafı düzene sokuyor	2
Caydırıcılığı oluyor	2
Esnafın içindeki sakatlar ayrılır	1
Hem esnafa hem müşteriye faydası olur	1
Müşterinin faydasına olur	1
Denetleme sık olmadığı için sıkıntı oluyor	1
Denetim az olsa da etkili	1

Yukarıda belirtilen hususlara ilişkin olarak katılımcıların bazılarının görüşleri şöyledir:

“Hiç görmedim. Yani kurala uymayana bir yaptırım uygulandığını hiç görmedim. Bir sürü cezai işlem var ama ben daha cezai işlem kesildiğini hiç görmedim” (Katılımcı 2).

“Hiç yaptırım yok. Denetim yok. Denetim olmayınca yaptırım da olmaz. Beni karşımda esnaf teraziden çaldığı halde, zabitanın kendisi yakaladığı halde hiçbir cezai müeyyide uygulanmadı. Demek ki yok. Yani hırsızlığın da karşılığı yok. Yaptırım olmuş olsa mevcut olan esnafın dürüst olduğu ortaya çıkar. İçindeki sakatlar ayrılır. Dürüstler kalır. Önüne gelen esnaflık yapamaz. Bunun hem esnafa hem de vatandaşa faydası çok olur” (Katılımcı 3).

“Bildirim yapıyorlar. Eğer bir dahaki 15 gün içinde o bildirim yerine gelmezse, usulsüzlük düzeltilmezse idari para cezası kesiyorlar. Daha sonrasında kapatmaya kadar gidebiliyor. Yaptırımın düzene, etkinliğe faydası var. Ona göre insan usulsüz ürün satmaz” (Katılımcı 5).

“Balık sektöründe para cezası oluyor. Kurallara uymayan balığa el koyuyorlar. O da şikâyet olursa. Denetimin az da olsa etkisi oluyor. Hiç denetim olmasa adam çöpü de satar burada” (Katılımcı 8).

Pazar toplanırken atılan ürünler belirlenen şart ve koşullara göre atılmadığı zaman ne gibi yaptırımlar uygulandığı hususunda, katılımcı 5 ve 7 *“Bizde atık olmuyor”* şeklinde cevap vermişlerdir. Katılımcı 1, 2, 3 ve 4 ise *yaptırım uygulanmadığını* iddia etmişlerdir. Bu katılımcılar aynı zamanda *“zaten yaptırım da uygulanmadığı için, yaptırımları yetersiz bulduklarını”* belirtmişlerdir:

“Uygun olmayan yerlere çöp atmanız halinde önceden cezalar da kesiliyordu. Ama şu anda o da yok, denetim yok. Ama herkes çöp tenekesi var oraya atıyor çöpünü, çöp tenekeleri de yetersiz” (Katılımcı 1).

“Herhangi bir yaptırım olmuyor. Atılan ürünleri toplayan ihtiyaç sahipleri oluyor, denk geliyoruz. Belediye bunun için bir reyon yapabilir. Şahsen benim fikrim atılacak olan malların çürük kısımları temizlenerek bir reyon yapılabilir. Almak isteyen kişiler çöpten değil de reyondan alır” (Katılımcı 3).

Katılımcı 6, *cezai işlem uygulandığını*, ancak *yaptırımı yetersiz bulduğunu*, katılımcı 8 ise, *genelde herkes çöp atma kuralına uyduğu için sıkıntı olmadığını*, bu nedenle *yaptırıma da ihtiyaç olmadığını* ifade etmişlerdir:

“Genelde herkes kurallara uyduğu için burada sıkıntı olmuyor. Esnaf kendi arasında bunu çözüyor, o yüzden bir yaptırıma gerek olmuyor” (Katılımcı 8).

Tablo 7: Atık Hususunda Uygulanan Yaptırımlar

	Temayı Belirten Katılımcı Sayısı
Yaptırım uygulanmıyor	4
Bizde atık olmuyor	2
Cezai işlem uygulanıyor	1
Genelde herkes kurallara uyuyor	1
Toplam	8

3.1.3. Satılan Ürünlerin Fiyatının Nasıl Belirlendiği Hakkındaki Değerlendirmeler

Katılımcıların tümü sattığı ürünlerin fiyatını *arz ve talebe göre* belirlediğini,

alış fiyatı ve maliyetlerin üzerine bir miktar *kâr marjı eklediklerini* ifade etmişlerdir. *Fiyatı serbestçe belirlemelerinin önünde bir engel bulunmamakla birlikte, serbest piyasa ve rekabetin fiyat belirlemede etkili olduğu* belirtmişlerdir.

Bununla birlikte katılımcı 4, *teraziden kaçması, fire verilmesi* gibi sebeplerle *kazançlarının düştüğünü*, marketlerde olduğu gibi *gramına kadar ücret almadıklarını*, satarken gramajdaki *fazlalığın onlardan gittiğini* ifade etmiştir.

Katılımcı 5, *“fiyatı belirlemede bir engel yok. Çünkü serbest piyasa ama sonuçta ekonomi belli, gidişat da belli. İstediyim kadar pahalı sat, satamadıktan sonra bir kıymeti yok. Satılan mal para kazanır”* şeklinde görüş belirtmiştir.

Katılımcı 8 ise konuyu şöyle değerlendirmiştir: *“Biz şimdi istediğimiz fiyata satabiliyoruz. Eskiden satamıyorduk. Zabita gelirdi fişine bakardı kaçta almışsın diye, fiyatı kendisi belirlerdi. Şimdi fırsatını bulursam istediğim fiyata satarım. Vicdan meselesi”*.

3.1.4. Hisbe Gibi Bir Kuruma İhtiyaç Olup Olmadığı Hakkındaki Görüşler

Pazarlarda hem esnafın hem de müşterilerin menfaatlerini aynı anda koruyacak haksız kazancı ve haksız rekabeti engellemek için neler yapılabileceği hususunda, katılımcıların tümü ilgili kurumların *gerekli denetim ve kontrolleri etkin bir şekilde yapmaları* halinde herhangi bir sıkıntı yaşanmayacağını ifade etmişlerdir:

“Var olan kurumlar kendi işlerini yaparsa hiçbir şeye gerek yok zaten. Önemli olan burada herkesin kendi işini yapması. Ama bu kurumlar kendi iş ve görevlerini yapmazsa herkesi denetlemeye ihtiyaç var” (Katılımcı 5).

Katılımcı 1 ve 3, *esnafın ve müşterinin hakkını koruyacak kurumların esnaf dernek odaları ve zabita olduğunu*, ancak bu kurumların görevlerini yerine getirmediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı 4, *haksız rekabeti önlemenin ya da fahiş fiyatın önüne geçmenin pazarcı ile alakalı olmadığını*, bütün sıkıntının *haldeki fiyat farkından kaynaklandığını* ifade etmiştir. Katılımcı 8 ise, denetim olmaması nedeniyle diğer esnafla *rekabette zorlandıklarını* şöyle ifade etmiştir:

“Tezgahların üstündeki ışıklar bayat balıkları göstermiyor, bayat olduğunu anlamıyorsun. Nasıl rekabet edeyim ben şimdi. Şimdi denetim yok, bayat da satsan kimse bilmiyor. Müşterilerin de bazı hataları var. Benden yazın öğlen alıyor balığı. Sonra koyuyor arabaya akşama kadar o poşetin içinde balık pişiyor. Akşam evde o balığın taze olmasını bekliyor. Sonra geliyor bana kızıyor”.

Bir kuruma ihtiyaç olup olmadığı ve bunu gerçekleştirmek için bir kurum kurulsa bu kurumun nasıl çalışması gerektiği hususunda, Katılımcı 3 ve 4'ün aksine, diğer katılımcılar *mevcut kurumlarının işlevlerini yerine getirmesinin yeterli*

olacağını, bir kuruma ihtiyaç olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu konuda katılımcı 6'nın görüşü şöyledir:

“Şu anki görevliler biraz daha sık bir şekilde denetlemiş olsa, yeni bir kuruma ihtiyaç yok. Zaten sıkıntılar kurumların denetlememesinden kaynaklanıyor. Tepeden denetlenmeye başlanması lazım yani. Sıkı bir şekilde sürekli denetim ekipleri kurularak, işi liyakatle yapacak, torpil nedir herhangi bir şekilde işe almayacak, tolere etmeyecek şekilde olması gerekiyor”.

Katılımcı 3 ve 4 ise, bir kuruma ihtiyaç olduğunu savunmuş olup, bu kurumun nasıl çalışmasını istediklerine dair görüşleri şöyledir:

“Evet, tek bir kuruma çok ihtiyaç var. Sadece bizim alanımız olan sebzeçilik için demiyorum, bütün meslek grupları için büyük bir ihtiyaç. Bu bağımsız bir kurum tarafından yapılması lazım ki cezai müeyyide tam anlamıyla uygulansın. Düzenli bir şekilde her gün sıradan herkese, habersiz yani ben geliyorum diye haber verip değil, denetim yapılması gerekiyor. Başka türlü işin altından çıkılmaz” (Katılımcı 3).

“Bir kuruma yüzde bir milyon ihtiyaç var. Bu kurumun çiftçi ile tüketici arasındaki ciddi bir ilişki kurması gerekiyor” (Katılımcı 4).

3.1.5. İslam Ticaret Ahlakının Pazarlarda Uygulanma Durumu Hakkındaki Değerlendirmeler

İslam ticaret ahlakının pazarlarda uygulanma durumuyla ilgili olarak katılımcıların tümü, İslam ticaret ahlakının pazarlarda uygulanmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcı 8 konuyu, “İslam kuralları uygulansa ne zabıtaya ne başka bir şeye ihtiyaç olmaz. Millet çürük mal almaz, kötü mal almaz, fazla para vermez, hakkı neyse, değeri neyse ona göre satar. Köylüden ya da üretimden başlıyor. Vatandaş ne yapsın. Kökümüzün değişmesi lazım” şeklinde değerlendirmektedir. Katılımcıların konuyla ilgili diğer değerlendirmeleri Tablo 8’de verilmiştir:

Tablo 8: İslam Ticaret Ahlakının Uygulanma Durumu Hakkındaki Değerlendirmeler

	Temayı Belirten Katılımcı Sayısı
Üretimden başlıyor.	3
Hırsızlığın her çeşidini gördüm, bize hırsız gözüyle bakılıyor.	1
İnsanlarda nimete karşı saygısızlık var.	1
Hem müşteri hem de esnaf kaynaklı sıkıntı var.	1
Ahret bir anlam ifade etmiyorsa ne yapabilirsiniz.	1

Müşterinin hakkına girmek istemeyiz, çünkü helallik alamam.	1
Kimsenin kimseye saygısı yok. İnsanlar tamamen çıkar anlamında çalışıyor.	1

Diğer katılımcılardan bazılarının konuya ilişkin değerlendirmeleri şöyledir:

“Ben çekirdekten esnafım. Hırsızlığın her çeşidini gördüm. Noksan tartma, fazla para alma, poşet değiştirme, çürük mal verme, gözlerimle gördüm. Dedim sizin arabanızın tekerleri nasıl yürüyor. Allah korkusu hiç mi yok. Bunlardan dolayı bizlere hırsız gözüyle bakılıyor” (Katılımcı 3).

“Uygulama noktasında biz mesela terazide çoğunlukla fazla koyarız. Sonuçta insan yapımı bir makine hata olabilir. Müşterinin hakkına girmek istemeyiz. Çünkü müşteriden helallik alamam. Allah neyle gelersen gel kul hakkı ile gelme diyor” (Katılımcı 6).

Katılımcı 4 ise hem müşteri hem de esnaf kaynaklı bir sıkıntı olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“İnsanlarımızın büyük çoğunluğunda ciddi anlamda nimete karşı bir saygısızlık var. İnsanlar para veriyorum diye tamamen fabrikasyon ürün almak istiyor. Bu ürün Allah'ın yarattığı bir nimet hepsinin aynı olmasının imkânı yok. Tezgâhın önü ile arkasında farklı ürün olduğu söyleniyor. Kasadan çıktığı gibi tezgâha diziyoruz. Çürüklerini ayırıyoruz. Biz ürünleri seçtirmiyoruz. Çünkü hanımların bir kısmı tırnaklarını uzatıyor. Ürün seçeceğim derken tırnağını ürüne batırıyor ve onu orda bırakıp gidiyor. Esnafın %99'unda Allah korkusu var, ha olmayan var mı var... Ne yaparsa da kendine yapar. Bu dünyası iki saatlik dünya ama bilen için, ahiret bir anlam ifade etmiyorsa ne yapabilirsiniz”.

3.2. Denetleyen Kurum Yetkilileriyle Yapılan Mülakatlara İlişkin Bulgular

Pazarıcı esnafı ile yapılan mülakatlar sonucu elde edilen araştırma bulgularının çaprazlama kontrolü amacıyla mülakat yapılan denetleyen kurum yetkililerinin görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

3.2.1. Pazar Denetim ve Düzenlemeleri / Denetim ve Düzenlemelerin Yeterliliği / Uygulanan Yaptırımlar / Yaptırımların Pazar Düzenine Etkisi Hakkındaki Değerlendirmeler

Denetleyici kurum yetkilisi katılımcıların pazarlarda hangi denetim ve düzenlemeleri yaptıkları ve bu denetimlerin amacının ne olduğu; yapılan denetim

ve düzenlemelerin yeterliliği konusunda görüşlerinin neler olduğu; denetlemler sonucunda kurallara riayet etmeyenlere nasıl bir yaptırım uygulandığı ve bu yaptırımın pazar düzenine katkısı ve etkisinin nasıl olduğuna ilişkin değerlendirmelerine Tablo 9'da yer verilmiştir:

Tablo 9: Denetleyici Kurum Yetkililerinin Görüş ve Değerlendirmeleri

Denetleyen Kurum	Ticaret İl Müdürlüğü	İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	Belediye Zabıta Müdürlüğü	Sebze ve Meyveciler Esnaf Odası
Yapılan Denetimler	<p>1- Esnafın yönetimle, belediye ile ve kendi arasında yaşadığı sorunlara çözüm bulmak.</p> <p>2- Pazar yerlerinin restorasyonu, modernizasyonu, bakımını yapmak.</p> <p>3- HKS uygulaması ile fiyat sürecinin sağlıklı işleyip işlemediği, kasa-rafi fiyat uyumsuzluğu kontrolü.</p>	<p>Risk esaslı denetim programı kapsamında, satışta olan sebze, meyveden numune alınarak pestisit analizleri yapılıyor.</p> <p>Pazar yerlerinde genelde 8 ayda bir denetim programı oluyor.</p>	<p>Pazar düzeni, tezgâhların durumu, etiketlerin hileli olup olmadığı, terazilerin denetimi yapılıyor.</p>	<p>Kanunen bizim denetim yetkimiz yok. Ancak belediye ile iş birliği halindeyiz. Özel güvenlik görevlilerimiz var. Vatandaşın başvurması halinde sözlü olarak uyarıyoruz. Düzeltmiyorsa zabıtaya cezai işlem uyguluyoruz.</p>
Denetimlerin Amacı	<p>Gerek halde gerekse pazarlarda denetim yetkisi belediyelerin.</p> <p>Biz her ay belediyeden zorunlu denetim raporu istiyoruz. Bunun nedeni orada bir denetim mekanizmasının çalışması ve bu sayede yanlış bir işin önüne geçme isteğimiz.</p>	<p>Bu denetimin amacı güvenli gıdaya ulaşımın sağlanması ve bu ürünlerin faturalı olup, izlenebilirliğinin sağlanması.</p>	<p>Pazarlarda vatandaşın daha kaliteli, daha düzenli bir şekilde alışveriş yapması için denetim yapıyoruz.</p>	<p>Halkımızın daha iyi sebze meyve alışverişi yapması için denetim yapılıyor.</p>

Denetimlerin Etkinliği	Yapılan denetim ve düzenlemelerde eksiklikler mevcut. Kanunda revizyon olacak. İl giriş-çıkış noktalarındaki kantar uygulaması şu anda restorasyon sürecinde.	Bazen personel yetersizliğinden, bazen de halkın ucuz ürünleri tercih etmesi nedeniyle yanlışlara yönelim oluyor. Kanunlarda yer aldığı şekliyle denetim ve düzenlemeler etkin.	Rutin kontroller ve vatandaşın gelen talep nedeniyle yapılan denetimler etkili oluyor.	Yeterli değil. Hal yasasının revizyonu gerekiyor. Bununla ilgili isteklerimizi üst kurulumuza bildirdik.
Yaptırım / Yaptırımın Etkisi	İdari yaptırımların hal hakem heyeti vasıtasıyla uygun olup olmadığını denetliyoruz. Bizim cezai yaptırımımız yok.	İdari para cezaları uyguluyoruz. Biz ürünün izlenebilirliğini sağlıyoruz. Hijyen kurallarına riayeti sağlıyoruz.	Önce uyarıyoruz, uyarılara riayet etmeyene cezai işlem uyguluyoruz. Hem pazarcının hem vatandaşın haklarını korumaya çalışıyoruz.	Bizim yaptırım yetkimiz yok. Yaptırımını belediye yapıyor. Denetim olan yerde huzur vardır. Biz hem vatandaşın hem de esnafın rahat etmesine dikkat ediyoruz. Hiçbir kapkaç ve hırsızlık olmamıştır.

Katılımcı 9, yaptıkları düzenlemelere ilişkin olarak, pazar yerlerinin restorasyonu, modernizasyonu, bakımı gibi hususlarda katlı pazar yeri özelinde neden işlem yapmadıklarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Katlı pazar üzerine hareket ettiğiniz için ayrı parantez açalım, sağlık şartları açısından modernizasyona gerçekten ihtiyacı var. Ama orası tamamen şahsın olduğu için belediye şu anda oraya bir şey yapamıyor. Kişilerin muvafakat vermesiyle veya işte bir araya gelip yap işlet devret şeklinde bir müteahhite vermesiyle ancak olabilecek bir şekilde katlı pazar yeri”.

Katılımcı 12'nin de katlı pazar yeri özelinde, değerlendirmeleri şöyledir:

“Ama katlı pazarın olduğu yerler artık manav statüsünde bir yer. Oralara bizim hiçbir yaptırım gücümüz yok. Bizim sadece sebze meyvenin düzgün ve iyi hijyenik olarak satılmasını sağlamamız gerekir. Oda olarak bizim gözetimimizde, ama belediye nezdinde bunların yapılması gerekir. Belediyemizle tabii ki iş birliği yaparak biz katlı pazara da giriyoruz. Mesela yol işgalleri gibi, malın kalitesi ile ilgili sıkıntılar var, bunlarla ilgili müşterilerimizin, vatandaşımızın bize başvurması halinde gereken işlemleri yapıyoruz. Ama biz sözlü olarak uyarıyoruz. Baktık anlamıyorsa, belediye zabıtası ile entegre olarak, biz cezai işlem uyguluyoruz”.

Ayrıca katılımcı 12'nin denetimlerin etkinliğine ilişkin görüşleri de şöyledir:

“Eğer denetlenecek bir yer varsa son yer pazarcıdır. Biz halden nasıl alıyorsak öyle satarız. Dedik ya hani tarladan sofraya kadar izlenebilirlik. Şimdi tarlada denetlenirse, araçlar denetlenirse, tarlada kalite yakalanırsa hale kaliteli mal gelir. Pazarcı da kaliteli mal alır. Müşteri de kaliteli mal yer. Eğer zincirin ilk halkasından başlayarak denetlenirse o zaman kalite sağlanır. Ancak denetimlerle ilgili sorun oluşuyor, bu denetimlerin yerinde yapılması lazım. Yerinde denetim olursa kalite yakalanır. Şimdi Türkiye’de yıllık 400 milyon ton falan sebze meyve üretimi var. İnanın bunun 150 milyon tonu falan atılıyor. Neden atılıyor? Denetlenmediğinden dolayı atılıyor. Ülkede ne kadar sebze meyve üretimi var bilinmiyor. Kayıp-kaçak çok fazla”.

Denetleyici kurum yetkilisi katılımcıların, pazar toplanırken pazar yerinin tertip ve düzeniyle ilgili ne gibi düzenlemeler olduğu; atılan ürünler belirlenen şart ve koşullara göre atılmadığı zaman pazar esnafına yönelik ne gibi yaptırımlar uygulandığı ve bu yaptırımların yeterli olup olmadığına ilişkin sorular diğer kurumların görev alanına girmediği için sorulmamış olup, yalnızca katılımcı 11 ve 12'nin değerlendirmelerine aşağıda yer verilmiştir:

“Pazar yerlerimizin %90’ı kapalı pazar yeri. Buralarda toplanmada ve atılan çöplerde çok fazla bir problem olmuyor. Çünkü kapanış saatleri belli, esnaf çıktıktan sonra temizlik hizmetleri müdürlüğümüz geliyor, orayı tertemiz hale getirip çıkıyor. Esnaf odasıyla koordineli çalışıyoruz. O tür olaylarla şu ana kadar karşılaşmadık ama karşılaşıldığında da yine esnaf odasıyla bağlantı kurup, hangi esnafın bu işi yaptığını söyleyerek onların uyarılmasını sağlıyoruz. Ha şu olabilir belki, işte meyve sebze atıklarının ayrı bir yerde toplaması, işte diğer kasa, plastik, kâğıt o verimlilik olabilir, sıfır atık projesinin orada da uygulanabilirliği olabilir” (Katılımcı 11).

“Kapalı pazar yerlerinde bizim belediyeler ile anlaşmamız var, çöp poşeti dağıtılıyor. Tabi büyük çöpleri de öbek halinde bırakıyor. Pazarcılarımız kendi çöplerinin hepsini bir bölgede toplar. Sonrasında belediye ekiplerini çağırır. Temiz bırakmayan esnaf için mali cezalar var” (Katılımcı 12).

3.2.2. Satılan Ürünlerin Fiyatının Nasıl Belirlendiği Hakkındaki Değerlendirmeler

Pazarıcı esnafı sattığı ürünlerin fiyatını nasıl belirlediği ve fiyatı serbestçe belirlemesinin önünde bir engel olup olmadığı sorusu diğer kurumların görev alanına girmediği için sorulmamış olup, konuya ilişkin katılımcı 12'nin değerlendirmeleri şöyledir: *"Halden aldığı mala, masrafları göz önünde bulundurarak kâr koyulur. Şu an fiyatı belirlemede bir engel yok, serbest piyasa var. Fiyatın belirlenmesinde tek engel rekabet"*.

3.2.3. Hisbe Gibi Bir Kuruma İhtiyaç Olup Olmadığı Hakkındaki Görüşler

Denetleyen kurum yetkililerinden katılımcı 11 haricindeki diğer 3 katılımcı, *mevcut kurumların yeterli olduğu ve gerekeni yaptıklarını* ifade etmişlerdir. Katılımcı 11'in ise konuya ilişkin görüşü şöyledir:

"Türkiye şartlarında öyle bir kuruma ihtiyaç var. Şu anda pazarlarda belirlenmiş fiyat ya da fiyat belirleyecek bir birim yok, kurum yok. Ticaret il müdürlüğü tarafından bunların takibatı yapılıyor. Daha fazla sahada olabilecek bir kurum olması lazım. Zabita eliyle biz tespitlerimizi yapıp onlara hazır bir şekilde evrak gönderiyoruz. Bu da çok fazla etkili olmuyor".

3.2.4. İslam Ticaret Ahlakının Pazarlarda Uygulanma Durumu Hakkındaki Değerlendirmeler

İslam ticaret ahlakının pazarlarda uygulanma durumuna ilişkin, katılımcı 9 ve 11, *keşke uygulansa*" şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır:

"Yani Peygamber efendimizin yaş pirinçle ilgili kıssasından yola çıkarak, 'aldatan bizden değildir' hadisinden daha ağır bir yük ya da daha açık bir cevap yoktur diye düşünüyorum. Zaten çok güzel bir tabir diye düşünüyorum. Daha ötesi yok, aldatan bizden değildir. Keşke uygulansa" (Katılımcı 9).

"İnsanın olduğu yerde bunların hepsi var. Keşke dediğiniz gibi İslam ticaret ahlakı yerleşmiş olsa ve herkes hakkını hukukunu buna göre düzenlese daha iyi olur tabii" (Katılımcı 11).

Katılımcı 12, *İslam ahlakına uygun ticaret yapmaya çalıştıklarını ve yaptıklarını, buna inandığını*, katılımcı 10 ise, *bunun etkin bir şekilde kontrol edildiğine inandığını* ifade etmişlerdir:

"Elhamdülillah Müslümanız. Eğer ki bir olay gerçekleşiyorsa bizim esnafımızın istemediği halde gerçekleşir. Biz de bunları telafi ediyoruz zaten. İslam dini doğruluğu emreder zaten, dürüstlüğü emreder. Hile yapma, kantarında hile olmasın der, sattığın ürün temiz olsun der. Buna birebir dikkat ediyoruz. İslam ahlakı sadece alışverişte değil her şeyde çok önemli" (Katılımcı 12).

"İlk akla gelen hileli ürünlerin tüketiciye sunulmaması, en basitinden onların te-

razilerinin kalibre edilmesi falan aklıma geliyor. Bizim bakanlığımız alanında değil ama denetlendiğini düşünüyorum” (Katılımcı 10).

3.3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Bu çalışmada, günümüz pazarlarının düzen ve denetiminin İslam ticaret ahlakıyla ne ölçüde örtüştüğü, hangi alanlarda ayrıştığı, hisbe gibi çarşı-pazarın düzen ve tertibini sağlayacak müstakil bir kuruma gerek olup olmadığı sorularına yanıt aranmıştır. Hisbe kurumunun faaliyet alanları içerisinde yer alan görevlerden olan “tartı aletlerinin kontrolü, etiket kontrolü, pazar yerinin tertip ve düzeninin, temizliğinin ve güvenliğinin sağlanması” gibi konuların Sebze ve Meyveciler Esnaf Odası işbirliğinde Belediye Zabıta Müdürlüğü tarafından yerine getirildiği, “satılan ürünlerin hijyen ve kalite kontrolün sağlanması” konusunun ise, Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından yerine getirildiği bilgisi elde edilmiştir. Fiyat istikrarının sağlanması ve israfın önlenmesine yönelik konularda ise, ilgili kurumların yetkisiz ve etkisiz kaldığı görülmüştür. Fiyatlara serbest piyasa gereği müdahale edilmemesi esastır. Ancak fiyatlar müşteriye aldatici nitelikte olduğunda ilgili kurumların devreye girmesi ve bunun önüne geçmesi gerekmektedir. Zira fiyatlara hiçbir şekilde müdahale edilmemesi kaliteli ürün ile kalitesiz ürünün aynı fiyata satılmasına imkân vermekte bu da hem müşterinin hem de esnaf arasındaki rekabetin olumsuz etkilemesine yol açmaktadır. Yine ilgili kurumların pazarlardaki israfı önlemeye yönelik herhangi bir tedbir almamış olmaları da ayrı bir sorun olarak görülmektedir. Nitekim pazarların toplanması sonrasında elde kalan ürünlerin tekrar paketlenmesi, taşınması ve depolanması bir maliyet oluşturmakta, esnaf da bu ürünlerden elde edeceği gelirin, maliyeti karşılamadığı durumlarda bu ürünleri çöpe atmakta veya düzensiz bir şekilde pazar alanında bırakmaktadır. İsrafın genel olarak ekonomiye olan olumsuz etkisi göz önünde bulundurulduğunda, ilgili kurum ve kuruluşların bu konuda birtakım düzenlemeler yapıp bu tür ürünleri ihtiyaç sahiplerine ulaştırmanın bir yolunu bulmaları gerekmektedir. Böylece hem israf önenebilecek hem de ihtiyaç sahipleri bu ürünlerden faydalanabileceklerdir.¹

“Hisbe” bağlamında İslam ticaret ahlakı anlayışının semt pazarlarında uygulanışı ve rolünün nasıl olduğunun keşfedilmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın bulgularından biri, düzenleme ve denetlemelerde eksiklikler olduğudur. Hal böyle olunca bazı esnaf bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Nitekim kurallara uymayanların ve ahlaki ilkeleri gözetmeyenlerin olduğu bir ortamda kurallara riayet edenlerin genelde dünyevi kazanç anlamında zararlı çıktığı söylenebilir. Bu sebeple çarşı pazar denetim ve düzenlemelerinin daha sık ve ciddi bir şekilde yapılması ve kurallara riayet etmeyenlere yönelik cezai işlem

1 Gıda israfının ekonomik etkilerine yönelik detaylı bilgi için Hasan Durmuş (2023) tarafından yazılmış olan “Gıda İsrafının Boyutu ve Ekonomik Etkilerinin Tespiti” adlı kitaba bakınız.

uygulanması pazarlardaki haksız kazancın önüne geçilmesi açısından elzemdir.

Pazar esnafıyla yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların bir kısmının mevcut kurumların görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri durumunda hisbe gibi müstakil bir kuruma ihtiyaç olmadığı, diğer bir kısmının ise pazar yerlerinde yapılması gereken düzenleme, denetim ve yaptırımları tek elden uygulayacak ve fiilen takip edecek, pazar yerlerine has bağımsız bir kuruma ihtiyaç olduğu düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir. Aslında katılımcıların çoğunluğunun pazarlarda yapılan denetim, düzenleme ve yaptırımların yeterli olması görüşünde olmasından hareketle hisbe teşkilatında olduğu gibi çarşı-pazarda yaşanan problemlere yerinde ve anında müdahale yetkisi olan müstakil bir kuruma ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca katılımcılarla yapılan görüşmelerin sonuçlarına göre, denetleyen kurum yetkilisi katılımcıların pazar yerlerindeki denetimlerle ilgili olarak yaptıkları açıklamalar ile katlı pazar yeri eşrafından katılımcıların yaptıkları açıklamalar arasında, yol işgali gibi pazar yerinin tertip ve düzeniyle ilgili konuda, etiket kontrolü, tartı aletlerinin kontrolü, malların hijyen-kalite kontrolü ve pazar yeri güvenliğinin sağlanması hususlarında farklılıklar olduğu görülmüştür. Şöyle ki, bazı esnaflar tarafından yolların işgal edildiği; özellikle balıkçılarda etikette yazan mal ile satılan malın farklı olabildiği, bayat mal satılabildiği; tartı aletlerinin yılda ya da iki yılda bir kontrol edildiği; malların hijyen-kalite kontrolünün yılda bir yapıldığı, pazar yerinde güvenlik olmasına rağmen hırsızlık olabildiği, şikâyet olmadıkça zabitanın denetime gitmediği gibi hususlarda esnaf ile denetleyici kurum yetkilileri zıt cevap vermişlerdir. Tarafımızca, görüşmeler için katlı pazar yeri farklı günlerde üç defa ziyaret edilmiş ve bu ziyaretlerde bazı esnaf tarafından yolların işgal edildiği, yerlere çöpler atıldığı, motosikletle pazar yerine girildiği gözlemlenmiş olup güvenlik görevlisine de rastlanılmamıştır.

Denetimler sonucunda gerektiğinde uygulanacak yaptırımlarla ilgili olarak, Belediye Zabıta Müdürlüğü ile İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün yetkili olduğu ve ilgili kurumlarca cezai işlem uyguladıkları görülmüştür. İlgili kurumlardan katılımcıların ifadelerine göre yaptırımların yeterli ve etkin olduğunu anlaşılmakla birlikte, pazar esnafından katılımcıların ifadelerine göre ise bunun aksine denetimlerin yetersiz olması nedeniyle yaptırımların da yetersiz ve etkisiz olduğu görülmektedir. Bu durumun hem esnaf hem de müşteri açısından olumsuz durumlara neden olacağı düşünülmektedir.

Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç da pazar esnafının "hisbe kurumu" hakkında bilgisi olmamakla birlikte, İslam ticaret ahlakına yönelik fikir sahibi oldukları ve dini değerlerine bağlı kalarak satış yapmaya gayret ettikleridir.

SONUÇ

Modern devletin iktisadi ilkeleri ile geleneksel Müslüman toplumlarda İslam'ın iktisadi ilkeleri çatışmaktadır. Modern devlet yönetimi ile geleneksel Müslüman toplumların yönetiminin niteliksel farklılıklarından ötürü hisbe kurumunun günümüzde birebir karşılığı bulunmamaktadır. Aslında bu yadsınacak bir durum değildir. Nitekim 7. yüzyılda ilk örnekleriyle karşılaşılan ve İslam'ın temel öğretileri üzerine inşa edilmiş bir kurumun modern laik devletlerde faaliyet göstermesini beklemek mümkün değildir. Ancak hisbe kurumunun yüzyıllar boyunca edinmiş olduğu tarihi tecrübeden faydalanılarak modern döneme uygun, etkin bir yapıya sahip düzenleyici ve denetleyici kurumlar oluşturmak mümkündür. Çalışmadan elde edilen bulgular da böyle bir kuruma ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Nitekim pazarıcı esnafıyla yapılan mülakatlar neticesinde, pazarlara yönelik yapılan düzenleme, denetim ve yaptırımların istenilen düzeyde olmadığı, bu işlerin her birinden farklı bir kurumun sorumlu olmasının hızlı çözüm alma noktasında yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulguların Anwar vd.'nin (2020) Endonezya üzerine yapmış olduğu çalışmasının bulgularıyla benzer çıkmasının aslında hisbe kurumunun tarihi tecrübesinden yararlanılarak düzenleme ve denetleme hususunda etkin bir kurum oluşturmanın farklı ülkelerin ortak ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Fakat bu sonuçtan hareketle böyle bir kurum olmadan denetim ve düzenlemelerin eksik kalacağı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Nitekim kurumları etkin ve pasif kılanlar bireylerdir. Yani bir toplumdaki insanlar ne kadar ahlaki ve toplumsal kurallara riayet ederlerse o toplumdaki kurumların üzerinden o kadar yük kalkmış olur. Tabi bu tam tersi durum için de geçerlidir. Konumuz açısından bakacak olursan çarşı-pazar esnafı ne kadar ahlaklı olursa düzenleyici ve denetleyici kurumların da yükleri o kadar hafif olur. Bu sebeple özelde semt pazarlarında genel olarak da tüm iş alanlarında iyiliğin ve İslam ticaret ahlakının yayılıp yerleşmesi hususunda farkındalığın sağlanması için, üreticiden nihai satıcıya ve tüketiciye kadar, toplumun tüm kesimlerine yönelik olarak eğitim faaliyetlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı gibi kurumların işbirliği yaparak gerekli faaliyetleri organize etmeleri faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. (1982). el-Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Akça, H. ve Bozatl, O. (2018). Hisbe: İslam Ekonomisinde Düzenleyici ve Denetleyici Otorite. *Rekabet Dergisi*, 19(1), 38-65. <https://www.researchgate.net/publication/330545460> adresinden erişildi.

Alkış, A. (2011). Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayı-

- lı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşlarının Karşılaştırılması. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (17), 133-162.
- Alkış, A. (2019). İslam Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 73-138. doi:10.33437/ksusbd.440100
- Anwar, M. K., Fahrullah, A., Ridlwan, A. A. ve Muzaki, M. H. (2020). The Role of al-Hisbah in Implementation of Business Ethics in Traditional Markets. *Amwaluna: Jurnal Ekonomi dan Keuangan Syariah*, 4(2), 158-175. doi:10.29313/amwaluna.v4i2.5869
- Ateş, H. (2017). A Pioneering Institution For Ombudsman: Hisbah. *Ombudsman Akademik*, 3(6), 21-48.
- Attahiru, M. S., Al-Aidaros, A.-H. ve Yusof, S. B. M. (2016). Moderating Role of Hisbah Institution on the Relationship of Religiosity and Islamic Culture to Islamic Work Ethics in Nigeria. *International Review of Management and Marketing* 1, 6(S8), 125-132. http: www.econjournals.com adresinden erişildi.
- Azhar, A., Badarulzaman, M. H., Muhammad, F. ve Zaib, S. Z. M. (2020). Shari'ah Criminal Law Enforcement in Hisbah Framework: Practice In Malaysia. *Intellectual Discourse*, 28(1), 149-170.
- Babacan, M. E. ve Yılmaz, İ. (2019). Modern Dönem Türkiye Toplumunda Asabiyet ve Sosyal Sermaye İlişkisi. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 173-191.
- Bal, F. (2013). Hisba Literature as A Source of Islamic Economics and Yahya Ibn Omar al-Andalusı's al-Ahkam as-Suq. *Turkish Studies*, 8(12), 133-149.
- Barış, M. (2020). Hisbe Kurumundan Diyanet İşleri Başkanlığı ve TSE'ye İyiliği Önerme. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 753-778.
- Canpolat, U. (2015). *Türkiye Selçukluları Dönemi Anadolu'da Hisbe Teşkilatı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Batman Üniversitesi ve Fırat Üniversitesi (Ortak Program) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Creswell, J. W. (2019). *Eğitim Araştırmaları Nicel ve Nitel Araştırmaların Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. (H. Ekşi, Ed.) (2. Baskı.). EDAM.
- Demirkaya, Y. (1998). Osmanlı Devletinde Belediye (Hisbe) Teşkilatı. *Journal of Social Policy Conferences* içinde (ss. 303-317).
- Dost, M. (2021, Ocak). *Medine Pazar Kuralları Çerçevesinde Osmanlı Devletinde Hisbe Teşkilatının Tetkiki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

- Dönmez, Ö. ve Kayadibi, S. (2021). İslam Ekonomisi Bağlamında Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Olarak Hisbe Teşkilatı. M. Şimşek, H. M. M. Shousha ve Y. Karatay (Ed.), *Uluslararası İslam Ekonomisi Kongresi Covid-19 Sonrası İslam Ekonomisi: Fırsatlar Güçlükler ve Çözüm Önerileri Bildiri Kitabı* içinde . Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları.
- Durmuş, Hasan. (2023). *Gıda İsrafının Boyutu ve Ekonomik Etkilerinin Tespiti*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Endülüsi, Yahya ibn Ömer. (2011). *Ahkâmus's-sûk*. thk. İsmail Halidi. Beyrut: Dâru İbn Hazm
- Habergetiren, Ö. F. ve Yalnız, İ. (2021). Osmanlı Devleti'nde Hisbe Teşkilatı. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(2), 289-304.
- Hizmetli, M. (2004). Endülüs'te Hisbe ve Muhtesib. *İslâmiyât*, 7(3), 105-116.
- Hizmetli, M. (2017). Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), 425-443. doi:10.7596/taksad.v6i6.1219
- İbn Mâce, Ebû Abdullah el-Kazvîni (2009). *Sünen-ü İbn Mâce*, thk. M. Fuad Abdülbâki. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabiyye.
- İbn Teymiyye. (2015). *Hisbe – Emr-i Bil Ma'ruf Nehy-i Anil Münker*. İstanbul: Takva Yayınları.
- Kalkavan, H. (2018). Medine Pazarı Perspektifinde Muhtesib ve Agoranomos Karşılaştırması. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 56-63.
- Kallek, C. (1998). "Hisbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1 Temmuz 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/hisbe#1> adresinden erişildi.
- Kallek, C. (2006). Narh Konusuna Yeniden Bakış. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (7), 257-276.
- Kavakçı, Y. Z. (1975). *Hisbe Teşkilâtı Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.
- Orman, S. (2016). *İktisat Tarih ve Toplum* (4. Baskı.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Özsoy, İ. (2004). Osmanlılarda Piyasa Düzenlemeleri. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(22), 27-34.
- Rose, P., Beeby, J. ve Parker, D. (1995). Academic Rigour in the Lived Experience of Researchers Using Phenomenological Methods in Nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 21(6), 1123-1129.

- Salim, S., Binti Abdullah, S. F. ve bin Ahmad, K. (2015). Wilayat Al-Hisba; A means to Achieve Justice and Maintain High Ethical Standards in Societies. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(4S2), 201-206. doi:10.5901/mjss.2015.v6n4s2p201
- Sarı, H. (2020). Hisbe Teşkilatı Özelinde İbn Teymiyye'nin İktisadi Nazariyesi: Piyasa, Fiyatlar ve Ücretler. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 267-281. doi:10.47140/kusbder.790722
- Siro, A. A. ve Sundramoorthy, P. (2017). Police and Hisbah: The Status of Urban Kano Security Management. *Journal Of Social Sciences and Humanities*, 12(2), 1-15.
- Tabakoğlu, A. (2013). *İslâm İktisadına Giriş* (3. Baskı.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tüketicinin Korunması Hakkında 6502 Sayılı Kanun. 28/11/2013 Tarih, 28835 Sayılı Resmî Gazete(2013). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6502&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden erişildi.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitim Bilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 6(24), 543-559.
- Yılmaz, İ., Ateş, B. ve Soylu, M. (2021). İdeal Devletten İmkânsız Devlete: İslam İktisadında Devlet Düşüncesi. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 109-138. doi:10.31679/adamakademi

EXTENDED SUMMARY

Research Purpose

The aim of this study is to explore the effectiveness of the institutions that provide the order and control of the bazaar-market, which was carried out by the hisbe institution in the past, and which is performed by more than one institution today, and the implementation and role of the Islamic commercial ethics understanding in the district bazaars in the context of hisbe.

Research Questions

In this study, answers were sought to the questions of how much the order and control of today's markets coincide with the Islamic commercial ethics, in which areas they differ, in which areas they align and whether there is a need for an independent institution such as Hisbe that will ensure the order and organization of the bazaar-market.

Literature Review

Although the studies examining institutions similar to the Hisbe institution today are mostly theoretical studies, qualitative research was conducted in order to analyze the practical reflections of the Hisbe institution in two studies. The first of these is the effectiveness of the Hisbe organization in ensuring public security, and the other, related to the subject of the study, the effectiveness of the Hisbe organization in the neighborhood markets. Accordingly, Siro and Sundramoorthy (2017) investigated the contributions of the police and Hisbe institutions in tackling current security problems in Kano, Nigeria. The results of the analysis revealed that tremendous successes have been achieved, but despite these successes, some important obstacles such as insufficient staffing and funding, lack of working tools and corruption affect the smooth functioning of these institutions. Anwar et al. (2020), on the other hand, investigated the role of Hisbe in the practice of business ethics in the Wonokromo neighborhood market in Surabaya, Indonesia. As a result of the research, it was determined that although some sellers do not have theoretical knowledge of business ethics, they apply ethical business values because they obey the religious values taught by their families, while others do not practice these even though they know about religious values. The results of the study shows that Hisbe's function in the Wonokromo market is good despite some shortcomings in terms of price, size/scale and quality of goods that can be managed by audit.

Methodology

In this study, qualitative research method was used. In qualitative research, the aim is not to generalize the findings to the research population, but to analyze the main phenomenon in depth. Qualitative research is an appropriate method to address research problems that need to be explored (Creswell, 2019:21). As the research design in the study, phenomenology study was preferred among the qualitative research methods. Phenomenology is a qualitative research method that allows people to express their understanding, feelings, perspectives and perceptions about a particular phenomenon or concept and is used to describe how they experience this phenomenon (Rose, Beeby, & Parker, 1995). As a data collection method, semi-structured interview technique was used. The semi-structured interview technique provides a certain level of flexibility to the researcher by adhering to pre-prepared questions. If the participant answered some questions in other questions during the interview, the researcher may not ask these questions (Türnüklü, 2000).

Working with a small number of people is a typical feature of qualitative research. This is because each time the number of people is increased, the researcher's ability to present an in-depth picture weakens. Depending on the situation, it is possible to work with a single person or research site, sometimes this number can be increased from 2 to 40. There is a risk of a superficial

outcome, as a large number of cases are difficult to examine. At the same time, collecting and analyzing qualitative data takes a lot of time, and each person added extends this time (Creswell, 2019:271). For this reason, it was decided to limit the number of people to be studied in the research to a total of 12 people, including one official from the 4 relevant audit institutions and 8 people from the marketer gentry.

The study group of the research was determined by snowball sampling technique. Snowball sampling is a sampling method that usually occurs after the research begins, when the researcher asks the participants to suggest other individuals to include in the study (Creswell, 2019:270).

Results

One of the findings of this study is that there are deficiencies in regulation and supervision. It is essential to carry out more frequent and serious inspections and regulations of the bazaar market and to take penal action against those who do not comply with the rules in order to prevent unfair gains in the markets.

Another result obtained from the study is that, although the market tradesmen do not have knowledge about the "Hisbe institution", they have an idea about Islamic trade ethics and try to sell by adhering to their religious values.

As a result of the negotiations with the market tradesmen, there is no need for an independent institution such as Hisbe if the existing institutions fulfill their duties duly by some of the participants. It has been determined that there is a need for an institution. In fact, based on the opinion of the majority of the participants that the inspections, regulations and sanctions in the markets are not sufficient, it is possible to say that there is a need for an independent institution that has the authority to intervene in the problems experienced in the bazaar-market, as in the Hisbe organization.

Furthermore, according to the results of the interviews, there appeared to be differences between the statements made by the supervising agency officials regarding the audits in the marketplaces and the statements made by the marketplace tradesman. These differences consist of the arrangement and layout of the marketplace, such as road occupation, label control, control of weighing instruments, hygiene-quality control of goods and ensuring marketplace safety.

Effect of Zakat Potential Management on Achieving SDGs: Case of the Indonesian National Amil Zakat Agency

Muhammad SAİD

State Islamic University Syarif Hidayatullah Jakarta, muhammad@uinjkt.ac.id, ORCID: 0000-0002-4716-9327

Darmawati

State Institute for Islamic Studies Parepare, South Sulawesi, Indonesia, ORCID: 0000-0002-7283-3031

Dwi Irianty HADININGDYAH

State Islamic University Syarif Hidayatullah Jakarta

Yulian HADROMI

State Islamic University Syarif Hidayatullah Jakarta

Abstract: This study aims to analyse the influence of zakat potential on sustainable development goals (SDGs), i.e., no poverty, no hunger, and quality education. The study's findings show that zakat potential influences SDGs even though the correlation is low when it comes to poverty (0.103), no hunger (0.193), and quality education (0.079). Additionally, it is also found that access to quality education through the allocation of BAZNAS scholarship programs for undergraduate, Master, and Doctoral programs and research assistance bring positive changes. Scholarship recipients hold periodic meetings with inspirational figures to disseminate practical experience and encourage BAZNAS Scholarship awardees to become business actors to be independent and help others. Zakat potential empowers teachers' book writing skills through writing awards to increase intellectual potential, academic potential, and thinking productivity. Zakat potential is also distributed for psychosocial visiting children and communities affected by natural disasters. In addition to educating them and raising their self-confidence, it also releases them from prolonged psychological trauma.

Keywords: Zakat, Poverty, Hunger, Quality Education, and SDGs.

JEL Codes: E31, E43, G23

INTRODUCTION

Islamic economic, economic development is sustainable due to limitless endeavor and zeal for continuous progress, both morally and materially. This approach requires not only considering the environment and natural resources in terms of the sustainability of their material benefits but also having the awareness that they are real gifts, blessings, letters, evidence, manifestations of good names, and transitory examples of the lasting blessings that will be given in the hereafter by Allah. This can be achieved by putting forward and hosting an applicable, reasonable, comprehensive and humanitarian approach that values nature by avoiding waste and attaches importance to spiritual development as much as material growth and development. (Efe, 2021).

The various problems that plague the global community cause anxiety. Climate change is a problem that threatens the lives of all living things on earth. All societies, whether developed or developing, leave high carbon footprints on the planet. All countries consume more energy which causes high carbon emissions. As a result, the world has to face more environmental and climate risks. On the other hand, classic problems such as poverty, hunger, and access to quality education are other complicated problem that drives the country's leaders to declare their commitment to transforming the world through sustainable development goals. Handling existing problems requires funding sources, either through the provision of investment financial sources or other policies that, according to the government's point of view, can support problem-solving (Onur, Bilge & Keskin, 2022).

Indonesia is prone to various problems and makes breakthroughs and innovations in alternative financing sources such as financial instruments in Islamic social finance such as zakat, donation, etc. As an instrument of Islamic economics, zakat is a social finance that has resilience from the onslaught of the global (international) financial crisis, even growing at a rate of 17%/year so that assets under management are currently close to \$2 trillion. Researchers pay attention to the potential of zakat from various perspectives. Some of them are; (Karim et al., 2022; Uyob, 2020; Zainal Alim Adiwijaya, 2015; Adiwijaya & Suprianto, 2020; Rony et al., 2021; Khan, 2022; Ismail et al., 2022; Wardani & Fachrunnisa, 2022; Bahri et al., 2022; Yusuf, 2011) studied the attitude towards zakat. They find that attitude towards zakat has a positive and significant impact on intention to pay zakat and intention to pay zakat has a positive and significant impact on zakat compliance behaviour. (Muhammad et al., 2022) The study of Muneeza and Nadwi (2019) aims to determine the potential of using technology to upgrade zakat administration in India. They suggest that the innovations such as rice ATMs, mobile applications, applications made with blockchain technology, artificial intelligence and big data can also play a vital role in effectively managing zakat in India (Muneeza & Nadwi, 2019).

Other studies aim at determining the accounting practices of zakat management in zakat management bodies. It was pictured as a process of collecting, distributing, and utilizing zakat which was carried out with the characteristics of trust. (Othman, 2019). While, Arsal et.al (2022) offered a spatial mapping approach as a strategy that can be considered as the step in knowing the distribution of zakat, and increasing zakat collection in Indonesia. Even though they discuss zakat, their attention is on a side different from this study's focus. This research reveals the potential of zakat and its influence on achieving development goals which are of concern to the heads of developed and developing countries, especially concerning poverty, hunger, and quality education.

Zakat is the right of the destitute in the wealth of the rich in Muslim society. It is an obligatory duty on all who have owned wealth (physical or financial assets) for one year, over and above a specified exemption limit (nisab). It is a function of wealth and is purely concerned with asset holding (Yasin & Khan, 2016), and refers to spending on others and on the social needs of the community merely to seek God's pleasure (Al Joyousi, 2012). As an Islamic social finance instrument, zakat is a unique financing instrument not found in other economic systems. It refers to the social responsibility of the Muslim community towards the mission of universal humanity and the natural environment as a concern of global leaders.

Zakah is to be given to the poor to keep and is to be given until he becomes independent of means and is no longer poor. (Shaykh Muhammad Saalih al-Munajjid, 2007). Zakat has roles in overcoming extreme poverty, and the creation of ample economic opportunities for the poor to participate in and in so doing, enables them to be self-independent (Abdullah & Chee, 2010). As part of the principle of *rahmatan lil 'alamiyn*, Islamic social finance has the potential to liberate people from tyranny, release the planet from damage due to greedy human behaviour resulting in disharmony between humans and the planet, and depletion of environmental responsibility, as well as discontinuity of sustainable development. The declaration of transforming the world by a number of state leaders includes eradicating poverty in all its forms and dimensions, hunger, and qualified education (UNDP, 2022).

Poverty is a multidimensional problem. In the economic dimension, poverty is characterized by low income, so it cannot meet decent needs. Data from the National Socioeconomic Survey (SUSENAS) recorded that the development of the poverty rate from March 2011 to September 2021 has decreased in number and percentage (BPS, 2022). The first and most widespread approach in poverty measurement is monetary: People are considered poor when they do not have enough money to maintain their livelihood. Poverty is measured by money: how much they earn or spend. In many countries as well as international organisations, poverty is measured using monetary approaches (Arsal et al., 2022).

Hunger is an acute problem that is no less important than other problems, such as poverty. Hunger and poverty are two closely interrelated problems. Hungry people tend to have almost no rights to the agricultural land they cultivate, and limited access to clean water, sanitation, and modern forms of energy. Hunger is the menace, a plague that causes weakness, despair and death in the worst-case scenarios. One of the primary common threads has been hunger throughout history, which has resulted in large-scale migration, wars, conflicts and great sacrifices (Kufeoglu, 2022). Hunger in 17 countries is already alarming, although Indonesia's hunger index is moderate at 19.01 percent. Illiteracy is also a serious problem in Indonesia. The results of the national socioeconomic survey of the Central Statistics Agency (BPS) in 2020, the illiterate population reached 1.71% or 2,961,060 people of the total population of Indonesia. This number decreased compared to 2019, 1.78 percent to 3,081,135 people (Kompas, 2022).

Zakat as one of the instruments of Islamic social finance, has a preventive power in overcoming the problems of hunger, poverty and low education quality. The institution of zakat directly impacts the economic system (BPS, 2022). It does not only support poor consumption but also reduces poverty and raises the status of the poor by helping them get out of their life's difficulties. It also has socio-economic dimensions and functions as well as social solidarity, a statement of humanity and justice, proof of Islamic brotherhood, followers of the unity of the people and the nation, as a remover of the gap that separates the rich from the poor (Arsal et al., 2022; Bahri, E. S., Salamun, A., & Arif, Z., 2022).

Zakat creates economic and environmental justice as universal human ethics and prevents the building up of a concentration of economic power (Al Joyousi, 2012). The existence of zakat is not solely an individual religious duty, but it also becomes a social duty for a better Muslim community. Indonesia, for example, is one of the countries actively managing zakat to fulfill the aspiration of zakat as the social obligation to the Muslim community. Unfortunately, zakat collection in Indonesia is very low compared to the potential collection of IDR 233.8 trillion. Based on data retrieved from National Amil Zakat Agency (BAZNAS) (2019), the amount of zakat collected in 2019 was only IDR 10.23 trillion or about 4.38% of the potential zakat collection (Karim, A., Mufakhidin, A., Kusuma, H. H., Adeni, A., & Fitri, F. (2022; Muhammad et al., 2022) Most secular governments in Muslim countries manage zakat only as a peripheral system, not as one of the main parts of the fiscal system. Zakat is treated only as a voluntary system (Ismail, Gea, D., Shabri Abd. Majid, M., Marliyah, M., & Handayani, R., 2022); Yasin & Khan, 2016).

The zakat potential that is effectively managed will encourage the rich to invest their wealth in the zakat organization, and increase the disbursement of zakat, increase employment and productivity (Haron & Azmi, 2012). Zakat or-

ganization need to be aware of the influence and potential of digital technology increasing the mobilization of zakat potential and leading to the shifting away from traditional payment methods and toward using digital wallets, particularly for the payment of zakat (Wan Mohamed Salleh et al., 2022). The potential of zakat can be classified into four major groups, namely the potential of national household and individual zakat, the potential of the national medium and large industry zakat, as well as state-owned enterprises zakat, and the potential of national savings zakat. In detail, the area and potential of zakat can be seen in the following table:

Table 1: Areas of Zakat Potential

Zakat Area	Zakat Potential (IDR)
Household	82.70 trillion
Private Company	114.89 trillion
BUMN/BUMD	2.40 trillion
Deposits and Savings	17.00 trillion
Total	217.00 trillion

Source: Puskas BAZNAS (2018)

The Strategic Studies Centre (Puskas) of BAZNAS notes that the potential for zakat in Indonesia reaches 233.8 trillion, while the funds collected in 2019 amounted to 10 trillion. Based on these data, it is clear that zakat collection is still low, around 5.2 percent of the existing zakat potential (BAZNAS, 2021). This is impacted by the low awareness of the Indonesian people on zakat duty (Fitri, Falikhatun Falikhatun, 2021) accreditation and public accounting standards of zakat organizations, the standardization of financial reporting are not the same, the level of transparency of zakat organizations is weak, and low public trust in zakat managers.

The impact of these problems is the low amount of *qard hassan* loans given out, which is caused by the low public trust (Haron & Azmi, 2012), good governance and shariah compliance. This study aims to analyse the potential effect of zakat managed by zakat organizations on accelerating the achievement of SDGs on indicators of hunger, poverty, and quality education.

1. LITERATURE REVIEW

1.1. The Relationship of Zakat to SDGs

Zakat literally means to grow and to increase. Zakat means cleansing or purification of something from dirt or filth. It also means the transfer of ownership of the specific property to specific individuals under specific conditions (Wahab & Rahim, 2011) or a transfer of a certain portion of mal (any material things or possessing all kinds of wealth and income) from the wealthy to the poor for redistribution of wealth and income in the society, and to reduce confinement of wealth in few hands which is banned under Islamic law. It purifies or increases or grows a person's wealth can be purified and this lead one's wealth to grow and be increased not only physically; but spiritually as paying zakat leads to an increase of barakah (blessing) of Allah (SW) in one's wealth (Muneeza & Nadwi, 2019; Shirazi, 2006; Islam et al., 2022). Zakat has an extra power not only to stabilize the condition when the economy is in disequilibrium and policies fail to recover and boost incomes immediately but also to enable the distributive allocation that works independently of business cycles and helps stabilize the extremes of business cycles (Efe, 2021; Usmanova, A., Aziz, A., Rakhmonov, D., & Osamy, W., 2022).

The zakat institution is part of the wider social security system, which the state should enforce to uplift disadvantaged groups rather than being treated as a voluntary institution. It helps the government in alleviating poverty, reducing social and simultaneously solving microeconomic problems of imperfection in markets by increasing competition and helping to reduce market power (Yusuf, M. (2011; Zainal Alim Adiwijaya, E. S., 2015). Taking into account the potential of zakat stated above, zakat has a strong relationship in realizing sustainable development goals, which have been widely discussed in recent international forums. Among the items of concern in the sustainable development goals are poverty, hunger, and quality education. To understand further, sustainable development is presented along with the items that are the focus of this study.

1.2. Sustainable Development Goals

Accordingly, the concept of sustainable development first appeared in 2009 on the BRICS agenda "as a major vector in the change of paradigm of economic development (Göktaş Kırızlı, 2022) is expressed as the whole of participatory activities that will ensure the correct use of resources. The enterprises' economic, social and cultural goals for the future coincide with their efforts to create value.

The Brundtland Commission defines sustainable development as a development that fulfills the needs of the present generation without compromising the ability of the future generation to fulfil their need. Sustainability implies that

the supply of natural capital is maintained. Sustainable development should meet the use of renewable sources such as water should not exceed the renewal rate; non-renewable resources- such as fossil fuels- should be such that they will not be exhausted before alternative sources are available, and fundamental ecological processes and structures should be maintained. The Sustainable Development Goals and targets are 17 goals, three of them is: 1) End poverty in all its forms everywhere; 2) End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture; 3) Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages; 4) Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all (Al Joyousi, 2011).

1.3. Poverty

Poverty has multidimensional perspectives. Consequently, it leads to using different methodologies to capture the essence of poverty. The Alkire-Foster method is the most widely used, including used by the Atkinson Commission report Monitoring Global Poverty. Poverty and low income are causally related to worse child development outcomes, particularly cognitive developmental and educational outcomes. It affects children's development and well-being; outcomes include material hardship, family stress, and parental and cognitive inputs as well. Another perspective measures poverty by money: how much they earn or spend. In many countries as well as international organisations, poverty is measured using monetary approaches (Yankuzo, 2022).

Corbett (2009) conceptualized poverty as basic needs that are a condition of having insufficient resources or income. In its most extreme form, poverty is a lack of basic human needs, such as adequate and nutritious food, clothing, housing, clean water, and services. Other defines poverty as a situation when the resources of an individual or family are inadequate to provide a socially acceptable standard of living for the individual living below the conventional poverty line distinguishing the poor from the non-poverty line in an imaginary index that is used to separate the poor (Yankuzo, 2022). The impact of poverty on poor children's mental health has prejudiced the children's nutritional position, the mother's education, and the fitness of the youth. Poverty is impacted by natural, economic, and social elements which are difficult to overcome (P, A. A. N., 2022).

Complex and multiple influential factors could shape the poverty level among the counties, which means that the spatial distribution characteristics of different continuously poverty-stricken areas differ notably (Li et al., 2022).

1.4. Hunger

World is facing one of the many terrible problems threatening human beings' existence a cruel hunger (Khan & Ubale, 2022). Hunger is increasing

the moment of COVID-19 that has hit the global community. It impacts to household hunger increased dramatically under stringent lockdowns due to COVID-19, with 47% of households running out of money to buy groceries in May/June 2020 (first wave), while child and adult hunger declined by 15% and increased by 22% (Khan & Ubale, 2022; Allen, 2022). Hunger is crueller than other tragedies. It is also related to malnutrition and refers more broadly to undernutrition and overnutrition (problems with unbalanced diets). Others see that hunger is interconnected with poverty, which involves interactions among various political, demographic, and sustainable socioeconomic development. People living in poverty frequently face household food insecurity, use inappropriate care practices, and live in unsafe environments with low access to quality water, sanitation, and hygiene and inadequate access or availability to health services and education (Mansoor et al., 2022).

1.5. Quality Education

Quality education is one of the importance of sustainable development goals. Quality education implies equality and equal standards for all. The United Nations' Sustainable Development Goals (SDGs) advocate, through SDG 4 and SDG 10, equitable quality education and the reduction of inequalities within and between countries, respectively, few studies have examined how inequalities in regional sustainability influence higher education (Liu et al., 2022)

Quality Education is a subjective concept and the understanding of it may differ from person to person; however, several definitions regarding quality education exist, which testifies the complexity and varied character of the concept (Lukala & Mramba, 2022). Most of which refer to “the characteristics of a study program and its provider through which the expectations of the beneficiaries are met as well as the quality standards” (art. 3, Law no. 86/2006) (Anghel & Neculau, 2022). Quality education implies the ability or degree with which an educational system confirms the established standard and appropriateness of the inputs available for the delivery of the system (Ubogu, 2022).

UNICEF (2000) proposed five dimensions of quality education, “healthy learners; conducive environments; relevant curricula; child-friendly pedagogy; and useful outcomes. It demands the involvement of educational stakeholders; teachers should teach excellently, and students should study hard. Parents should have literacy about the significance of education, have positive cultural beliefs, and engage in financing education; politicians, NGOs, and educational administrators should ensure a conducive learning environment, finance education, provide teaching and learning materials and consider in-service training to teachers.

Quality education refers to an effective end result of any level of education system attained from a combination of various factors count in the education

process including necessary input resources i.e. financial, human, material & time resources; pedagogical factors, environmental factors; as well as school management and administration factors; which is expected from everybody, everywhere so as to stay healthy in a better society. It produces substantial value for money. As people are educated, earnings grow, so do savings, so does investment, and in turn, so does the well-being of all. As such, human capital consists of the knowledge, skills, and health that people accumulate over their lives, enabling them to realize their potential as productive members of society. It has large payoffs for individuals, societies, and countries (Dieu et al., 2022).

1.6. Zakat Organization Management

Management is the process of coordinating work activities so that they can be completed efficiently and effectively with and through other people. Management's most important basic functions are planning, organizing, leading, and controlling. The Law of the Republic of Indonesia Number 23 the Year 2011 on Zakat Management emphasizes that zakat management is the activity of planning, implementing, and coordinating the collection, distribution, and utilization of zakat (Article 1).

The management of zakat is based on Islamic shari'a, trustworthiness, benefit, justice, legal certainty, integration, and accountability (Article 2). The purpose of zakat management is to increase the effectiveness and efficiency of services in the management of zakat and to increase the benefits of zakat to realize community welfare and poverty reduction (Article 3). Article 6 of Law No. 23/2011 stated four functions of zakat organization: 1). Planning the collection, distribution, and utilization of zakat; 2). Implementation of the collection, distribution, and utilization of zakat; 3). Controlling zakat's collection, distribution, and utilization; 4) Reporting and accountability for implementing zakat management. Organizational governance of zakat has advantages: 1) It is more in line with the guidance of the *sirah nabawiyah* (*guideline of the prophet*) as well as his companions and follower to ensure the certainty and discipline of zakat payers; 2). maintaining the feeling of inferiority of the zakat mustahik when dealing directly with receiving zakat from the *muzakki*; 3) achieving efficiency and effectiveness, as well as the right target in the use of zakat according to the priority scale that exists in a place; 4) showing the sign of Islam in the spirit of Islamic governance (Hafiduddin, 2024).

2. RESEARCH METHODOLOGY

2.1 Research Approach

This research uses a *mixed method* design, a procedure for collecting, analysing and combining two qualitative and quantitative studies to answer research questions (Creswell, 2014). This study used an exploratory sequential mixed methods design in which the researcher first started by exploring qualitative data and analysing, then the next stage using quantitative analysis (Miles & Huberman, 1998). In the first phase of exploratory sequential research, the researcher used a quantitative approach to analyse the potential impact of zakat in accelerating the achievement of sustainable development goals. A qualitative approach is used to analyse the research objectives, namely the influence of zakat potential in accelerating the achievement of SDGs in Indonesia, namely on the indicators of hunger, poverty, and quality education.

2.2. Data Source and Analysis Technique

Data on indicators without poverty is obtained from the poor population with the poverty line sourced from Susenas. Data on indicators without hunger is obtained from underweight toddlers sourced from Riskesdas. Meanwhile, data on quality education is obtained from the Gross Participation Rate (APK) of higher education, sourced from BPS. Data were also obtained from the official website of the National Amil Zakat Agency (BAZNAS).

The quantitative data were analyzed using descriptive statistics that gave tables of frequencies and percentages. Quantitative data were processed using regression and correlation formulas and the help of SPSS 22 software.

Qualitative data is obtained from objective interviews with managers of zakat organizations, and zakat recipients to explore data, confirm data and validate data sources to maintain better data quality. Furthermore, classified based on the order of research objectives, making it easier for researchers to analyze it according to the purpose. Data were also coded thematically for easier narration (Lukala & Mramba, 2022).

Qualitative data analysis applies an interactive model (Miles & Huberman, 1998). Each stage of data analysis can be done simultaneously. The display stage is simultaneously done with data reduction to set aside data unrelated to the research objectives. At the same time, data interpretation can be carried out along with other processes, including concluding.

3. RESEARCH FINDINGS AND ANALYSIS

3.1. Zakat Potential in Indonesia

Indonesia has the largest Muslim population in the world, reaching 207.2 million people or 87.18% of the total population of Indonesia. (BPS, 2010 population census). Knowing the potential of zakat is needed for future planning and management strategies for zakat institutions, being the basis for measuring zakat performance and placing the role of zakat proportionally in the public domain. The Chairman of the National Amil Zakat Agency (BAZNAS), Bambang Sudibyo, said that Indonesia's zakat potential reached 213.3 trillion (1.57% of GDP). It will even increase along with the new regulation, namely zakat as a tax deduction to Rp.462 trillion or 3.46% of GDP. The influence of zakat potential on the achievement of SDGs can be seen from the Zakat Potential Mapping Indicator (IPPZ), which is a measuring tool for calculating the zakat potential of an area that includes all zakat objects, including the potential of agricultural zakat, livestock zakat, money zakat, income zakat, and corporate zakat. Based on the calculation result of the IPPZ component, the amount of zakat potential can be seen in the following table.

Table 2: Zakat Potential in Indonesia

No	Zakat Object	Zakat Potential (Trillion IDR)
1	Zakat on Agriculture	19,79
2	Zakat on Animal	9.51
3	Money Zakat	58.76
4	Company Zakat	6.71
5	Zakat on Income	139.07
	Total Zakat Potential	233.8

The table above shows the potential of agricultural zakat amounted to Rp.19.79 trillion, which includes the potential of staple food zakat of Rp.13.95 trillion and plantation of Rp.5.84 trillion. The potential of livestock zakat amounted to Rp.9.51 trillion, which includes the potential of livestock zakat of Rp.5.49 trillion and other animals of Rp.4.02 trillion. The potential for money zakat amounted to Rp.58.76 trillion. The potential for corporate zakat amounted to Rp.6.71 trillion, which includes the potential for BUMN zakat of Rp.6.27 trillion and BUMD zakat of Rp.445.1 billion.

Furthermore, the potential for income zakat amounted to Rp.139.07 trillion, which includes the potential for ASN zakat of Rp.3.91 trillion and non-ASN of Rp.135.16 trillion. Overall, Indonesia's zakat potential reached Rp.233.8 trillion. The value equals 1.72 percent of the GDP in 2017, which amounted to Rp.13,588.8 trillion. The following is a recapitulation of the calculation value of IPPZ in Indonesia.

Table 3: Value of IPPZ in Indonesia (billion IDR)

No	Provision	Potensi Zakat	Against PDRB 2017
1	Aceh	2,826.9	2.33
2	Sumatera Utara	8,928.7	1.83
3	Sumatera Barat	3,654.3	2.34
4	Riau	8,414.9	1.79
5	Jambi	3,047.0	2.23
6	Sumatera Selatan	6,440.0	2.29
7	Bengkulu	1,219.2	2.90
8	Lampung	5,124.9	2.32
9	Kep. Bangka Belitung	1,317.9	2.64
10	Kep. Riau	3,022.6	1.82
11	DKI Jakarta	58,339.2	3.57
12	Jawa Barat	26,845.7	2.00
13	Jawa Tengah	20,530.0	2.30
14	D.I Yogyakarta	2,275.6	2.47
15	Jawa Timur	35,806.7	2.42
16	Banten	7,608.8	1.86
17	Bali	1,426.8	0.98
18	Nusa Tenggara Barat	2,699.8	2.85
19	Nusa Tenggara Timur	374.2	0.60
20	Kalimantan Barat	2,104.7	1.69
21	Kalimantan Tengah	1,758.9	1.96
22	Kalimantan Selatan	2,740.5	2.25
23	Kalimantan Timur	5,934.1	1.31
24	Kalimantan Utara	586.0	1.07
25	Sulawesi Utara	695.7	0.88
26	Sulawesi Tengah	1,968.5	2.02
27	Sulawesi Selatan	7,130.2	2.47
28	Sulawesi Tenggara	1,683.9	2.03
29	Gorontalo	674.9	2.69
30	Sulawesi Barat	614.7	2.09
31	Maluku	444.7	1.60
32	Maluku Utara	407.0	1.75
33	Papua Barat	369.7	0.65
34	Papua	561.4	0.38
35	BUMN	6,268.5	-
	Jumlah	233,846.6	1.72

Based on the calculation of IPPZ, it can be concluded that the amount of zakat potential in Indonesia reaches Rp 233.8 trillion from 5 components of the zakat object. The zakat object with the largest zakat potential is income zakat which reaches Rp.139 trillion, while the province with the largest zakat potential is Rp.58.3 trillion. Indonesia's total zakat potential based on zakat components amounted to Rp.233.8 trillion. The value equals 1.72 percent of GDP in 2017, which amounted to Rp.13,588.8 trillion. The IPPZ figure is the zakat potential based on data in the 2016-2018 period sourced from BPS statistical data. The number shows the magnitude of zakat potential in Indonesia that can be maximized to be managed by zakat institutions to overcome hunger, poverty and quality education.

3.2. Effect of Zakat Potential on SDGs Indicator no Poverty

This sub-section aims to determine the effect of zakat potential on achieving SDGs in Indonesia on the indicator without poverty. The data of the no-poverty indicator is obtained from the poor population with the poverty line per capita per region in Indonesia. The data is sourced from SUSENAS. The development of the poverty rate for the period March 2021. In general, in the period March 2011-September 2021, the poverty rate in Indonesia has decreased, both in terms of numbers and percentages compared to September 2013, March 2015, March 2020, and September 2020 due to the factor of rising prices of basic goods as a result of the increase in fuel oil prices (BBM), and the Covid-19 pandemic. In terms of poverty by island, there is a very wide gap between urban and rural areas.

Poverty in Islam is feared to have the effect of plunging those who live in poverty into the abyss of disbelief. Zakat is a panacea for the problem of poverty. Studies conducted by Raslan (2020) at BAZNAS institutions show that the overall value of H (the number of poor people) after receiving zakat funds has decreased compared to the value of H (the number of poor people) before receiving zakat funds, which is 0.49 while after receiving zakat funds it is 0.21 or a decrease of 28%.

This means the number of poor people is decreasing after receiving zakat funds. While the value of I (gap) before receiving zakat funds is 0.18, has decreased to 0.04 after receiving zakat funds. This means that the income gap after receiving zakat funds is lower than the condition before receiving zakat. This study also shows the potential effect of zakat managed institutionally through BAZNAS on the SDGs No Poverty Indicator, as seen in the following table.

Table 4: Province Zakat Potential without Poverty

Province	Zakat Potential	Without Poverty
	X	Y1
Aceh	1.242	3.152
Sumatera Utara	3.923	2.987
Sumatera Barat	1.606	3.212
Riau	3.698	3.222
Jambi	1.339	2.847
Sumatera Selatan	2.830	2.651
Bengkulu	0.536	3.255
Lampung	2.252	2.711
Kep. Bangka Belitung	0.579	4.392
Kep. Riau	1.328	3.756
Dki Jakarta	25.635	4.019
Jawa Barat	11.796	2.456
Jawa Tengah	9.021	2.365
Di Yogyakarta	1.000	2.744
Jawa Timur	15.734	2.544
Banten	3.343	2.977
Bali	0.627	2.569
Nusa Tenggara Barat	1.186	2.471
Nusa Tenggara Timur	0.164	2.381
Kalimantan Barat	0.925	2.783
Kalimantan Tengah	0.773	2.827
Kalimantan Selatan	1.204	2.884
Kalimantan Timur	2.608	3.956
Kalimantan Utara	0.257	4.104
Sulawesi Utara	0.306	2.360
Sulawesi Tengah	0.865	2.804
Sulawesi Selatan	3.133	2.088
Sulawesi Tenggara	0.740	2.095
Gorontalo	0.297	2.150
Sulawesi Barat	0.270	2.149
Maluku	0.195	3.136
Maluku Utara	0.179	2.813
Papua Barat	0.162	3.710
Papua	0.247	3.431

Source: Data processed

The data above presented the effect of zakat potential with indicators without poverty by using regression and correlation formulas with the help of SPSS 22 software. The results of the analysis are as in the following table.

Table 5: Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std Error Of The Estimate	Change Statistic			Df2	Sig F Change
					R Square Changes	F Changes	Df1		
1	,103	,011	-,020	,61354	,011	,344	1	32	.562

a. Predictors (contestant), zakat potential

b. Dependent variable: No Poverty

The table shows a correlation value of 0.103, meaning there is a weak positive relationship between zakat potential and sustainable development without a poverty indicator. The positive in this case is if the zakat potential indicator increases, the sustainable development indicator without poverty will also increase and vice versa. The coefficient of determination (R square) value is 0.011 or 1.1%. The coefficient of determination is part of the total diversity of the dependent variable Y (the affected or dependent variable) that can be explained or accounted for by the diversity of the independent variable X (the influencing or independent variable). The greater the coefficient of determination indicates the better the ability of X to explain Y. So, from the data, it is known that the potential zakat variable (X) explains the variable without poverty (Y) by 1.1%. In comparison, other variables explain the remaining 98.9%.

Table 6: ANOVA

Model	Sum of Squares	df	Mean square	F	Sig
1 Regression	3,404	1	3,404	1,238	0,274
Residual	88,003	32	2,75		
total	91,406	33			
Model	Sum of Squares	df	Mean square	F	Sig
1 Regression	3,404	1	3,404	1,238	0,274
Residual	88,003	32	2,75		
total	91,406	33			

a. Dependent variable: Quality Education

b. Predictors: (Constant), Zakat Potential

Anova table above shows that the Sig value = 0.562, the value is greater than 0.05, which means that if the Sig value is > than α (0.05) then H_0 is accepted, meaning that the potential of zakat does not affect the indicator's value without poverty.

3.3. Effect of Zakat Potential on Hunger

Data on indicators without hunger is obtained from underweight toddlers sourced from Riskesdas. Hunger is no less crucial than other socioeconomic problems, such as unemployment and poverty, so this problem is a serious concern for every head of state. Indonesia, with the largest Muslim majority in the world, has continued to make efforts to reduce hunger for two decades. The global hunger index has experienced positive dynamics for two decades. Indonesia has recorded success in reducing the hunger index. Serious efforts have continued to be made by the government in the last five years so that it has succeeded in reducing the number of hunger (Kompas, 2022).

One of the important instruments of Islamic economics in overcoming these problems is the financial instrument in the form of zakat. The following table displays the potential of zakat concerning its influence on the goal of sustainable development with a zero-hunger indicator.

Table 7: Effect of Zakat Potential on SDGs without Hunger

Province	Zakat Potential X	Without Hunger Y2
Aceh	1.242	12.10
Sumatera Utara	3.923	10.20
Sumatera Barat	1.606	10.80
Riau	3.698	10.90
Jambi	1.339	8.20
Sumatera Selatan	2.830	7.70
Bengkulu	0.536	7.20
Lampung	2.252	7.40
Kep. Bangka Belitung	0.579	10.20
Kep. Riau	1.328	12.50
Dki Jakarta	25.635	9.80
Jawa Barat	11.796	7.80
Jawa Tengah	9.021	9.30
Di Yogyakarta	1.000	11.80
Jawa Timur	15.734	7.10

Banten	3.343	9.20
Bali	0.627	6.70
Nusa Tenggara Barat	1.186	7.30
Nusa Tenggara Timur	0.164	10.60
Kalimantan Barat	0.925	10.30
Kalimantan Tengah	0.773	8.60
Kalimantan Selatan	1.204	9.60
Kalimantan Timur	2.608	10.70
Kalimantan Utara	0.257	7.60
Sulawesi Utara	0.306	8.40
Sulawesi Tengah	0.865	10.80
Sulawesi Selatan	3.133	9.90
Sulawesi Tenggara	0.740	10.10
Gorontalo	0.297	10.60
Sulawesi Barat	0.270	9.30
Maluku	0.195	12.60
Maluku Utara	0.179	9.90
Papua Barat	0.162	12.30
Papua	0.247	9.80

The data above is processed to determine the effect of zakat potential on sustainable development goals. One is the indicator without hunger, using regression and correlation formulas using SPSS 22 software. The analysis results are visualized in the following table.

Table 8: Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std Error Of The Estimate	Change Statistic	F Changes	Df1	Df2	Sig F Change
					R Square Changes				
1	,193	,037	,007	1,65834	,037	1,239	1	32	,274

a. Predictors: (Constant), Zakat Potential

b. Dependant variable: No hunger

Based on the table above, it is known that the correlation value is 0.193,

which means that there is a weak positive relationship between the potential of zakat and the sustainable development indicator of the zero-hunger indicator. The positive in this case is that if the zakat potential indicator increases, the sustainable development indicator without hunger will also increase and vice versa. The coefficient of determination (R square) value is 0.037 or 3.7%. The coefficient of determination is part of the total diversity of the dependent variable Y (the affected or dependent variable) that can be explained or accounted for by the diversity of the independent variable X (the influencing or independent variable). The greater the coefficient of determination indicates the better the ability of X to explain Y. So, It is known that the potential zakat variable (X), explains the variable without hunger (Y) by 3.7%. In comparison, other variables explain the remaining 96.3%.

Table 9: ANOVA

Model	Sum of Squares	df	Mean square	F	Sig
1 Regression	3,404	1	3,404	1,238	0,274
Residual	88,003	32	2,75		
total	91,406	33			

a. Dependent Variable Quality Education

b. Predictors : (Constant), zakat Potential

Based on the ANOVA table above, it is known that the Sig value = 0.274, the value is greater than 0.05, which means that if the Sig value > than α (0.05), then Ho is accepted, meaning that the potential of zakat does not affect the value of the indicator without hunger.

3.4. Effect of Zakat Potential on Quality Education

Data on quality education indicators is obtained from the Gross Participation Rate (APK) of tertiary education data sourced from BPS. One of the important indicators of sustainable development goals is quality education. The important role and position of quality education for the progress of a nation cannot be denied and is even considered as a future investment that can increase economic income, and a powerful instrument to change the future. Zakat has an important role in improving the quality of education. The following table presents data on the effect of zakat potential (X) with quality education indicator (Y3).

Table 10: Effect of zakat potential on SDGs achievement, quality education

Province	Zakat Potential X	Education Quality Y3
Aceh	1.242	43.86
Sumatera Utara	3.923	31.11
Sumatera Barat	1.606	44.19
Riau	3.698	34.15
Jambi	1.339	33.78
Sumatera Selatan	2.830	26.23
Bengkulu	0.536	38.31
Lampung	2.252	21.32
Kep. Bangka Belitung	0.579	13.2
Kep. Riau	1.328	27.64
DKI Jakarta	25.635	36.71
Jawa Barat	11.796	25.14
Jawa Tengah	9.021	21.96
Di Yogyakarta	1.000	70.6
Jawa Timur	15.734	29.99
Banten	3.343	33.4
Bali	0.627	36.4
Nusa Tenggara Barat	1.186	29.75
Nusa Tenggara Timur	0.164	30.14
Kalimantan Barat	0.925	22.68
Kalimantan Tengah	0.773	25.24
Kalimantan Selatan	1.204	26.41
Kalimantan Timur	2.608	35.64
Kalimantan Utara	0.257	21.58
Sulawesi Utara	0.306	35
Sulawesi Tengah	0.865	40.61
Sulawesi Selatan	3.133	41.23
Sulawesi Tenggara	0.740	46.42
Gorontalo	0.297	35.23
Sulawesi Barat	0.270	28.9
Maluku	0.195	48.42
Maluku Utara	0.179	42.68
Papua Barat	0.162	35.97
Papua	0.247	19.03

Source: Data processed

The data presented the effect of zakat potential with sustainable development indicators, quality education with regression and correlation formulas and SPSS 22 software assistance.

Table 11: Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std Error of The Estimate	Change Statistic	F Changes	Df1	Df2	Sig F Change
					R Square Changes				
1	,079	,006	-,025	10,77904	,006	,203	1	32	.665

a. Predictors (contestan), zakat potensi

b. Dependent variable: Quality Education

According to the table above, the data processing results show a correlation value of 0.079, meaning there is a weak positive relationship between zakat potential and indicators of sustainable development and quality education. If the potential of zakat increases, the indicators of sustainable development and quality education also increase and vice versa. The coefficient of determination (R square) value is 0.006 or 0.6%. The coefficient of determination is part of the total diversity of the dependent variable Y (the affected or dependent variable) that can be explained or accounted for by the diversity of the independent variable X (the influencing or independent variable). The greater the coefficient of determination indicates the better the ability of X to explain Y. So, from the data, it is known that the potential zakat variable (X), explains the quality education variable (Y) by 0.6%. In comparison, other variables explain the remaining 99.4%.

Table 11: ANOVA

Model	Sum of Squares	df	Mean square	F	Sig
1 Regression	23,595	1	23,595	0,203	,655
Residual	3718,004	32	116,188		
total	3741,599	33			

a. Dependent Variable Quality Education

b. Predictors : (Constant), Potensi Zakat

The ANOVA table above shows that the Sig value = 0.655 is greater than 0.05, meaning that if the Sig value > than α (0.05), then Ho is accepted; the

potential of zakat does not affect the value of quality education indicators. Although the analysis results show that zakat potential does not affect the value of quality education indicators, the efforts made by zakat institution scholarships in improving the quality of Indonesia's young generation need to be appreciated, including through several inspiring figure gathering programs, namely the Badan Amil Zakat Nasional (BAZNAS) scholarship program which aims at providing motivation and learning and inspiring the scholarship recipients to think creatively, productively and be proactive in responding to the development of the business world, do self-transformation from the recipient to be a giver.

The mentor reminded them that the most important thing is not getting used to receiving; the hand above is nobler than the one below. One way to do this is to look at business opportunities. Inspiring figures convince the zakat beneficiaries to have a business. Then automatically, they can provide employment opportunities for others. Motivation from an inspiring model inspires them to build their self-development. One of the students stated that he and his friends are encouraged to have critical thinking skills, including in responding to technological advancements. Motivation to start valuable something for others starts from small things and gradually becomes big so that our lives become helpful to others. Another BAZNAS Scholarship beneficiary, Fitri, acknowledged that she learned many things from the program's public figure meeting. She knows how technological development impacts knit success, increases social awareness, and learns to be more creative in developing self-ability and spiritual growth.

BAZNAS also give Literacy award, writing teacher, and disaster scholarship. BAZNAS also initiated the literacy awards competition program. This is an important program the BAZNAS organization promotes in collaboration with authors and book publishers. Syahrudin, the book's author, said BAZNAS had contributed much to education, including encouraging students to become writers. Writing becomes part of the struggle of BAZNAS in helping mustahik education. He was once a guest speaker at an event entitled Teacher Writing Training: Social Media Optimization.

4. DISCUSSION OF FINDINGS

The following is the potential of zakat based on the archipelago. Java Island has a zakat potential of Rp. 151.41 trillion or 64.75 percent of Indonesia's total zakat potential. As for the island regions, Sumatra amounted to Rp. 44 trillion (18.81 percent), Kalimantan amounted to Rp. 13.12 (5.61 percent), Sulawesi amounted to Rp. 12.77 trillion (5.46 percent), Eastern Indonesia amounted to Rp. 6.28 trillion (2.69 percent) and the central government amounted to Rp. 6.27

trillion (2.68 percent).

In reality, the magnitude of zakat potential cannot be realized optimally. In line with several studies that discuss the potential of zakat in Indonesia, among others, PIRAC shows that the potential of zakat in Indonesia tends to increase yearly. Based on a survey of 10 major cities in Indonesia, PIRAC showed that the average potential of zakat per muzakki (payer) reached Rp 684,550.00 in 2007, an increase from Rp 416,000.00 in 2004. The study conducted by the Faculty of Economics, University of Indonesia, using the number of muzakki from the Indonesian Muslim population with the assumption that 95 percent of muzakki pay zakat, it can be projected that the potential of zakat fund collection in 2009 reached Rp 12.7 trillion (Indonesia Economic Outlook, 2010). In addition, the analysis result of this study is in line with the study which shows that the potential of national zakat can reach Rp 19.3 trillion. The research of Firdaus et al. (2012) states that the potential of national zakat in 2011 reached 3.4 percent of the total GDP. In other words, the potential of zakat in Indonesia is estimated to reach Rp 217 trillion. This amount includes potential zakat revenue from various areas, such as zakat in households, private companies, and state-owned enterprises, as well as deposits and savings. BAZNAS (2015) noted that the national zakat potential had reached IDR 286 trillion and can reach 3.4% of total GDP if zakat is set as a tax deduction.

ZIS collection in 2016 amounted to 5 trillion (Puskas BAZNAS, 2017), and in 2017, it amounted to 6.2 trillion. The potential of collected zakat is still small compared to the collection target of 462 trillion, or only about 1.34% of the potential (BAZNAS, 2021). In 2017, the potential of zakat amounted to 462 trillion Rupiah, higher than the current regulation of zakat as a deduction for taxable income (Outlook Zakat Indonesia 2019, BAZNAS). There is a high gap in the potential of Zakat, Infaq, and Shadakah. Nationally, the potential of zakat collected by OPZ (2015) has only reached Rp 3.7 trillion from the total potential of Rp 286 trillion or less than 1.3 percent. Such a large potential for zakat requires serious efforts so that it can be optimally collected through zakat organizations and can be used optimally to solve crucial problems such as poverty, hunger, and access to quality education which are the goals of sustainable development which are eradicating poverty, hunger, access to quality education. SDGs and zakat aim to alleviate poverty and hunger and eradicate illiteracy. Zakat greatly supports the achievement of sustainable development goals. As one of the Islamic social and financial instruments besides Waqf and Sadaqah, Zakat is another Islamic social financing vehicle Indonesia utilizes to combat poverty and is a world leader in social support (Mohamed Salleh et al., 2022). BAZNAS, as a zakat organization distributes zakat funds in the form of scholarships in order for the recipients to access quality education, and business capital. The distribution in the form of business capital is executing a plan to provide impacts on preventing poverty and unemployment of the recipients, those who already

have a business, with the aim of further development.

Zakat fund also is managed by organizations distributed for emergency response purposes, especially for those affected by disasters to prevent the victims from prolonged trauma and mental reconstruction. This affirmative action is an important part of access to quality education which can increase the self-confidence of the community and children so that they can enjoy normal lives (Rony, J. H., Karim, N., & Begum, M., 2021). The right strategic policy is the distribution of zakat funds to suppress the expansion of the population experiencing hunger (hunger), and stunting among children. The problem of hunger has short-term and long-term impacts. Alaba, in this regard, confirms that child hunger has long-term and short-term consequences, as starving children are at risk of many forms of malnutrition, including wasting, stunting, obesity and micronutrient deficiencies (Alaba et al., 2022).

The distribution of zakat addressed to those affected by natural disasters carried out by BAZNAS is to avoid short-term and long-term impacts and serve Quality Education. It is very important to address the issues related to psychological treatment, which can contribute to physical, social, and psychological turmoil (Subathra & Rajendran, 2021). It is also an integral part of serving a quality education. The quality of education and the long-term solutions offered by the education providers to specific problems related to some fundamental areas of sustainability: social, environmental, and economic (Anghel & Neculau, 2022).

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATION

5.1. Conclusion

Although the potential for zakat has a positive relationship with the poverty sub-indicator and hunger, the positive relationship is very weak. At the same time, the relationship between zakat potential and access to quality education has a correlation value of 0.079. This means that the relationship between zakat potential and quality education is also very weak. However, the strategic efforts made by BAZNAS both in realizing sharia goals and achieving sustainable development goals in the three sub-indicators need to be appreciated, and continuous efforts for the organizational service improvement.

The results of the qualitative analysis found that the zakat potential managed by BAZNAS through strategic programs can access quality education through the scholarship instrument allocation program for undergraduate, master and doctoral level education programs, as well as research grants related to zakat. The findings also show that Mustahik (recipients) of BAZNAS scholarships improve their abilities through periodic programs, including meetings

with inspirational figures. The goal is that they can absorb practical experience from those who have successfully built a business and achieved independence so that scholarship mustahik can serve as role models. Another goal is to encourage them to become business actors to be independent and help others experiencing financial difficulties.

The zakat potential also empowers book writing skills for teachers through a writing award program that aims to increase scholarship recipients' intellectual potential, academic potential, and thinking productivity. In addition, potential zakat is also channeled for psychosocial visits to children and communities affected by natural disasters. The aim is to educate and increase self-confidence and free them from prolonged psychological trauma.

5.2. Recommendation

Accelerating the achievement of sharia objectives and SDGs through the enormous zakat potential requires continuous strategic efforts for the potential to be optimally mobilized and used more optimally in reducing poverty, hunger and quality education. For that, this study recommends several things. First, increasing the mobilization of the zakat potential sustainably by maximizing social media and other communication technologies. Second, increasing intensive community literacy and education programs with more contextual approaches according to ongoing changes so that people know and understand the goals of zakat management organizations, and affirmative action programs in supporting the achievement of the objectives of sharia and SDGs, especially in the sub-indicators of poverty, hunger and quality education. Third, strengthening the potential of human resources in digital-based services is increased intensively considering that the future of work uses digital platforms in all aspects, especially in strengthening, accelerating and expanding cooperation networks with government agencies, educational institutions, industry and the media need to be expanded. The last one is periodically evaluating the achievement of the objectives of the distribution of zakat scholarships so that scholarship recipients feel controlled, increase their awareness of the responsibility for self-improvement through the construction of educational programs, involvement in events that stimulate self-improvement, and social responsibility to the community as scholarship recipients.

REFERENCES

- Abdullah, Daud V & Chee, Keon (2011). *Islamic Finance why it makes sense, Understanding its Principles and Practices*. Singapore: Marshall Cavendish Business
- Abdullah Azzam Robbani, & Falikhatun. (2022). Are Zakat Institutions Trusted To Accept Charity? *Journal of Economics, Finance and Accounting Studies*, 4(2), 366–374. <https://doi.org/10.32996/jefas.2022.4.2.32>,
- Abdullah, D Vicary & Chee, K (2010). *Islamic Finance why it makes sense, Understanding its Principles and Practices*. Singapore: Marshal Cavendis Business.
- Adiwijaya, Z. A., & Suprianto, E. (2020). Good Governance of Zakat Institutions: A Literature Review. *Journal of Southwest Jiaotong University*, 55(2), 1–7. <https://doi.org/10.35741/issn.0258-2724.55.2.38>
- Alaba, O. A., Hongoro, C., Thulare, A., & Lukwa, A. T. (2022). Drivers of socio-economic inequalities of child hunger during COVID - 19 in South Africa : evidence from NIDS - CRAM Waves 1 – 5. *BMC Public Health*, 1–16. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-14482-1>
- Al-Jayyousi, O. (2012). *Islam and sustainable development: new worldviews*. Grower Publishing
- Allen, S. A. (2022). *Physicians and Hunger Strikes in Prison : Confrontation , Manipulation , Medicalization and Medical Ethics (part 1)*. October.
- Anghel, G. A., & Neculau, B. C. (2022). *Quality education as a predictor of education for sustainability 1*. 132–141.
- Arsal, M., Ulfah, K., & Muchran, M. (2022). Amanah As a Value in Zakat Management Accounting. *Imanensi: Jurnal Ekonomi, Manajemen, Dan Akuntansi Islam*, 7(2), 13–20. <https://doi.org/10.34202/imanensi.7.2.2022.13-20>
- Article 6 of Law Laws of The Republic Indonesia Number 23 of 2011 About Zakat Management
- Bahri, E. S., Salamun, A., & Arif, Z. (2022). Measuring the Effectiveness of Zakat Disbursement at Amil Zakat Institution Dewan Da'wah Utilizing Zakat Core Principle Approach. *Al Maal: Journal of Islamic Economics and Banking*, 4(1), 119. <https://doi.org/10.31000/almaal.v4i1.5937>
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage

- Central Bureau of Statistics Republic of Indonesia. <https://www.kompas.com/tren/read/2021/02/18/110300865/angka-kemiskinan-indonesia-naik-ini-dاتا-per-provinsi#:~:text=KOMPAS.com%20%2019>.
- Corbett, Michael. (2009, April 27). Opportunity in crisis: An essay review of Theobald's Education Now. *Education Review*, 12(6). Retrieved [date] from <http://edrev.asu.edu/essays/v12n6index.html>. [accessed Feb 11 2023].
- Dieu, H. J. De, Theogene, H., & Philothere, N. (2022). *Quality Education in Rwanda : A Critical Analysis of Quality Indicators Quality Education in Rwanda : A Critical Analysis of Quality Indicators*. February. <https://doi.org/10.9790/0837-2702065270>
- Efe, A. (2021). İslam Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, July. <https://doi.org/10.24013/jome-lips.777888>
- Fitri, Lailatul & Falikhatun (2021) Religiosity, Literacy, Income, and Accessibility to Awareness in Professional Zakah Payment: A Quantitative Study. *International Journal of Zakat* Vol. 6(1) 2021 page 39-48
- Göktuğ Kıpırlı, "Through the Lenses of Morality and Responsibility: BRICS, Climate Change and Sustainable Development", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 19, No75, pp. 65-82, DOI: 10.33458/uidergisi.1164936 .[accessed Nov 17 2022].
- Hafidudin, Didin (2004). *Zakat in the modern economy*. Jakarta:Gema Insani Press.
- Haron, Sudin & Nursufiza Wan Azmi (2009). *Islamic Finance and Banking System: Philosophies, Principles & Practices*. McGraw Hill, 2009
- Islam, M. K., Mitu, S. T., Munshi, R., & Khanam, R. (2022). Perceptions about the common malpractice of zakat paying in Bangladesh during Covid-19 pandemic: evidence from the supply side. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, August. <https://doi.org/10.1108/JIABR-09-2021-0253>
- Ismail, Gea, D., Shabri Abd. Majid, M., Marliyah, M., & Handayani, R. (2022). Productive Zakat As a Financial Instrument in Economic Empowerment in Indonesia. *International Journal of Economic, Business, Accounting, Agriculture Management and Sharia Administration (IJEBAAS)*, 2(1), 83–92. <https://doi.org/10.54443/ijeabas.v2i1.122>
- Karim, A., Mufakhidin, A., Kusuma, H. H., Adeni, A., & Fitri, F. (2022). Mitigating Poverty: the Clustering of Potential Zakat in Indonesia. *Analisa: Journal of Social Science and Religion*, 7(1), 109–126. <https://doi.org/10.18784/analisa>

v7i1.1641

- Khan, A., & Ubale, P. V. (2022). *Identification of Statistical Weights for the Components of the Hunger Index*. October.
- Khan, M. A. (2022). *Role of Zakat in Business Growth and Empowerment Program : An Empirical Study Role of Zakat in Business Growth and Empowerment Program : An Empirical Study*. October. <https://doi.org/10.15640/ijat.v10n1a1>
- Kufeoglu, S. (2022). *SDG-2 Zero Hunger*. July. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-07127-0>
- Kompas. 2,0 Million Indonesians are Illiterate. *Edukasi.Kompas.com*. Online, accessed December 13, 2022
- Li, G., Jiao, Y., Li, J., & Yan, Q. (2022). *Spatiotemporal Evolution and Influential Factors of Rural Poverty in Poverty-Stricken Areas of Guizhou Province : Implications for Consolidating the Achievements of Poverty Alleviation*. 1–26.
- Liu, T., Zhu, X., & Cao, M. (2022). *Impacts of Reduced Inequalities on Quality Education : Examining the Relationship between Regional Sustainability and Higher Education*.
- Lukala, M. S., & Mramba, P. T. (2022). *East African Journal of Education Studies Contributions of Educational Stakeholders Towards Access to Quality Education in Morogoro Municipality*. 5(3), 311–319. <https://doi.org/10.37284/eajes.5.3.945>
- Mansoor, S., Khan, T., Farooq, I., Shah, L. R., Sharma, V., Sonne, C., Rinklebe, J., & Ahmad, P. (2022). Drought and global hunger : biotechnological interventions in sustainability and management. *Planta*, October. <https://doi.org/10.1007/s00425-022-04006-x>
- Matthew B. Miles, A. Michael Huberman, & Johnny Saldana (1998). *Qualitative Data Analysis*. Sage Publication
- Mohamed Salleh, W. N. A. W., Abdul Rasid, S. Z., & Basiruddin, R. (2022). Optimising Digital Technology in Managing Zakat. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(8). <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v12-i8/14355>
- Muhammad, M., Mahri, A. J. W., Nurasiyah, A., & Saad, R. A. J. (2022). Factors Predicting Zakat Compliance Behaviour in Indonesia. *International Journal of Zakat*, 7(1), 47–62. <https://doi.org/10.37706/ijaz.v7i1.349>
- Muneeza, A., & Nadwi, S. (2019). The Potential of Application of Technology-Based Innovations for Zakat Administration in India. *International Jour-*

nal of Zakat, 4(2), 87–100. <https://doi.org/10.37706/ijaz.v4i2.191>

- Othman, R. Bin. (2019). *Agihan Zakat Pendidikan Tinggi : Satu Pendekatan Baharu Di Wazan , UPM Zakat Distribution of Higher Education : A New Approach at WAZAN , UPM*. 1–10.
- Onur, Altindag and Bilge, Erten and Keskin, Pinar, Mental Health Costs of Lock-downs: Evidence from Age-Specific Curfews in Turkey. *IZA Discussion Paper* No. 14281, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3828328> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3828328>
- P, A. A. N. (2022). *Poverty in the Midst of Plenty*. November.
- Rony, J. H., Karim, N., & Begum, M. (2021). E-Zakat: an Approach for Zakat Management To Eradicate Poverty. *International Journal of Islamic Banking and Finance Research*, December, 29–40. <https://doi.org/10.46281/ijibfr.v8i1.1521>
- Shaykh Muhammad Saalih al-Munajjid. (2007). Poverty and its negative effects, and means of eliminating it in Islam. *Islam Question and Answer*, September, 92027. <http://repositorio.unan.edu.ni/2986/1/5624.pdf%0Ahttps://islamqa.info/en/95340>
- Subathra, S., & Rajendran, S. S. (2021). *Psychosocial Well- Being Status of Breast Cancer Survivors - an Observational Study*. November 2020.
- Ubogu, R. (2022). *Quality Education : A Strategic Tool For Human Capital*. June.
- Usmanova, A., Aziz, A., Rakhmonov, D., & Osamy, W. (2022). *Utilities of Artificial Intelligence in Poverty Prediction : A Review sustainability Utilities of Artificial Intelligence in Poverty Prediction : A Review*. November. <https://doi.org/10.3390/su142114238>
- Uyob, R. (2020). Current Research in Zakat Accounting Research. *International Journal of Business and Management*, 4(3), 40–49. <https://doi.org/10.26666/rmp.ijbm.2020.3.5>
- United Nations Development Programme. www.undp.org. Online, accessed Dec 21, 2022
- Vollmer, F. (2022). *RURAL POVERTY WITH The Rural Multidimensional* (Issue February). <https://doi.org/10.4060/cb8269en>
- Wan Mohamed Salleh, W. N. A., Abdul Rasid, S. Z., & Basiruddin, R. (2022). Blockchain Knowledge Awareness and Intention to Adopt a Technology for Zakat Transactions. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(8). <https://doi.org/10.6007/ijarboss/v12-i8/14510>

- Wardani, A. R., & Fachrunnisa, O. (2022). Strengthening Reputation Of Zakat Management Institution Through Organizational Trust. *AZKA International Journal of Zakat & Social Finance*, 3(September), 86–99. <https://doi.org/10.51377/azjaf.vol3no2.116>
- Wahab, N.A. and Rahim Abdul Rahman, A. (2011), "A framework to analyse the efficiency and governance of zakat institutions», *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, Vol. 2 No. 1, pp. 43-62. <https://doi.org/10.1108/175908111111129508>
- Yankuzo, K. I. (2022). *The Extent of Poverty in Nigeria and MDGs*. November.
- Yasin, Hafidz M & Khan, Atiq-us Jafar (2016). *Fundamentals of Islamic Economics and Finance*. Jeddah:Institute of Research and Training.
- Yusuf, M. (2011). *Effects of Spiritual Capital On Muslim Economy : The Case of*. 1(2), 23–41.
- Zainal Alim Adiwijaya, E. S. (2015). Fiqh of Asnaf in the Distribution of Zakat: Case Study of the National Board of Zakat of Indonesia (Baznas). *AL-IN-FAQ: Jurnal Ekonomi Islam*, 6(2), 5–24.

Potential of Tabarru' Fund's Coverage for Pandemics within Framework of Takaful: Does it Necessitate Ijtihad?

Aisyah MUSTAFA

PhD Student, Department Shariah and Economics, Academy of Islamic Studies, Universiti Malaya, 50603 Kuala Lumpur, Malaysia, aisyah.mustafa@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5167-824X

Asmak AB RAHMAN

Assoc. Dr., Department Shariah and Economics, Academy of Islamic Studies, Universiti Malaya, 50603 Kuala Lumpur, Malaysia, asmak@um.edu.my, ORCID: 0000-0003-1406-3099

Abstract: Global economic and social development has been severely inhibited by the COVID-19 outbreak. The long-term closure of economic sectors has resulted in numerous losses and presents a great challenge for many industries in recovering their losses. Pandemics are not generally covered by insurance and takaful companies because the outbreak of a disease on a global level is a rare event that requires a substantial amount of capital to cover it. Still, many insurances and takaful operators voluntarily agreed to waive this condition and circumvent relevant rules to provide coverage for COVID-19 treatment during a specific period of time. The takaful industry has been challenged in providing hospitalization benefits to COVID-19 patients where a pandemic clause is not included in the takaful contract. This conceptual paper focuses on when the contracting parties require ijtihad from shariah scholars to determine the need for tabarru' funds when a pandemic has not been stated in the contract. By using qualitative approach, this study finds that takaful contracts require amendment of their clauses, or that other fundings need to be established for matters not specified in contracts, such as epidemics and pandemics.

Keywords: COVID-19, Takaful Industry, Ijtihad, Pandemic Coverage, Islamic Finance

JEL Codes: L51, G20

INTRODUCTION

The virus causing COVID-19 was detected in the city of Wuhan, China, in mid-December 2019 (Deng & Peng, 2020); the outbreak was declared a pandemic by the World Health Organisation (WHO) later on 11 March, 2020. Some of its symptoms include a sore throat, headache and myalgia, which have been identified by previous researchers as potential COVID-19 infection risk indicators (Ahmed & Ali, 2019; Anusha, 2018). The virus affects the human respiratory system and causes respiratory failure as well as multi-organ dysfunction (Weible et al., 2020). The pandemic has deeply shaken economies across the globe and has had a serious impact on countries' social and political fabric. In Malaysia, COVID-19 was detected on 23 January 2020 (Berita Harian, 2020a) and, according to its Ministry of Health (MOH) Ministry of Health (MOH) (2021), the virus has so far struck 2,232,960 Malaysians, killing a total of 25,935. The virus is highly contagious as it transmits easily from person to person and presents a relatively high risk of death. To prevent the pandemic's spread, the Malaysian government enforced the Movement Control Order (MCO) on 18 March 2020 to comprehensively reduce the movement of people in order to break its chain of transmission (The Star, 2020). In addition, the government approved the recruitment of 8,000 health workers in 2020 and hired more than 3,500 medical officers, paramedics, laboratory technicians and nurses to strengthen the public health system and enable it to cope with increasing cases of the contagion. The situation in government hospitals has become very critical following the phenomenal rise in viral infections, necessitating the cooperation of private hospitals to supplement government efforts and ease the burden on the Malaysian health system (Astro Awani, 2020). The government has, therefore, allocated RM100 million for private hospitals to encourage them to treat COVID-19 and non-COVID-19 patients and thus help reduce the strain on the public health system (Salim, 2021). However, treatment at private hospitals is still problematic for COVID-19 patients as these healthcare facilities' charges are prohibitively higher than government hospitals. Many patients cannot afford to pay high medicals bills and even those who have *takaful*/insurance coverage are not better off: they are unable to claim for the pandemic because it is not included among the risks covered by their insurance policies.

The main contribution of this paper is to discuss the provision of coverage for COVID-19 treatment to cope with the phenomenal rise in the number of infections. *Ijtihad* was carried out on the payment of treatment/hospitalization charges to *takaful* medical plan holders from *tabarru'* funds since the consent of *takaful* participants is required to use such funds for purposes other than those clearly stated in the contract. The following section adds to the discussion of *takaful* in pandemic situations that necessitate the intervention of particular parties to assist those affected. It also highlights a number of questions about the sustainability of *takaful* funds' use for purposes not specified in the contract.

1. LITERATURE REVIEW

1.1. The Concept of Takaful and the Tabarru' Fund

Conventional insurance is a contract under which an insurance operator offers coverage for various risks and events. It commits to pay individuals who buy insurance policies, or to its beneficiary, a certain amount of compensation, or other types of damages, in the event of an insured risk. This protection is offered after the individual taking out the policy from the insurance company makes certain payments. After receiving the payment, the insurance company will be responsible for bearing the types of risks insured in the form of compensation payments based on certain calculation methods (Dorfman & Cather, 2013; Lawrence et al., 2010).

There are two forms of interest (*riba*) in conventional insurance. Firstly, money is exchanged for money. Premiums are paid in cash and, likewise, the policyholder obtains the claim in cash. The element of interest (*riba*) is created as the exchange is not done on the spot, and the amount received by the policyholder is usually more than the actual amount paid. Secondly, premiums paid by policyholders are invested in shariah-non-compliant securities. In addition, there is the issue of uncertainty (*gharar*) in conventional insurance, as a lack of access to information on the subject makes it suspect from an Islamic point of view (Shofawati, 2020).

Those insured never know if they will receive the contract's subject matter (Abdullah, 2013). The indemnity depends on the occurrence of a specified loss. In other words, they will receive indemnification if the damage occurs; otherwise, they will not. This type of uncertainty makes such a contract similar to gambling (*maysir*) which depends on chance and may only offer profit to one party and loss to another (Ahmad, 2003). In contrast, *takaful* is an Islamic insurance system developed in accordance with the requirements of shariah. It has been introduced to protect from risks that may cause harm to participants or their properties. Malaysia's *Islamic Financial Services Act 2013 (IFSA 2013)* defines *takaful* as:

An arrangement based on mutual assistance under which takaful participants agree to contribute to a common fund providing for mutual financial benefits payable to the takaful participants or their beneficiaries on the occurrence of pre-agreed events.

In order to provide protection from risks that may cause harm, the idea of Islamic insurance has been built upon mutual cooperation and *tabarru'*, in which a policyholder's risk is shared by all participants. The term "risk" in *takaful* refers to the possibility of the occurrence of an event and the severity of its effects. It will, therefore, always involve uncertainty arising from the possi-

bility of the occurrence of an event. Murray (1914), in *Oxford English Dictionary*, defines “risk” as the chance or hazard of commercial loss, particularly in the case of insured property or goods. Risk as a verb means “...to hazard, exposure to misfortune, danger or loss.” According to Haynes (1895):

The word risk has acquired no technical meaning in economics, but signifies here as elsewhere chance of damage or loss. The fortuitous element is the distinguishing characteristic of a risk. If there is any uncertainty whether or not the performance of a given act will produce a harmful result, the performance of that act is the assumption of a risk.

The term “uncertainty” is often used in the same vein as “risk”, which has generally been defined as the possibility of loss. For example, a smoker may be at risk of lung cancer, although not all smokers contract lung cancer: there is thus uncertainty when the possibility of the occurrence of a future event is unknown (Philippe, 2001; Samson, 2009). In the case of an insurer, actuaries predict the amount of loss and charge a premium based on these expectations. The accuracy of the predicted loss is the desired outcome for the insurer; the risk is the likelihood that the loss would differ significantly from expectations (Vaughan, 2003). There are various types of business risks that are relevant to the *takaful* industry—one of them is underwriting. This risk occurs because an adverse selection of applicants with higher-than-average chances of loss may succeed in obtaining *takaful* coverage at standard rates. This would disturb the cash flow pattern and, hence, affect the stability of company profits (Rejda, 2006). Therefore, *tabarru’* funds must be sufficient to cover expected claims.

The *takaful* contract is an agreement between a group of people who agree to protect and assist one another if one suffers a misfortune. Each group member is obligated to pay a specified amount as a participation payment based on the shariah concept of “commitment to donating” (*iltizam bi al tabarru’*). These payments are donated to a participants’ risk fund, which is used to assist individuals in the group who have an accident/misfortune based on mutually agreed terms and conditions. Contributions/payments paid by participants based on *tabarru’* transfer ownership of their contribution to the *tabarru’* fund (Ali et al., 2014). A *takaful* operator is a representative who manages the *tabarru’* fund on behalf of the *takaful* participants; therefore, *takaful* operations require able management and strategy for their fund. Bank Negara Malaysia (BNM), the regulatory authority that regulates the Islamic financial system in Malaysia (Hussain et al., 2017), requires that a *takaful* operator manage the two funds separately, as stated in *IFSA 2013*:

90. licensed takaful operator shall establish and maintain one or more takaful funds for any class or description of its takaful business as may be specified by the Bank

91. *A licensed takaful operator shall keep any takaful fund established and maintained under section 90 separate from its shareholders' fund*

The provisions of Section 92 require the *takaful* operator to manage any *takaful* funds received on behalf of a participant in order to protect that participant's interests as the representative of participants for managing the fund. However, a *takaful* operator may withdraw funds to pay a pledged liability.

92. (1) A takaful fund established under section 90 shall be maintained and managed by a licensed takaful operator on behalf of and in the best interests of the takaful participants and the licensed takaful operator shall—

(a) *pay into a takaful fund all receipts in respect of takaful certificates to which the takaful fund relates and which are issued by it or under which the takaful fund has undertaken liability, including all income of that takaful fund;*

(b) *maintain at all times assets in a takaful fund of a value equivalent to or higher than the liabilities of that takaful fund;*

(c) *apply the assets of a takaful fund only to meet the liabilities and expenses properly incurred by that takaful fund; and*

If the *tabarru'* fund is insufficient to meet its financial obligations, the *takaful* operator will bear these responsibilities. BNM (2010) has stated that a benevolent loan (*al-qard*) should be given to the participants' risk fund from the shareholders' assets to address a deficit in funds (Hussain et al., 2013). It is also stated in *IFSA 2013*:

95. Where the value of the assets of the takaful fund is less than the value specified under paragraph 92(1)(b), the licensed takaful operator shall provide *al-qard* or other forms of financial support to the takaful fund from the shareholders' fund for an amount and on such terms and conditions as may be specified by the Bank.

The contractual relations in *takaful* can be divided into three facets:

a) Contract between the company and the participant. The participant in the *takaful* contract is considered a *muwakkil* (principal), and the *takaful* operator is the representative (agent) who will manage the participant's funds. On behalf of the participants, the *takaful* operator (agent) is responsible for managing the fund, including contract arrangements, administrative matters, underwriting activities, technical problems, and managing the fund's investment portfolio. The contract between the participants and the *takaful* operator is long-term, which explains the obligations of the parties involved. The participants must pay contributions of a certain amount regularly to the *takaful* operator as agreed in the contract. If the participants fail to fulfill this commitment, then their par-

ticipation in the *takaful* scheme will be void, and they will not be eligible for *takaful* coverage (Noor & Zakaria, 2010).

b) Contract between the participant and the fund. According to current practice, the contribution payment is based on *tabarru'*. Participants should not only think of their own protection but also intend to help other participants. Without the concept of *tabarru'*, this *takaful* contract would be similar to an insurance contract. *Takaful* contribution payments are divided into two: the participants' investment fund and the participants' risk fund (Mohd Fadzli, 1996). After the participants' contributions are transferred to the *takaful* fund (*tabarru'* fund), the payment of contributions to the participant's risk fund (*tabarru'* fund) belongs to the fund itself rather than the participant. In case of misfortune, the participant obtains *takaful* benefits from the contribution based on the contract. Therefore, the contribution payment handled by the *takaful* operator is transferred to the participant.

c) Contract between the company and the fund. Since the contributions belong to the *tabarru'* fund, the *takaful* operator manages it in his or her capacity as a *wakil* (if the contract is based on *wakalah*) or as a *mudarib* (if the contract is based on *mudarabah*), in line with shariah principles. All returns on the investment will be pooled back to the fund. It is the responsibility of the *takaful* operator to generate profits for the company and strive to strengthen the *tabarru'* fund so that it remains profitable. As the participant assigns full responsibility for managing the fund to the *takaful* operator, any negligence regarding the fund will rest with the *takaful* operator. The *takaful* operator agrees to pay the participant (who has suffered a defined loss upon the occurrence of a specified misfortune) compensation or indemnity from the *tabarru'* fund. Other than that, *takaful* operational costs such as re-*takaful* arrangements and establishing technical reserves are covered by the fund (Tolefat, 2008).

The *takaful* contract's provisions may provide insight into each party's responsibilities and rights. Participants are entitled to know how *tabarru'* funds are used, as they are the ones who contribute the payments and the *takaful* operator is the representative who manages the funds. Currently, benefits like covering costs for COVID-19 patients are not included in *takaful* contracts due to the lack of a pandemic clause in the pact. Most of the exclusion clauses in insurance/*takaful* do not cover infectious diseases such as pandemics, which saves the *takaful* operator from receiving claims that could result in the *tabarru'* fund running into a deficit. Section 92 of *IFSA 2013* states that *takaful* operators should assure the maintenance of *takaful* funds to protect the interests of participants in the *takaful* certificate/plan. The *takaful* operator can use the *tabarru'* fund only to pay for liabilities under the contractual agreement.

1.2. The Concept of Ijtihad

The Quran lays down instructions and guidance about how a believer should lead his life, and Islamic scholars are required to interpret the divine message to respond to the varying needs and priorities of every age. Should a situation arise for which scholars do not find any clear-cut instruction in the Quran and Sunnah, jurists and scholars invoke *ijtihad* to adapt to changing requirements of life in a Muslim society. "*Ijtihad*" is striving or exertion for something. In Islamic jurisprudence, the word stands for a jurist or mujtahid's efforts to derive principles and rules from the sacred text of the Quran and Sunnah with the help of reason. "*Ijtihad*" is also defined as a jurist's reasoning toward a logical conclusion by using the legal precepts of Islam (Rahman, 1999). Only the jurist may determine whether or not he has exerted his energies in deriving a legal principle (Codd, 1998). Thus, *ijtihad* is a creative and comprehensive intellectual effort to derive legal decisions on specific matters from shariah legal sources in light of society's current realities (Kamali, 1998). It is a collective obligation of Muslims and scholars to exert themselves thus in order to find solutions to new problems and provide necessary guidance in matters of law and religion. It also demonstrates the role of intellect in the process of determining Islamic law on issues or problems that are not clearly stated in the Quran and Sunnah. In addition to the Quran and Sunnah, *ijtihad* is the most important source of Islamic law. The major distinction between it and the revealed sources of the shariah is that *ijtihad* is a never-ending process of law-making while legislation through divine revelation and Prophetic Sunnah ceased with the demise of the Prophet (PBUH) (Albelahi et al., 2018). Jurists employ *ijtihad* to seek answers in the light of the Quran and Sunnah for fresh problems that had no precedent in the life of the Prophet or His companions and arise from the newer and more challenging conditions of modern society. Thus, *ijtihad* activity is never supposed to stop: it is a required religious duty binding on those who are qualified to resolve new questions (Javed & Javed, 2011). The scholar who conducts *ijtihad* is called a "*mujtahid*". Only a well-qualified person who fulfills all preconditions for a *mujtahid* can attempt a valid *ijtihad*. The preconditions for being a *mujtahid* have been thoroughly discussed by many scholars, past and present.

Ijtihad by a group of qualified experts is called collective *ijtihad* (*ijtihad jama'i*). Conceptually, such *ijtihad* is defined as the earnest efforts a group of *fuqaha* makes through a process of discussion and exchange of opinion on problems that occur during the course of finding answers to a new question under Islamic law (Hasan, 2003a). In order to achieve the best possible results from collective *ijtihad*, experts from related fields must collaborate to help resolve the issues. Collective rulings are currently desirable, especially on complex issues such as Islamic finance practice adhering to shariah (Rafikov & Akhmetova, 2020).

In Malaysia, the practice of collective *ijtihad* has been implemented in the field of Islamic finance. It has been institutionalised in the form of a Shariah Committee (SC), which is an advisory body established by BNM for Islamic

financial institutions (IFIs) as stated in Section 30 of *IFSA 2013*. It has a role in advising and making decisions for IFIs to ensure that all activities comply with Shariah. The *Shariah Governance Policy Document 2019* released by BNM requires that at least five members be appointed to the SC to serve the IFIs who must meet prescribed qualifications (BNM, 2019). At a national level, the Shariah Advisory Council for Bank Negara Malaysia (SAC BNM) was established under the *Central Bank of Malaysia Act 2009 (CBA, 2009)* (Act 701) as an advisor and point of reference for all matters relating to Islamic finance, as well as other matters that require the application of Islamic law. IFIs may request a ruling and advice from SAC BNM to ensure that a transaction contains no elements that are not Sharia-compliant, as stated in Section 55, *CBA 2009* (Hasan, 2010).

The relevance of *ijtihad* has been highlighted by the growth of the Islamic finance and banking industry, which must be inventive and competitive in order to survive and provide superior services to customers. In Islamic finance, *ijtihad* is required to create new instruments. In the following discussion, *ijtihad* will be applied to the practice of *takaful* to determine shariah rulings on the use of *tabarru'* funds to provide pandemic coverage.

2. AN OVERVIEW OF PANDEMIC COVERAGE IN INSURANCE AND TAKAFUL

Takaful plays a vital role in modern Muslim societies because it helps individuals, businesses and countries to manage risk. In early 2020, insurance companies and *takaful* operators agreed to deal with the scourge of COVID-19 by providing protection to policyholders affected by it (Life Insurance Association of Malaysia (LIAM), 2020). At that time, there were medical/health products for those affected by COVID-19. Table 1 shows the coverage provided by *takaful* operators to medical and health *takaful* policyholders.

On 11 March 2020, the World Health Organization (WHO) declared COVID-19 a pandemic. At a news briefing, WHO Director-General Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus noted that the number of COVID-19 cases outside China had increased thirteen-fold and that the number of countries affected by the virus had tripled. He also feared the figure would continue rising (WHO, 2020). Johns Hopkins University reported that 216,725,577 persons have been infected and 4,505,738 have died due to the COVID-19 pandemic (Johns Hopkins, 2021).

Table 1: Coverage for those affected by COVID-19

No	Takaful Operators	Coverage	
		Hospitalization Benefits	Death Benefits
1.	AIA Public Takaful Berhad	/	/
2.	AmMetLife Takaful Berhad		/
3.	Etiqa Family Takaful Berhad	/	
4.	FWD Takaful Berhad	/	/
5.	Great Eastern Takaful Berhad	/	/
6.	Hong Leong MSIG Takaful Berhad	/	/
7.	Prudential BSN Takaful Berhad	/	
8.	Sunlife Malaysia Takaful Berhad	/	
9.	Syarikat Takaful Malaysia Keluarga Berhad	/	
10.	Takaful Ikhlas Family Berhad	/	
11.	Zurich Takaful Malaysia Berhad		/

Source: Authors' analysis based on MTA data

A global pandemic is a novel illness that spreads from person to person across the world. It infects and kills more people than are affected by a normal epidemic and may have broad social and economic impacts (Potter, 2001). There have been many different types of global pandemics over the last century (Kong, 2021). For example, in 1918–1919 the “Spanish” influenza epidemic killed about 50 million people worldwide (Taubenberger & Morens, 2006), Asian Flu in 1957–1958 caused around one to two million deaths (Henderson et al., 2009) and Hong Kong Flu in 1968 was responsible for 500,000 to 2 million deaths. Influenza ‘A’ killed about 284,000 people in 2009 and the Ebola virus caused the death of 11,300 people over the world in 2014–2016 (Coltart et al., 2017). The situation is aggravated when the virus mutates with human-to-human transmission. In fact, in this globalised age, the virus spreads more easily and speedily (Mas-Coma et al., 2020; Shrestha et al., 2020). Resembling the H5N1 avian flu virus, COVID-19 is also highly contagious in humans and no one knows when or where the virus may mutate.

As a rule, pandemic-related risks are not covered by any insurance and *takaful* plans across the world. The exclusion is due to the difficulty of pricing coverage for once-in-a-lifetime events like a pandemic, which have an incalculable impact and cost (Berita Harian, 2020b). For example, a pandemic influenza outbreak led to Rs155 billion worth of additional death claims. The unex-

pected loss of lives will affect life insurance companies, especially those without strong financial resources (Weisbart, 2006). Pandemics have been assumed to be rare events, which explains why most insurance policies do not cover viral outbreaks. Insurance premiums will automatically be higher if a pandemic is covered because premiums are proportional to risk exposure. However, most insurance companies and *takaful* operators have provided protective assistance to policyholders and participants affected by COVID-19 as a goodwill gesture. Malaysia's COVID-19 assistance program/campaign offered coverage such as cash relief, hospitalisation claims and death benefits. This program/campaign has limited funds and protection period.

The insurance/*takaful* industry is currently working with the Malaysian Ministry of Health and BNM to examine how insurance and *takaful* operators can help patients with diseases that necessitate treatment in private hospitals (MTA, 2021). Cooperation from private hospitals in treating COVID-19 patients is needed to prevent public health services from becoming overburdened as the number of COVID-19 cases increases daily. Government hospitals can no longer treat COVID-19 patients due to overcrowding and the poor state of public healthcare facilities. Three Malaysian hospitals have recently been transformed into full COVID-19 facilities: Sungai Buloh Hospital, Ampang Hospital and Selangor Hospital (The Star, 2021b). Several economic recovery plans have been introduced by the Malaysian government as a measure to help the economy recover and minimise the economic impacts of the pandemic such as Household Living Aid. In addition, subscriptions to the micro-*takaful* protection scheme called MySalam have been provided: it has received claims of RM1,263,100 to cover eligible COVID-19 patients (as of 5 July 2020) (Abdullah, 2021). In order to support the Ministry of Health's efforts to conduct more COVID-19 tests for Malaysians, the insurance and *takaful* industry has set up a special aid fund of RM8 million, this will provide cash refunds for COVID-19 test costs for policyholders (LIAM, 2021). The industry has since contributed another RM2 million to the existing fund (MTA, 2021). Cooperation between the parties involved in combating this global epidemic can help the government ensure the sustainability of the Malaysian health system.

Although the industry has cooperated with the government over these issues, there are still questions about whether *takaful* operators should provide full protection against pandemics, especially for medical and health policyholders. At present, public hospitals are unable to treat victims of COVID-19. However, protecting life is very important, so private hospitals have joined together to provide appropriate treatment for these patients. One issue for COVID-19 patients at private hospitals is prohibitively high medical bills. This raises the issue of whether *takaful* operators should protect policyholders who have been affected by COVID-19.

3. DISCUSSION

3.1. Non-Coverage of Pandemic in line with *Tabarru'* Contract.

Generally speaking, the pandemic is a risk that is not covered by any insurance and *takaful* plans. If the application form for an insurance claim clearly excludes pandemic from the risks being covered, then no problem arises; however, if the *takaful* operator's contract does not explicitly exclude pandemic, then the policyholder may still be required to pay for coverage (Berita Harian, 2020b). It should be noted that the practice of *takaful* and insurance differ from each other in more than one way.

Takaful based on a *tabarru'* contract which receives contributions from participants to a *tabarru'* fund, protects participants in the event of a disaster. *Tabarru'* funds are also called "participant risk funds" (PRFs). The contribution payment by participants to the *tabarru'* fund belongs to each participant. The *takaful* operator, as a representative, will manage the funds in accordance with what has been agreed upon in the contract. This differs from conventional insurance, where premium payments by policyholders belong to the insurance company and the risk to be covered by the company will be determined by shareholders (Ali & Odierno, 2008). This raises the question of whether it is permissible for *takaful* operators to use a *tabarru'* fund to pay claims to participants for COVID-19. The agreement among the participants in the *tabarru'* fund binds them to contribute to *tabarru'* and help fellow participants in need. There is debate over the ownership of the *tabarru'* fund, but it is, in fact, owned collectively by *takaful* participants. Therefore, the use of *tabarru'* funds for purposes not included in the contract must require the consent of the *takaful* participants (Muhammad, 2021).

However, suppose specific provisions in a *takaful* contract exclude certain events/risks—such as a pandemic outbreak—from coverage. In that case, the *takaful* operator will be unable to use *tabarru'* funds to cover policyholders affected by COVID-19. This is in line with the legal maxim, "Muslims are bound to fulfill all conditions (in a contract) except a condition which allows what is prohibited or prohibits what is lawful" (*al-muslimuna 'ala syurutihim illa syartan harrama halalan aw ahalla haraman*) (Al-Zarqa, 1989). Muslims must thus fulfill the terms and conditions they agree upon and accept the state's responsibility to enforce the terms of a contract. A valid contract takes place if two parties agree upon specific terms based on offer (*ijab*) and acceptance (*qabul*) in keeping with the spirit of the legal maxim, "The basic tenet of a contract is the consent of the parties to the terms and conditions that determine their rights and obligations under that contract" (*al-Ashlu fi al-'Aqdi ridha al-Muta'qidain wa natijatuhu hiya iltizamahu bi al-ta'aqudi*).

Business transactions need to be carried out with the consent of the con-

tracting parties to make the transaction legally and morally valid. An agreement or transaction is not valid if it involves only one party. Those who consent to a certain agreement are bound by that agreement. If the contract requires any changes, all parties involved should be notified beforehand, as no amendment can be made without the consent of those parties. Thus, the covenant can have an effect on the things agreed upon.

The rights and responsibilities of each party constitute the basis of their relationship. Thus, the alliance of *takaful* operators is obliged to provide protection, according to the agreement made between participants and the *takaful* operator, to those afflicted by calamities as stated in the contract. Thus, the parties have a bond based on the agreed contract (Bakar, 2009). Disasters or risks agreed to be covered under the contract are calculated by the actuary to determine the price or contribution to be paid by the participant. The amount of the contribution is proportional to the risk for which the participant wishes to be covered. While pandemic coverage is a new risk that needs to be addressed, it has not been specified in contracts at the outset. Therefore, it is necessary to obtain the consent of the other participants to change the agreement in the contract. However, the use of *tabarru'* funds for a new event will be detrimental to the fund as the actuary makes calculations by the risks to be covered. This pandemic constitutes a massive risk because it may result in substantial reductions of funds due to unpredictable losses.

In addition, the use of *tabarru'* funds for purposes other than those agreed upon in the contract is contrary to civil law. The definition of *takaful*, according to *IFSA 2013*, is a mutual arrangement under which *takaful* participants agree to contribute to a fund that provides mutual financial benefits to be paid to *takaful* participants or its beneficiary upon the occurrence of pre-agreed events (Jamil & Jamal, 2016). The final statement on the definition of *takaful* in *IFSA 2013* clearly states that only "pre-agreed events" can be covered by *takaful*. In other words, the *takaful* operator can withdraw *tabarru'* funds to pay only for agreed liabilities. Liabilities that are not agreed upon cannot be claimed by participants and cannot be covered by *takaful* operators either. These operators cannot provide protection against a pandemic if it is not stated in the contract. The use of *tabarru'* funds is also not permissible as this is the right of participants; the operator must obtain their consent to use *tabarru'* funds for matters not specified in the contract.

3.2. The Intervention of the Government Based on *Qawa'id al-Fiqhiyyah* and *Maqasid Shari'ah*

The rate of infection and death continues to grow, prompting the government to launch several urgent steps to stem the spread of the pandemic and break the COVID-19 chain. Quarantine is one of the finest strategies for preventing more major harm when the government wants to stop the spread of an

epidemic or contagious illness. This government's effort is to ensure the people's survival. The implementation of the Movement Control Order (MCO) by the government constitutes an action under the *syar'iyah* policy. The government also has amended the act and established a compound rate for offenders who disregard the government's standard operating procedures (SOP) and MCO (Mizan et al., 2021).

Government should become involved in various industries to address problems brought on by the pandemic since it recognizes how important it is to protect the greater public interest (*maslahah*). The spread of the disease has an impact not only on people's health but also on their income. Therefore, the government has offered a number of support programs to lessen the burden on the populace, including RM 1,600 in aid to households with monthly incomes under RM 4,000, RM 10 billion allocations to aid Small and Medium Businesses (SMEs) with their financial load; One-off cash aid of RM 300 to single mothers, disabled persons and program volunteers; RM 25 million will be spent on food assistance, medical care, and shelter for homeless people, shelters, and health facilities; a three-month deferral of premium or contribution payments is provided to contributors by insurance companies and family takaful operators whose sources of income have been disrupted by the COVID-19 epidemic; and many more (Bernama, 2020).

Government intervention in urging Muslims to contribute *zakat*, *waqf* and *sadaqah* in order to mobilise efforts to support those afflicted by the COVID-19 outbreak is viewed as a reasonable step. *Zakat* collection can be distributed to qualifying *zakat* beneficiaries, while *waqf* property can be used for the community and the *sadaqah* fund can be distributed to all community groups and lastly takaful contributes to COVID-19 patients' treatment costs (Roslan et. al, 2021).

The government is highly concerned about preventing the spread of this pandemic, which could result in a massive death toll. In response to this problem, the government should assist private hospitals in lowering their operational costs, particularly expenses of managing COVID-19 such as testing, personal protective equipment, and treatment, which have become major hindrances to coronavirus patient care at private hospitals. Even though the pandemic is not covered by insurance or takaful, but in COVID-19 situation necessitated the involvement of government and private hospitals to provide treatment to many thousands of infected patients—shariah scholars need to formulate a new ijtihad to allow the use of *tabarru'* funds in pandemics.

The government may also establish a COVID-19 emergency fund or collaborate with the insurance or *takaful* industries to alleviate the financial responsibilities of private hospitals (Tan, 2021). The *takaful* principle of cooperation and mutual help can be applied within the framework of this *maqasid shari'ah*. It should also be kept in mind that this pandemic not only affects the health of

individuals but also involves their quality of life —for example, some lose their source of income and jobs. Recognizing the importance of preserving the larger public interest (*maslahah*), the government has intervened in this industry to resolve issues that have arisen from the pandemic.

Obedience to government instructions must be implemented as long as it aligns with Islamic Shariah. Actions taken to protect against the COVID-19 pandemic can assist the provision of healthcare: this is compatible with the shariah objective (*maqasid shari'ah*) of life protection. Its intervention to cope with the pandemic is in line with the legal maxim “(The legitimacy of) A leader’s rule over people is linked to (his ensuring) the wellbeing of the people” (*at-tasarruful imam ‘ala al-ra’iyyati manutun bil-maslahah*)(Al-Zarqa, 1989). Government is given empowerment and rights over their people, but they are equally obligated to ensure their peoples’ welfare, well-being and peace.

3.3. Providing Pandemic Coverage Fulfils the Spirit of *Ta’awun*

The issue of coverage against the pandemic requires in-depth discussion and feedback from all parties concerned. As insurance and *takaful* have the common objective of providing financial assistance in the event of misfortune, *takaful* operators follow the insurance market where pandemics are not covered; however, since the spirit of *takaful* is ssdcooperation (*ta’awun*), it should reflect this in the services offered.

The *takaful* operator should utilize the possibility of pandemic coverage, which can be made possible through the offer of an additional rider. It will lessen the difficulties faced by people, especially policyholders, in getting treatment coverage for the pandemic. The increasing burden on public hospitals can also be reduced if policyholders can have access to *takaful* coverage for pandemic. While it is not granted against pandemics under existing contracts, it can be considered as a gesture of goodwill. At present, most *takaful* operators do aid policyholders with regard to COVID-19 but their assistance is only for a certain period of time or until the funds allocated for a time-bound program or campaigns have been depleted.

4. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Shariah scholars are required to employ *ijtihad* after examining longer-term solutions to address the problem of providing benefits or protection against unforeseen events or incalculable risks. This paper proposes some recommendations to all the parties concerned for seeking pandemic protection under *takaful* contracts:

4.1 For Policymakers/ Government

The government should revise its policies to allow pandemics to be treated as a protectable risk under *takaful* contracts by practical means such as the contribution to be charged, maximum coverage and an additional rider. Data analysis on the current COVID-19 situation can help the government estimate the size of the contribution to be paid by participants. The Organisation for Economic Co-operation and Development (2021) has conducted studies on pandemic coverage in insurance with business losses and reports that a majority of policyholders have not purchased business interruption insurance to cover losses caused by COVID-19 business closures. There are insurance firms that provide additional coverage or make voluntary payments to businesses that have been impacted by COVID-19—as practiced in Switzerland, Germany, France and other countries.

The Washington State Office of the Insurance Commissioner (2020) has reviewed several insurance companies and found that two insurance firms provided pandemic coverage in their standard policies, while 15 others provided limited coverage by endorsements to existing plans. In light of the foregoing precedents, *takaful* operators are more entitled to provide protection against pandemics because *takaful* is based on the high Islamic value of *ta'awun* (mutual cooperation). Hence, *takaful* is better positioned to offer pandemic protection to save human lives, which is one of the basic tenets of shariah (*maqasid shari'ah*).

The current pandemic has impressed upon all parties (industry and government) the need to work together to combat this disease. Röhler (2020) suggests that insurers should take responsibility for coverage up to a contractually agreed limit. If that amount is exceeded, the government should cover the rest. Protection against pandemics under *takaful* contracts can at least help ease the government's burden from the high cost of treatment and lessen the increasing load of patients in public hospitals. It can also help patients/participants receive adequate treatment at both public and private hospitals when patients with *takaful* coverage seek treatment in private facilities and those without it go to public hospitals. It will also indirectly contain the virus' spread in an effective manner.

The pandemic has reached global proportions; hence, it cannot be ad-

dressed without emergency funds or support from governments. The situation is beyond the control of any individual. Although such pandemics rarely occur and are thus usually excluded from coverage under the laws governing the insurance industry, the *takaful* industry has the potential to provide protection against pandemics with costs set by actuaries and in-depth analysis. Last but not least, the government must act by allocating a sizable sum of money to the health sector in order to be ready to deal with a pandemic in the future, which is necessary for both national and international security.

4.2 For Takaful Operators

Although the pandemic is not generally covered by the *takaful* industry, it can help manage the crisis by conducting research and taking into consideration the experience of private hospitals that charge patients treatment costs as an additional amount to be paid later. The worsening situation at public and private hospitals concerning COVID-19 should be enough to convince shariah scholars to invoke *ijtihad* in order to ensure that *takaful* operators make use of huge *tabarru'* funds to provide protection against pandemics.

We propose that the *takaful* industry should offer an additional rider to participants who are interested in obtaining coverage for the pandemic. If participants are aware that they can seek protection against a pandemic, it is likely that they will apply for it. This will not burden the *tabarru'* fund because it will be used in accordance with the risks that have already been agreed upon, and the participant who applies for the additional rider will be charged an additional contribution according to the underwriting report and the risks covered. The participants' contributions, thus made, can be put into a ring-fenced *tabarru'* fund in which such contributions are segregated from the rest of the business or operations.

4.3 For Shariah Scholars/ Academia

The cost of treatment for COVID-19 is prohibitively high. It has been a heavy burden on patients, especially on policyholders' budgets, and has stretched their financial resources to the limit. To cope with this situation, the *takaful* industry is well positioned to help the government ease these burdens but it requires *ijtihad* to allow it use of *tabarru'* funds to offer protection against pandemics in accordance with the concept of *ta'awun*. The scale of the COVID-19 challenge warrants cooperation between the government and the *takaful* industry to cope with the pandemic and its aftereffects.

On the other hand, if the relevant clause is changed to allow the use of *tabarru'* funds for protection against the pandemic, it will put the *tabarru'* fund itself at risk as highly expensive treatment of COVID-19 will result in high bills and large claims. However, this risk can be avoided if the *takaful* industry fol-

lows the Islamic legal maxim "Harm may neither be inflicted nor reciprocated (*la darar wala dirar*)". This states that it is prohibited to inflict harm on others or let others harm (you) while engaging in commercial or business activities (Muhammad, 1958). If the number of claims rises beyond permissible limits, the *tabarru'* fund will be exposed to the potential deficit; the interests of other participants in the fund will be harmed if they require the fund to protect themselves in the event of a calamity, as promised in the contract.

In order to circumvent such harm, each risk should be evaluated throughout the underwriting process to determine if it should be approved or not. The risk of a pandemic is very high; therefore, no protection is offered against it as no substantial data has so far been collected on rare events like this. However, it may be asked whether protection can be offered against risks that are not certain to occur during the life of the participants. There is an element of uncertainty (*gharar*) in pandemics as these do not break out every year like seasonal viral diseases. Instead, they usually occur at intervals of 80 to 100 years, meaning that it is highly unlikely that someone will be exposed to a pandemic during his or her lifetime. Nevertheless, the risk of acquiring other diseases is certainly present in humans. Therefore, *takaful* coverage is suitable for diseases that are more often experienced in human life whereas it is uncertain whether a pandemic will occur in a person's lifetime.

REFERENCES

- Abdullah, A. (2013). The Elements of Qimar (wagering) and Gharar (uncertainty) in the Contract of Insurance Revisited. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 9(2), 89-102.
- Abdullah, N. I. (2021). Impactful and Collective Microtakaful in Addressing the Impact of COVID-19 Pandemic. *Journal of Islamic Finance*, 10, 117-126.
- Abu Zahrah Muhammad (1958). *Usul al-Fiqh*. Beirut: Dar al-Fikr al-Arabi.
- Ahmad, M. A. J. (7-8 Julai 2021). Status dan Implikasi Klausula Pengecualian Terhadap Penggunaan Dana *Tabarru'* dalam Takaful. Muzakarah Cendekia-wan Syariah Nusantara Ke-15.
- Ahmad, W. M. W. (2003). Some Issues of Gharar (Uncertainty) in Insurance", *Jurnal Syariah*, 11(1), 61-80.
- Ahmed, J. and Ali, D. (2019). Assessment of Knowledge, Attitude and Practices Regarding H1N1 Pandemic Influenza Among the Health Care Providers Working at a Tertiary Care Hospital in Kashmir: A Cross Sectional Study. *International Journal of Advanced Community Medicine*, 2(2), 23-27.

- Albelahi, A. M., Ali, A., Mohmed, F., & Ali, M. (2018). The Theory of Interpretation in Solving Contemporary Legal Issues: With a Focus on the Instrument of Ijtihad in *MATEC Web of Conferences*, Vol. 150, available at: <https://doi.org/10.1051/matecconf/201815005056>
- Ali, E. R., & Odierno, H. S. (2008). *Essential Guide to Takaful (Islamic Insurance)*. Kuala Lumpur: CERT Publications.
- Ali, M. M., Hassan, R. & Hasan, S. M. (2014). An Exploratory Study of Shari'ah Issues in the Application of *Tabarru'* for Takaful. *Global Review of Islamic Economics and Business*, 1(3), 164-174.
- Al-Zarqa, A. M., (1989). *Syarh al-Qawaid al-Fiqhiyyah*. Damsyik: Dar al-Qalam.
- Anusha, M. (2018). Awareness and Practices Regarding Swine Flu Among Individuals Attending Urban Health Centre in Medchal-Malkajgiri District, Telangana State. *Journal of Medical Science and Clinical Research*, 6(4), 323-328.
- Astro Awani (2020). *MOH Adds 1899 Health Workers Through Contract Appointments*. Retrieved 20 August 2021 from <https://www.astroawani.com/berita-malaysia/moh-adds-1899-health-workers-through-contract-appointments-263192>
- Bakar, M. D. (2009). Shari'ah Principles Governing Takaful Models. *Takaful Islamic Insurance: Concepts and Regulatory Issues*, 31-45.
- Bank Negara Malaysia (2010), *Resolusi Syariah dalam Kewangan Islam*, ed. ke-2 Kuala Lumpur: Bank Negara Malaysia.
- Bank Negara Malaysia, Shariah Governance Policy Document 2019, Bank Negara Malaysia, 2019.
- Berita Harian (2020a). Kronologi COVID-19 di Malaysia (Chronology of COVID-19 in Malaysia). Retrieved 20 August 2021 from <https://www.bharian.com.my/berita/nasional/2020/03/666122/kronologi-covid-19-di-malaysia>
- Berita Harian (2020b). *COVID-19 Tiada dalam Perlindungan Insurans, Takaful: BNM (COVID-19 Not Covered by Insurance, Takaful: BNM)*. Retrieved 30 August 2021 from <https://www.bharian.com.my/berita/nasional/2021/02/785355/covid-19-tiada-dalam-perlindungan-insurans-takaful-bnm>
- Bernamea (2020). Pakej Rangsangan Prihatin Bantu Pertumbuhan Ekonomi Negara (PRIHATIN RAKYAT Economic Stimulus Package). <https://www.sinarharian.com.my/article/76343/BERITA/Nasional/Pakej-rangsangan-Prihatin-bantu-pertumbuhan-ekonomi-negara>

- Codd, R. A. (1999). Critical Analysis of The Role of Ijtihad in Legal Reforms in the Muslim World. *Arab Law Quarterly*, 14,112-131.
- Coltart, C. E., Lindsey, B., Ghinai, I., Johnson, A. M., & Heymann, D. L. (2017). The Ebola Outbreak, 2013–2016: Old Lessons for New Epidemics. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 372(1721), 20160297, doi: 10.1098/rstb.2016.0297
- Deng, S. Q. and Peng, H. J. (2020). Characteristics of and Public Health Responses to The Coronavirus Disease 2019 Outbreak in China. *Journal of Clinical Medicine*, 9(2), 575.
- Dorfman, M. S. and Cather, D. A. (2013). *Introduction to Risk Management and Insurance*. USA, Pearson.
- Hasan, A. (2003). An Introduction to Collective Ijtihad (Ijtihad *Jamai*): Concept and applications. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 20(2), 26-49.
- Hasan, Z. B. (2010). Sharia Governance in Islamic Financial Institutions and the Effect of the Central Bank of Malaysia Act 2009. *Journal of International Banking Law and Regulation*, 3, 105-108.
- Haynes, J (1895). Risk as an Economic Factor. *The Quarterly Journal of Economics*, 9(4), 409-449.
- Henderson, D. A., Courtney, B., Inglesby, T. V., Toner, E. and Nuzzo, J. B. (2009). Public health and Medical Responses to the 1957-58 Influenza Pandemic. *Biosecurity and Bioterrorism: Biodefense Strategy, Practice, and Science*, 7(3), 265-273.
- Hussain, M. A., Hassan, R. dan Hassan, A. (2013). Resolusi Syariah oleh Majlis Penasihat Shariah Bank Negara Malaysia: Tinjauan Perspektif Undang-undang. *Kanun: Jurnal Undang-undang Malaysia*, 25(2), 220-237.
- Hussain, M. A., Hassan, R., Azhar, A., & Hasan, A. (2017). The appointment of members to the shariah advisory council of central bank of Malaysia: Legal issues. *UUM Journal of Legal Studies*, 8, 167-181.
- James A. H. Murray (ed.). *A New English Dictionary on Historical Principles (OED)* (Oxford: At the Clarendon Press, 1914), p. 714, Retrieved from <https://archive.org/details/oed8aarch/page/n727/mode/2up?q=risk>
- Jamil, S. N., & Jamal, J. (2016). Importance of Islamic Financial Services Act 2013 in takaful industry after the repelled Takaful Act 1984. *Diponegoro Law Review*, 1(1), 17-27.
- Javed, A., & Javed, M. (2011). The Need of Ijtihad for Sustainable Development

- in Islam. *IIUC Studies*, 8, 215-224.
- Johns Hopkins University & Medicine (2021). *Corona Virus Resource Center*. Retrieved 31 August 2021 from <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>
- Kamali, M. K. (1998). *Principies of Islamic Jurisprudence*. Umiah Publishers, Kuala Lumpur.
- Kong, F. (2021). How to Understand the Role of Insurance Mechanism In a Global Pandemic?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(13), 6743.
- Lewis, M. K. (2003). Challenges to the Takaful Industry. *New Horizon*, 132, 10-14.
- Li, Q., Guan, X., Wu, P., Wang, X., Zhou, L., Tong, Y., Ren, R., Leung, K.S., Lau, E.H., Wong, J.Y. and Xing, X. (2020). Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus–Infected Pneumonia. *New England Journal of Medicine*, 382(13), 1199-1207.
- Life Insurance Association of Malaysia (2020). *Health Insurance/Takaful Coverage for Novel Coronavirus (2019-nCoV)*. Retrieved 30 August 2021 from https://www.liam.org.my/news/press_details.aspx?ps=85&ct=3.
- Life Insurance Association of Malaysia (2021). *RM10 Million COVID-19 Test Fund*. Retrieved from <https://www.myctf.my/>
- Malaysian Takaful Association (2020). *Bantuan Ahli-ahli Syarikat MTA untuk COVID-19*. Retrieved 15 August 2021 from <https://www.malaysiantakaful.com.my/sites/default/files/2020-04/24032020-01-manfaat-tambahan.pdf>.
- Malaysian Takaful Association (2021). *COVID-19 Test Fund Reaches RM10 Million in Contribution From the Insurance and Takaful Industry*. Retrieved 1 September 2021 from <https://www.malaysiantakaful.com.my/media/media-release-press-statement/covid-19-test-fund-reaches-rm10-million-contribution-insurance>.
- Malaysian Takaful Association (2021). *Insurance and Takaful Industry Commits to Private and Public Partnership to Manage the COVID-19 Pandemic*. Retrieved 29 August 2021 from <https://www.malaysiantakaful.com.my/media/media-release-press-statement/insurance-and-takaful-industry-commits-private-and-public>.
- Mas-Coma, S., Jones, M. K., & Marty, A. M. (2020). COVID-19 and Globalization. *One Health*, 9, doi: 10.1016/j.onehlt.2020.100132
- Ministry of Health (MOH)(2021). *Current Situation of COVID-19 in Malaysia Until 29 Sept 2021*. Retrieved 30 September 2021 at: <https://covid-19.moh.gov.my/>

gov.my/terkini.

- Mizan, M. Z., Lada, S., Hamzah, A. A., Esam, A., & Nordin, M. N. (2021). Movement Control Order (MCO): An Syar'iyah Political Approach. *Review of International Geographical Education Online*, 11(7), 1225-1230.
- Mohd Fadzli Yusof. (1996). *Takaful Sistem Insurans Islam*. Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd: Kuala Lumpur.
- Noor, A. M & Zakaria, M. A. (2010). Takaful: Analisis Terhadap Konsep dan Akad. *Jurnal Muamalat*, 3, 1-23.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2021), Responding to the COVID-19 and Pandemic Protection Gap in Insurance.
- Philippe, J. (2001). Value at Risk: The New Benchmark for Managing Financial Risk. NY: McGraw-Hill Professional.
- Potter, C. W. (2001). A history of influenza. *Journal of Applied Microbiology*, 91(4), 572-579.
- Rafikov, I., & Akhmetova, E. 2020. Methodology of Integrated Knowledge in Islamic Economics and Finance: Collective Ijtihād. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 12(1), 115-129.
- Rahman, H. H. A., (1999). The Origin and Development of *Ijtihad* and its Application to Solving Modern Complex Legal Problems. *Muslim Education Quarterly*, 43(2), 73.
- Rejda, G. E. (2006). *Principles of Risk Management and Insurance*. 9th Edition, Dorling Kindersley, India.
- Röhler, K. P. (2020). *Are Pandemic Insurable?*. Retrieved 1 November 2021 from https://www.allianz.com/en/press/news/business/insurance/201130_Allianz-are-pandemics-insurable.html
- Roslan, M. N. H., Rashid, U. S. A., Zulkiflee, N., & Bahri, S. (2021). The Role of Islamic Financial Philanthropy During Covid-19: An Overview: Peranan Filantropi Kewangan Islam Dalam Mendepani Covid-19: Satu Tinjauan Awal. *al-Qanatir: International Journal of Islamic Studies*, 24(2), 17-27.
- Salim S. in The Edge. (2021). *MOH 1138 Beds Private Hospitals be Used COVID-19 Fight*. Retrieved 20 August 2021 from <https://www.theedgemarkets.com/article/moh-1138-beds-private-hospitals-be-used-covid19-fight>.
- Samson, S., Reneke, J. A., & Wiecek, M. M. (2009). A Review of Different Perspectives on Uncertainty and Risk and an Alternative Modelling Para-

- digm. *Reliability Engineering & System Safety*, 94(2), 558-567.
- Shofawati, A. (2020). Identification of non-sharia compliant activity in conventional insurance. *Utopía y Praxis Latinoamericana: Revista Internacional de Filosofía Iberoamericana y Teoría Social*, (2), 50-55.
- Shrestha, N., Shad, M. Y., Ulvi, O., Khan, M. H., Karamehic-Muratovic, A., Nguyen, U. S. D., ... & Haque, U. (2020). The Impact of COVID-19 on Globalization. *One Health*, 11, 100180, doi: 10.1016/j.onehlt.2020.100180
- Silver, L. Robert E. Stevens, R. E. and Clow, K. (2010). *Concise Encyclopaedia of Insurance Terms*. New York & London, Routledge.
- Tan, C. S., Lokman, S., Rao, Y., Kok, S. H., & Ming, L. C. (2021). Public and Private Sectors Collective Response to Combat COVID-19 in Malaysia. *Journal of Pharmaceutical Policy and Practice*, 14(1), 1-4.
- Taubenberger, J. K., and Morens, D. M., (2006). 1918 Influenza: The Mother of All Pandemics. *Revista Biomedica*, 17(1), 69-79.
- The Star (2020). *Malaysia Announces Restricted Movement Measure After Spike in COVID-19 Cases*. Retrieved 29 August 2021 from <https://www.thestar.com.my/news/nation/2020/03/16/malaysia-announces-restricted-movement-measure-after-spike-in-covid-19-cases>.
- The Star (2021b). *Selayang Hospital Third in Selangor to be Turned into Full COVID-19 Hospital*. Retrieved 31 August 2021 from <https://www.thestar.com.my/news/nation/2021/07/22/selayang-hospital-third-in-selangor-to-be-turned-into-full-covid-19-hospital>.
- Tolefat, A. K. (2008). *An analysis of the investment portfolio composition of Takaful undertakings in the GCC and Malaysia* (Doctoral dissertation, Durham University).
- Vaughan, E.J., and Vaughan, T. (2003). *Fundamental of Risk and Insurance*. John Wiley & Son, Hoboken.
- Washington state Office of the Insurance Commissioner (2020). *Kreidler Finds Most Business Insurance Policies in state exclude pandemic, virus coverage*, Washington state Office of the Insurance Commissioner. Retrieved 1 November 2021 from <https://www.insurance.wa.gov/news/kreidler-finds-most-business-insurance-policies-state-exclude-pandemic-virus-coverage>.
- Weible, C.M., Nohrstedt, D., Cairney, P., Carter, D.P., Crow, D.A., Durnova, A.P., Heikkila, T., Ingold, K., McConnell, A. and Stone, D. (2020). COVID-19 and The Policy Sciences: Initial Reactions and Perspectives. *Policy Sciences*, 53, 225-241.

Weisbart, S (2006). *Pandemic: Can the Life Insurance Industry Survive the Avian Flu?*”, Insurance Information Institute. Retrieved 2 September 2021 from <https://www.iii.org/article/pandemic-can-life-insurance-industry-survive-avian-flu>

World Health Organization. (2020). *WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19-11 March 2020*. Retrieved 27 August 2021 from <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>.

